EURÓPA TEKÍNTETE

Jelenvaló

Természeti, Míveleti, és Kormányi Állapotjában.

Szerkéztette

DÓCZY JÓSEF,

Cziszterczi Rendű Szerzetes Pap;

Austriában a' ligetes Völgyi Sz. Kereszt', Honnában Sz. Gotthárd' Monostorának tagja.

Az egész Munkához Európa földképe járúl Magyar nyelven.

IX. Kötet.

A' Magyar Birodalmak. Magyar, Horvát, és Tót, (Szlovenia) Ország; a' Határ őrző Ezredek vidékeivel, és Tenger parti kerűlettel. 'S Erdély Ország. Hungaria, Croatia, Slavonia. Districtus Regiminum Limitaneorum. Litorale. Transilvania.

Bétsben,

Nyomtattatott Nemes Haykul Antal betűivel.

1830.

Elő Szó.

A' jelen folyó munkában leg kedvesebb Kötet ez a' XII. közt, de leg fáradságosabb is; noha azt kivánságom szerínt nem tökélletesíthettem. A' mit magam láttam, nem kétlem, hijány nélkűl adattak elő; de a' miket másoktól költsönöztem, azokról jót nem álhatok', noha a' hitelesebb elő adásokat igyekeztem volt által írni. Több kivántt dolgok esmeretére pedig minden lehetséges iparkodásommal se juthattam el. Leg inkább sajnállom, hogy dütső Honnunkat illy szük határok közé kénteleníttettem szoríttani. Az én Szándékom szerínt annak tökélletes le írása 3 izmos kötetet foglalt volna; és talám a' vétek botsánandó lenne az igéret fellűl halladása miatt; de a' TT. Subscribens Urak közt Némellyek, az első Híradás értelmét fogván zálogúl, nem kivánni látszottak több iveket a' következendő kötetekben, mint a' mennyi az elsőben volt, ne talám egyébbként a' kötetek ára többre ütne ki, mint az a' Jelentésben meg állíttatott vala. Ezen tárgy követése végett fáradságos tartózkodásba kerűlt nekem Hazámat illj szoros kötetbe rajzolni. Innét következett szükség képpen, hogy némelly vidékekről olly keveset, másokról tsak átaljában, és talám sokakról, a' mint érdemesek lettek volna, nem szóllottam. Leg alább kész akartva egészlen el

nem halgattam, a' hol mit emlékezetre méltónak bizonyossan tudhattam.

Hogy továbbá Mindenek kivánságának, és Izlésének öszínte igyekezetem meg feleljen, arról tsak álmodozni is oktalanság volna. A' mit igértem elejéntén, annak ugyan eleget tenni Lelki ismeretem szerínt törekettem eleget. Hatalám itt amott ki hajólt is kaszám a' föld le írati határból, úgy vigyáztam, hogy senki tulajdonának valódi sérelmet az ne okozzon. A' hol pedig ollyas kivántt ötlök vagy nem tökélletessen, vagy éppen nem találtatnak a' rajzolatokban, legyen el hitetve a' T. Olvasó, hogy az nem elegendő ok nélkűl történt. Azt sem véltem volna, ha tsak a' fáradságos tapasztalás nem taníttana, hogy a' Magyar Birodalmakról még tökélletes föld le írást lelni nelehessen; a' mit értek az egyes tartományokra tekintve; azomban mind ezekről is tökélletes rajzolatot, a' jelen való helyheztetésekre nézve, mind eddig nem találhattam. Ezen tzélra én minden fáradságot kész volnék fel áldozni, ha arra költséges tehetséggel birnék; vagy leg alább tudnám, hogy TT. Alá irtt Segídek ezen szándékomra el juttatnának; mivel a' hasonló tárgyat útazások, és szemfüles visgállások nélkűl lehetetlen el érni. Ha Tekíntetet érdemel e' készségem, a' TT. Olvasói ezen munkának leg böltsebben meg itélhetik. Többnyire a' Hijányokról engedelmet kérvén, fáradságomnak ezen leg betsesebb részét azoknak ajánlom, a' kik Honnokat úgy szeretik, mint Én.

Magyar Ország. Hungaria.

Magyar Ország. Hungaria. Ungarn.

A' Magyarok, és Magyar Ország. rövid története a).

Az úgy nevezett Magyar Nemzet három féle üdőszakaszban, és mind annyi külömmbféle név alatt tolakozott be ezen Kanaan földére, mellyet most

a) Minek utánna a' sok vélekedések külömbbsége a' Magyarok eredetét tsak nagyobb homályba borítja, Nagy Pál Tanittó Urral egyenessen Adom, minden vetélkedés nélkűl, TT. olvasóim elejPray Urnak állatásait; a' ki munkájának a' feszességet gondos elmélkedéssel szerezte, 's pedig számos hazai, és külföldi nevezetes irókból, kiknek itt neveit elől hozni felesleg lenne. A' Magyarok eredeti Lakhelyeire mindazon által nem kevés utasítást láttatnak mutatni a' leg újabb útazásos visgállatok, és tapasztalások, mellyeket ezen tárgya a' jelen üdőben betses Hazánk fijai ó Gyallai Besse János, és Körösi Csoma Sándor Urak tesznek, 's üdőnként Hazánkkal közölnek. *A' többi közt 1) Besse Úr* jelenti Theodosia (Kaffa) városából a' Kerymi (Crimea) Félszigetnek, 15. Dec. 1829. Hogy Magyariból, és Mosdokból viszszatérvén, a' Kawkas hegyek déli részét öszve járni, 's az ottani Leski, és Awar Nemzeteket meg esmerni; azután Kizlár, és Tifflisz felé utazni szándékozott légyen, 's igy a' Derbent városa, és a' Fejér tenger nyúgoti, és keleti partja meg visgállása után a' Persákhoz jutna, a' kik közt, mint szomszédjaik, és vetélkedőji közt a' hajdoni Magyaroknak, tárgyára több fel világositást remél vala. — Az Elborusz hegyről viszsza jövén, u. m. Besse Úr, Fő Generalis Emmanuel ur más nap nagy ebédet, 's köz tántzot adott. Jelen voltak: Szultán Mingli — Gherai. s. a. t. Még azon napon ebéd után Szultán Kerym, Gherai, Bég Miszasszt, Bég Alakai, — Manszurow, Bég Abulow Fija, és a' Kabardai Neme

olly szerentsés nemesi szabadsággal bír amaz Isteni Gondviselés különös Háza,Értem az Austriai

sek Látogatás végett szállásomra jöttek. A' Major Zardán mint Tolmáts, öket hozzám kisérte, Nagy szivességgel, és mosolygó ábrázattal be lépvén, kezeiket nyujtották, és újonan örömeket nyilatkoztatták, mondván, hogy elegendő képpen szavaikkal elő nem adhatják, mit éreznek, midön egy Magyart látnak, ki öket Öseleikre emlékezteti.

A' Második jelentésemben említést tettem volt Naltsikba hozzám érkezett Duguri két Fő emberről, és két Nemesről. Ki nem mondhatom, melly nagy örömet okoztak be lépvén szobámba, valamint ők is látszattak nem kevesé örvendezni. Kazai — Kubacsejew valami 65 esztendős, a' kinek külső formája, 's tekintete, tellyes, és piros ábrázatja, szelíd indúlatú mosolygása, egy szóval egy Magyar birtokos Úri hasonlatossága, ugy tetszett, mintha egy régen nem látott rokonyom egyszerre előmbe jönne. A' másik: Dewlet — Tonka — Abeszeláf, 40 esztendős, fekete szemű, fekete bajúszú, tsinos egyenes termetű, nyulánk, vidám ábrázatú, valóban egy Magyar Lovas Katona Tiszthez, a' ki nem tudja, mi a' félelem, hasonló. Kazai igy szóllott: Hallottuk előre egy Magyarnak meszsze Országból ide jövetelét, és a' Magyar Nemzetből itt hátra maradott rokonyinak szemléllése kivánságát. Mi tüstént lóra ültünk, és száz Verstnyi (14 Német mértföldnyi) földről ide siettünk. Kérdéseimre, többi közt, azt felelte; hogy a' Dugur Balkar, Khuljám, Bizingi, és Oruszpi öt Nemzetségek magokat a' Magyarokhoz leg közelebbi Vérségnek tartják, és szájról szájra származott hagyományból merített tudosítások szerint, ők mind a' Magyaroknak Rokonaik. Továbbá, hogy a' Magyarok más Országok fel keresésére mentek Napnyúgot felé, és most a' Duna mellett laknak. Folytatván beszédét hozzá tette; hogy a' Balkar Nemzetség közt él még egy Nemzetség, a' melly a' régi Magyarok Fő Vezéreitől származnék; hogy annak Feje Abdulla-Khán nem régibe meg holt, és két Fiat hagyott maga után, egyiknek neve Bessat, a' másiknak Bedelát.

Abeszelán továbbá szóra kapván, el ne felejtsük, mondá, hegy a' mostani Feje a' Balkar Nemzetnek valóságos Maradéka az el költözött Magyaroknak, és hogy e' Hadának neve Khaton Maszakow. De ők már azt nem tudják mi nyelven beszéltek légyen Öseleik, hanem hogy az emlétett öt Nemzetségek egy nyelven beszélnek, a' melly mindazon által külömbözik a' Kawkaz hegyekben mostan élő több nyelvektől. A' mint Besse Úr eszre

felséges Házat) szárnyai alatt. Már Kristus Ur. szül. előt 2055 eszt. ez a' Nemzet Mongol Ország-

---

veszi, nyelvek sokkal kevesbbé hasonlít a' Magyarokéhoz, mint a' Persákéhoz; a' mi nem tsuda annyi sok századok, változások, és keveredések után. Közönséges ez a' Tót, és Német Nemzeteknél is.

El tűnt tehát a' mostani Magyar Nyelv Kawkaz tájjékárúl; de fen maradtak sok Helyeknek, Folyó vízeknek, és Nemzetségeknek nevei: u. m. Moslowkut, Mara, Borz-Szukle, Kaszaut, Kis Madjari, Kis Malka, Kubány, Terek, Tsemez, Tsik, Dombai tomp. 's a' t. Bitó élő Nemzet a' Dugurok közt, Zumbati, Georgia Királya 925., Aphoni, Zizi, Mikosi, Thurzo, vagy is Thwzol, Terek, Gudiss, Batsáni, Gilantha, Guta, Gáte. 's a' t. Rövid ki vonás a' Tudom. Gyűjt. 1830. II. Kötetéb.

Úgy látszik; hogy, Besse Úr vélekedése szerínt, a' Derbent Nameh, vagyis Derbenti Historia nagy világosságot fog ezen tárgyra szelgáltatni. Ebből néhány sorokkal is nagy alapot készít vitatása valósitására: (ha egyébb iránt által megy a' Rostán a' könyv). Midön Kabadshah, u. m. a' Derbenti Historia, Nusirvánnak az Atja Persiai Király, a' Törököket, (a' Terek parti Lakosokat) meg hóditotta, több Tartományoknak Ura lett, és igy száz ezer emberből álló sereggel, Muszka, Unnker, és Orosz Országokat hatalma alá vetette, Országlását egész a' Volga partjáig ki terjesztette. Akkoron Kizlár, Nagy Magyari, Kis Magyari, és Gyúlát híres gazdag városok valának: Gyulát Lakosi, és sok más népek viszsza maradtak az el széljedett Magyaroktól, kik szép, és magos termetű, jó indulatú emberek lévén, mesterséggel épült kies városokban laktak, mellyek meszszéről, mint a' hó, úgy fejérlettek; a' városok népe tsinos, és gazdag volt, sok arany, és ezüst bányákat szorgalmatossan mívelvén, mellyekről ezen vidék, a' Terek folyó vízétől színte Kizlár városáig, híres volt. A' Magyari Nemzetség felül halladta a' Gyulátiakat. Midön üdővel a' Tatárok be ütöttek, és a' Magyarok Országát el róntották, akkoron ők (a' Magyarok) nagyobb részínt Napnyúgot felé mozdúltak, egy része a' hegyek közé húzta magát, az Urak víze felé, és ott le telepedett; hol a' Dugur nevezetes Nemzetség, a' Magyar Unnkerektől maradván viszsza, azután a' Bizingi, Kathuriam, 's Balkár népekkel egyezésre léptek. 's a' t.

2) Körösy Csoma Úr, Erdélyi Magyar Fi, Erdélyből 1819 Novemberben által menvén a' Havasalföldön, Bulgárián, és Romanián, Egyptomba, és Syriába vette útját, Rövid üdeig mula-

ban hazáskodott régtől fogva, a' Sinai birodalom éjszaki határain kivűl, kiknek is gyakran be rohanásaikkal alkalmatlanok lévén, végre meg verettettek, és adó alá vettettek. Üdővel 210 Krist. U. szül. előt a' győzedelem részekre hajlott a' Hunnoknak Theumanus kormánnya alatt, kinek Fija, és köve-

---

tott Aleppóban, a' honnét a' Bagdadi úton Persiába hatott, és Teheranban néhány hónapot töltött. Innét Khoharasanba folytatta útját, által menvén Bokhara, Kulm, Bamian, Cabul Peshawer, Caschmire tartományokon. végtére 1823 Juniusban Ludak, vagy Ladak, az az kis Tibet, Lei nevezetü fő városába ért. Nem sokára öszve jött Tibetben † Moorcroft Úrral, a' ki ötet a' Tibeti nyelv, és Literatúra meg tanúlásában segítette, mellyben tett elő meneteléről a' Calcuttai Asiai Társaság szép tanú bizonyságot adott. Gerard Angol Orvos ötet Kunavár földjén találta Kanam nevű Klastromban egy túdós Láma társaságában könyvek közt el merűlve, és a' leg jobb egességben. Ekkor már előment tudományos fürkészeiben, mivel már majd egészlen el végezte a' Thibeti nyelv Gramaticáját, és szó könyvét, mellynek végbe vitelére magát a' Kormánynál le Kötelezte; de temérdek nagyok valának, és ki terjedtek tárgyazásai, úgy hogy a' munkák, mellyekbe eddig kapott, tsak előjátékai tudós törekedéseinek. A' Mongoly nyelvet a' Sinai Literatura kultsának állítván, tsak annak birtokával szándékozék Mongoly Országba sok tudományok fel fedezésére jutni. Által olvasta a' Thibeti Encyclopediának 44 kötetét. Mahabbaratnak egy részét fel találta. Tudós társa a' Láma tudtára adta, hogy a' kőre metszés (Lithographia) Teshoo, Loompoo, és Lahassa régi városokban századok előtt virágzatban volt, és hogy az elsőben az Anatomia 60 külömböző alakjában van le nyómtatva. Kanjurnak öt kötetje az orvosi tudományt foglalja magába. Thibetnek föld le írása nagy fel világosítást fog nyerni azon nyomtatott emlékek által, mellyek a' Klastromban vannak le rakva. A' Literaturának indiában történt hanyatlásakor a' Tudósság Thibetbe költözött, mint menedék helyére, a' hol is a' tudomány kintseire nézve meg érdemlik pillantatainkat. Az Oriási nagy nyomtatványok sokasága magában már kedvező zálogai annak, hogy Csoma Úr fel fedezései ezen temérdek nagy ösmeretlen földnek betsre méltó tulajdonai közé fognak tartozni; kinek is Kunavárbeli mulatása akár minemű igyekezetre igen alkalmatos. Ki vonat: of the Asiatic Journal and Monthly Register for Brittish India and i te dependencies. N. 167. For. Nov. 1829. V. 28. London.

töje, Meteus a' szomszéd nemzeteket meg hódította, és magát Tánjó (Égnek fija) tzimmel díszesítette; mellyel a' következett Fejedelmek is éltek. 49 eszt. K. U. sz. el. Punuhus, és Peus közt egyenetlenség támadván, a' Hunnok tágos birodalma az éjszakira, és délire válosztatott el; de ez sem állította helyre a' tsendességet. Peus a' Sina belieket segitségre szóllítván, Punuhus életének, és az Asiai Fejedelemségnek véget vetett Kr. U. szül. után 93 eszt. El pusztúlván a' Hunnok Országa Asiában, az éjszakiak is ki nyomattak helyeikből nyúgot felé, a' hol is sok kóválgások után Baskiria vidékein telepedtek meg; de a' Topáji Tatároktól kénszeríttetvén 318 eszt. bellyebb tolódtak nyúgotra, 's el foglalván az Alanok földjét az Asiai szarmatziában, meg lepték a' Volga, és Tanais vidékeit; a' honnét is 374 eszt. Balambér vezérlése alatt által jöttek Europába, több nemzeteket meg győzvén, 's azokból magok erejét izmosítván. 376 a' Gothokat meg támodták, a' kik a' régi Dátziát, vagy is mái Moldva, Oláh, Erdély, és részint Magyar Országot bírták. Az Osztrogothokat meg győzvén Thrátziába fordultak, 's ott, el foglalván más részről egész Pannoniát, a' Gotholnak a' Rómaiak ellen segédűl szolgáltak; a' kikkel nem sokára békességre léptek, a' melly tsak rövid üdeig tartván, álhatatlan szerentsével viaskodának. Azután Galliába hivattatván, Germanian vándoroltak által, mindehol győzedelmeik nyomdokit hagyván magok után.

Végre kettős hartzal alázták meg a' Gotthokat, és ezután vetették meg Alapát Pannoniában ama fényes Hunniának Balamir alatt, kinek örököse volt Charaton Király, a' ki népével 397. Theotimus Scytha által fel vette a' keresztény Hitet. Uldinus vagy Huldes következett a' Királyi székben 400. a' ki Arkadius Tsászárnak sikeres erőt költsönözött Gaina vezér ellen. De tsak hamar ellenségive válván a' Tsászárnak, Thratziát meg pusztíttotta. Az alatt Alarik, a' Gothok Királya a' Görög Ország pusztítása után Pannoniába jövén, a' Hun-

nokat Italia ostromlására ingerlette, mellynek a' békesség viszsza szerzése nagy adóba kerűlt. Azután következett Mundzuch, 's ez után oktár, és Ruas. 428. Ezek halála után Attila, és Bleda, vagy is Buda testvérek Uralkodtak a' Hunnok Kormány székén, a' kik alatt nagyobb veszedelem készűlt minden nemzetek ellen a' Hunnok részéről. Ezek 441 el kezdették a' Római birodalmat bizgatni, azután Thrátziát, és Illyriát gyászos pusztittással tapodván, Theodosiust a' Chersonesi ütközet után, 443, arra szorították, hogy tőlök a' békességet nagy pénzen venné meg. Meg ölettetvén Bleda, maga kezdett Uralkodni Attila, mint Isten ostora, 450 Galliába indulván, győzedelmes fegyverét tovább vitte; 451. de a' kataloniai mezőkön szerentsétlen ütközetbe egyeledvén, meg boszonkodott, 's 452 új erővel Itáliának leg szebb városait hamúba borítván, egész Rómáig be hatott, a' honnét ötet Sz. Leo Pápának ékes beszédje egész Pannoniába viszsza téritette, a' hol is maga lakodalma éjjelén, óra vére által, meg fójtatott maga ágyában. Három fijat, Ellakust, Dengezichust, és Irnachust, hagyott maga után, a' kik meg nem egyezvén, az Országot magok közt fel osztották; ez meg lévén, egy része a' Hunnoknak el foglalta a' Gothok, és Alanok tartományit, de meg ölettetvén Ellak, és Dengezich, az el széllyesztetett, 's ezen alkalmatossággal a' Gepidák, kik jobbágyai voltak a' Hunnoknak, el foglalták Dátziát, az Ostrogothok pedig Pannoniát. Látván Irnách a' veszedelmet, magának, és a' Hunnok maradékinak kis Scythiában állított hazát a' Borisztbenes folytában, miglen ki űtvén Asiából az Avarok, azokkal egybe kaptsolva ismét viszsza tértek Pannoniába. 457.

Az Avarok, vagy Avaresek.

Simocatta szerént a' Szittyai Nemzeteknek egyike, melly Ogor nevalat esmeretes vala, a' Til folyó víz körűl. Ősi vezérjeiket Vár, és Chuni, nev jelesítté, kik is 557 nemzetektől el válván Europába költöz-

tek; a' kiket midőn a' szomszéd nemzetek Abareseknek, (a' scytha nemzetek közt Böltsebbeknek, vagy is jelesebbeknek) itélnének, bátorság okáért azokat bővséges ajándékokkal meg tisztelték; innét Vár, és Chuni magokat Abareseknek nevezték; (élvén az alkalmatossággal) Fejedelmeket pedig Chagannak mondották.

Ugyan azon esztendőben Konstantinopolba küldöttek a' Tzászárhoz követséget, hogy, ha az nekik betses ajándékokat, esztendei fizetést, és termékeny födet adna, hadi társai lennének. Jó szolgállatot tettek annak az Ongorok, és Sabirok ellen. Ezen üdőben 558 a' Hunnok (Attilla maradéki, Uturgur, és Cutirgur név alatt) többször ki ütöttek egész Thrátziáig, és 558 rablásokat egész a' városba terjesztették, miglen Belisarius ereje által viszsza nyo mattatván, pénzel le tsendesíttettek, és haza takarodtak; a' hol is a' belsö meg hasonlások végső veszélyt akarván fejekre hozni, többnyire magokat az Avarokhoz kaptsolták. Ezek új erőre kapván új követséget küldöttek a' Tsászárhoz, de kéréseikben elégtételt nem tapasztalván, ezentúl a' Rómaiak barátságától el idegenedtek. Frigyességbe lépvén a' Longobardokkal, fegyvereket a' Gepidák ellen forditották, 's Dátziát magokévá tették; sött Longobard társaik Italiába költözvén; Pannoniát is meg nyerték: a' honnét alapoltatott rémületet okozó Országa az Avaroknak, 568 ki ütvén Frantziára Sigeberttől meg győzettek, de a' békességre tsak pénzért állottak. II. Justinus Tsászár drágán fizette meg az el foglaltt Syrmiumot, mellyet következője, Tiberius, viszsza adott békesség fejébe 580. Mauritzius Tsászár alatt is, 599. Trátziát pusztitották. A kötött békesség álhatatlan volt; mellyet 615 ajándékok által fogadtak, de tsak hamar fel bontottak; 626 Konstantinápolt ostrom alá vévén, a' honnét nagy károkkal verettettek viszsza. Végre Konstantin alatt a' Rómaiakkal olly barátságot kötötték, hogy II. Justinian, Absimar Tiberius alatt számkivetésben lévén, az Avarok Chaganjához futott Cher-

sonából, és annak testvérjét Theodorát hitvesül vette légyen magának; úgy Leo Tsászár is, a' Scythiai Avarok Chaganja (királya) leányát, Eirenét, jegyezte el fijának, Copronim konstantínnak.

Nagy Károl Tsászár 791, leg veszedelmesebb haddal viszontagolta az Avarok bárdolatlan nyughatatlanságait, és kegyetlenségeit. Meg fosztatván a' Frantzok által Pannonia nagy részétöl, (a' Cetzi hegyektől fogva egész a' Rábáig) kezdének tanátskozni a' veszély el távoztatásáról. Thudun fejedelmek népe nagy részével Aquisgranumban Országát, és nemzetét a Frankok hatalma alá ajánlotta, 's meg keresztelkedvén nagy ajándékokkal tért viszsza honnába. Az oda haza maradott Avarok pedig fel zerdülvén meg ölték Chaganjokat. Erre a' Frankok be ütöttek Pannoniába, 's az Avaroknak mindeneit el foglalták. Sokan ekkor az Avarok közűl viszsza tértek nap kelet felé, mások a' Frankoknak meg hódoltak. Thudun a' hívségtől, és fel vett Híttöl el pártolván, meg ölettetett; helyébe következék Theodor, a' ki már keresztény volt, és a'ki' a' Tótoktól békessége nem léven, Károlnál a' karnuntum, és Sabaria közt fekvő vidékért esedezett maga, 's népe számára, a' mit meg is nyert. Ezt követte Abraham, a' kit Károl a' régi Chagani tzímmelis fel díszesített. Ezen Hun-Avarok hívek maradtakmind végig, a' mint az ki tetszik 822 a' Tsászárhozintézett követségekből Tutund Fejedelmek által. Azok pedig, a' kik Nap kelet felé indultak, a' Bulgárok által egészlen el törűltettek.

M a g y a r o k.

Azon Scytha nemzet, melly az Ungros, vagy Hungros (Magyar) név alatt a' 9 században Europába költözött, már Asiában úgy nevezetetett az egér bőr kereskedésről. Hívattatnak nyúgoti Unnoknak is, Törököknek (Turk). A' Latán írók azokat: Ungarius, Jugrus, Vengrus, Avares, Hunnus, és Schytha neveken is említtik. Magok ön-magokat Magar (Magyar), néven hívták; (talám a' Megere nemzettől, mellyből Árpád eredett; vagy talám a' Muagertől, a'

Hunnok királyától, vagy végre a' Makar nevű Taurusi hegy fokjától; melly körűl valaha laktak) innét nevezik őket olykor a' Görőgök is: Mazaros, vagy Makaros oknak (Boldog, szerentsés).

Asiában, a' Kaukasus kapúi felett a' Tanais erdeit, 's azután, a' Geougenok birtokába esvén, az Altai hegyeket lakták 551, le rázván azok igáját, a' Török birodalmat alapolták Toumuen vezér alatt, szárnyaikat a' Chanok kormánya által meszsze kiterjesztvén. Topochan két felé Osztotta azt', 's igy származtak a' keleti, és nyúgoti Törökök; a' honnét 600 sok nyughatatlanságok támadtak. A' nyúgoti Chan magát a' Sinaikkal öszve kaptsolván, meg bántotta a' többit, a' kik két felé váltak, de, a' Sinaiakkal szerentsétlenűl kűszkődvén, ismét meg egyeztek, 's lassanként határaikat egész á' Tanaisig terjesztették, a' hol 780, magok közt meg hasonlván Catiba által meg győzettettek, de őszve szedvén erejeket 726 szerentséssen meg verték a' Sina belieket, azután azokkal békességben éltek. Későbben két pártosságok támadtak a' török Udvarban, mellyek az Asiai birodalmat fel zavarták, leg inkább a' midön a' Hoeikei Hunnok által 742, eszt a' Volga folyó felé nyomattatnának. Ezek a' tartományok fekvése szerínt a' Görög íróktól majd Chazarok, majd uzok, majd Patzinatziták, majd Magarok (é. a'. t.) nak mondatnak; a' kik közül azután sokan a' Magyar név alatt Europába költöztek. Innét Őseink honnja a' Baskiriai kerűletben esett, mellyet némelly iróink Dentumoger, mások Bostardia, Dentzia, és Magaria, ismét Magoria, Nagy, vagy régi Ungaria, név alatt adnak elő. Julian Dominikanus, Bulgarián túl a' nagy Etil folyónál, melly hajdon Volgának hívattatott, ollyan lakosokat talált, a' kik magyarúl beszéltek, és azt állították, hogy őseik mondása ként a' mi Magyaraink azon helyekről költöztek légyen más felé.

Minekutánna t. i. a) az említett Dentumoger

a) Bela Nevetlen Irója sserínt.

tartomány a' nép sokaságát elnem tarhatná, hét fő személlyek magok közt el végezték, hogy, el hagy ván születések földjét, Pannoniába költözködnének; mellyet Attilához tartozni hallottak, a' kinek nemzetségéből származott Almus Vezér, Árpádnak Atja, kinek kormánnya alatt meg indúltak 884 's az Etil (Volga) vizén, és Orosz tartományokon által, Kioviánál a' Rusznyákokkal, és Kúnokkal szerentséssen meg ütközvén, a' Kárpát alatti Beregh, és Ungvári vidékre jutottak, a' honnét mái honjok ostromlása kezdődött 889. A' 7 Vezérek neve: Almus, Eleud, kundu, Ound, Tosu, Huba, Tuhutum.

Almusnak Atja Ugek, Annya Emesa Eunedubelian Vezér leánya volt; Magyar hütvese szülte Arpádot. Leg elsőben is azon helyet foglalták el, meg győzvén az Ungvári őrízetet, melly most Munkátsnak nevezetetik, akkor azt a' ki állott munka miatt Munkásnak híván; a' hol is A'lmus, el öregedvén, Arpád fiának adta által a' vezérlést.

Ennek kormánnya alatt el foglalták nem stak a' mostani Magyar Országot, hanem Erdélyt, Bulgáriát, Morvát, Carinthiát, és karnioliát, nagy pusztításokat tévén Italiában, Bavariában, és egyébb szomszéd tartományokban. A' Magyarok közt el osztván a' nyertt vidékeket, régi lakosit az el foglaltt tartományoknak, u. m. a' Tótokat, Bulgárokat, Rusznyákokat, Oláhokat, é. a'. t. a' földmívelésre, és szolgállatra rendelte.

Arpád társasági törvényekkel egybe kötvén a' Magyarokat, 's az el foglaltt birtokokban azokat meg izmosítván, Zoltán fiának adta által a' kormányt, maga pedig, meg halálozván, székes Fejér várott temettetett 907. Zoltán alatt sok hadai voltak a' Magyar Nemzetnek, leg inkább a' Bajorokkal, a' Madarász Henrikkel: és Konrád Tsászárral, de sokszor meg is tsépeltettek, kivált Merseburgnál 934. Zoltán meg holt 949, 's a' kormány Toxus vezérre maradott; a' ki alatt a' Magyarok nem nyugodhattak, miglen Augsburgnál jól meg nem verettettek; és más vidékeken is sok kárt nem vallotak volt; úgy

hogy az Országba külső tartományokból kelleték lakosokat, és míveseket be hozni. Toxus Geyza fijára hagyta az Országot 972.

Geyza (Győző) született 952. Hütvese volt Sarolta Gyulának, Erdely fejedelemnek leánya: Gyermekei voltak: Sz István király, Judith, (Lengyel Boleslav hütvese) Gisela, (Velentzei Ottó vezér hütvese) Sarolta, (Aba Samuel hütvese). Ez Országát békességes hazájává szándékozván tenni a' Magyaroknak; meg nyitotta abba a' keresztényeknek, kivált Papoknak, és szerzeteseknek a' szabad be menetelt, és a' Sz. Evangeliumnak hírdetését; a' mint is sokan a' Nagyok közűl is meg tértek a keresztény Hitre. De minek utánna Bajor Henrik, (a' ki a' Magyarok frigyesse volt) és II. Otto közt (a' kivel Piligrinus Püspök, a' Magyarok Térítője, tartott) a' békesség fel bomlott, a' keresztény Hit gyarapodásának is gát tétetett Magyar Országban. De Geyza meg békelvén a' Németekkel, és határt szabván Országának; a' tsendességet a' Religio plántállására, és népe boldogítá sára fordította. Maga is meg keresztelkedett; és sz. intézete elő mozdítására Sz. Márton tiszteletére a' Pannoni hegyen egy roppant Monostort alapolt a' Sz. Benedek szerzetesi számára, mellyet Sz. István, Fija, és követője a' kormányban; vitt tökélletességre, a' kit is Sz. Adalbert Püspök keresztelt meg, és nevelt. Meg holt istenesen Geyza ditséretes munkáji örvendetes gyümöltseit szedvén 997.

Sz. István Herzteg, Geyzának Fija következett a' kormány székre, a' ki Atjának istenes szándékját, a' Magyar Nemzetnek a' keresztény katholika Hitre való meg térittetését tellyes buzgósággal folytatván, 1000 Rómába küldött követet, (Astrikust, Sz. Benedeki szerzetest, és későbben Kalotsai Érseket) hogy azon Püspökségeket, mellyeket az Esztergomi Érsekség mellett alkotott, jóvá hagyná, és meg erő' síttené. II. Silvester Pápa tellyes meg elégedéssel kedvezett kivánságának; és e' melett az új Hertzegnek koronát, Apostoli királyi tzímet, és kettős keresztet küldött, mellyet királyi pompás alkalma-

tosságokkal, mint Apostoli Fejedelem maga előtt vitethetne. Egyébbként Sz. Istvánnak művei számosabbak, és esmeretesebbék Magyar Országra nézve, mind a' lelki, mind az üdei boldogság ügyében, mintsem azt itt rövid rajzolatba lehetne, vagy kellene foglalni. Ő kaptsolta szorossabban Erdélyt Magyar Orszaghoz, a' pártoskodó Gyula vezért meg győzvén. Uralkodott tovább 40 esztendőknél. Sz. Imre Hertzeg, egyetlen örököse előtte a' Mennyeiek közé ragattatván, követője lett a' királyi székben Aleman Péter, 1039. Ez le tétetvén Aba Samuel emeltetett arra 1041. Ennek meg ölettetése után ismét Péter tétetett viszsza 1045. Ez után következtek: I. András 1046. I. Bela 1061. Salamon 1063. I. Geyza 1074. I. Sz. László 1077. Kálmán 1097. II, István 1115. II. Bela 1132. II. Geyza 1142. III. István 1161. II. László 1162. IV. István 1163. (III. István viszsza tétetik 1163). III. Bela 1174. Imre 1199. III. László 1204. II. (Jerusálemi) András 1205. IV. Bela 1236. V. István 1270. IV. László (Kún) 1272. III. (Velentzei) András. Ezek az Árpád véréből voltak, és azért közönségesen ez a' 300 esztendő, Sz, Istvántól. III. Andrásig, a' kivel Arpád vére, és Rokonsága kiholt 1299, az Arpádi üdő fordulatnak (Periodus Arpadiana) mondatik. A' következő (2-ik). 1300-tól, 1527-ig, Elegyes Üdő fordulatnak (Periodus mixta) hívattatik, mivel az ebbeli királyok kűlömbbféle idegen, és honni Házokból válosztattak: u- m. Robert 1301. Ventzel (László) Cseh, 1301. Otto, Bajor, 1304. I. Robert Károl 1310. I. (Nagy) Lajos 1342. I. Maria 1382. II. (Kis) Károl 1385. Maria ismét viszsza tétetik 1386. Sigmond 1387. Albert Austriai 1438. Ersébet 1440. I. Ulászló 1443. V. László Attya halála után született (Posthumus) 1445.

I. Korvinus Mátyás 1458. II. Ulászlo 1490. II. Lajos 1516. Zápolya János 1526. Ettől fogva kezdődik az Austriai üdő fordulat, (Periodus Austriaca) mellynek folytában mind eddig a' Felséges Austriai Házból a' Következendő Magyar Országi királyokat

számláljuk: I. Ferdinand 1527. Maximilian, 1364. Rudolf 1578. II. Mátyás 1608. II. Ferdinand 1619. III. Ferdinand 1637. I. Leopold 1637. I. Jósef 1705. III. Károl 1712. Maria Theresia 1741. II. Jósef Tsászá 1780. II. Leopold 1790. I. Ferentz 1792.

Melly Nagy volt légyen külömbbféle üdökben a' Magyar Birodalom, és melly sok féle viszontagságok alá légyen vetve az Országok sorsa, ki tetszik a' következendő Jegyzésekből. Magyar Ország Sz. István alatt 4830 □ m. foglalt magába. Sz. László, és Kálmán alatt hozzá kaptsoltatott Szlovenia, Horvát Ország, és Dalmatzia 1110 □ m. II. Bela alatt Bosnia, 700 □ m. Imre alatt Servia 920 □. m. II. András, és fija Kálmán alatt Galitzia 1340 □ m. V. István alatt Bolgár Ország. I. Mátyás alatt Moldva, Oláh, 's Morva Országok. Silesia, Luzatzia, és Austriának egy része 3400 □ m. Nem említvén hogy I. Lajos alatt, a' ki Lengyel király is volt egyszer 's mind, á' Magyarok királya hatalma a' Bálti tengertől egész a' Fekete, és Adriaí tengerig ki terjedett légyen; innét méltán neveztetett Magyar Ország a' XIV. és XV. században Nagy Országnak; 12,000 □ m, ki terjedvén. Mind ezen tartományok tzímeres Zászlói a' királyi tzímek tárában tartatnak, és a' király koronáztatása alkalmatosságával elő vitetnek. Innét írja magát a' Magyarok Királlya - Magyar, Dalmátzia, Horvát, Tót, Galitzia, Lodomeria, Rama, (Bosnia) Servia, Kún, és Bolgár Országoknak Apostolyi Királlyának, és Erdély Ország Nagy Fejedelmének.

Melly sok viszontagságokon ment légyen által a' Magyar Haza, borzasztó dolog arrol tsak elmélkedni is. Valóban a' különös Isteni Gondviselés, leg inkább a' Sz. királyok, és első Apostólai érdemeire, 's közben járásokra tekíntve, tartotta meg mind eddig ezen Nemzetet ama régi izmosságában, a' millyennel tsak kevés Országok ditsekedhetnek. Hát ha még belső egyesség által tökélletesítették volna magok boldogságát a' Magyarok. Végre a' józanabban gondolkozók kivánságára reá hajlott az Ég, 's

áldását azok ügyekezetére fordította, a' midön a' Felséges Austriai Házat a' Magyar királyi székbe ültette. Just nyert magának ez a' Keresztényi erköltsökkel tündöklő dütsősséges Uralkodó Ház a' Magyar koronára I. Ferdinándban 1526, mind örökre. Ezen Igaza meg erősíttétett 1687. I. Leopold alatt, és az első szülöttséghez kaptsoltatott; melly III. (VI.) Károl alatt a' Pragmatika sanktió által a' Leány ágra is kiterjesztetett 1723.

Az Austriai istenes Háznak köszönheti Magyar Ország a' külső, és belsö ellenségektől, és igy szembetűnhető vég veszedelmétől való meg szabadulását, Törvényi, és Nemzeti szabadságának fenn állását; és azon gyarapodását, mellyben magát több egyébb (máskép' számosabb, és izmosabb) Nemzetek felett boldognak érzi. Igaz, hogy a' múlt század végén ama halhatatlan nevű II. Jósef Tsászár hatalmát Magyar Országon sajnoson kezdé éreztetni, de hogy azt tsupa jót ügyellő buzgóságból tselekedte légyen, meg mutatta rövid élte végén. És talám ha az Ég tovább kedvezett volna éltének, Országait boldogabb állapotba helyhezetette volna, mint a' Millyenben hagyta. II. Leopold sokat meg orvosolt, de rövid üdőig uralkodott. I. Ferentzre maradott a' majd el viselhetetlen terh. Ez a' szelíd, jámbor, és Igazságot szerető Fejedelem, alig lépett az Uralkodó székre a' midön ama gyászos Szélvesz kitört Frantziában, mellynek zivatari még Europán kívűl is dühösködtek. Nem azért hogy kedves Nénnyének, Antoniának, és Sogorának, XVI. Lajosnak ártatlan meg ölettetését meg boszulná, hanem hogy ama lelki, és üdei boldogtalanságot, mellyet a' Frantzok el bottlott része minden felé, a' hová jutott, magával ki terjesztett, szeretett népétől el távoztatná, egyébb Europai Halmasságok szövetségében, Frantzia ellen több izben fegyvert fogott, változó ki menetellel. Okait viszontaglott veszteségeinek az egész világ tudja. A' többi tartományok közt el foglalta az ellenség a' Magyar Birodalmaknak tengerparti, és Horváth Országnak egy részét. De meg koronázta az Egek

Ura a' Magyarok Jó Attya szenvedéseit 1813. a' midön Lipsiánál a' Frantzok hadi erejét semmivé tette; a' Fejedelmeknek régi Birtokait viszsza adta, és a' közönséges Békességet Europában izmos lábra helyheztette. I. Ferentz király Illyriától ismét el válosztván az említett Magyar Birtokokat, azokat 1822. viszsza kaptsolta Magyar Országhoz azon állapotba, a' mellyben voltak 1809 előtt.

I. Osztály.

A' Magyar Birodalom Átaljában.

I. Szakasz.

Fekvése.

A' Magyar Birodalom (Hungaria, Ungarn) fekszik a' 44 és 50 éjszaki szélesség, és a' 33, és 48 keleti hoszszaság gráditstsaközt, (a' Ferro szigettől számolva) 's innét fekvése, szélességre nézve, meg egyez déli Német, Frantzia, délkeleti Orosz, és Tatár Krimi Országokkal. Föld szinete: 3839 □ mértföld. Hoszszasága keletről nyúgotra 136 földleírati mértföld. Szélességét nehéz meg határozni éjszakról délre a' határok egyformátlan ki terjedése miatt, a' Földleirók azt 77 geograph. mfdre teszik.

A' Magyar Birodalom kis - mássában Europát helyhezteti a' szem elejbe, mivel mind azon sok nemű kölömbbféleségek, mellyek Europának egyébb tartományiban széllyel szóratva találtatnak, a' Magyar tartományokban mind szerentséssen szemléltetnek egyesítve, akár az ég hajlatát, és alját, 's a' földszínét, akár a' terményeket, akár az embereket tekíntsük. A' midön a' kárpátokon álig érik meg a' zab, és alig terem meg a' tsekély savanyú gyümölts; a' Banátban a' leg jobb ri's, pamut, és selyem termesztődik. Mikor az éjszaki Lakosok a' szőllő fürtökről, 's mondolárol tsak beszélni halván, éhségeket burgonyával, és zab kenyérrel kéllelik, az alföldi Magyarok a' fejér jó izű egésséges kenyérnek,

tüzes bornak, a' szabad ég alatt termö tzúkor édességű sárga, és gör. dinnyének, 's gesztenyének feleslegében tobzódnak. A' sikságokon alig tart a kemény tél két hónapig, 's a' hó sokszor egy hétig se állandó; holott a' Hegyesek közt Sz. Mihál havától egész Pünkösd haváig fűttení kell a' szobát. Ezen külömbbségeknek nem a' föld le írati, hanem helyheztetési fekvése az oka. Mindezekről bővebben fogunk szóllani minden tartományban különössen.

A' Magyar Birodalomhoz, vagy is koronához számos Országok tartoztak annak üdejében, a' mint azt eszre vehetni a' Magyar történek könyvéből; a' jelen való üdőben a' következendő 5 tartományok teszik annak fő részeit: 1) Magyar Ország (szoros értelemben) a' Magyar Határ őrző vidékekkel. 2) A' tenger parti kerűlet (Littorale). 3) Horváth Ország, a' Határ őrző vidékekkel. 4) Szlovenia, vagy Tót Ország, a' Határ őrző vidékekkel. 5) Erdély Ország, a' Határ őrző vidékekkel. Határai: ker. Moldova; dél. Bosnia, és Szervia; nyúg. Morva, Austria, és Stiria; éjsz. Galitzia.

II. Szakasz.

§. 1.

Magyar Ország. Átaljában.

Foglal 3843 □ m. Fekszik a' kárpát hegyeknek déli részén, és napkeletin. Határai: éjszakra; Galitzia, nyúgotra; Morva, Austria, és Stájer Ország; délre: Horváth, és Tóth Ország a' Határ őrző vidékekkel. és tenger parti kerűlettel; keletre: Erdély Ország. Természetes határszélei; éjszakra a' kárpát hegyek több ágaikkal; délre a' Dráva, és Duna.

Földszínte: A' Sok változások egyeztetése Magyar Országot Europának a' leg szebb tartományok sorába helyhezteti. Felső, keleti, és nyúgoti részein mintegy 33 Vármegyékre terjedő, 's egybe füződő hegyek képelik a' sok tágos, és keskeny völgyeket, mellyeket a' számos folyó vizek, vírágzó rétek, szán-

tó földek, gyümöltsös kertek, és bájító fekvésű lakhelyek elevenítenek, A' Duna, és Tisza vidékeit több 1000 □ mértföldi térségnél díszesíti, és láttja el a' terményeknek külömbbféle nemeivel. Kerék formája ezen Országnak nem egészlen rendes. Arva, és szepes vármegye leg küllebb terjed éjszakra; ezek közt mindazon-által Gálitziából majd 4 mföldnyi hegyes vidék nyúlik be Magyar Országba déli tájjon. Úgy nagyon tsorbítja annak rendességét azon szeglet, melly éjszakról keletre hajlik; 's onnét délre megy, és egy részét Beregnek, Szathmárnak, és egész Máramaros vár megyét be fogja. Keletre, és délre nem kevesé ki tűnnek a' Banáti hegyességék; úgy a' nyúgoti részen egy darabja a' Mura, és Rába köznek.

Hegyek. Leg magasabb, terjedtebb, és nevezetesebb hegyei Magyar Országnak a' kárpátok. Ezeken kivűl jelesek felső részein a' Galgótzi, Nyitrai, karponay hegy sor, és Tserhát, a' Borsodi ággal; a' keleti hegyek is ágaji az Erdélybe terjedő kárpátnak. A' Dunán túli hegyek ágai a' Stiriából be nyúló Dobrai hegysornak. Leg nevezetesebbek a' Bakonyi erdő Veszprim vármegyében; és a' Vértes, Fejér, és Komárom vármegyében; mellyek Esztergomot, és Pilist meg futják. Mivel a' leg nevezetesebb bértzek részei, és ágabogai a' kárpátoknak, és mivel minden vármegyében különössen emlékezni fogunk a' jelesebb hegyekről; itt tsak a' kárpátokról fogunk átaljában bővebben szollani.

Ez a' felséges kárpát hegye, melly már a' Posonyi vidéken lassú emelkedéssel nevelkedni látszik, Magyar Országnak éjszaki határain fél hóld formában egész Erdélyig nyúlik. Már Liptóban sikeres magasságra emelkedik; Szepesben pedig iszonyú emeletre lép, annyira, hogy az Európai hegyek közt a' Helvetziai, és Tirolisi havasok után a' második rangót foglalja. Az egész hegység 3 fő részekre osztódik. A' leg magosabb a' Tátra Liptóban, és szepesben, a' második Tatra hegy lántz Thurótz, és Liptó közt, a' harmadik Matra Heves vármegyében.

A' határszéli havasok Liptóban, és szepesben a' leg magosabb tzútsokra emelkednek, (7892 láb) mellyek közt harmintz ednéhánynak tulajdon neve van, de egy lántzon huzódnak a' Tátra név alatt Liptóban nnúgotról keletre, Szepesben pedig éjszakra; mintegy 8 mértföldnire. Ezek közt leg fellyebb emelkedik szepesben a' Lomnitzi tsúts, melly 1530 frantz öl a' tenger szine felett, ez után leg magosabb a' Kriván Liptóban, 1305 fr. öl. Bővebb le irását ezen természet tsudáinak olvashatni Csaplovits Magyar Ország rajzolatiban Németűl. Ezen hegyek kövei jobbára termés, és mész kövek.

Minden kárpát-hegy alatt van leg alább egy tó, mellyből a' sok havasi patakok több rohanatokban a' völgyre le folynak. Némelly víz ugrányok felségesek, 's víz porokban a' nap fénynél bájító szívárványokat képelnek. Ezeket diszesítik a' ragadó körvidékek. A' víz a' tavakban kellemetes ízű, tiszta, és kemény. A' leg hervasztóbb nyárban is tsereg le a' víz a' leg magasabb tsútsokról. A' Néma magányosság, a' ki mondhatlan szép kilátás, és minden, még a' levegő is, a' szívet itt az Istenhez emeli érzékenyebben, a' kihez itt az ember közelítteni láttatik. Mintegy két harmad részén a' magasságnak élnek még a' növevények, mellyek a' krumputz, és egyébb fenyőkkel, gálnákkal, 's tüdő mohhal végződnek, azután következnek a' móh nemek, 's fellyebb a' kopasz kő bértzek. A' hó, és jég soha se fogyel, és az éjszaki völgyekben jég mezőket is lelni. Az esztendőnek minden részeiben esik ott hó. A' levegő változása hirtelen, és rend kivűl való, a' fel meneteli izzadság sokszor jéggé fagy. Ha magasra hág az ember, tapasztalja nem ritkán, hogy alább esik, villámlik, és dörög, a' midön fenn' a' nap sűt. Némely havas tetők fel hatatlanok még a' vadketskéknek is. A' Lomnitzi, és Kriváni tsútsra fel juthatni, és pedig erre könyebben mint amarra. Kövi ketskék, murmutérok; kövi sasok minden lakosi ezen vidéknek; 's a' pisztrángok a' vízeknek. Ollykor medvét is lőnek a' völgyekben.

A' hegy tsútsok alolról hegyeseknek látszanak, de többnyire tompákká váltak az üdő mostohaságai által. A' Lomnitzi tsúts hoszszukás, hoszsza mint egy 8, széle 3ől, el üdősödött termés kő omladvánnyal borítva. A' tsaknem függőben álló termés darabok, mint annyí iszonyú tornyok állanak fenn'. Az eső, hó, felhő, köd, és szelek ott igen veszedelmesek, egy el hibázott lépés a' leg gyakoroltabb mászót is le hajíthatja az örvénybe, mellybe le tekinteni szédelgés, és iszonyodás nélkűl lehetetlen.

Ezen szörnyeteg hegyek nevezetesebb völgyei: a' nagy, és kis Kolbachi, Felki, Mengsdorfi, Wá-'setzi, Kriváni, Priblinai, Javorini: Szulyói, 's a' t.

A' Lómnitzi hegytől távolabb látni éjszak felé: a' Babagura, Pilszkó, Beszkid, 's egyébb havasokat, mellyek Arvában el széllyedvén, Trentsénben el alatsonodnak.

A' közép hegyek, mellyek ásványiaknak nevezteinek, sok külömbféleséggel ágoznak: egy ágok keletre nyúlik a' Hernád mentében, és délre tsavarodik majd kassáig Abaújvármegyében, és Gömör, 's Torna vármegyékbe ér. Egy másik ág á' Hernád, és Poprád folyók közt szepesben terűl ki éjszakra viszsza. Máskét hoszszabb ág, a' Király hegy ellenében, nyúgotra terjed, délre haiólván. A' felső ág az éjszaki erdőktől a' Vág, az alsóktól pedig a' Garan folyó által választatik. Magába foglalja ezen hegylántz a' Gömör, Zolyom, Thurótz, Trentsény, és Nyitra Vármegyei hegyeket. Az alsó ág pedig által fút Nográdon, Nagy Honton; és Barson. A' leg magosabb-ak közé számláltatik a' szitnó Selmetznél. Az éjszaki hegység fokaihoz tartoznak még a' Bükhegy Eger, és Miskoltz közt; a' Hegyallja Zemplénben, és Telkebányi hegyek Sárosban; mellyek közt fel tűnőbb a' Fekete hegy.

Az éjkeleti hegyek Máramarosban, már Beregh határain annyira emelkednek, hogy a' havasok fellyét el érik, leg inkább a' Bersava, vagy Polonyina. De még fellyebb érnek a' Galitzia, és Bukovina szélein: a' Pop Iván, Farky, Cserna Hora, Homul,

Rusky Petrosa; de nem olly meredekek, és puszta kő sziklások, mint a' Tatra. Magyar Ország, Bukovina, és Erdély határai közt egy hoszszú hegylántz vonódik Szathmáron, és Ugotsán által, egy hoszszas völgyet kerítvén. Emlékézetesebbek kopasz sziklájikon termő havasi növevénnyeikről; a' Guttin, és Rosály.

A' keleti hegyek amazoktól azon térség által választódnak, mellyek szathmárból Erdélybe nyúlnak; Erdélyből a' Maros folytában tsak nem Aradig érnek. Két völgy között, Erdély határszélén leg magosabbra emelkednek; úgy, hogy a' Bihor, és Rézbánya a' havasok tetejével vetekednek. Innét éjszakra, és délre terűlnek ki ágok, mellyek Nagy Várod felé siksággá válnak; a' Maros folytában pedig dagadóbb ágra hoszszabbodnak, és Világos várral végződnek.

A' keleti déli hegyek, mellyeket Banáti hegyeknek nevezhetni, a' Maros, és Duna közt Erdélyig, és Oláh Országig érnek. Egyik ága új Palánka alatt fel emelkedve fut a' Duna mentében Orsova felé, a' honnét viszsza fordúl éjszakra. Egy másik éjszakra vonódik, de kelet felé hájólva. Ezek közt képelődik ama szép Almás völgye, mellynek tsak a' Nera vize nyít ajtót a' rónára. A' Banáti hegyek közt nagyobbaknak tartatnak: a' Szemenik; Montye le mare, és Montye le mik, 's a' Versetzi hegyek.

A' Mura, és Dráva kerűletiben, a' Stiriából jövő kis hegyek lassanként el lapúlnak; de á' Vas vármegyében, a' Rába vidékein fel tűnők mindég jobban emelkednek, lántzot képelvén, melly Stiria, és Austria felé görbűl a' Laita mentében, és ettől nem meszsze Bétsi új-városnál dombokra telepedik. Ezen lántz tsak egy völgy által szakasztódik félbe, és egy derék ágát Soprony felé botsájtja keletre, nem meredek, és tsak kevés vidékeken kősziklás; némelly határszéleken alatson, Sz. Eleknél pedig, Vasban, és a' Fraknói vár felett, nem sokat enged a' havasoknak.

A' középtartományi hegyek részint egybe kaptsoltt rendben, részint magányossan állanak. A'

Duna által el metszetvén, a' Vértesi hegyek által huzódnak komárom, Esztergom, és Fejér vármegyéken, a' déli, és nyúgoti vidékek közt. Innét ismét szélessebben emelkednek Veszprim vármegye részein. A' Balatontól majd Pápáig ki terjedvén, szalán által Keszthelig tódulnak a' Balaton másik szélén, 's innét domb alatsonságban vonódnak egész a' Zala folyóig. Magosabbak ezek közt az Esztergom, és ó Buda közt fekvők; a' mellyek egy tsavargó völgység által külomböztetnek egymástól; a' Duna mellékiek, és delestiek több helyeken kősziklások, és meredekek, valamint azok is, a' mellyek Buda, Csákvár, Arats, Csesznek, és Sümegh körűl fekűsznek, a' leg híressebb vidék ezek völgységein a' Bakonyi erdőség. Ezen Völgyekben álmélkodást érdemelnek némelly széllyel, és magánossan álló hegyek: u. m. a' Badatson, melly, a' Balaton partyán magasra emelkedvén, igen jó bort terem, mellette áll a' Tsúlsos, kisebb, kopasz, és igen gömbölű hegy. Tágosabb völgység választja ezektől a' Sz. Györgyi, és Czobántzi hegyeket, a' honnét egy órára van a' Halap Szalában, és a' Bakonyból ki lépő hegyekkel kaptsolódó Hegyesd. A' boráról nevezetes Somló Veszprím Vármegyében. A' Sághhegy Vasban, boráról esmeretes. A' Baranyai hegyességek; a' Pétsi, és Pétsváradi tájjékon, mellyek közt nevezetes Pétsnél; a' Metsek, és az azzal kötetben álló Sz. Jakab hegye. A' Siklósi nyugotról keletre (2 m.) terjedő hegységek a' Harsánnyal végződnek, és Gyűdnél nem kevessé meredekek.

§. 2.

A' Róna vidékek.

Magyar Országnak két tágos síksága van, a' kisebb, melly a' Fertő tótól a' közép tartományi hegyekig majd 20 mértföldre terjed abronts fórmában. Leg rónább a' Tsalló közben, a' Fertő, és Réptze mellet, nagyobb részén Posonnak, Moson-

nak, Györnek, Komáromnak, és a' Rába mellékén Sopron, és Vas vármegyében. Többi része a' hegyesek felé dombokkal, és lejtősökkel van meg rakva.

Az alsó nagyobb róna a' Mátrától Hevesben a' Dunáig, Új-vidéknél Bátsban 40 mfd. Vátztól Fejér toronyig a' Banátban 50 mfdre terjed, és a' Nagy Szőllősi hegyektől ugotsában a' Mura, és Dráva öszve folytáig 66 mfdre. Sött ki hat az Országon is Horváth, Tót, és Erdély Országba. A' leg alatsonyabb fekvése egész Országnak Orsova alatt esik. Közepét pedig az Országnak Mező Túr, és Ketskemét közé helyheztetik.

Föld színeti bórítékja.

Kerti föld a' felső rónaságon, kivált a' Rába, Réptze, Rába köz, Fertő, és Tsalló köz, vidékein. A' nagyobb ronán: a' Kőrös, Maros, Tisza, és Duna mentében. A' dombosokon, és lejtősökön; fokokon, 's közép hegyeken éjszakra, és éjkeleti havasok több tájjékain. Homok: Györ, és Komárom közt a' Duna folytában. Az alsó róna nyúgoti részein: Fejér, Tolna, Somogy vármegyékben, és Baranyának egy részén Siklós felé a' Dráva parton. A' Duna; és Tisza közt Vátzon alúl Pest vármegyében, kis Kúnságban, és Bátsban egész a' Tsatornáig. Biharban, Debretzen, és az Etsedi motsárok közt.

§. 3.

Barlangok.

Ezeknek le irását tsak rövideden adjuk. A' ki azokról bővebben akar olvasni, lássa Bredetzkyt, Mednyánszkyt, Bukit, Greselinit, Vindischt, és Csaplovitsot. A' számtalan Barlang üregek közt, mellyeket a' Magyar hegyekben találni; emlékezetre méltóbbak: az Aggteleki Gömör vármegyében a' Budáról Kassára vezető úton. A' hegység mész, és márvány kő nemekből áll: a' bé menetel nyúgotra, egy kopasz, és egyenesen emelkedő köszíklában 3½

láb magos, 5 l. széles. Terjedése mintegy 150 öl, magassága 16, szélessége 15 öl. Találni benne több kisebb, nagyobb hajlékokat; folyó patakot, melly majd el tűnik, majd elő jön; mesterséges tseppkő oszlopokat, falakat, oltárokat, kerti ágy forma padlatokat, és le rajzolhatatlan menedékeket.

2) A' Szilitzei jég Barlang Torna vármegyében. Nyilása délre 18 öl magos, és 8 öl széles. Abban igen különös, hogy mennél melegebb van kivűl, annál jobban, és keményebben fagy benne: és mennél hidegebb az üdő kivűl, annál inkább olvad a' jég benne. Tsupa jégből áll alól, tsak 50 ölnyi hoszszúságra, és mintegy 25 ölnyi szélességre lehetett mind eddig be hatni; tágos, és külömbbféle hajlatú üregei mind eddig meg járhatatlanok voltak. Itt töltik a' telet a' hideget nem szenvedő állatok.

3) A' Detrekői tsepp kő barlang Poson vármegyében, 60 öl mélységű; a' hol a' le eső tseppekből szűnetlen új oszlopzatok nevelkednek, mellyeket a' tulajdon terhek le nyomván, és omlítván, azok düledékeiből az újra eső tseppek, új meg új ötlöket képelnek. Hasonló természettel bírnak 4) a' Demanova mellékiek Liptóban, mellyek közt híresebb a' Tserna (Fekete) két be menetellel. Innét $\frac{1}{2}$ órrányira van; 5) a' Benikowa; mellyben a' tseppkő szappan természetű, 's a' leg szebb mesteri oszlop, szobor, medentze, víz rohanat formákat képeli, így formálta azon termési tartalékot is, mellyben a' leg tisztább, és jobb vízet találni. Ezen hegyesség vidékein még sok hasonló üregeket lelni.

6) Az Abaligethi Barlang Baranya vármegyében, nem meszsze az Abaligeth falútól, hasonló nevű hegy éjszaki részén, be menetele egy kőszíkla nyilás, a' mellyből szűnetlen annyi víz folyik, hogy már a' faluban malmokat hajt. Hoszsza majd másfél orrányi. ki terjedése 500 ölnyi. Ezen Barlangot környűl állásossan le írja Kölesy Ur a' Tudom. Gyüjt. 1820. Octob. köt. 's ebből Csaplovits Ur, a' Magyar Ország Rajzolatjában.

7) A' Funátzai Barlang Bihar vármegyében. Több osztállyaiban számtalan Kővé vált szereket látni: a' másodikban, melly setét, sok félig, és egészen meg kövesedett ember, és állat tsontokat találni; a' falak tsillognak a' jégtől. A' 3-ban is sok kővé változott ötlök vannak. A' 4-ik olly tágos, és magos, hogy boltozatját fáklya világnál se vehetni ki.

§. 4.

V í z e k.

A' Folyó vízek két Rendűek: Vidékiek, vagy Hazaiak. Mellyek idegen vidékekből jönnek: 1) a' Duna, melly Sveviában a' Fekete erdőben fakad. Magával hozza Magyar Országba Sveviának majd minden folyóit, egy részét a' Helvetzia, Tirolis, Sóvár, Bajor, Austria, és Morva Ország belieknek. Posony alatt be lépvén a' kis rónára, keletre veszi útját; Vátznál pedig, a' hol a' nagyobb rónára által tsúszik, délre fordúl egy közép hegy lántzon által, 's így üget egész a' Dráva be folyásáig, a' hol ismét keletre kanyarodik. Új-Palánka alatt el hadja a' rónát, és Orsova alatt, (fel vévén a' Tserna vizét) az egész Országot, 's végre a' fekete tengerbe öntődik. Egész Magyar Országon nyugodalmassan folyik által, tsak a' Banáti, és Serviai hegyek közt, a' hol ágya szűkes lesz, iktat sebességgel. Ki áradásai, mellyek a' számos bele szakadó folyók miatt Böjt elő, és más havában közönségesen garázdálkodni szoktak, el borítják nagy részínt a' szigeteket, mellyeket képel, 's ki önti vizeit a' tágos rónákra, Kalotsánál, Bajánál, Új-vidék alatt, és a' Banáton által egész Pantsováig, 's azon túl. 2) A' Szamos, Erdélyből Szathmáron által a' nagy rónára folyik, a' hol is vele egybe egyeledik. 3) A' Kraszna, melly úgyan azon vármegyén jön által az Etsedi motsárba, mellyet nevel, 's lassan ként el hágy. 4) A' Fejér kőrös. a' keleti hegyek közt jön az Országba, és 5) a' Maros, a' Duna után nagyobb a' négy közölt, mellyek mind Erdélyből jönnek, 's folynak a' nagy

rónán a' Tiszába, több kiáradásokat okozván, és motsároknak adván eredetet. 6) A' Tserna, melly az Erdély, és Oláh Országi szomszéd hegyekből által siet, kevés mértföldek meg hatása után, a' Banát végső szegletén a' Dunába. 7) A' Száva, melly Krain Országban ered, Horvát Országon, és Szlovenia szélén által szökik Zemlínnél a' Dunába, és igy Magyar Országot tsak más vizekkel egyeledve érenti. 8) A' Dráva, Tirolisban fakad, 's öszve szedvén Karinthia, és Stiria vizeit, Magyar Országot Horváth, és Tót Országtól szakasztja. Partyai alatsonyok, és gyengék. Legrádnál fel veszi ezt; 9) a' Mura, melly a' Só vári hegyekből folyik Stirián által, és kevés mértföldek meg hatása után folyását szala vármegyében el végzi. 10) A' Rába (Arabo) alsó Stiriából a' nyúgoti határon bé köszönt Vas vármegyébe, és Győrnél a' Rábtza mellett, melly a' Fertőnek egy motsárából folyik ki, a' Duna jobb ágába szakad; előbb mindazon által egy ágot botsájt ki magából, melly a' Kaposvári Rába név alatt az emlétett motsárba ereszkedik, valamint a' Réptze is, melly Austriából jön. 11) A' Laitha, melly Austriában fakadván Bétsi újhelynél a' Magyar határt mossa, 's által folyván Sopron, és Moson vármegyén, Magyar ó-vár alatt a' Duna jobb ágába szakad.

12) A' Morva, Morva Országból jön, és nem meszsze Posontól a' Dunába szakad.

A' Hazai Folyó-vízek: többnyire az éjszaki, és éjkeleti hegyességekben találják forrásaikat, némellyek mindazon által a' keleti, és Banáti hegyekből folynak ki. A' többi hegyekről tsak patakok tseregnek le. Mindannyi gyors futással siet ki a' hegyek közűl, és végre, ha a' Poprádot ki veszszük a' Dunajetztzel, vagy egyenesen, vagy a' Tisza által, a' Dunába dülnek. Ezen Hazai folyó vízek a' következendők:

1) A' Tisza, (Tibiscus, Theisz) leg első a' Duna után a). A' Máramaros vármegyében ered két

a) Tisza azon folyók közzé tartozik, a' mellyeknek eredetök még homályos. Ezt némelly Iróink Huszthoz, mások pedig Szigethez

forráshól, és ezen eredeti folyók a' fejér, és fekete Tiszának neveztetnek. Tsak hamar egybe zavarodván sebes folyással által hatnak ugotsa hegyein a' nagy rónára, itt sokkal hakkabban folyik a' Tokai hegy felé, innét lassú úszással délre vonódik a' Bátsi szélső szegletre, a' hol Titelnél a' Dunába hajlik. Magos, és izmos partja nem lévén, és számos folyó-

---

közel teszik. A' Szerző különösen örvend, hogy Doktor Cseremiszky Miklós Urnak, mint Máramarosi Finak, e' részben tett közlését használhatja. Ez az egész Máramarost, és különösen azon részét jól esmeri, a' honnan a' Tisza ered. Ezen leg nagyobb Hazai folyónk két forrásból, úgy mint feketéből, és fejérből veszi eredetét. Amaz éjkelet felé fekszik, és a' Kőrösmezei havasokon, Kárpát hegyének azon részén ered, a' mellyen a' Pruth vize is eredetét veszi. Emez pedig dél kelet felé vagyon, Luhi falva felett a' fekete havason (Tserna Horán) ered. Különösen Stohovetz patakot Fejér forrásnak tekínthetni. Mind a' kettő már egy két mértföldnyi távolságra tutajokon hajókázhato, fő képpen pedig akkor, ha a' 'Silipek a' patakokon meg nyittatnak, hogy a' fát, és szálfákat le úsztathassák. A' Fekete forrás Lázetsina, Borkút, és Biliny mellett; a' Fejér pedig Luhi, Bogdány, Kvászni, és Vótsi mellett folyik, mig mind a' két forrás, már mint jó kora folyó, azon rétnél egyesül, a' hol Sobjeszky Lengyel Országi Király, 1683. Magyar Országon keresztül utazván, hált, és most is a' Lengyel Útazók hálni szoktak. Eszre kell venni továbbá, hogy sok nagyobb, és kisebb patak folyik mind a' Fekete, mind a' Fejér Tiszába ezen kaptsolatjok előtt. Ez a' rét Akna — Rahótól szinte 1¼ órányira esik. Innét a' két egyesült Tisza hathatósan tovább iktet, sok patakokat magába vévén; u. m. Trebusány alatt a' Visót Borsával, Lonkán a' Kaszót, Botskó mellett a' Sopukát, Sziget, és Tsárda közt az Izát Márával, Szlatina alatt az Apsát, Taraszköz, és Bedő közt a' Taraszt, Bustyaháza mellett a' Talabort, és végre Huszt alatt a' Nagyágot, mellyek hasonlón jó kora folyók.

Folyása igen sebes, mélysége némelly helyeken olly nagy, hogy a' Kormányosok gyakorta belé is vesznek, ha, tutajjaikkal kő sziklára akadván, törést szenvednek. Meg áradván ki öntésivel nagy károkat okoz, annál is inkább, mennél távolabb történnek azok a' forrásoktól, és mennél téressebbek a' partok. Vize Ugotsáig kristály tiszta, alapa követses. Sok hala közt betses a' számos Pisztráng.

kat magába fogadván, az egész sikságon, különösen Tokay alatt sok, és nagy árvízeket hágy maga után. Fő tulajdonsága a' hal bősége, a' honnét támodott a' köz mondás, hogy több halat, mint vízet visz magában. A' Lakosok az áradások után sertvéseiket hizlalják az iszapokban hátra maradott halakkal a).

2) A' Vág, két forrással fakad a' nagy Kralowa Hola hegyből Liptóban. A' fekete Vág a' keleti részen Prassiwy Wrssek nevű domb alatt jön fel, és Wasetz falunál egybe folyik az által elleni karpati hegységből ki folyó fejér Vággal. Innét nyúgotra ügyelvén, sok folyókat magával visz, és Komáromon 9 órányival fellűl Guta mellett egy Duna ágba szakad, és Komáromnál a' Vág-Duna név alatt a' nagy Dunába omlik. Határtalan partokon kóborl, a' honnét Vagus (Bujdosó, tsavargó) nevét nyerte.

3) A' Garam (Granus, Hron) a' Kralova Hola hegyből származik Gömörben, és mint egy 24 mföldi útját végezvén, Esztergom mellett a' Dunába nyúgszik el.

4) Az Ipoly, (Eipel) Nográdban ered, és a' Dunába folyik Esztergomnál.

5) A' Zagyva, a' Mátra éjszaki részéből jön, és a' Tiszába merűl.

6) A' Sajó Gömőri víz, Ondódnál be fogadja azt.

7) A' Hernád, melly a' Kralowa Holából a' Tiszába Siet.

8) A' Bodrog, Zemplinben fakad, és Tokaynál egy lesz a' Tiszával.

---

a) Csaplovits (a' Tudom. Gyüjtem. 1819. Aug. Kötet. 1—22 L.) azt állítja, hogy esztendőnként Sz. Iván hav. temérdek szita kötő, (bogár), Libellula ephemera, lepi meg ezen folyót, a' mellyet Tisza virágzásának mondanak. De azok bisgése, és élete tsak kevés órákig tart, és az egész fel tűnet tsak 4 nap láttatik. Még a' tsajkákat is nagy fáradsággal tolhatni illenkor előre. Nagy vendégség ez a' madaraknak, halaknak, békáknak, kutjáknak, sertvéseknek 's t. m. A' gazda aszszonyok is több napokig táptálják abból mojorságokat. A' halászok pedig könyebben jutnak a' martalékon esenkedő halakhoz.

9) A' Latortza, Bereghben támad, és a' Bodrogba öntődik.

10) Az Ungh, Unghvárból jön.

11) A' Labortza, és 12) Ondova Zemplinből.

13) A' Vissó, 14) Nagyag, 15) Talabor, 16) Iza, 17) Mokra, 18) Szopurka, 19) Koszova; mind Máramarosi folyók, mellyek úgyan ott a' Tiszával egyesülnek. 20) A' Poprád, és 21) Dunajetz Szepesben fakadnak, és tsak ezek folynak ki éjszakra az Országból.

22) A' Temes, és 23) Bega, Temesben erednek.

A' Többi kisebb folyókat, mellyekről a' különös vármegyékben említtés esik, itt fel nem számláljúk. Nagyobb, és kisebb folyók Hazánkban 160 számmal lalálkoznak. A' fő Folyó Vízek: a' Duna, Tisza, Száva, Dráva, mellyek a' Magyar Országi Tzímerben négy sujtások által jeleltetnek.

§. 5.

Mesterséges Folyók, vagy Tsatornák.

Ezekről igy ír André Úr; (Évi irás. XXVI köt.) Hihetetlen, és kevessé esmeretes, a' mi Magyar Országban történik, és melly sok jeles dolog tűnik fel annak keblében! A' mí itt kezdődik, az nagyobbra, sött sokszor szörnyűre nevelkedik, mint akárhol is, 's az által egészlen tulajdon, és fel tűnő jelsséget von magára. Ezt ő a' Martzal tó ki száríttásáról, és némelly Uradalmak míveltetéséről mondja; mi pedig azt nagy részéről mondhatjuk Magyar Hazánknak. A' tsatorna, melly által a' Martzaltó használható vidékké váltóztatott, 4000 öl hoszszú, mellybe az álló Martzal le tsapoltatott, mellette több kisebb tsatornák által le szivárodván abba a' motsáros potséták. Ezzel öszve van kaptsolva a' Mezőlaki 4100 öl hoszszú tsatorna.

2) A' Hansági 16,000 öl hosz. 4 öl szél. 3 — 7 öl mély tsatorna, melly az Ikva, és Kapuvári Rába vízeit, mint nevelőit a' Hansági motsároknak, a' Rábtzába tsapolta, és a' Fertőt is jól le fölözte. De az

1813-ki szörnyü árvízek dugába Döntötték ezen remek munkát a' két 4500 öl mellyék tsatornákkal együtt.

3) Az Etsedi tsatorna Szathmárban.

4) A' Keszthelyi Szalában.

5) A' Tsurgói, Nagy-Atádi, és Sziget vári Somogyban. 6) A' Vásárhelyi Tsongrádban. 7) A' Tsabai Békésben. 8) A' Hatzfeldi Torontálban.

9) A' Laitha rendes folyására intézett több tsatornák közt Mosonban az úgy nevezett Vármegye tsatornája, 2 mfd. hosz. 4—5 öl szél. 6 láb mély; a' Laitha két ágai öszve folyásától fogva Magyar ó várig, a' hol azt a' Laitha magába veszi. 10) Az Albrecht-Karasitzai tsatorna Baranyában, a' Bellyei Uradalómban 18,813 öl hosz. 10—18 öl szél, 5—6 láb mély. Az oldal tsatorna 899 öl hosz. 6 öl 3 láb mély. Ez által 5702 hód tétetett hasznossá.

11) A' Versetzi, és Alibunári motsárok tsatornája Banátban, és a' melly Bettatól a' Bersavai motsárokon által ásatott Margititzáig, és a' mellyek Temesen, és Torontálon által 16 mértföldre lartanak a' Bega, és Temes vezetése végett. 12) A' körös sebes folyásából következő áradások gátolására készületben lévö tsatorna 70,000 hódat nyer Biharban.

13) A' Mura vize rendes folyására intézett új folyó vízágy szalában. 14) A' Nagy Lukátsi tsatorna Bereghben. Hosz. 2520 öl széle 6 öl mély 3 — 8 láb. A' mellék tsatorna hosz. 2646 öl szél. 2 öl mély 3 láb. 15) A' Sárvizi tsatornák Veszprim, Fejér, Tolna, és Somogy vármegyéken által; a' Sárviz, Sio, és kapos folyók rendbe szedése által, 1811-fogva; 1825-ig, 555,805 hód szabadúlt fel a' posványság alól, 186,800 ölnyi tsatornákba szivárkozván le a' motsárok. Szinte úgy a' Duna rendbe szedése által Mohátsnál, Bajánál, és Bátánál a' hajók 21,000 ölnyi útja 3,350-re rövidéttetett. 16) Leg jelesebb valamennyi közt a' Bátsi nagy tsatorna, melly a' Dunát Monostorszegh felett a' Tiszával kaptsolja Földvárnál, 's annak útját 47 mértföldel rövidítti. 1793 kezdödött, és 1801. végződött. $14\frac{1}{2}$ m. hosz. Ese-

te a' Dunától a' Tiszáig 27 láb, melly 5 'Silipre osztatik. fel. Part terjedése 10, viz-színete 8 öl, mélysége 4—8 láb, 8—9000 má'sás hajók ki, 's be járhatnak rajta, 3 milliom for. peng. pénzbe kerűlt.

§. 6.

Á l l ó V í z e k.

Mivel az alsó Rónaság sokkal szélesebb, és alatsonabb, és több folyók is katsarognak vidékein, számosabb, és tágosabb álló vízek tartozkodnak rajta. Vannak mindazon által a' Kárpáti havasokon is tavak. Valamennyi közt leg nevezetesebb a' Balaton, és Fertő.

§. 7.

A' H a v a s i T a v a k.

Majd magosabb, majd alatsonabb emeleteken, rettentő kőszíkla hasádások közt részínt Liptóban, és Szepesben, részínt a' Lengyel Országi, és Galitziai kárpát vidékein feküsznek.

Nevezetesebbek: 1) a' Priblinai tó Liptóban. Iszonyú kőszíklák veszik azt körűl egy szörnyű víz rohanat felett; mélysége 200 öl; tsak kis Aszszony havában olvad fel egy része. Keleti nyiltából folyik ki a' ragadó Bela, vagy Fejér folyó. Völgye ezen tónak gazdag ásványokkal, leg inkább szép réz ereket venni benne eszre. 2) A' Zöld tó, az Osztry, és kis Kriván tsútstsa alatt, kerűlete 200 öl. Ebből folyik ki a' Vág folyó, melly nevét a' Wa'sec falutól veszi. 3) A' Tsorbai tó Liptóban; igen magos, és mély, több kőszíkla dombokkal körűl véve. 4) A' Poppi, vagy halas tó (Ribie Pleso) a' Wissoka tető nyúgoti részén. Sok halakkal (kivált Pisztrángal) bővelkedik. Kerűlete 400 Lépés, és talám leg mélyebb a' kárpáti tavak közt. 5) A' Felkai tó Szepesben, két nagy hegy tető közt; felette egy nagy víz rohanás van, mellyen fellűl még két kisebb tavak vannak egy vidéken, melly az egész vadony havaso-

kon leg vadonyabb, és keményebb; a' hol mindazon által sok kalánfű terem. A' nyúgoti kisebb tónál Rubint színű világos veres tzinobrium találtatik. Ezen 3 tóból származik a' Felka víze. A' Felkai tó éjszaki részét egy kő fal izmosítja, melly telye van szürke anyájú granátokkal, mellyek még pallérozást nem vesznek fel. 6) A' tenger szem, vagy Zöld tó, ké'smárktól, mellynek határán fekszik, 7 órrányira, igen szép bájító vidéken. Partjai nagy termés kövekkel vannak foglalva, 300 lépés kerűlete, víze zöld, ki folyása, a' fejér, és fekete tavak ki folyásival egybe kaptsolva, képeli a' Fejér vizet, melly késmárk alatt a' Poprádba folyik. 1662-ben pusztító ki áradásokat okozott. Környékiben igen hasznos patikai orvos füvek, és gyökerek találtatnak. 7) A' Veres tó, a' zöld tó felett éjszakra egy fel hatatlan hegy tsúts alatt; szép ki látással; a' kőszíklák alatt, mellyek a' tavat fél hód formán kerítik. áll a' Karbunculus torony, melly éjszaki partját keríti. A' tornyos kőszíklák barlangjaiban, mellyek nagy messze húzódnak, sok murmutérek fészkelnek. 8) A' Fekete tó, egy arányban fekszik a' Veres tóval délre; iszonyító kőszíklákkal kerítve; valamint a' nem meszsze találkozó kis Fekete tó is. 9) A' Fejér tó, a' Belai Vidéken. Partolatjai közt leg nagyobb a' Durl hegy éjszak felé, a' honnét az egész kárpátokon leg szebb ki látás van, kiváll Galitziára. Tetején sok orvos füveket találni; tsútstsán számosan szedhetni az izlandi mohát. Állja vidékeit a' leg szebb, és jobb legelők díszesítik. 10) A' kő-pataki (Steinbacher) tó, a' Hundsdorfi tsúts alatt, 1 mértföldnyíre a' hegy tövétől; mélysége rendkivűli. Közepén egy nagy kőszíkla emelkedik. Délnyúgóti, vagy is bal partjától nem meszsze emelkedik fel a' Lomnitzi híres kőszíkla torony, melly leg magosabb az egész Kárpátok hegyein. Ezen tóból folyik ki a' kő-patak, melly Mathäotz alatt a' Popperbe szakad. 11) A' Béka-tó. Keleti részét ama híres Barát nevű kőszíkla tsudásítja. Egy nagy völgyben fekszik örökös hóval temetve. Nevét a'

sok békáktól veszi. 12) A' Plok-tó. Iszonyú mélységben, szörnyű kószíklákkal körűl véve, mellyek jobbára szürkés márvány nemek. Innét folyik ki a' Bialka, melly Gurgow falú mellett el iktatván, a' Dunajetzbe szakad. Partosai körűl sok kövi ketske, és hasonló nevezetű gyökér találkozik.

Vannak még több kisebb tavak is; u. m. a' Fejér tó a' Tiba hegyen Liptóban; a' fagyos tó, a' Gerlsdorfi hegy tsúts alatt; az új-tó, az úgy nevezett Zárok alatt, a' Fejér, és Zöld tó felett: a' tőtsér-tó, mindjárt a' kő-pataki tó alatt, Ist-tó, a' Plok-tó alatt. 's a' t.

§. 8.

Rónai Tavak.

1) A' Balaton (Plattensee); Veszprim, Szala, és Somogy vármegyék közt, hoszsza 10 mfd. széle 1—2 mfd. Leg szélesebb (8000 öl) Foknál; leg keskenyebb (200 öl) Tihanynál. Mélysége sok helyen 6 öl. Éjszaki partján a' hegyeket, és dombokat erdők boritják változó szőllő kertekkel. Földje igen mész köves. Bele folynak: a' Szala, 9 parti források, és 31 külömbbféle mekkoraságú patakok. Le folyása van a' Foki Siónál. A' víz szünetlen mozog, és újúl, 's leg inkább estve felé habzik, és hullámokat vet a' partra. Víze mindég tiszta, és friss, szine fejéres; tsak midön habzik, vagy szélvesz közelget, haragos, és kékes. Bővelkedik hallal annyira, hogy keszthelynél egyszerre 150 — 200 má'sát is ki húznak a' halászok. Hal nemei közt esmeretes a' Fogas (Perca lucioperca), melly nevét a' 4 nagy vágó fogaitól veszi, és Semmi más vízben nem találtatik. Hasonló a' tsukához, tsak hogy színe barnább. 10—15 fontot is nyom. Különös benne a' dévér ponty is, vagy kardhal neme (Cyprinus cultratus, Weiszfisch, od. Schwertling) hasonló a' heringhez; ezek bizonyos hónapokban, kivált Sz. András havában, Tihany körűl leg inkább, el lepik a' tó színét Télen a' halászok számos kotsikat töltenek

azokkal. Bé Sózva hering módjára el lehet azokat tartani, és használni. Emlékezetet érdemlenek a' ketske köröm forma kővé vált tsigák, mellyeket leg inkább Tihany körűl a' víz ki hány. A' tóban több féle tsigák közt a' költő tsiga is (Helix vivipara, Brutschneke) fel tetszik. Partjai, fő képen Foknál vas-homokkal bővelkednek mellyben nagyító üvegen drága kő magotskákat venni közbe eszre. A' magnesen 4-ed része fenn marad. Igen jó porzó. Híres a' mellette lévő Füredi Savanyú víz. A' tó víze szénsavanyúval, és vas részetskékkel terhes, innét sok tulajdonságaival bír a' Savanyú vizeknek, és ferdőnek is hasznos.

2) A' Fertő, Sopron, Moson, és Győr vármegyék közt. Kerűlete 13. és a' Hansággal 26 mföld. A' fél holdhoz hasonlít. Kereke déli nyúgotra, hosszabb szarva éjszakra, a' kisebb keletre. áll. Hossza 20,000 széle, 3 — 6000 öl. Leg nagyobb hossza; Sarrodtól (Schrollen) Sopron vármegyéb. Gálasig (Gols) Moson vármegy. 5 mf. széle: Balftól (Wolfs) Soprony vármegy. Bánfalváig (Apetlon) Moson vármegy. 2 mfd. Ilmitz, Moson vármegy. és Medgyes (Mürbisch) Sopron vármegy. közt széle 1 mfd. Víz-színete 6 □ m. mélysége 9 — 13 láb. Apadása, és nevelkedése lassú, de nagy, és sok károkat okoz. Víze sós, és kellemetlen; de a' marhának kedves, és egésséges. Némelly betegségekben igen hasznos ferdőt készíthetni belőle. Egészlen soha nem nyúgszik, leg inkább ha Zivatart érez. Pátfalva, (Podersdorf) és Ilmitz közt van egy homok halom benne néhány fákkal.

§. 9.

H a n s á g.

Ez egy úszó gyepes, melly Eszterháznál a' Fertővel kapcsolódik, és mélyen be terjed Győr vármegyébe. Kerűlete nagysága hasonló a' Fertőéhez, rajta egyébb a' nádnál, és Sásnál nem terem, ki vévén az Ikva folyótska, és Kapuvári Rába közt zöl-

dellő eger fa erdőt, és a' néhány nyírest, és fenyvesetskét. A' szénája nedves nyáron nem olly jó, és fizető, mint a' száraz nyáron. Azt télen kell ki hordani a' jégen. A' lebegő föld a' vízen alig 3 lábnyi magos; melly alatt a' víz tiszta, és hasonló a' Fertő vizéhez. Sok viz vermek, és tavak vannak ide 's tova rajta, mellyek közt nevezetes a' Király tó. Vannak rajta kisebb dombok is. A' hol a' Fertővel öszve kaptsolódik, ott leg keskenyebb; a' hol is 10,000 lépésnyi gát építtetett azon, szekér út végett, melly Eszterháztól Pomogyig visz Mosonba. A' sok le tsapolásokat, és tsatornákat, mellyek a' Hanság vizeit a' Rábtzába vitték; az 1813 esztendei ki áradások haszontalanná tették. Említtést érdemel itt még az úgy nevezett igen mérges, és veszedelmes kónyi gyökér, (Cicuta virosa) melly tulajdon képpen egy majd fára nevelkedő vízi maszlag.

3. Velentzei Tó.

Székes Fejér vármegyében. A' víze, a' náddal együtt, majd másfél mértföldet foglal, széle $\frac{1}{4}$ m. Ha igen nagy a' víze, 6,720,386 □ ölet terít be. Közép mélysége 2 láb 10 hüvelk. A' melly részét tsatorna által le lehetett tsapolni, derék réteket engedett.

4. Palitsi Sós tó.

Bátsban Szabadka mellet. A' Palitsi határon a' marha kedviért több kútak ásottak, a' mellyekből ez a' Sós vízű tó támadott. Kerülete 8800 öl. Akár mennyi víz folyik is bele ki nem árad, és Soha ki nem szárad L. formája van. Hihetetlen sok szárnyas vadat táplál. Szemlélni itt számos hattyúkat is. Mellette van egy kisebb Wért nevű tó is. Ezek alatt áll a' jó kora Ludas motsár, mellyben igen jó, és sok hartsa, tsuka, és tzompó tartózkodik, de a' halászat igen nehéz a' sok bozót miatt. Itt költenek a' hattjúk, 's innét lyibáikat által vezetik a' tóba.

5. A' Gáthi tó vagy Szernye Motsár.

Beregh vármegyében, 280,701 hódat foglal, náddal, és kákával be növe. Telye van szárnyas vaddal. Közepére tsak a' jégen hathatni.

6. Etsedi tó vagy Láp.

Szathmár vármegyében □ m. és 25 □ öl. Sok réteket, és falukat el nyelt valaha a' Kraszna víze által neveltetvén; a' melly végre 1778 alkalmatos víz árkokba le tsapoltatott, Ezen tónak közepén hajdon egy erős vár kevélykedett.

A' Töbki kisebb tavak, p. o. Tatai tó, Fejérvári sos tó. 's a' t. a' magok helyén elő kerűlnek.

§. 10.

Nevezetesebb Motsárok.

A' többi álló vízek tágos posványokkal teritteneк nem tsekély vidékeket, mellyek közt fel tetszőbbek; mellyek Vas, Győr, és Veszprim vármegyében láttatnak, az úgy nevezett Martzaltó, melly már nagy részínt ki száríttatott, és lapáljabb tájjéka Kanisának. A' nyúgoti részen, a' Duna, és közép tartományi hegy sor közt, a' Velentzei motsáron kivűl nevezetes a' Sárréte, melly Veszprim vármegyétől Fejér váron, és Tolnán által a' Duna felé a' Sárviz mellékén sok mértföldeket foglal. Továbbá a' posványok, mellyeket Somogyban a' Rinya Babotsa körűl, a' Dráva Baranyában, és Somogyban, 's a' Duna Baranyában, és Tolnában okoz, mellyek közt emlékezetes a' Mohátsi. A' Duna, és Tisza közt, a' Duna motsárain kivűl, Borsod, Heves, és Tsongrád vármegyékben, Pestben, és Bátsban, ollyan totsák vannak Kún Sz. Miklósnál, szabad szállásnál, és Szabadkánál (t. i. a' Palits, és Ludas).

A' Tiszán innéti kerűletben, Szabolts, külső Szolnok, és Tsongrád vármegyékben, sok, és ki terjedett motsárok fekűsznek, úgy a' körös mentiben, 's egyébb helyeken; ollyanok a' Gáthi tó, Fe-

kete Egres Motsár Ugotsában, a' Veres Nád Szaboltsban, Hortobágy, és Kadarts. A' Banáti rónán, a' hol Torontálnak harmad része, Temes pedig, és a' Német Illyrus Ezred vidéke, nagyobb részínt ingoványos, ezeket a' Maros, Duna, Bega, és Temes ki öntései hadják magok után, esmeretesebbek: a' Fekete, és Fejér tó, az Illantsi, és Alibunári motsár az ezredi védéken.

§. 11.

A' Nevezetesebb Lápok.

Az említett Hanság, az Etsedi, a' kis Várdai Szaboltsban a' Tisza mellett Besztertz körűl. A' Sárréte Kardsza-új-szállás, és körös Ladány közt Békésben, Nagy Kúnságban, és Biharban. A' Zemplíni Hanság a' Bodrog közi szigeten Karánd, és Czigánd határain. Nógrádban a' Diós Jenői határon van egy 90 öl hosz. 30 öl szél. tó, egy kis sásos szigetkével, melly nagyobb víz, és szél alkalmával állását meg változtatja. Azomban ez ritkán történik, Mocsáry szerínt az utolsó 50 esztendőkben négy izben vándorlott az.

§. 12.

Értz, és Orvos vízek.

Ezeknek nagy száma van Magyar Országban; itt tsak a' nevezetesebbekről emlékezünk A, B, C, szerínt, a' nélkűl hogy azok lönyi, vagy természeti hasznos tulajdonságaikat le írnánk, a' mit a' munka rövidsége nem enged, 's annak tárgya meg nem kiván. Elég lesz, ha az azokról írtt munkákat fel jegyezzük.

1) A' Bajmótzi, Nyitrában: meleg, nem sok kénkő vagyon benne.

2) A' Balfi (Wolfs). Sopronban: hideg, kénkőves. (Hesperus. 1816. 357 l.).

3) A' Bartphai, Sárosban: hideg, vasat tart. Inni, és fördeni igen jó.

4) A' Bazini, Posonban: hideg, tsak a' szomszédság számára.

5) A' Belitzi, Nyitrában; langyos. Tisztaságra tárgyos.

6) A' Bodaiki, Fejérben: hideg, értzes, és tsekély kénköves, hasznos.

7) A' Budai, Pestben: meleg, kénköves (Schams Buda le irásában).

8) A' Buziási, Temesben: új Ferdő, nagy hasznú. (Pesti újs. 1828. 43 szám.).

9) A' Füredi, Szalában: hideg, savanyú víz, és ferdő. (Schusters Analys. 1813.).

10) A' Hárkányi, Baranyában; meleg, kénköves. 1823 találtatott.

11) A' Herlányi, Abaújvárban, hideg. Savanyu víz, és ferdő.

12) Az Iványi, Bereghben, hideg, vasas. Munkáts mellett 1826 találtatott.

13) A' Kékedi, Abaújvárban, hideg, kénköves. Újonn. találtatott.

14) A' Keszthelyi, Szalában, meleg. Gróf Festetits György emelte.

15) A' Kobolo-Polyana; Máramarosban savanyú vízzel.

16) A' Lipótzi, Sárosban; (a' hol 72 orvos forrást találni).

17) A' Nagy-Váradi, Biharban; jó, és sűrűen látogattatik.

18) A' Nelipinai, Bereghben; sós forrással. A' szomszédok keresik.

19) A' Parádi; Hevesben, a' Mátra éjsz. völgyén. (Kitaibel le írta).

20) A' Pösténi, Nyitráb. forró. Igen híres, és jó. (Wallich Doktor).

21) A' Ribari, Zólyomb. langyos; inni való forrással. (Zipser 1828).

22) A' Ronyai, Nográdb. hideg; vassal egyelítve.

23) A' Szalatnyai, Honthban, hideg, vasas. Savanyú vízzel.

24) A' Stubnyai; Thurótzban: meleg. (Kitaibel. le írta 1808).

25) A' Széksó ferdő Biharban a' széksós tavak közt.

26) A' Szklenói, Barsban, meleg, nevezetesebb. (Bétsi orvos. Évi köny. 1820).

27) A' Szobrántzi, Unghban; hideg kénköves forrásokkal.

28) A' Szultzi (Sós-kuti) Vasban; hideg, savanyú vízzel.

29) A' Tartsai, Vasban, orvos kút hideg ferdővel.

30) A' Trentsényi, (Teplitzi) meleg, kénköves (Aloys Carl 1826).

31) Az Új Lubljói, szepesb. hideg, vasas. Savanyú vízzel.

31) A' Vihnyi, Barsban, meleg, kénköves. (Bétsi Orvos Évi. ír. 1820).

A' Besztertze-Bányaiban (Zólyom vármegy.) csak a' közel lévők förödnek. A' Vág-Teplai savanyú víznek különös tulajdonságai vannak.

§. 13.

Sós Vizek.

Illyenek nagy számmal találkoznak az Országban, de mivel a' kő sóban nints szükség, azokból só nem fözettetik. Bővelkedik ezekkel: Pest, Báts, Tsongrád, Tsanád, Békés, Bihar, Szabolts, Szathmár, Heves, Fejér, és Moson a' Fertő mellett. A' szék sót azomban több vidékeken öszve szedik, melly a' szappan főzéshez igen alkalmatos. A' ki nem száradó tavaknál, vagy természetesen, vagy mesterségesen árasztatik ki a' sós víz, melly ki gőzölögvén, maga után hadja a' széksót. A' hasonló széksó fabrikák leg elsők, és leg nevezetesebbek Biharban, Debretzen, és Nagy Várad közt, Fejér to név alatt. A' Debretzenyi fejér szappanhoz ezt veszik olly bőven. A' szappan főzők mérő számra veszik a' földet az illyen tavak körűl. A' laposabb tavak szároz nyáron ki száradván, annyit hagynak a' szék sóból,

hogy egy ember napjában 30—40 mérőt is öszve kaparhat. Mosonban Ilmitznél, és Bánfalvánál találkoznak potsétták, mellyekből szék sót szednek; azt a' Lakosok Porsónák nevezik. A' sok földel egyeledett konyha sót marháiknak, és birkájiknak adják nyalás végett. A' Posványokhoz egész nyájakat hajtanak itatni.

§. 14.

Gálitzvíz.

Magyar Ország természeti ritkaságai közé tartozik a' gálitz víz szomolnokon (Schmölnitz) Szepesben, az Úr völgyben (Herrengrund), és Lybet bányán, Zólyomban, nem meszsze Besztertze-bányától rézgálitztzal (Sulphas cupri) egyelítve. Hasonló képen Borostyán kövön Vasban, Nagy Bányán és Illóban Szathmárban. Szászkán a' Banátban.

§. 15.

Opál források.

Vannak Sárosban, és Abaújvárban források, mellyek a' (kivált kőrös) fát opál (vagy ahoz hasonló) kővé változtatják. Ez a' Magyar fa opál.

II. Szakasz.

§. 1.

Az Ásványok Országa.

Magyar Ország minden ajándékival bővelkedik a' természetnek; jóllehet ezen adományok ezen nagy tartományban úgy el legyenek is osztva, hogy gyakran egyik vidékén a' Lakosok azzal szükölködnek, a' mellyel más részeken bővelkednek. A' bőséget csak átaljában kell érteni, nem pedig minden üdőre emberre, környűl állásra, és esetre.

Egy leg nagyobb kincsei közűl Hazánknak a' konyhasó. Két vidéken találkozik az szörnyű dara-

bokban a' föld alatt: u. m. Sáros, és Máramaros vármegyében. Sáros vármegyében 1575-től fogva 1750-ig a' kő só ásottatott, de ezen üdőben a' fel fakadott víz meg töltötte a' Só aknákat, 's innét most Só váron a' konyhasó főzettetik. Tiz esztendei átaljas számolás után itt esztendőnként 101,000 má'sa konyhasó készíttetik.

A' Máramarosi aknákban a' kő só természeti állapotjában ásattatik ki. Esztendőnként ki jön innét mintegy 1 miliom má'sa, ezen kivűl még 300,000 má'sát emészt meg Magyar Ország a).

Timsó találtatik Parádnál Hevesben; Bereghszásznál Bereghben; Tokaj, Visegrád, és Sopron mellett, és Baranyában. Tsuda só (Sal mirabile Glauberi) Buda mellett, és Fejér vármegyében. Salétrom, leg több van szabolts, Bihar, és Szathmárban. Természeti vas, és réz Gálitzkő, (Vitríolum) Selmetz, és Körmötz Bányán; Szomolnokon, az Úr völgyben, 's más egyébb helyeken.

§. 2.

Értz ásványok.

Beudant természet visgálló így szóll jelenvaló tárgyunkra: Magyar Ország különös szemfülességét érdemli a' természet visgállónak. Ezen tartomány, századoktól fogva híres ásványi kintseiről, és egyedűl fészke az aranynak, és ezüstnek az Európai szárazon, és azon tsekély tudosítások, mellyek az eránt mind eddig közöltethettek, azt látszanak bizonyítani, hogy az itteni ásványtermék leg hasonlóbb légyen a' Mexicóihoz, és Peruihoz új Hispaniában. Humboldt is ezt találja az Aequator vidékei le írásában. Kitaibel pedig, és Waldstein a' Magyar Florában azt állítják; hogy, a' Platinán, és Ónon kivűl, Magyar Országban minden ásványokat, mellyek az utolsó néhány tizedek előtt esmeretesek let-

a) A' Savakkal való bánásról, és só bányászatról szép olvasni Csaplovits Magyar Országi rajzományit. I. R. §. 14.

tek, fel találhatni, és pedig az értzeknek olly nagy számával, és külömbbségével, hogy Magyar Ország ezen tekíntetben minden Európai Birodalmakat fellűl halladjon. Vasat majd minden hegyekben bővséggel lelni, rézből, és ólomból esztendőnként több ezer má'sákat nyerni; piskoltzból is, és kóbáltból bővség van Gömör vármegyében. Az arany, és ezüst bírtokára nézve pedig fellül hallad a' Magyar Haza minden Európai tartományokat. Arany fövenyt hordanak: a' Duna, Tisza, Szamos, Kőrös, Maros, Temes, Nera, Dráva, és Mura. Ki vévén öt félét, (Chromium, Uranium, Wolfram értz, Columbium, Teutalum) nints hijányával a' Magyar föld az újonnan fel fedezett ásványoknak is. A' Barna-kö-értz Festő réz, (Magnesium) Felső Bányán, és több vasbányákban esmeretes, a' Molybdértz Rima szombathnál a' Titansörelben fedeztetett fel, a' Titanértzet elsőben Rötzénél vették észre Gömörben; Telluriumot, melly ezüstel elegyes, kitaibel fedeze fel elsőben egy ásványban Bör'sönynél Hont vármegyében.

Mindezek vagy erekben, vagy föld terűletben találkoznak. Az erek többnyire éjszaki tsoportyaikban lappanganak a' közép hegyességeknek, értzes porfirral egyelítve; nintsenek a' nélkűl a' Dunai, Matrai, és Telkebányai fokok, a' Nagy Bányai, és föld középi emeletek a' Duna mentében. Ritkábbak a' homok kövekben, és termés kövekben. Az elsőt lelni Felső Bányánál, és a' Fokhagymási hegyekben, nem meszsze Nagy Bányától, az utolsót a' Kriván havason Bazinnál. A' föld terűletek vagy két külömbb féle kő nemek közt hevernek, mint a' Banáti, és Réz-Bányai hegyekben, vagy a' mint gyakrabban történik, foszlányok közt; mint Hodruson, nem meszsze Selmetztől, Hronetznél, és Alsó Szlanenél Gömörben, és a' Szepesi foszlány hegyek sorában. Találkoznak a' homok kőben is.

§. 3.

A' Bányászat.

Az ásványi bányászatra nézve Magyar Ország 4 kerűletre osztatik: mellyek a' következendők: 1) Az alsó, Selmetz bányai. 2) A' felső, Szomolnoki, 3) a' Nagy bányai, 4) a' Banáti, mellyről Tót Országban, és a' Határ széleken fogunk említést tenni.

1. A' Selmetzi Bányász kerűlet.

Tulajdon Királyi kamarai Tisztség alatt áll Selmetz Bányán, melly alatt vannak a' Besztertze-Bányai, Körmötzi, Úr-völgyi, és Hrontzi Tisztségek. Ezen kerűletbe tartoznak a' hét szabad kir. Bányavárosok: Körmötz B. Selmetz B. Besztertze B. Bela B. Baka B. Új B. és Libeth Bánya.

Ezen kerűleti Bányák aranyra, ezüstre, 's némellykor ólomra is ügyelnek. Selmetz, és Körmötz már 900 esztendeig üzi azt. Ezen kerűletben dolgoznak mint egy 18 — 20,000 munkások.

2. A' Szomolnoki Bányász kerűlet.

Idé tartoznak a' Szepesi, Gömöri, Tornai, Abaújvári, Sárosi, Zempléni, Borsódi, és részint Liptói Bányák. Leg több van Szepesben, a' jelesebb bányász helyek: Szomolnok, Svedlar, Gölnitz, Krompach, Szlovénka, Porats, Wagendrüssel, Záváda, és Igló. Ezüstel elegyített, és nem elegyített rézre, és tzement rézre dolgoznak. Gömörben vasra, rézre, kénesőre, piskoltzra. A' leg jobb vas egész Magyar Országban a' Diósgyöri Borsódban, a' hol közönséges, és finított atzél is készűl.

Ama ritka betsű értz — színes kobált Szepesben, és Rosnyónál találtatik, nem régen lelték azt fel Arany Idkánál is Abaújvárban, és Brusznónál Zólyomban.

A' Nemes Opált Vörös vágásnál ássák Kassa, és Eperjes közt, leg szebb találtatik a' Dubrik, és Libanka hegyeken.

3. A' Nagy Bányai Bányász kerűlet.

Fő helyei: Nagy Bánya, Felső B., Kapnik, Lapos B., Oláh Lapos, és Bajusz. Ide tartozik a' Borsa-Bányai réz-, ezüst-, arany-, és ólom bánya Máramarosban. Leg jelesebb Nagy bánya mellett a' szőllő hegy alján fekvő arany bánya. Az ezen kerűleti arany, és ezüst, a' Nagy bányai pénz verőben el válosztatik; pénzé verettetik, (G. betűvel) vagy az arany némellykor termési állapotjaban hagyattatik, 's úgy az ezüst pénzel a' kir. kints tárba küldettetik. A' munkások száma ezen kerűletben 10—12,000-re mehet.

Száma a' be jönni szokott ásvány nemek értékének Magda szerint (1819). Arany 1600 Marka, (8 má'sa). Ezüst, 87,000 marka. (435 má'sa). Réz 38—40,000 má'sa. Ólom 16,000 má'sa. Azomban ide értetődik a' Banáti réz, és ólom is. Vas értz: 95 ezer má'sa. Piskoltz 2000 má'sa. Kobált értz 13—1600 má'sa. Egér kő 100 má'sa.

§. 4.

K ő N e m e k.

Az opál kövekről már fellyebb emlékeztünk.

D r á g a k ö v e k: Kaltzedon Selmetz bányán, Felső bányán, Kapnikon és Körmötz bányán, (és Lehothánál Barsban). Nyúgoti Rubint; Hontban, Telki bányán Abaújban. Hiatzint, ez kristályos kvartz veres vas földdel elegyítve, melly azt meg homálosítja. Amethist kvartz Selmetzen. Gránát, a' Mátrán, Breznó bánya, Dopsina, és Murány mellett. Sörel Gránát, ugyan itt. Jáspisok, néha kőszíkla darab formán. Leg szebb Selmetzen, (veres) és Körmötz bányán, Toltsva mellett különösen szép, és tiszta. Akhát Rokusz mellett szepesben.

M é s z k ö v e k. Elég minden felé, még a' sík Kúnságon is a' szabad szállási Tsin tava partjain.

M á r v á n y k ö v e k: Külömbbféle színekkel, nevezetesen: Komárom, Veszprím, Baranya, Gö-

mör, Szepes, és Liptó Vármegyékben. Szép fekete, és fekete tsíkos márvány Abaújban, és Biharban. Gipsz, és Alabástrom sok találtatik. Tseppkő Detrekő mellett. Tűzkő Torna, 's más Vármegyékben. Feslő, vagy Foszlánykő Borsódban. Malom kő, Barsban, és Szathmárban. Kréta sok helyeken. Sárga, és fejér agyag tsak nem mindenüt, úgy Pallérföld, Kigyóföld, Kallósföld, Petsétes agyag. 's a' t.

Asbest Gömörben. Daráskő sok vidéken. Tajték föld, és kő a' Kárpáton.

§. 5.

Tűz-fogó ásványok.

Kő olaj; Szepes, Bihar, Sáros, Heves, és Szala Vármegyékben. Turfa, kivált, a' motsáros tájjokon, nevezetesen: a' Hanságban, Fejér, Veszprím, Szepes Vármegyében, és a' Tiszán túl.

Kő-szén, többen, mint 20 Vármegyében; fő képpen Sopronban, találtatik.

II. Szakasz.

§ 1.

A' Növevények Országa.

A' Növendék szerek minűségét a' földnek, és ég aljnak tulajdonságiról itélhetni meg. Magyar Országnak földje nagyobb részínt agyagos, és homokos, sok mészszel egyelítve. Alsó része (a' mint már említettük) a' Kőrös, Tisza, Duna, Maros, és Temes körűl bővelkedik a' leg jobb, és kövérebb kerti földel, a' hol kevés, vagy semmi trágya nem szükséges a' leg jobb búza termesztésére, a' felső nagyobb részínt agyagos, a' hól még a' ro's, és zab is a' gyakortábbi trágyázás után nagy fáradsággal terem meg. Vannak továbbá a' leg termékenyebb vidékek közt is meszszire terjedő tenyész-

telen tájjékok, úgy hogy egész □ mértföldön se látni egyebet a' minden növevénytől meg fosztott fejér homoknál. Illyenek a' híres ketskeméti pusztaságok; egész a' Bátsi tsatornáig, a' Dunán túli szép Pannonia vidékei Győr, és Buda közt, Fejér, Tolna, Somogy, Szala, és Baranya némelly tájjékai; mellyeknek be űltetésére, és hasznossá tételére már Ország gyűlési Törvények is jöttek ki, és több helyeken nem kevés nyereséggel míveltettek meg az illyen homokosok: Báts, Pest, Fejér, Tolna, és Békés vármegyékben.

É g a l j a.

A' hegyekben a' levegő természetesen hidegebb, mint a' róna vidékeken, 's annak mérséke igen külömbbféle a' sok változó tájjakon. A' felső hegyes részeken a' hó, melly Sz. Mihál havában esik, tsak Pünkösd hava közepén olvad el, és a' Liptói, Szepesi, és Máramarosi havasok völgyeiben örökös hó fekszik. A' ro's a' déli részeken Sz. Iván napkor már érett, holott szepesben, és egyébb éjszaki vármegyékben az alig virágzik el. A' déli részeken többnyire tsak 2—3 hónapig tart a' hó; 's jobbára tavasz, és igen heves nyár vagyon. Innét nem tsuda, ha az éjszaki havasok körűl alig terem meg a' zab, Krumpli, len, és szilva; a' midön a' déli részek a' Növevények leg nemesebb féléivel bövelkednek. Nem a' föld tulajdonságai, és fekvése teszik annak okáért a' hegyesek termékettlenségét, hanem a' havasok; kivált a' mellyek egy ég alatt feküsznek Tokajjal, Hontal, Posonnyal, és közel vannak a' boros Hegyallyához. Azomban ugyan ezen magos hegyek őrzik Országunkat az éjszaki, és keleti hideg szelektől. A' déli meleg szelet pedig semmi nem akadáloztatja, 's igy az itteni vidékek a' hó alól előbb ki szabadúlnak, és tenyésztetőkké lesznek. A' hegyes vidékeken változóbb az üdő, 's több eső, jég, és hó esik, a' szelek is gyakrabban változnak. A' déli részeken ritkábban, és nem soká esik, a' mellyet a' sok folyó, és

álló vizek gőzei harmattal pótlanak. A' déli vidékeken a' melegség, hüves éjszakák, álló vízek bűze a' levegőt egésségtelenebbé teszik, mint az az éjszaki hegyek közt találtatik.

IV. Szakasz.

Ezeket előre kellett botsájtani, hogy azon dicséreteket Magyar Hazánkra okossan alkalmaztathassuk, mellyeket némelly leg inkább külföldi írók, arra ruháznak, színből e' vagy szívből, ők lássák. Valóban az Árvai Drótosok, a' külső tartományokban tévelegvén, és koldulván, a' midőn magokat Magyar Honniaknak valják, leg alább tettében nem láttatnak azt hírdetni édes Hazánkról, a' mit a' hasonló Románt Irók hírdetnek. Illy nagy Országban meg kell külömböztetni a' vidékeket, a' mellyek igen számosok, és külömbbféliek, és a' mellyeken sokszor a' leg jobb termő föld, és ég alj mellett is a' Lakosok szükséget szenvednek a' föld szűke, és nép soka miatt. Igen is, paraditsom Magyar Ország, de nem minden részeiben, se nem minden üdőben, és nem minden környül állásokban. Innét a' mit mondani fogunk a' Növevényekre nézve, nem minden vidékekről kell azt érteni, hanem a' jobbat tsak a' jobb tájjékokra alkalmaztatni, és a' jobb esztendőkhez szabni.

§. 1.

Gabona.

A' Gabona leg sikeresebb termése Magyar Országnak. Magda szerint 60 — 80,000 Posonyi mérő. Búza leg jobb terem déli részein, Borsód, Békés, és Tsongrád vármegyékben. A' kétszeres minden felé közönséges. Árpa többnyire az éjszaki részeken, leg inkább a' ser főzés végett. Zab mindenüt termesztetik. Köles a' melegebb vármegyékben. Ikritza Árvában. Hajdina, leg inkább az éjszaki

vármegyékben, noha a' nyúgoti vidékeken is nem kevés termesztetik, kivált a' hol a' föld nem elegendő a' népség táplállására. Kukoritza, (Török búza) egész Europában nem terem annyi, melly az éjszaki hidegebb vármegyékben nem terem meg.

Kerti Vetemények.

Mindenüt bőven teremnek; u. m. olasz, és fejes káposzta, saláta sok nemű, spárga, fejér, sárga, veres, és törsök répa, zeller, téli, és hónapos retek; petrezselem, paszternák, torma, ugorka; sok helyeken: ártitsóka; úri, és közönséges tök, melly nem tsak a' sertvésnek, hanem a' szegény embernek is eledelül, magja pedig olajnak szolgál. Sárga, és görög dinnye, a' déli részeken igen sok termesztetik. Leg több, jobb, és nagyobb, (sokszor 30 fontos is) Bihar, Szabolts, Heves, Nógrád, és Pest vármegyékben, 's a' Jászságban, és Kúnságban. A' krumpli közönséges.

Füveméný.

Széna, az egész Országban bőven terem, úgy hogy külföldre is ki hordódik. Az alföldön több, de a' felső részeken jobb. A' Tisza vidékin ember magasságra is fel nő a' fű, de vastag, a' hegyesekben vékonabb, és táplálóbb; innét híresebb vajat, és sajtot készíttenek a' hegyi lakosok, mint a' pusztaiak. Mohar is sok vidékeken terem, és több féle ló her.

Fű szerszám.

A' Magyar, ki vévén némelly patikai szereket, étele el készittésére elegendő fűszerszámot termeszthet, u. m. igaz, és vad sáfrányt, paprikát, kerti, és mezei köményt, kaprot, kerti kandillát, tárkonyt, veres, és fok hagymát, pórit 's a' t.

A' mi illeti a' virágok, és szagos füvek nemeit, azok szám nélkűl találtatnak még a' falusi kertekben is. A' tehetőssebbek, kiknek arra kedve van, ezer féle illyeseket nevelnek részint szabad ég alatt,

részint üveg házokban. A' füvészi, és patikai Növevényeket pedig mind a' róna vidékeken felesleg találja, a' ki esmeri. Hüvelyes veteméneyek: Bab, borsó, lentse, igen sok féle, és nagy bőséggel termesztetik.

Mezei veteméneyek.

Dohány, erejére, kellemére nézve nem sokat enged az Amerikainak. Az éjszáki hideg tájjékokat ki vévén, mindehol meg terem. Esztendőnként 500,000 má'sa be takarodik, mellyből mint egy 180,000 má'sa ki vitettetik. Leg híresebb: a' Tolnai, Pétsi, Muraközi, Jánosházi, Szegedi, Füzes Gyarmati, Aradi, Debretzeni, N. károlyi, Rakomazi, Véki, Dőbrei, kospalagi, Gömöri, Vitnyédi, Nagyfalvai vasban.

Kender az egész Országban elég termesztetik, ki vévén az éjszaki V. megyéket. Leg több Biharban, és Bátsban. Len pedig a' fel földön, leg több szepesben. Egyébb részein is, kivált Vasban, és Sopronban nevelik azt, de nem elegendő hőven. Sok vidékeken olajt ütnek magjából.

A' komló nem felesleg, de jó formán terem, a' Szepességen, Zólyomban, és Ro'snyón kertekben, egyébüt vadon.

Mák, a' Magyar, és Tót vidékeken egesz dűlőket foglal. Festő fűvek: u. m. izats, és buzér (Waid u. Krapp.) tsak kevés vidékeken termesztetnek, úgy pamut is. Rabarbara gyökér sok ásattatik a' Bakonyi erdőkben.

Gyümöltsök, és gyümölts fák.

Ha a' Tisza némelly vidékeit ki veszszük, egész Magyar Országban divatja van a' gyümöltsnek, számtalan nemű, és féléjű ágok, és fák hozattatnak vidéki tartományokból, se fáradság, se költség nem kéméltetik azok el szaporíttására, még az éjszaki hidegebb vidékeken is. Tseresnye, alma, körtve, tengeri, kajszi, őszi baratzk, megygy, szílva, bírs, lasponya, berkenye, mogyoró, gesz-

tenye, dió 's a' t. közönséges gyümölts Magyar Országban. Híres a' Soppronyi aszaltt gyümölts. Több vármegyékben szemléthetni gyümöltsös (kivált szílva, és gesztenye) erdőket. A' mondola, füge, tzitrom, narants, és olajfák tsak a' déliebb vidékeken álják ki az ég alatt a' Levegő mérséket; noha a' mondola több tájjékokon az ég alatt is ki telel. A' Vad gyümölts: u. m. alma, körtve, mogyoró, barkótza, tseresnye, kökény, som, és számos bogyó nemek az erdőkben, ligetesekben, úton, út félen nagy bővséggel találtatik, több vidékein az Országnak. A' Vad növevényekhez lehet tzámlálni még a' mindehol tenyészlő igen hasznos fái, és földi bodzát, az ürmöt, tányér bél virágot, mellyből ólaj üttetik, tsitsókát, orvos lapút, tehén, és júh farkú füvet, sok féle mátsonyát, sok nemű gombát, mályvát; mérges bűrköt, és maszlagot. 's a' t.

Fa. Az erdőségek (Lichtenstern szerínt) 8,942,720 hódat foglalnak. Bükk, tser, fenyő, tölgy, ihár, nyír, hárs, és más egyébb fákból állanak többnyire. Mintegy 50 esztendőktől fogva nagyon meg ritkítják ezen erdőket; a' vízek, hámorok, huták, és a' szaporodó lakosok. Nevezetes a' Bakonyi erdő, melly hosszába 12, szélességébe 2 — 5 mértföldre terjed; de ez is már jó formán ritkúl. Mindezekben sok ezer sertvés makkol, és hízik; és száraz esztendőben annyi gubats szedődik, hogy 200,000 mérőnél több ki vivődik az Országból. A' Duna, Tisza, és Maros körűl 1000 □ m. térségen szükét a' fának szalmával, náddal, és szárogatott marha ganéjjal pótolják.

Ritkább, és betsessebb fák: a' kemény, és szép színű tisza fa; melly igen szép fényt vesz magára, Dopsina, és Besztertze körűl. A' Fejér hársfa, melly egyébb tartományokban nagy ritkaság. A' krumputz fenyő (pinus montana) a' kárpát köszíkláin, a' belőle tsepegetet olaj hasznos. Juhár, v. Ihár fa, Abaúj, és Gömör vármegyében.

§. 5.

A' szőllő és Bor.

Frantziát ki vévén, a' borra nézve, Magyar Országhoz hasonló tartomány alig ha találkozik a' föld kerekségén. Sok, és igen sok nemű, kűlönös jóságú, fűszerszámos szagú, édes ízű, hathatós erejű, tűzes szeszű, mind ezen tulajdonságok meg találtatnak a' Magyar borokban, noha nem egy for. mán, és nem valamennyiben átaljában. Leg alább a' Tokaji bor egész világon híres. Tsak 7. u. m. Arva, Thurótz, Liptó, Zólyom, Szepes, Sáros, és Máramaros Vármegyékben nem terem a' hideg miatt Szőllő.

Az alföldi térségeken kerti bor terem. A' hegyi borok közt méltán az elsö Rangot foglalja a' Hegyalljai. (közönségessen Tokaji). Terem a' Tisza, és Bodrog körűl 5 □ mértföldre terjedő hegyeken, Tokaj, Tartzal, Tállya, Mád, keresztúr, Liszka, Toltsva, Bénye, Patak, újhely, és más helységek határain. Esztendőnként (80,000 kapa után) 240,000 ako borral gazdagítja az Országot. Ez a' bor 4 féle: az Eszszentzia, (Valóság) melly magától folyik le az aszúszőllőből; az Aszszúbor (Auszbruch) melly könnyen sajtolódik közönséges borral egyelítve; a' Máslás, és az asztali bor. Leg jobb a' Tartzali, (Mézesmáléi) Tokaji, és Mádi, leg erősebb a' Zombori; leg füszerszámosabb a' Szegi, és Zombori; leg állandóbb a' Toltsvai, és Bényei, melly a' tengeren sem szenved változást. Ez után következnek; a' Ménesi igen édes veres aszszúbor. A' Soproni, Ruszti, Budai, Egri, Sexárdi, Villányi, Vág-Újheli, Sz. Györgyi (Posonb.) Siklósi, Simontornyai, veres borok. Somlyai, Neszmélyi, Rétsei, Sz. Györgyi (szaláb.) Badatsoni, Pogánvári, Tótsági (Vasb) szerednyei, Hegy közi, Honti, Miskoltzi, N. Váradi, szathmári, Móri, Tsóka hegyi. 's a' t. jobbára fejér borok. 100 miliom forintra betsű-

lik az Irók az esztendei bor termést Magyar Országban. a)

V. S z a k a s z.

§. 1.

Az Állatok Országa.

Bátran mondhatni Magyar Országról, hogy az hazája minden a' mérsékeltt ég alj alá tartozandó szelíd, és vad állatoknak. Nagyobb divatban vannak a' köz haszon végett:

1. A' Szarvas marha; és pedig a' szép termetű, nagy testű, és szarvú, hó fejérségű ökör, tsaknem egész Európában híres. Az alföldi pusztákon leg szebb, és számosabb gulyákat, és fókákat láthatni, télen nyáron a' szabad ég alatt a' fűves legelőkön. Az egész Országban mintegy 5 miliom darab számláltatik, és mintegy 80,000 vivödik ki kül földre. A' fel földön kevesebb, és nem olly szép a' szarvas marha, de több embert táplál a' tehén téjjel, melly az al földön a' marha nevelésre fordíttatik. A' felső vármegyék több vajat, turót, és sajtot gyűjtenek, 's adnak el a' szomszéd tartományokba. A' Sváitzer tehenek, minthogy több tejet adnak, nem kevés Uradalmakban el szaporottak. Bivalokat is látni több vidékeken kivált Biharban, és Máramarosban.

§. 2.

Ló. Ennek száma nem felesleges. Termetére nem nagy, de jó futó. Némelly vármegyékben nagyobb fajták, és izmosabbak is találkoznak. Annál szebb lovakat szemlélhetni a' számos pusztai, és Uradalmi ménesekben, mellyek közt fel tűnők a'

---

a) A' mi illetti a' Tokaji hegyek tulajdonságait, szőllő tők nemeit, a munka minűségét. 's a. t. arról eleget szóllanak az Évirók, és Természet vi'ságllók. Szinte úgy a' többi híresebb borokról is.

Tsász. királyi ménes Mező hegyesen Tsanád V. megyében, és Bábolnán Komárom V. megyében; a' hol több ezer válogatott nemű, és szépségű lovak neveltetnek a' hadi, és polgári népség hasznára. Erről bővebben olvashatni Csaplovits Magyar Archivumát. 1 R 387 l. Szamár tsak itt amott a' pusztákon láttatik.

§. 3.

Juh, vagy Birka. Miulta a' gyapjú ára meg nevelkedett, a' szarvas marha kevesedni kezdett, és a' juhok száma 8 miliomra ment; de már száll le felé száma, a' gyapjú árával együtt. Két fajja a' juhoknak leg számosabb Országunkban: az úgy nevezett Magyar, vagy oláh júh, hoszszú tekervényes, és egyenes szarvakkal, hoszszú, habos, vastag gyapjúval. A' rövid gyapjú Juh, melly két féle, finom, vagyis vékony, és közönséges, vastag gyapjas. A' selyem gyapjas juhok, mellyek Spanyol kosok által nemesíttettek, már igen el szaporodtak a' királyi Hólitsi, a' Nádori, Károl Fő Hertzegi, Hertzeg Eszterházy, és több Uradalmak jószágaiban: nints Vármegye birka nélkül. A' turóra, és sajtra nézve híresebbek az éjszaki V. megyék júhnyájjai.

Ketske, minthogy az erdőknek ártalmas, nem sok tartatik, leg több van Trentsín V. megyében.

§. 4.

Sertés, Minden Vármegyében elegendő van; a' makkos, és kukoritzás vidékeken pedig felesleg is hízlaltatik, és számos nyájjokban hajtatik ki esztendő által az Austriai tartományokba A' Tisza körűl hallal hízlalják a' sertvést.

Vad állatok: Medve, az éjszaki, és keleti vidéken. Farkas mindenfelé. Vad disznó a' tölgy erdőkben, és számos vadas kertekben. Szarvas, és öz, kivált a' Dunán túl, nevezetesen Tolnában. Vad ketske a' Tátrán, ugyan ott murmutér is. Nyúl minden V. megyékben. Tengeri nyúl a' házaknál.

Kasztor, Holitson, és a' déli V. megyékben. Számtalan az egér, patkány, vakandok, ürge. Az Ebek közt nevezetesek a' juhász kutják, (komondorok) a' mészáros Szeléndekek, vadász kopók, és agarak. A' házi kutyák, és matskák közönségesek minden háznál, a' haszon kedviért.

§. 5.

Szárnyos állatok; A' Baromfinak száma nints; tyúk, lúd, rétze, gyöngy tyúk, és póka, mellyek tójássaikkal együt kereskedeti tzikkelyek számtalanoknak a' nagyobb városokba, és Austriába. A' Pávák, és góllyák az Udvarokban tsak pompára szolgálnak.

Vad madarakkal telye vannak a' tavak, puszták, és erdők. Nevezetesek a' számtalan vad ludak, és rétzék, sártsák; búvárok, bíbétzek; 20 — 28 fontos túzokok. A' kótsagok, (Tiszántúl) Hattyúk, góllyák. Az erdőkben: az erdei fogoly, és Sneff. A' ragadozó madarak közt a' Sasok, és kányák, hollók, és várjúk, a' verebekkel együtt számotlanok a' tenyészes vidékeken. A' mezőkön a' fűrök, patsirták, és minden féle éneklő, 's enni való husú madarak nemeji.

§. 6.

Hal, a' számos folyó vízekben, tavakban, és motsárokban elég van; a' Duna, és Tisza hala leg jobb, és leg több. A' Dunában leg nevezetesebb a' viza, melly Tolnában, és Esztergomban fogattatik leg inkább; (10 — 15 másás is) a' tőke hal, ketsege, hartsa, tsuka, és ponty. A' Balatonban a' betses Fogas (Salmo Dentex). A' Poprádban, és hegyi folyókban a' jó izű lazatz, (Salmo tratta) és pisztráng (Salmo fario). A' kisebb hal nemeknek száma nints. A' sok nagy Rákok közt nevezetesek a' Szulaiak, Ugotsáhan, a' Laitaiak Mosonban, és Sióiak Tolnában. A' Tekenős békák leg híresebbek a' Sárvízben, Káránsebes mellett, az Almási völgyben, és Martzaly folyóban. A' zöld, és egyébb

békák, kigyók, és gyikok ártatlan nemeiből is számos sereg tartózkodik a' föld alatt, vízben, és motsárokban.

§. 7.

A' méh szaporíttás igen el terjedett egész Magyar Országban; noha azt nagy részre tsak mulatságos haszon kedviért űzik sok vidékeken, a' Duna, és Tisza közt leg bővebben szedik, és adják a' mézet, és viaszt. Elég jele az Honnunkban az el terjedett méh tartásnak, hogy arról már olly sok könyvek jöttek ki, mind magyar, mind a' többi magyar Országban virágzó tudományos nyelveken.

Selyembogár, 40 esztendők előtt kezdődött ennek mívelete Országunkban, és az, a' hol nem kötelesség, tsak lassan megy elő. Tsak néhány melegebb Vár-megyékben van annak dívatja, noha szederj fa minden felé elég volna.

A' számotlan nemű tsigák, tsúszó mászók, férgek, és bogarak közt igen ártalmas a' 'su'sok vagy 'si'sik (curculio) a' gabonának, és a' szúnyog, az embernek, és marhának, mérges szúrásával. Illyen a' dará's is, és bögöly, vagy bagóts.

VI. Szakasz.

§. 1.

A' Lakosok. a)

Ósi Lakosi a' mostani Magyar Hazának.

A' Magyarok (a' IX. században) ezen kanaan földére be lépvén, itt több féle nemzeteket találtak. A' Morvák birtoka egész a' Vág, és Garam folyókig terjedett. A' Dunántúli részt a' mostani Hientzek Németh eleji lakták; alább Olaszok ültek,

---

a) Leg alkalmatosabbnak találtam ezen tzikkely elő adására, a' Tudom. Gyüjtem. 1828. 1. kötet. 3—úr betses Tudosítását.

kiket Nagy Károl az Avaresek ellen tett határ örizőknek, a' hol is szép legelőkkel bővelkedtek. Még alább, Horvátok, Rátzok, (Szerblusok) és Dalmaták laktak. A' Duna, Tisza, és Vág közt egy Salan nevű Bolgár Fejedelem uralkodott; kinek hegyi jobbágyai Tótok, a' Sikságon pedig Bolgárok voltak- A. Tisza bal partján a' Marosig le egy Marot nevű Chazar Fejedelem vitte a' kormányt Chazár népe felett. A' Maros, és Orsova közt Oláhok tartózkodtak. Midön a' magyarok Pannoniába költöztek, számok mintegy 1 miliom volt; 7 Eredeti Nemzetségben; és 108 Házi Nemzetségben (Familiában). Velek nagy tsapat Oroszok költöztek ide, a' kik mindjárt a' bé lépetben el váltak, és a' kárpáti erdőkben maradtak; a' hol mostis, azok Maradéki, a' Rusznyákok, tartózkodnak. A' Magyarok társaságában sok Kúnok is jöttek be. Már Taksony Vézér, Arpád unokája, a' nemzet fogyatkozását a' hadak által előre látván, Bolgárokat hivott be az Országba lakni, Ismaëlitákat is, Chalisiakat, és Böszörményeket. Az Ismaeliták Pestet válosztották lakhelyűl a' kereskedés miatt. Geyza a' második 1143 (Sz. István példáját követvén) Németeket hivott a' néptelen szepesbe, a' felső Rajnai vidékekről, Alsatziából, Lotharingiából, Frankoniából, és egyébb helyekről. II. István alatt 1125 a' Kúnok jöttek be, a' Duna, és Tisza kőzbe le telepedvén. IV. Béla 1239 40,000 Kún familiát fogadott be; a) sok Rusznyákok hordóskodtak ide a' ki költözött oláhok helett a' XIV. Ssázad közepe után. Robert Károl 1308 sok Olaszokat hozott az Országba, Sigmond 1425 a' Hindostánból be vándorlott Tzigányoknak Lakosi just adott. A' 15 Században számos Huszszíták futottak Tseh Országból Magyar Országnak Nyitra, Trentsín, Liptó, Zólyom, Hont, Gömör, kis Hont hegyes Vármegyéibe. Be jöttek

a) Tudjuk a* Történetekből, mennyire meg kevesedett a' nép száma sokszor a' háborúk; dög halál, és ellenséges be ütések által. A' hijányt idegen gyarmatokkal kellett pótolni.

hasonló képpen a' Viszsza, vagy újra keresztelők Morvából a' 16, és 17 században. 1481 Kinis Pál Temesvári kormányos, 1689 Brankovits György Vezér, és 1690 Tsernovitz Arsenius Patriarcha számos Rátzokat hoztak által Serviából; a' 18 században minden részeiről a' Német birodalmaknak seregesen hozattak a gyarmatosok a' Magyar földre, és a' leg több úgy nevezett Sváb falúk ezekből támadtak, vagy népesedtek. A' töröktől ki tisztúlt Magyar vidékekre sok gyarmatosok vitettek a' kárpáti Tótokból, kivált Bátsba, és Békésbe.

§. 2.

Jelen való Lakosok.

Ezeket rövideden azért emlétettem, hogy lássa a' Tiszteltt Olvasó okát, és származatát azon sok féle Nemzetnek, Nyelvnek, és Hit-vallásnak, melly a' jelen való üdőkben Magyar Országban találtatik, és a' mellyeknek mindenike, a' naponkénti Magyarosodás mellett is, maga tulajdonságait, különös élete formáját, maga szokásait, és keresetimódját annyira a' mennyire fenn tartja.

Nyelv.

A' 8 miliom emberek közt, kik a' tulajdoni Magyar Országban szám~~oltatnak~~, és a' kik közt 400,000 a' Papi, és Nemesi Ranghoz tartozik, 3, és fél miliom Magyar, avagy is Magyarúl beszéll, a' kiknek szóllásmódja 3 félére osztatik. u. m. a' Dunaiakéra. Tiszaiakéra, és Pallótzokéra. A' Magyar nyelv egyedűl a' Kúnságban, Jászságban, és Hajdú városokban uralkodik keverék nélkűl. Leg tiszláb a' Magyar szó Tsongrád Vármegyében. 8 Vármegyében a' Kárpátok vidékin nints Magyar. 40 Vármegyében divatban van, és pedig 23-ban uralkodik a). Az öszveséges Tótok száma majd 3 mi-

a) Magyar Országon kivül vannak Magyarok: Erdélyben, Moldvában, (70 igen nagy helységben) Bosniában; Bukovinában; (6 helység) Orosz Országban, kis-Tatár Országban a' Dnieper, és Don folyók közt; és Kareliában.

liomra megy. Ezek igen sok ágra osztódnak: 1 a' Tótok: (Slavi, Schlováken) leg régiebb lakosi a' tartománynak, és a' Morvai birodalom maradéki. Ezek szóllások módjára tekíntve: Nyitraiak, Hornyákok, Sotákok, Trpákok, Krekátsok. 's a' t. 36 Vármegyében vannak, és pedig 4-ben keverék nélkűl; a' Szotákok tsak Zemplimben laknak.

2) Oroszok, vagy Rusznyákok 359,000, 13 V. megyékben keverve. 3) Tsehek, néhány régi, és új gyarmatok, már meg tótosodtak. 4) Lengyelek Szepesben, és fél Lengyelek Árvában. 5) Vendek (kiket mi hibásson Vandalusoknak nevezünk) 40,800, (a' kik közt Bömhétzek vannak) Szala, Vas, és Somogy V. megyében. 6) Horváthok, 7 vármegyében; a' Fertő mellékieket víz-Horvátoknak (Wasser-Croaten) nevezik. 7) Szlovenok, (Slavonii) Schokatzokra, Bunyevetzekre osztatnak. 8) Rátzok, vagy is Serblusok. 9) Bolgárok Torontál, és Temes. V. m. A' Németek, kik a' Nagy Német, és Frantz Országnak külömbbféle tartománnyaiból ide szakadtak, többel élnek 12 ki mondás formájinál: illyenek a' Posonyi, Semnitzi, Hansági, Hientzi, Szepesi, Gründi, Garstvogeli, Metzenseufni; Kríheháji, Tirolisi, és több féle sváb forma. 41 V. megyékben keverve. Oláhok (Valachi, Rumunyi) 11 V. megyékben majd 1 miliomra megy számok. Vannak ezen kívűl el széllyedve: Frantzok Torontálban; Olaszok itt amott (kereskedők); Ürmények (1000 Lélek). Új Görögök, és Matzedonok; Tzintzárok. 'Sidok, ki vévén a' Bánya városi környékeket (Bars, Zólyom, Hont, Gömör) az egész Országba el vannak széllyedve; valamint a' Tzigányok is, (30,000) a' kik leg jobban szeretnek a' vas hámorok körűl lakni. Törököket tsak Pesten látni a' kereskedők sorában. Innét látni, hogy Magyar Országban tsak nem minden ága meg akad az Európai Nemzeteknek, és Nyelveknek.

A' Tótoknak kedves a' hegyesség, mellyett a' Magyarok be jöttekor kéntelenek voltak válosztani; A' Német is jobbára a' dombosokon, és homokoso-

kon vette, mint gyarmatos, szállását, mivel a' tenyészes sikságokat a' Magyar jobban kedveli, és azokat annak üdején el foglalta. Jól mondja Herder: hogy a' Magyar Országba a' Tótok, és Rusznyákok a' kárpátokban, az oláhok a' keletdéli hegyekbe tömettek. A' Rátzok, és Horvátok, déli nyúgoton, a' Németek nyúgoton pi'segnek. Középett az Ország szivében munkálkodik körént a' Magyar, és minden felől más Nemzetektől körűl vétetvén, sohol az Ország határát megnem érenti. Az Ürmény is leg örömestebb mulat a' rónán. A' 'Sidó mindehol meg elégszik, a' hol kenyeret ehetik. Egyébbként a' szabad királyi városokban vagy Németek, vagy Tótok, vagy mind a' ketten elegyítve laknak a' Magyarokkal. A' leg nagyobb mező városok, és falúk többnyire Magyarok.

§. 3.

A' Tudományi Uralkodó Nyelvek.

A' Sok Nyelvek közűl, mellyek Magyar Országban folyatban vannak: hármat lehet a' Tudósok, vagy Tanultak Nyelvének mondani, és Uralkodónak nevezni. T. i. a' Latánt, (Deákot) Magyart, és Németet. Az Országi T'isztti Foglaltosságokban Deákúl, és Magyarúl folynak a' dolgok: az Uradalmi Tisztségek nagyobb részínt még Német nyelven dolgoznak. A' Magyar könyvek olvasása néhány esztendőktől fogva nagyohb divatba emelkedik. Többnyire a' ki akadályait esmerni akarja a' Magyar Nyelv előbb menetelének Magyar Országban; olvassa Csaplovits Magyar Ország Rajzolatit Németben. 1 a' 218 l. a' ki halgatva is böltsen meg tzáfolja azok hirtelenségét, kik az újíttások bájítól el ragadtatván a' Latán (Deák) nyelv ellen tüzzel, vassal ki kelnek; 's azt okozzák, hogy a' Magyar Literatura tsügg. Ez kevés hála adatosság egy Magyartól azon betses, és dütsősséges ősiNyelv ellen, mellynek a' Magyarok: a' kereszténységet, erköltsösséget, szelíd tudományokat, és Míveletet, 's majd az egész világgal való közös-

ködhetéseket, 's ugyan azon világ előt (ezen Nyelv köz bírtoka miatt) fényeskedő betseket, 's végre Törvénnyeik, 's Szabadságok szerkéztetményit, és Tanúbizonyait köszönhetik. Eleget sopánkodnak mármost több Nemzetek Böltsei, a' tapasztalás által meg győzettetvén, melly kevés sikere van a' Tudománynak, és Tekíntetnek, ha minden himpellér Bölts akar lenni; mivel a' nyelvet érti.

§. 4.

Természeti Tulajdonságok.

Egy Ország Lakosinak köz-tulajdonságait meg határozni, a' hol az ég alj külömbbségei, Nemzetek, és nyelvek sok félesége annyi egyenetlenséget szerez, nem könnyű dolog volna. Ataljában véve, az Ember, Magyar Országban, jó termetü, a' (kivált kárpáti) Hegyiek magasab, és kartsúabb; a' rónaiak pedig tömöttebb testűek. Ellenben a' párás állat a' hegységben nem olly derék, és tekíntetes, mint a' Síkságon.

Az éjszaki vidékiek többnyire szőkék, és fejérek; mennél alább mgyünk dél felé, annál barnábbakat, és élemesebb artzásokat látunk. A' vidékek tulajdonságai sok változást tehetnek ezen átaljas természeti minűségekben. Öseink a' 17 század kezdetéig hoszszú szakált viseltek; most a' bajúsz közönséges (rövídre nyírt hajjal) a' míveltebbeknél. A' Magyarok, ugy mond Csaplovits, többnyire jóltápláltattak, a' Tótok sományok; a' Rusznyákok, Rátzok, oláhok, és Vendek szárazak valamenniyre, a' Németek sovány földszinűek, leg inkább a' hegyi Lakosok. Azomban a' hasonló Rajzományt nem lehet számtalan kivételek nétkűl helybe hadni.

Hogy itt is, mint egyébb tartományokban, találkoznak a' természetnek tévelyedései, (u. m. igen nagy, kövér, sokehető, s iható, törpe, hijányos, vagy felesleges tagú, 's á' t. emberek) és tsudáji, (u. m. két öszve nyőlt 's a' t. szüleméneyk) semmi különös nem.

§ 5.

Betegségek.

Igen meg tsalatkoznak, a' kik Magyar Országot az idegen nemzet koporsójának tartják. Itt sem élnek örökké, és baj nélkül az emberek, mint sehol sem az egész világon; de nem is halnak meg előbb, mint máshol. Hogy vannak egésségtelen vidékek, hasonlón a' más tartományokhoz, igaz; de hol nem kell változást szenvedni az egéssében, kivált migtan az ember az égaljhoz nem szokik'. Magyar Országban semmi más Betegségeket nem venni eszre mint egyébb hasonló ég aljú tartományokban; az úgy nevezett magyar hideg lelés nem egyébb, mint érző inhideg; a' tsömör tsak undorodás, melly más betegség előre botsájtódott okaira következik; a' természetes himlő; a' veres, orbántz, vagy tsusz, és a' változó hideg. Ritkább Nyavalák; a' nap tűzés; vizi kórság, veszettség, sárgaság, sűlly, Pokolvar; kosz vagy rűh, és köszvény. A' Golyvák uralkodnak némelly vidékeken: u. m. Selmetzen, Úr-völgyén, és Libet Bányán, a' Dunajetzi völgyben, szepesben, Marmarosban, Botskó körűl, Posonban a' Tsalló közi vidékeken, szalában Melintz, Jzakótz, és Deklesin körűl. A' Néma Siketek, és vakok ritkábbak. A' hoszszú életűek száma nem kevés. Találunk 100 esztendőseket, és üdősebbeket egész 125-ig. Az Oláhok leg tovább élnek. Ataljában tsak arra megy ki a' számolás, hogy, mint egyébb tartományokban esztendő alatt 26 — 30 ból egy el patkol.

§. 6.

Erköltsi vonatok.

A' mit illy sok féle Nemzetek öszveségéröl annyi külömbbféleségek közt mondani lehet a' számos ki vételek mellett; a' következendő .A' képzet ereje jó formán eleven minden Lakosiban Magyar Országnak. Az újság kivansága átaljában nem nagy. A'

Népesség számához képest kevesen vannak, a' kik olvasni, új hasznos változásokra, jobbításokra ügyelleni szeretnének. Nem, mintha ki nem szálhatna már most Magyar Ország sok leg míveltebb tartományokkal szembe akár melly hasznos intézetekre nézve is; hanem hogy a' tehetséghez képest kevés erő mozdúl a' mívelet elő vitelére. A' leg buzgóbb intézetek tsak igen hamar el nyúgosznak a' jó kivánságba; és ritkán állanak izmos lábra. De mind ez gyász könyekre méltó inkább, mint sem vádra, és kisebbségre.

§. 7.

Szivesség, és Barátság.

Akár melly hijányokon kellessék is sajnálkozni a' Magyar Hazában, a' mi a' mesterségi, tudományi, és gazdasági míveletet illeti, mind el törli azt, és a' leg dütsőbb Nemzetek érdemes Rangjába emeli a' Magyart öszintesége, szeretete, és Barátsága; nemzeti fenn' tartása mellett illendő le ereszkedése, egyenes Lelke, és a' maga javait felebarátjával közlő bő kezűsége; a' mi valódi Lelke az életnek, és erköltsi vonatoknak. A' hol igazi Magyarok vannak, nem kell ott se vendég fogadó, se telye erszény az útasnak. Ezen szép erköltsben talám még most is, ezen meg rongáltt üdő szeszben, tsak kevés Nemzet hasonlíthatja magát a' Magyarhoz. És ugyan ez a' szép vonat egyik akadálya a' nagyobb míveltetésnek, leg alább a' polgári Rendben. Mivel t. i. a' Magyar nem nagyra vágyó, (a' kis ditséretet ki vévén, melly pénzbe nem kerűl) nem 'sugori, nem öszve kaparó, nints felesleg költsége a' Mívelet elő mozdítására, ellenben látja azt, hogy a' míveltek közt azon szép erköltsök, mellyeket a' Teremtő Isten a' Magyar szívbe fáradság nélkűl bele oltott, tsak veszendőbe tűnnek, nem találl a' Míveltségen bájító, és vonó erőszakot. Igaz, hogy már Magyar Országban sem közönséges ez a' Nemzeti szép erkölts; de tsak ott nem virágzik, a' hol

a' Lakos nem igazi Magyar, ha talám Magyarúl beszél is. Vagy talám a' mostani világ értelme szerínt fel világosodott, és meg okosodott; avagy a' míveltt fel derültek által szívessége meg tsalattatott, meg károsíttatott, és viszsza tartózkodásra kénteleníttetett. Szép még a' míveletlen Oláhnak is tselekedete, midőn az útakon kútakat ás, hogy az útazó marháját itathassa, és maga szomjuságát olthassa. A' míveltt tartományokban ugyan minden készület pompásson áll az útasok, és szükölködők alkalmára, és mulatságára; de nem az útasnak kedviért; mivel drágán meg kell azt fizetni.

Különös a' Magyarban Királya, és Hazája iránt buzgó hajlandósága, mellyett benne a' szent Religio izmosít: és ez záloga a' leg szelídebb érzékenységnek, mellyet talám az idegen nem keresne külső komoly elevenségében.

Többi tulajdonságai elő kerülnek alább.

§. 8.

É l e l e m.

A' Magyar konyhában első helyet foglal átaljában a' hús, 'sir, (vagy szalonna) és fű szerszám, a' honnét a' Magyar étek igen táplálló. Valamint a' közönséges nép egy mástól külömbözik Nemzetisége szerint az eledelekben; úgy szemlátomási külömbbség laláltatik a' paraszt, polgár, közép Nemes, és fő nemes konyhákban. Nem találl a' Magyar idegen földön Magyar káposztát, kenyeret, és bort. Tulajdon képpen Magyar ételek: a' kapros, töltött, (kolosvári) és hajdú káposzta, gulyás hús; paprikás hal; kotsonya, savanyú ugorka; turós tsusza szalonnával, szalonnás saláta. 's a. t. A' krumpli, kivált a' szegényebb vidékeken, nagy potlására szaporodik a' kenyér szükének. Leg nemesebb a' sütemények közt a' kaláts, melly a' vagyonosabb házaknál készül. Egyébbként Magyar Országban is minden nemzetnek meg van a' maga tulajdon nemzeti élele. A' Né-

met, a' Tót, a' Rátz, az Oláh mind a' maga nemzeti szokásait követi még az élet módjában is.

A' Magyar Országi ruházat minden vidéken különös ugyan, de metszése, és formája ugyan tsak egyre megy. Itt tsak a' tulajdon nemzeti öltözetről van a' szó, melly egész Europában esmeretes. A' Magyar öltözet pompás, igen tiszta, és helyes, ékességekkel tetézve, és testhez álló, a' honnét következett talám, hogy az idegen nemzetek is a' hadi seregben Huszár Ezredeket állítottak fel. Az Ifjú ember öltözetje átaljában: fekete posztó kurta mente (dolmány felett) hasonló színü selyem sinorral, és gombokkal; a' mente kötő ezüst filigrán munka; a' tsizmák kordovánból ezüsttel ki varva; a' kalpag fekete Asztrachan báránynyal ki hajtva, belől veres bársonnyal tetőzve. Üdősebb Férfiak többnyire hoszszabb, és hasonló színű selyem krepín munkával díszes mentét, gombkötő munkás topánkát, és, a' fiatalabbaktól való meg külömböztetés okáért, tsak igen rövid, és keskeny ezüst kardotskát viselnek oldalokon. Az újabb, és fél pompához tartozó Attila köntös a' gyalog Ezredhez látszik illeni, a' midön amaz a' Lovas Vitézeket illeti; vagy is inkább amaz a' Tiszti Gálla, ez pedig a' ház, és jó Barátok körül alkalmatos öltözet. A' Magyar Aszszonyságok öltözete, egy igen tsinos fej kötő fekete tsipkéből, mellynek elö részén drága kö fénylik aranyban, a' főről fekete, arannyal egyelített, és virágokkal ékes hoszszú fátyól lóg viszsza, a' testet arannyal gazdag, elöl igaz gyöngy sínorokkal füzött váll foglalja, 's a' leg szemérmetesebben födött nyak környékein a' jó gyöngy sorok ékeskednek. A' Derékot a' Váll alján keleti gyöngy kötö szorítja által, az ümög újjak egészlen tsipkéből, aranyos kar kötőkkel, vagy gyöngy 'Sinorokkal által kötve, elöl a' kötény fejér tsipkéből, vagy a' főről viszsza loggó hasonló fátyolból. A' hajadonoknál a' fő kötőt a' Gyöngyös párta pótolja. A' Kir. kamarás Urak az Udvarnál drága hímzett pompa öltözetben jelennek

meg. A' pompás alkalmatosságokon kivül a' Magyaroknál is el hatalmasodott a' külső Országi álhatatlan módi, melly nem tsekély eszköze a' pazérlásnak, el szegényedésnek, és ollykor az el fajúlásnak is. A' köznép viselete külömbbféle, a' nemzeti szokás, és tehetséghez szabva: a' birtokosabbak, és míveltebbek posztó lábravalóval, meltyővel, mentével, dolmánnyal, vagy Jaklival, (kúrta fel öltő) tsismával, köpönyeggel, kalappal, (a' Magyar lapossal, a' Német kerekessel, a' Tót tsútskással) vagy süveggel (melly sok féle) élnek. A' szegényebb szűrben, üngben, gatyában, botskorban (nyáron mezít láb is) jár. Az aszszonyi öltözet annyi féle, a' mennyi a' vidék. A' Német viseletet tsak az újabb, és pallérozottabb Németek tartyák meg, hol egészlen, hol félig. A' Svábok leg hivebbek ősi viseletekhez.

§. 9.

Hit Vallás.

Az ember nemesebb tárgyra alkottatott, mint sem ez az élet, és ezen tárgyat az arra vezető igaz tiszta Religió nélkűl el nem érheti, söt még ez élet viszontagságai közt se lelhet az ember sikeres vigasztalást, és bátor nyúgodalmat a' valódi Religió nélkűl. Hogy Országunkban a' keresztény Hit már a' Magyarok be jötte előtt gyakoroltatott, esmeretes a' Történet könyvekből, némelly Irók azt állítják, hogy az első Magyar keresztény Vezérek a' Görögök által térittettek meg a' keresztény Hitre; de akár ki által térittettek is meg, tsak Római katholikusok voltak azok, és Sz. István egész Magyar Országban katholika Püspökségeket állított fel a' Római Pápa (II. Silvester) meg erősíttésével. A' Sz. Márton Monostorát, mellyet Geyza a' Sz. Benedek Fiainak kezdett, Sz. István I. Királyunk, Római szokású szerzetesekkel töltötte meg, a' kik által a' Római katholika Hitet terjesztette egész Magyar Országban. A' Rusznyákok, Rátzok, és Oláhok, a' kik elejetől fogva a' napkeleti Görög szokáson vol-

tak, a' Görögökkel együtt el váltak a' Római katholika Anyaszentegyháztól, de üdővel azoknak nagy része ismét viszsza tért annak keblébe, meg tartván a' keleti Görög egyházi szokásokat, és fenyítéket, ezeket egyesűlt Görögöknek nevezzük. A' nem egyesűlt Görögök is világi törvényes just nyertek az Országban 1690. Az úgy nevezett Protestánsok, t. i. Luther Mártonnak; a' ki Német Országban, és Kalvinus Jánosnak, a' ki Helvetziában a' közönséges Római katholika Anyaszentegyháztól (a' XV. század végén, és XVI-nak elején) el szakadott, követői ezen vidékekre is be hatottak taníttásokkal együtt a' XVI. század végével, leg inkább a' sok zivatarok, és háborúk közt. Ezeknek szabadságaik Hazánkban az utolsó fél századtól fogva mindég nevelkedett. Luthernek követője több a' Német, és Tóth; Kalvinusnak Magyar. A' 'Sidok tsupán tsak szenvedtetnek minden polgári Jus nélkűl. A' többi vallási szakadatok, mellyek Honnunkban találtattak, egészlen el tűntek.

A' Királyi Fejedelem katholikus, nagyobb számával az Ország Nagygyainak, és Nemeseknek. A' katholika' Hit vallást, mint Sz. István Király üdejétől fogva uralkodó Religiót, tartyák tsak nem 5 miliom Lakosok. u. m. Magyarok, egyesűlt Görögök, ürmények, Németek, Tótok, Rátzok, Oláhok, Vendek, és Rusznyákok. Nem egyesűlt Görögök 1 miliomnál többen vannak. Helvetziai valláson 1 miliomon felűl. Augusztai valláson 800,000-nél több, a' 'Sidók száma 100,000 fel hallad.

A' katholikusok, a' Lelki vezérletre tekíntve, 1 Primás (Esztergomi Érsek) 2 (Kalotsai, és Egri) Érsekek, és 14 Püspökök által kormányoztatnak. A' Püspökségek: Veszprím, Tsanád, Pétz, Nyitra, Györ Kassa, Vátz, Szombathely, Szepes, Besztertze Bánya, Rosnó, székes Fejér vár, Szathmár, és Nagy Várad.

Vannak Tisztelet Tzímű Püspökök is, 16, kiknek Megyéjek a' Török birtokban van. Megyétlen fel szentelt Püspökök is vannak: a' kik vagy üres

Megyéket vezérelnek Helytartói hivatallal, vagy el sanyarodott élet üdejű, vagy egésségtelen, vagy sok munkákkal terheltt Püspökök segitségére rendeltettek Helytartói Tisztséggel. Az úgy nevezett fö-Helytartók, (Generalis Vicarius) a' kik a' Megyét árva állapotjában vezérlik, a' Káptalan által, a' kik pedig a' Püspök segítségére vannak, a' Püspök által választatnak. Minden Püspöknek van káptalannya, egy Préposttal, és néhány Kanonokkal, a' kik a' Püspök Tanátsosai. A' káptalanban külömbbféle Tisztes Tzímek vannak; különössen Esperestek, kik a' Megyebéli kerületekre ügyelnek, a' hol ismét Esperesti Helytartók vagy al Esperestek viszik a' dolgot a' Plébánusok, és Káplánok ügyeiben.

A' Hitvallás elő mozdítására szolgálnak a' Monostori, és Kolduló szerzetes Rendek' u. m. a' szerzetes Premonstrati Rendű Kanonokok Tsornán, Jászovon, kik több jószágokat bírnak. A' Sz. Benedek Rendén szerzeteskedő Benedekiek Sz. Mártonnál a' Pannonia hegyén, a' hová tartoznak a' Bakonbeli, Dömölki, és Tihanyi Apátságok. Szala Apátin szalában. Czisztertzi Apátságok Zirtzen, Veszprímben, és Sz. Gotthárdon Vasban. A' koldulók; a' Domonkosiak 3 klastromban. A' Fránciskanusok 4 Megyére (Provintziára osztatódnak. u. m. a' Sz. Üdvözítőére (Salvatoriani). 25 klastrommal; a' B. Aszszonyiak (Mariáni) 20 klastrommal, a' Capisztranusok 20 klastrommal, (4 Austriában) a' Lászlóiak (Ladislaiani) 12 — 14 klastrommal. A' Kaputzinusok, 10 — 13 klastrommal (3 Austriában, 2 Só-váron, 1 Szloveniában). Minoriták 8—10 klastromban. Karmelíták 1 klastromban. Szervíták, 2 klastromban. Taníttó Rend a' TT. Piaristáké 25 kollegiumban. Betegeket ápolgató Rend az Irgalmas Barátoké 11 klastromban, mindannyi ispotállyal. Vannak továbbá a' hajdon virágzó Rendekből viszsza maradott Prépostságok, és Apátságok, mellyeket az Apostoli Király, mint Patronus, érdemes Egyházi Férfiaknak ád; többhez még birtokok is vannak ragasztva, de soknak tsak a' Neve és Rangja van fenn. Néhány

illyes Prépostságot, és Apátságot magán Familiák alkottak, a' kik is magoknak fenn tartották a' ki nevezés jussát.

Az egyesült Görögöknek 3 Püspökségek van: Munkátson, Eperjesen, és Nagy Váradon. A' nem egyesült Görögök 5 Püspök alatt vannak, a' kik Temesváron, Aradon, Versetzen, új-vidéken, és Budán laknak, 's a' Kárlovitzi Érsek alá tartoznak. Néhány szerzetes házokat is birnak, ezek Lakosi Kalugyereknek hívattatnak.

A' Protestansoknak átaljában 8 Superintendense van: a' Reformátusoknak 4 Dunán innét, Dunán túl, Tiszán innét Tiszán túl. A' Lutheranusoknak, a' Bányászi kerületben, Dunán innét, Dunán túl, és a' Tisza melléken. A' Superintendensek után a' Seniorok (örebbek) tartyák az első Rangot megyéjekben, kiket is a' Gyülekezet választ a). Azután következnek a' Predikátorok, káplányok, és Mesterek, (Rektorok). A' Reformatusok köz-Gyülekezete Pesten van a' Fő Kurator, és többi Elöljárók Elölülése alatt, két Jegyző, és bizonyos számú egyházi, és világi szavasok jelen létében. A' Senioratusoknak, és Predikátorságoknak is meg vannak magok Kuratorai és gyülekezetei.

A' Lutheránusok is Pesten tartják Köz-gyüléseket, a' fő Inspektor elölülése alatt, esztendönként, a' hol a' Superintendensek, több Seniorok, Inspektorok, és Nép-Vénei meg jelennek. A' Superintendensek, Seniorok, és egyes községek is tarthatnak tanátskozó gyülést, a' midön azt a' szükség magával hozza.

§. 10.

Tudományi Intézetek.

Noha Magyar Ország a' tudományi míveletre nézve egy két Nemzettel Europában meg nem mérkezhetik is, de úgyan csak többeket fellül hallad ab-

a) Már most Esperesti Névvel élnek.

ban. A' Tudományokat itt átaljában veszszük a' Nyelv, és Nemzet külömbbsége nélkűl. Ha mindjárt nem minden, a' ki olvasni tud, írogat is, 's igy nem véghetetlen száma az íróknak, és nyomtatóknak, nem következik abból, hogy azért Honnunkban az izmos tudományok gyengébb lábon áljanak, mint Angliában, vagy Német Országban, a' hol a' Tudományok neve alatt annyi sok dib dáb firkállások jönnek elő, hogy a' Magyar tsak beszélleni, vagy gondolkozni is azokról unalmasnak tartaná. És az ollyas hijába való tudálékos szemet a' Nemzetnek nem szolgál se míveletére, se boldogságára, hanem inkább meg vesztegeti, tompítja, és rontja azt. Nem tudom, ha boldogabb lenne é Honnunk, ha a' paraszt az eke mellett újságot, vagy Brosúrt olvasna, 's estve a' kortsmában az Ország, Vármegye, Uradalom kormányazásával foglalatoskodna. 's a' t.? Vagy a' Varga műhelyében az emberiség köz jussairól aggódkodna, és írna. Leg boldogabb Ország az, a' hol minden ember a' maga kötelességeit tudja, és igazán gyakorolja. Magyar Ország az illendőség arránnyában nem áll utóbb egy Európai tartománynál is, tsak a' tzél arányban nem jutott még a' kivántt határra, vagy tárgyra. Kivált a' Magyar Nyelv mívelésében az utolsó 3 tizedekben annyira elő vitte a' dolgot, hogy ha szabott Rendeit elegendő buzgósággal, és sikerrel végre hajtaná, álmélkodásra méltó tökélletességre jutna rövid üdő múlva maga birtokában ezen esmértető dísze a' Nemzetnek, a' nélkűl hogy a' Latán (Deák) ősi jussaitól meg fosztasson, vagy a' többi Nyelvek birtokokból ki zárottassanak. Zálogai a' Magyar tudományi buzgóságnak a' számos munkák, mellyek esztendőnként ki jönnek nem tsak a' Magyar, hanem a' Bétsi sajtók alól is. Tsak ama betses Trattneri könyv-nyomtató 1817-től fogva 1825-ig 719 nagyobb, és kisebb nyomtatványokat adott ki, és pedig Magyarúl 310, Deákúl 259, Németúl 127, Tótúl 11, Görögűl 6, Horvátúl 5, Frantzúl 1. Ehez járúl a' XIV. év-folyati Tudományos Gyüjtemény

Magyar Munka 27, Német 16. Tót 11. Sajtóban nyomtatódik, a' többiek Pesten, és Nagy Váradon. Az 1826 Iris számát a' Sajtóknak 70-re teszi a). A' számos évi irományok közt, mellyek Magyar Országban majd fel, majd el tűnnek, álhatatosabban látszanak folyni: a' Tudományos Gyűjtemény Pesten, és Magyar Minerva. A' Magyar Kurir (Bétsben), és a' Hazai, 's külföldi Tudosítások Pesten. Latán újság Posonból jön a' Belnay örökösök által. Német újságot ád Buda, (kereskedő újsággal együt)és Poson. Az Iris nevű Évi irromány Pesten szerkeztetődik. A' mulatságos leveleket nem említtem. Kalendáriom jön: 11 Magyar, 7 Németh, 3 Tót, 1 Deák; Püspök megyei (Diaecesanum) pedig 16. A' Magyar Tudósoknak, és Iróknak száma, kivált az újabb üdőkben nagyra terjedett, kik nek egy része a' külső vidékeken munkálkodik. Ugyan ezen idegen földön nemesíti naponként a' Magyar Nyelvet, és Literaturát többek közt fel tűnő díszszel Márton Jósef Ur, a' Bétsi Universitásban a' Magyar Literaturának rend kivűli Tanitója, és a' Magyar Kurirnak szerkeztetője, kinek munkáji fenn szóval hirdetik érdemeit. A' Haza keblében ki merné számát említeni, vagy érdemeit kűlömböztetni a' buzgó, és talentommal fényeskedő Magyar Tudósoknak, a' kik közt nekem Pesten csak Horváth István Urat volt szerentsém álmélkodva tisztelni, a' kit a' Magyar Músa Tanítvánnyi jobban esmernek, és betsűlnek, mint én azt rajzolhatnám. Egyébb ként, a' ki a' Magyar Tudósok Tisztes Neveit olvasni kivánnya, lássa Giseke Társalkodó szó könyvét, és Bitnitz Magyar Philologiáját. Ha az újonnan alkotott Magyar Akademia tárgyát el éri, reménleni lehet, hogy a' Magyar Tudósok száma, és kedve még magasabb léptsőre hágand.

Abba sints már a' Magyar Tudós község hi-

a) Csaplovits 44 könyv nyomtatót, és éppen annyi papíros malmot állít az Országban, még pedig Horváth, és Tót Országgal (együtt).

jánnyal, hogy, a' más míveltt Nemzetek példájára, a' Magyar Aszszonyságok is a' Mú'sák koszorúja örökségére érdemeket tesznek.

Ha a' Latán Nyelven író Magyar Tudósokat akarnánk meg nevezni, nagy helet foglalnának ezen kötetben. Egyébbként az a' Literatura történetébe tartozik, úgy a' Német nyelven iróké is, melly éppen nem tsekély.

A' Tudományoknak minden ágaiban szép elö menetet tettek a' Magyarok, ha talám annyi papírost nem irkáltak is öszve, mint némelly Európai Nemzetek Tudósai. Az Isteni, Törvényi, Böltselkedö-Orvosi-Kéz orvosi tudományokban, a' termési, és természeti ötlök esmeretében, a' Történetek írásában, a' Föld le irásában, és Statistikában, Pedagogiában, Kritikában, Régiségek, és emlék pénzek meg külömböztetésében; Mathesisban, Philologiában, Vers szerzésben, és Költésben, ékesen Szóllásban, Gramatikában. 's a' t. nálunk már Mestereket, és gyakorlott Irókat találni a).

§. 11.

Tudos Mesterségek.

Mivel a' Magyar a' Nemzeti mu'sikát inkább betsűli, mint a' mesterségeset, azért itt tsak az ollyan Mu'sika Mesterek találnak ápolyt, és Nevet, a' kik a' Mesterségessel a' Nemzet izletét is öszve tudják kaptsolni, a' mi a' vidékieknek nehezen megy. A' Tzigányok ebben leg szerentséssebbek; mint p. o. Bihary. Az utóbbi Mesterek közt híres volt Lavota, Tsermák, és Fodor, de leg inkább ollyan az élök közt Spech. A' Tótok, és 'Sidók is jó Mu'sikusok, de tsak tántzra.

A' Réz-metszők közt híresebbek: Karats Ferentz Pesten, a' ki tsinosságra, és tisztaságra első

a) A' Tudósok Lajstromát azért hagyom itt ki, ne talám valaki megsértetődjék Neve utóbb tevése, vagy el halgatása által. A' kik mezejébe tartozik a' dolog, azok itéljék a' koszorúkat az érdemekre.

írás metszö még a' Németek közt is; Czetter, és Falka Urak, Bubenka. 's a' t.

Ügyes rajzolók; Király Pál szathmárból. Mind Golfried 's a' t. A' Magyar kép Irók közt nevezetes Dorfmeiszter, és Hess János Ur, a' ki a' most épűletben lévő Esztergomi Érseki Templomának fő Oltári léendő díszét, t. i. Sz. István Király keresztelletése képét felségessen rajzolta. A' kép faragók közt emlékezetet érdemel Dunajszky, és Ferentzy, Rómában Canova alatt mívelödött.

§. 12.

Tanuló Intézetek.

Az elme beli míveletet a' Tanuló Intézetek mózdítják elö: 1) a' falusi oskolák, a' hol olvasni, írni, számot vetni, és keresztény tudományt tanúlnak, a' közönséges polgári életre. 2) A' Nemzeti oskolák, a' hol az említett ötlök tökélletesebben gyakoroltatnak, némelly természeti, történeti, és föld le írási elö esmeretekkel, mu'sika, és Rajz-Oskolákkal; illyen valami 10 vagyon az Országban. 3) A' gymnáziumok, a' hol 6 Deák Oskolák taníttatnak. Vagyon Magyar Országban: 5 fő 48 al, és 6 kis gymnazium. (4 Gramatikalis Oskolákkal). 25 a' Piaristák, 8 a' Benedekiek, 4 a' Premonstratiak, 3 a' Tziszterciek, néhányat a' Franciscanusok, és Minoríták, a' többit egyházi, és világi Tanítók látják el. 4) Az Egri fő Litzeum, 10 Oskolával, és két Litzeum 8 Oskolával, a' 3-ik most készül Pétsett, a' szerzeteseknek több házi Litzeumjaik vagynak. 5) Az Akademiák, 4 számmal, a' hol 10 Oskolák taníttatnak. 6) A' Pesti Universitás, melly egy a' nevezetesebbek közűl Europában. Itt az Isteni, Törvényi, orvosi, és böltselkedő tudományok taníttatnak. Öszve van azzal kaptsolva a' barom orvos oskola is. A' Tsillag visgálló torony Buda mellett van a' Sz. Gellérd hegyén. Az Universitással öszve van kaptsolva a' közönséges Seminarium is. A' Lutheranoknak Litzeuma van Posonban, Sopronban, Lötsén, és ké'smárkon, gim-

náziumjok: Selmetzen, Besztertzén, Modrán, Pesten, és más 8 helyeken. A' Reformatusoknak van kollegiuma, (fellyebb való oskolája) Debretzenben, Sáros Patakon, és Pápán. Gimnaziumjok vagyon Lósontzon, és több helyeken, a' hol azt a' költség meg engedi.

A' nem egyesült Görögök Tanuló Intézetei új vidéken, Versetzen, Temesvárón, és Miskoltzon vagynak. A' Rátzoké zomborban, az oláhoké Aradon van.

§. 13.

Közönséges Országi Tanulóintézetek.

A' Selmetz Bányai Bányászi Akademia, mellynek híre egész Spanyol Országba, és onnét a' tengeren által egész Perúba, 's Mexikóba el jutott. 1760 alkottatott; itt a' testoszlatási, (chemia) és értzi, erdészi, kézműví, víz-épűleti, és bányászi tudományok olvastatnak elő, 1809-től fogva a' Logikával, közönséges Physikával; és Metaphysikával. Az Udvari kamara szabadságával, itt külföldiek is gyakorolják magokat. A' Katonai Akademia Vátzon, melly 1808 fogva még fel nem nyittatott, és az 1826 új Törvény szerínt Pesten állíttatand fel. A' Vátzi Siketnéma intézet, melly 1802. Tsászár András igyekezete által meg nyittatott 1824, 120 nevendékek gyámolittattak, és taníttattak benne. A' Tudományi Akademia a' Magyar Nemzeti Nyelv el terjesztésére, mellynek alkotására az 1825 — 27 Ország Gyűlésében 260,600 forint, és esztendei 600 for. (mind pengőben) ajánltatott.

Egyed Tanuló intézetek. A' keszthelyi Georgikon, és Magyar Ó-Vári mezei gazdasági intézet; izmős gazdák képeltetésére.

Az elme pallérozását elő mozdítják még a' könyvtárok, mellyeket a' Pesti Universitásban; (60,000 kötet) Akademiákban, Püspöki Lak-épűletekben, Seminariumokban, némelly gimnaziumokban, és nem katholikus kollegiumokban, söt egyes kastélyokban,

és Urí házakban is találni; színte úgy a' termési, természeti, és mesterségi, 's orvosi gyüjtemények, az emlék pénzekkel együtt, és füvész kertekkel, mellyeket a' Pesti Universitásnál, és némelly magány Uradalmaknál, 's tudós Férfiaknál lelni.

Az elme míveletéhez számlálják némellyek a' Játék szineket (Theatrumokat) is. T. i. Ha a' Jádzók erköltsös, és alkalmatos személyek; ha a' játék tárgya sikeres, ártatlan, és hasznos; ha annak ki vitele az illendőség korlátjai közt történik. Magyar Jádzókat találni, 1790 fogva; székes Fejérvárott, Nagy Váradon, Komáromban, Miskoltzon, és Debretzenben, Vándorló Jádzó sereg több helyeken jelenik meg mind Magyar, mind Német, A' Németek foglalják a' roppant Pesti Nemzeti játék házat, a' Budai, Posoni, és Soproni játék szineket.

§. 14.

Az erköltsi Mívelet.

Az ötöl míveltetésére 3 dolog szükséges; fogható Lélek, eszköz, és használlása, vagy alkalmaztatása az eszközöknek. És mivel ez mind együt kevés halandónál találtatik, ebben egy Nemzetet se mondhatunk tűkélletesen mivelttnek. Sokszor azok leg míveletlenebbek, a' kik másokat akarnak mívelni. Történik az is, hogy a' Miveletet egyik egy dologba, a' másik másba helyhezteti; az itélletek, és vélekedések ritkán egyeznek meg mindenben. A' Míveletnek leg szebb neme, és léptsője a' szelíd természetes illendőség elegendő tudománnyal kötelessége be töltésére. A' Tapasztalás tanítja, hogy leg valóságosabb Míveletet ád a' Religio még a' leg butább embernek is, a' ki egyébbként majd semmi Míveletre nem alkalmátos. Innét a' Magyar is, Német, Tót, s. a' t. tsak annyira míveltt, a' mennyire Religiója van (a' Lelki míveletet értem). A' Magyarról azt mondhatni; hogy szíve, és természetes egyenessége, nem lévén (egyébb magok hasznára tovább látó Nemzetek módjára) ki éleséttve, hajthatóbb a' szoros ér-

telmű erköltsre. Lassú ugyan tsak nem mindenre, de izmos, és állandós, tsak ösztöne legyen. A' kik az érzeményi simíttások által pallérozatnak, azoknak erköltsi mívelete hasonló a' többi pallérozott Nemzetekéhez. Hogy annyi Magyarok találtatnak a' Magyar tömlötzökben, az nem a' míveletlenségtől, hanem a' Religió hijányából, és külső környűl állásokból ered. Vallyon üresek é az Angol, vagy Német tömlötzök, a' hol a' Mívelet oly nagy léptsőre hágott? Az a' természetes felebaráti szeretet, melly a' Magyarnak szivét díszesíti, az a' feleslegség, és fényűzes iránt való hidegség, melly még más nemzet társasága által el nem kortzosodott Lelkében, elég bizonyság arra, hogy a' valódi Magyar természetétől is jőbban ki van míveltetve, mint sok villongó nemzetek, mellyek a' valóság helyébe tsak a' szint fitogattjak.

A' mi a' valódi hibákat illeti, mellyek az emberi gyarlóságból következnek, és az Isteni parantsolatok ellen el követtetnek, Magyar Országban is tsak azt lehet mondani, hogy némelly kerűletekben, vidékeken, helységekben, fámiliákban, személyekben, az erkölts nagyobb divatban van, mint némellyekben; más Országok módjára. Es miúlta az úgy vélt Tudósok, fel derűltek, ki pallérozóttak, a' Naturalismust, Indifferentismust, és Laxismust ezen Apostoli Országban is hintegetik, és tsak tárgy nélkűl akarják az embert a' képzelődés által boldogítani, a' helett, hogy a' Lelkí míveletet elö mozdíttanák, ígen is hátra mozdítják. És jobbára azok okai a' tömlötzök tellyének, a' kik az ellen panaszkodnák.

§. 15.

A' Szorgalom. Industria.

A' köz Boldogságra, melly abban áll, hogy a' társaság öszve kaptsoltt erővel, és szívvel, békességben, és bírtokának bátorságában végső tárgyára munkálkodjon, szűkséges a' siker, és szorgalom, t. i. hogy kiki magát azon ajándékok, vagy javak tőkéllete-

sítésében, és haszonra fordításában foglalja, mellyeket az anyaföld nyújtani szokott, és az egymás segedelme által a' felebaráti szeretet, melly az élet boldogságának fűszere, ápolgattassék, és gyümöltsözzék.

A' szorgalom három ágra osztatik: a' mezei, és házi gazdaságra; a' kézi, és elmei mesterségre, és a' kereskedésre. A' gazdaság a' kevésből teremt sokat; a' mesterség a' valót tökélletesíti, vagy haszonvételre készítti, a' kereskedés haszonra fordítja a' készet.

Igaz, hogy a' Magyarok a' zsorgalomban oda még nem jutottak, a' hová juthatnának átaljába véve; de a' józan értelen tanítja azt, hogy az ember indíto ok nélkűl, és eszköz nélkűl nem foghat valami dologba. A' Magyar kevéssel meg elégszik; feleslegét ritkán adhatja el nyereséggel, és igy tulajdon szorgalmatlansága által (ha a' kevéssel meg elégedést szorgalmatlanságnak lehet mondani) magát meg fosztja az eszközletektől többre törekedhetni. De azért már most szembe száll ám a' Magyar nem tsak egy ágában a' szorgalomnak ákár melly Nemzettel. Kivált az Uradalmak jószágaiban, mellyek a' jobbágyoknak példával mennek elő, és módot nyújtanak kezekbe. Nem sok el henyéllett dülőket lát az útas már az al földön is, azon vidékeken, mellyeket haszonra fordíthatni, kivált a' miúlta a' nép száma nevelkedik, és a' szorgalomnak haszna éreztetik. A' szorgalmatlanság már most igen tsekély vidékekre zárattatik, 's azt is inkább meg rögzött szokásnak, és az ösztön hijányának lehet tsak nem tulajdonítani, mint gondatlanságnak.

§ 16.

Gazdasági Szorgalom.

Terméseiről Magyar Országnak már fellyebb szóllottunk. Itt tsak arról van beszéd, millyen formán igyekezzenek a' Lakosok ezen terméseket szaporíttani, el látni, és használni. A' gazdaság módja

két féle; Asiai, és Európai. Ezt a' Vendég lakosok, amazt a' Magyarok gyakorolják, noha nem ki vétel nélkűl. A' Magyar gazdasága, kivált a' pusztákon, és bírtokosabb helységekben, az ég alatt folytattatik. A' mezőkön gyűjtettetik a' széna, kazalba; ott rakattatik a' gabona asztagba, ott nyomtatódik ki lovak, vagy ökrök által a' Silányabb földön készűlt szürűkön. A' mag ki égetett vermekbe rejtődik el; a' hol kevesebb terem, a' padlás, és kas, és hombár is elég helyet ád. Több vidékeken a' szállások, vagy gazdasági majrok a' helységen kivűl vagynak, a' holy a' takarmány, és marha telel; 's nyaral; 's a' férfi tseléd többnyire foglalatoskodik; a' háznál tsak annyi tartatik, a' mennyi szükséges. Mind ennek az a' haszna, hogy a' sok épűletek, mellyek a' számos jószág fedezésére, 's el zárására szükségesek, és költségesek, volnának, meg kéméltetnek. A' majorságok pedig a' tüz veszedelmétől sokat meg oltalmaznak. A' kevesebb bírtokú Magyarok, és egyébb Nemzetek Magyar Országban tsűrökben, fészerekben, és szinekben nyomtatnak, vagy tsépelnek, 's tartyák gabonájokat, és takarmánnyokat Europai szokás szérint. Ez ugyan bátorságosabb takarékosság a' változó üdők mostohasága ellen. A' Pusztákon a' számos uradalmi, vagy árendási Béresek szántanak, a' gabona földeken a' részes aratók tsapatai sarlózzák és fektetik az érett kalászokat; amott a' gulyások terelgetik legelő marhájokat duda szóval; tovább a' tsikósok próbálgatják szilaj tződöreiket a' ménes' ből ki fogni, és futtokba azok hátára kapaszkodni. Az ihászok juh nyájaikat hegyeken, minden ég alatt, legeltetik a' furuglya hang mellett, a' szamár hordozván bútorokat, és a' komondorok álván őrt el széllyedett nyájjok körűl. A' Sertvés fókákat majd minden helység vidékén látni ugyan, de leg inkább az erdős tájjékokon. A' keszthelyi, és Magyar óvári gazdasági intézetek mellett emlékezetet érdemel a' Nógrad vármegyei gazdasági Társaság, melly 1820 alkottatott. Egy szóval, a' mi a' mezei gazdaságot illeti, tsak kevés esztendőktől fogva is, annyi elő

menetel történt ezen ágában a' szorgalomnak; hogy azt most az útázó, a' ki néhány Évek előtt több illyes vidékeket látott, bámúlva, és kellemmel tsudálja. Mind e' mellett az éjszaki résznek, Posontól Máramarosig elég búsza kenyere a' Lakosoknak nem terem, a' déli rész gabona tárja nem tsak az éjszaki Magyaroknak, hanem a' szükség üdején a' Németeknek, és Olaszoknak is elegendő. A' kerti vetemények, gyümöltsösök, és szőllő hegyek mívelése szorgalmatossan üzettetik, kivált az Uradalmaknál, Nemességnél, és buzgóbb parasztoknál. Tsak némelly aluszék községek találkoznak imitt amott, kivált a' hol nints ösztönöző, és buzdító, a' mellyek minden gazdasági szorgalom eránt érzéketlenek. Illyen kortsok minden Országban, és Nemzetben találkoznak hol nagyobb, hol kissebb számmal. A' bor termesztési szorgalomnak nem tsekély jele ama 3 nevezetes, és Europában fel tűnő borhordó. 1 Nagy szombatban Valtz Antal bor kereskedőnél, melly 2110¼ akós, Pesten készült 1825, tölgyfából; hosza 19 láb, 6 hűvelk, magossága 16 láb, 11 hűvelk, 22 vas abrontsra; (85 má'sa), 6 tölgy nyergeken fekszik. A' pintze hozzája gothi izletben épűlt. A' hordó 30,500 váltó forintba kerűlt; és, a' mennyire tudva van, Europában leg nagyobb. 2) Tatában; 1500 akós. 3) Felső Lendván, 660 akós. Budán Májerfy Ur a' leg első kő hordót tsináltatta veres márványból 1825, melly 500 akót tart; formája fél abronts, abronts nélkűl, kőporenyvel egybe ragasztva. A' baromfi, méh. és selyem bogár szaporíttásról is szollottunk a' Termékek közt.

§. 17.

Kézi Mesterségek.

A' melly vidékeken a' föld mívelés-nek tsekélyebb helye, vagy sikere látszik, jobban virágoznak a' kézi mesterségek. Noha Magyar Ország nem fabrika tartomány; a' leg szükségesebb, és egyré-

tűebb kézi mesterségek abban mindég virágoztak, és néhányak előbb, mint a' vidéki tartományokban. Ennek bizonyságára némellyekett itt fel jelelek az esztendő számmal, mellyben azok már divatban voltak: á' Sarkantyú tsinállók 1494. A' sárga érts fonál 1440. Az arany fonás a' XIII. században. A' timárok és Lágy irhások 1016 — 1376. Szűtsök az Ország kezdetével. üvegesek 1329 — 1459. Papíros malom a' XIV. száz. elején. Posztósok 1019. Arany művesek 1015. Torony órák, korvinus Mátyás üdejében. Képírás, Sz. István után. Híres Magyar eredetű volt Dürer Albert képíró: Könyvnyomtató Budán 1472. A' puskapor 1358 a).

Hasznos Találmánnyai a' Magyaroknak: a' Magyar királyi víz; Ersébet királyné által a' XIV. században. A' krumputz olaj; ab Hortis Ágoston, késmárki Orvos által 1640. Oleum libani, Buchholtz György által 1664. A' kotsi. b). Álmélkodást indított a' Posoni kempelen (meg holt 1804) Sach-erő míve, szolló, és gőz erő mívei által 1788. Portzellán edény; egy rétű, 's oltsó kézi malom; és számos kézi műveknek tökélletesíttése az újabb években.

A' Leg szükségesebb szereket még most is meg készítti a' szegényebb, és szorgalmatosabb paraszt maga házánál; fúr, farag, köt, foltoz; házat rak, és föd. Egész falúk találkoznak, mellyekben tsupa bodnár művek készülnek vásárokra. Vas műves, asztalos, és áts minden falúban találkozik. Irhakészíttőkben, tsizmadiákban, vargákban, szabókban, és gombkötőkben nints hijány. Vannak ötvösök is. A' kenyér sűtés, szappanfőzés, gyertja készíttés, szövés, jobbára a' háznál készűl, de már a' vagyonosabb, és fel derűltebb vidékeken vannak sütők, szappanyosok, és takátsok. A' Tót vármegyékben télen még a' ferfiák is fonnak, szőnek, és nyáron fejéríttenek. Ezen vidékekről több miliom

a) Bredeszky Topograph Beyträg. 1805.

b) Windisch ungrisch. Magazin. I. B. 1781.

réf gyolts hordódik a' Honni, és külső vidékekre. A' papíros malmok száma is már réá mehet 60-re. Rendesen intézett Fabrika több találkozik; a' kartonfabrika Sassinban (1756) esztendőnként, 60'000 darabot készít. Tzukor finíto, sopronban. Égett bor fabrika új Lakon, Alsósebesen, Nagy Hőfleinban. Kő-föld v. por (Steingút) fabrika Komáromban, Holitson, Kassán, Körmötz Bányán, Eperjesen, Tatán. Fegyver fabrika; Hradeken, és Király falván, selyem fonál műhely; új-vidéken. Selyem portéka fabrika; Pesten, Budán, és Posonban. Kotsi fabrika; Budán. Dohány fabrika; Posonban, Kassán, és Pesten, Bőr fabrika Budán, Pesten. 's. t. h. Üveg huta több 30-nál. Továbbá semmi féle mester emberrel nem szükölködik már Magyar Ország, kivált a' városokban. Még hajók is építtetnek, (leg derékabbak Szegeden) ollyanok, mellyek 8000 mását el visznek. Nyereg jártók, és faragók, szitások, minden féle réz, bádog, és fa edény tsinállok, kosár, szatyor, gyékény, kötők, 'sindely, deszka, létz metzők, fazékasok, pipatsinállók, esztergálosok; drót fonyók, gomb-öntők, salétrom főzők, puskapor készíttők; malom kő faragók, kalaposok, süveg jártók, és Bábosok. 's a. t. Készűlnek tsipkék is, pamut, len, kender, arany, es ezüst szerek. Többnyire a' fabrikák még Magyar Országban a' szükségen felüll divatra nem is nagyon igyekeztek, de nem is érhettek; a' pénzszűke annyi gyűjteményt egyes embernek nem enged, a' mennyi egy izmos fabrika fel állíttására kivántatik; a' köznép a' fabrika készítményeit meg nem veheti a' szegénység miatt; a' Nemességnek nints szüksége annyi szerekre, hogy fabrikákat táplálhatna vásárlása által a' mellet, hogy azokat dárgábban kellene a' kelendőség hijánya miatt fizetni, a' mit idegen fabrikákból olstóbban meg hozat. Ezt a' tapasztalás leg jobban tanítja. Az egyes kézi mesterek, és kalmárok se boldogulnak a' ki adás soka, és be vétel szűke miatt, hát a' fabrikák hogy boldogulnának. Melly veszendő állapotban vannak szomszéd vidéke-

ken a' fábrikák már most is, hát ha még nálunk is hasonló intézetek állanának! Most leg alább mi azokat vásárlásúnk által annyira a' mennyire fel segítjük, és így magunk terméseit nekik adhatjuk; leg alább veszett fejszének nyele fordúl. Amúgy se termésűnk, se fabrikánk nem boldogúlna.

§. 18.

A' Kereskedés.

A' kereskedés Magyar Országban annyira jutott, a' mennyire azt a' Nemzetnek szüksége, szorgalma, és egyébb környűl állások engedik. Leg inkabb üzettetik az a' vásárok által, mellyek igen gyakorták, és számosok kivált Pesten, Debretzenben, és Sopronban. Pest Béts után a' Duna mentében leg kereskedőbb város. Fő ötlei a' honni termések. Négy Országos vásárja igen híres; az akkori portékák értékét 16 miliomra, és többre is betsűlik. A' 14 napi vásár üdeje alatt a' város sorompóin 13 — 14,000 szekerek is által mennek. A' marha vásárok nevezetesebbek: Pesten, Ketskeméten, Debretzenben, Sopronban, Vátzon, Szentzen, Sz. Gotthárdon. 's a' t. A' Ló vásárok Győrött, Debretzenben, székes Fejér váron. 's a' t. A' Tzigányok nagyon szeretik a' lóval való kereskedést. A' Szepes, Sáros, Zemplin megyeiek öszve veszik tavaszszal Máramarosban, Bukovinában, Moldvában, Erdélyben a' juhokat, azokat nyáron fejik, és nyírják; őzzszel el adjak á' Tseheknek, és Burkusoknak. Nagy kereskedés üződik sértéssel is kivált a' szomszéd Austria, és Stiria felé. A' gabona kereskedés leg híresebb a' déli részekröl a' többi vidékekre; Austriába, és a' szomszéd tartományokba; a' Dunán, Tiszán, a' Bátsi Tsatornán, és tengelen. A' nevezetesebb gabona piatzok a' Duna mellett Moháts, Földvár, Pest, Győr, Mosony, és Poson.

A' szárazon: Sopron, székes Fejérvár, szombathely, Kő-szeg; Körmend, Kanisa, Debretzen, Ketskemét, Veszprim, s' a' t. A' Dunai kereske-

dés bátorságára komáromban 1807 kereskedési Bátorság-Társasága állíttatott. A' Leg szorgalmatosabb házi kereskedők a' Tótok; a' kik az egész országot, még a' kül-földet is, el járják, sáffránnynal, külömbbféle olajjal, kivált krumputztzal, gyoltstsal, tsipkével, szitaszerrel, viaszszal, üveggel, takátsbordával, szitákkal, dróttal, vajjal, sajtal. 's a' t.

A' Németek evő, író, és egyébb eszközökkel járnak. A' Horvátok keleti gyümöltsel, fa olajjal, és fűszerszámokkal. A' 'Sidók vászonnal, posztóval, szem üvegekkel, 's egyébb pompa szerekkel; a' szegényebbek minden el vetett rongyot adnak vesznek. Nem tsekél a' méz, mézes báb, gyümölts, külömbféle madarak; mész, rongy, szekérkenő, tserépedény, fenyő pálinka, gyékény, fa edény 's a' t. kereskedők száma, a' kik falúról falúra kotsiznak, vagy járnak; ki pénzért, ki gabonáért, fözelékért, vagy kenderért adván portékáját. A' Magyar tsupán tsak honni terméssel, vagy maga keze munkájával kereskedik. A' gubats kereskedés igen sikeres. Vendég fogadók az Ország útján jól intézettek, 's a' fogadósok többnyire Németek. Már most a' Magyar fogadókban is, ha azok vendég-jártos útban vannak, kap az ember enni is. Több kortsmákon a' 'sidók gazdálkodnak.

A' Vám két féle; híd és út vám (Telonium), és hajó vám; (Naulum).

Külső kereskedés.

Magyar Országnak se természeti, se kül rendi helyheztetése nem alkalmatos a' külső kereskedésre. A' hová a' folyókon lehetne le hordani a' jószágot, ott több terem, mint nálunk. A' szárazon pedig többe kerül a' vitel a' nyereségnél. Leg hasznosabb az Austriába, és Austriai tartományokba intézett kereskedés, a' hová hús, gabona, bor, dohány, gyapjú, bőr, gubats, timsó, hamúsír. 's a' t. Lengyel Országba fő képen bor, Olasz, és Erdély Országba marha, és dohány, Török Országba só, vas, és minden nemű kézművek (posztó, vászon 's a' t.) vitető-

dik ki. A' tenger parti Révek elő mozdítják ugyan a' külső kereskedést, de igen lassan, mivel hogy azok meszsze esnek a' termékeny vidékektől; a' hoszszú útak alkalmatlanok, és Révpartjaink alkalmatlanságokkal vannak egybe kötve. A' probák a' Dunán a' fekete tengerbe sok akadályt szenvednek. Némelly magány emberek taplóval kezdettek Német, és szász Országokba kereskedni, és jó nyereséggel tértek viszsza: de ez is meg tiltatott a' Földes Urak által, mivel az erdőknek ártalmas volt.

§. 19.

Egyébb szorgalom ágai.

Bányászat.

A' Bányákban jobbára Németek, és Tótok foglalatoskodnak; úgy a' széksó készítésében is. Alig kezdenek járni a' gyermekek, már itt foglalatoskodnak naponként 4 krajtzárért.

§. 20.

A' Fuar.

Szárazon, és vízen, számtalanok ezzel keresik élelmeket: Fuaros kotsisokat minden felé találni, kivált a' kereskedő vidékeken. Az Ország útak minden felé koptatódnak a' könyű, és terhes, útazó, portékás, és élelmes szekerektől; a' két, 4, 6, 8—18 Lovas Kotsiktól. Országos kotsikat is (Landkutsher) lelni minden városban a' nagyobb városok felé. Városi (Fiaker) kotsikat csak Posonban (15) Pesten (154) és Budán (100) találni. Télen, ha magosabb, és tartósabb a' hó, szánokkal élnek az útasok, és nem meszsze induló terhes szekeresek. Közönséges befogása a' Magyarnak 4 ló, vagy 6 erős ökör, (ha van annyi) a' Németnek, és Horváthnak hol 2 erős ló, hol 2 vagy három tehén, a' Tótnak két ökör, és két ló, a' Rusznyáknak 2, a' Rátznak 6 tinó, az Oláhnak 6—18 nyomorúlt ló. A' 'Sidónak 2 rosz ló, a'

Tzigánynak egy is elég. Vízi Fuarosok, vagy hajósok; a' kárpát vidékein a' Tótok, kik a' Vágon, Garamon, és Sajon hordják az alsó vidékre a' fa szereket. Az oláhok a' Mármaróson viszik a' sót. A' Rusznyákok, és Magyarok a' Latortzán, és Tiszán úsztatják az épűleti, és duga fát. A' Liptóiak szálhajójikat a' Poprádon Lengyel Országba, 's onnét a' Visztulán Varsóba úsztatják. A' Dunán, és Tiszán szűnetlen evedznek fel 's alá a' szomszéd Lakosok; kik közt nem kevesen a' hajó vontatásból élnek.

§. 21.

A' V a d á s z a t.

A' mennyire az az Uradalmak engedelméből történik. Sok Madarászok ebből élnek. Híresebbek: a' vadrétze fogás a' Holitzi uradalomban; és a' szórös vad üldözése a' Tamási vadas Kertben (Tolna V. megy). Sok helyeken a' futó, repülő, és úszó vad állatok fogása ki árendáltatik summás pénzen; 's azokkal kereskedés gyakoroltatik.

A' H a l á s z a t.

Sok embereket foglal, a' kik a' folyók; tavak, és motsárok körül laknak. Komáromban, és Budán, 's más egyébb helyeken egész Halász Tzéhek vannak; 's ezek a' Duna mentében a' halászatot, és vadászatot ki szokták árendálni. A' Balatoni halászat leg fizetőbb télen. Moson, Sopron, és szala sok halat, de fő képen Rákot hord a' Bétsieknek.

§. 22.

A' R é s z e s M u n k a.

Azon részeiről az Országnak, a' mellyeken vagy kevés, vagy nem elegendő kenyér terem, a' Lakosok kaszállás, aratás, nyomtatás, és szűret űdején a' termékenyebb, és néptelenebb vidékekre költöznek, és vagy Részért, vagy fizetésért dolgoznak több heteken által; 's így tanúságúl szolgálnak, hogy ha

Honnunkban úgy meg szaporodnának a' népes helységek, mint azt némellyek kivánnyák, tsak ugyan sanyarú lenne az élet ezen kanaan földjén; a' szomszéd Országoknak pedig épen semmi nem jutna terményünkből. A' soknak sok kell, és sokat kevés (vagy rosz) földön nagy mesterség volna termeszteni.

§. 23.

Nemzeti szokások.

A' követés kivánsága minden Nemzetben meg van. Indíttó oka ennek a' Bets, mellyel valaki viseltetik az eránt, a' kit követ. Meg történik gyakran, hogy valakit követűnk valamiben a' nélkűl, hogy valóságos indíttó okát a' miért-nek tudnánk, vagy ha tudjuk is, az haszon, és elegendő okosság nélkűl való; az illyen esetben a' követés majmolásnak mondatik. Innét követni valakit a' hasznos, és jó szokásban, vagy dologban, ditséretes, majmolni pedig másokat nevetséges, gyakran ártalmas, és szégyen, gyalázat. Az illyen majmolás az úgy nevezett módi követése. A' Magyarok mindenikben részesek egyébb Nemzetekkel. Hogy az Idegenektől a' Magyar sok jót, és hasznosat tanúlt, való, és ditséretes; de hogy ezen utolsó század bítang, és hiú szokásait némelly fényűző Nemzeteknek olly nagy kivántsasággal, és hirtelenséggel kapta, majmolta, es nyeli, ditséretes, és hasznos é, itélje meg az igazi Magyar maga. A' Ruházat, erköltsi, és míveleti szokások, az élet módja, a' házi bútorok, a' modi nyelvek betsűlése az Anya-nyelv felett. 's a' t. Vallyon meg érdemli e az ollyan a' Magyar Nevet, és Magyar Törvény kedvezéseit? A' majmolás által lassanként meg vesztegetődik a' Magyar szív, érzékenység, buzgóság, a' Fejedelem, Haza, és Törvény eránt, és az illyen mindeneknek veszedelmes. A' régi Magyar szokások omladványit tsak itt ott kel keresni.

A' melly szokásokban talám még magát a' Nemzet valamennyire meg külömbözteti, azokat a' ko-

molyokra, vigakra, mulatságosokra, és szomorúakra lehet osztani.

A' komoly, vagy is pompásabb szokások: á' Király, és Királyné koronázása; a' Vármegye Gyűlései; az új válosztások, (Restaurationes); az Ország gyűlései, és az oda tntézendő Követek válosztásai- Bé iktatása a' Nagyobb Méltóságoknak; a' Nemes Vitézség fel kelése, (Insurrectio); a' katona állíttás. 's a' t. mellyekről máshol bővebben szollunk.

A' vigakhoz számláltatnak: a' Nagyobb Rangú vendégek fogadása; Vendégségek, a' Menyegzői, Név-napi; és szűletés napi pompák; a' szüret, Halászat, vásárok, Ferdők. 's a' t. A' mulatságosok: a' Farsang, tántz, szánkázás, játék szín, egyébb játékok; a' Deákok mulatságai, és a' tzéhek vigságai. 's a' t. A' szomorúak: a' halotti készűletek, és temetések. Néhányot itt rövideden fel jegyzek, mivel a' többiek vagy nintsenek már gyakorlatban, vagy úgy is minden napiak.

§. 24.

Fő Rangú Vendégek fogadása.

Ezeknek el fogadására már a' Vármegyék szélein Követek állanak, a' kik illendő Tisztelettel, és alkalmatos ékesszóllással köszöntik a' meg érkező Nagy vendéget, a' kinek szolgállatjára minden készen van, a' mint ki telhetik, 's pedig ingyen. Történnek Annak mulatságára ügyes intézetek is.

Közönséges Vendég fogadás.

Igaz ugyan, hogy nem találni már közönségesen Magyar Országban is az ősi Barátságot, és bőkezűséget. Az üdők mostohasága, a' nép el szaporodása, az ön maga szeretete, a' fényűzet, a' fel derülés, és az idegenekkel való társalkodás a' Magyarok erköltseit nagyon meg másolta. De tsak úgyan most is igaz az, a' mit Beudant Frantz útazó hirdet a' Magyar Nemesség, és nép vendég sze-

retéséről, és emberséges fogadásáról, tsak a' vendég betsűletes ember legyen, és magát betsűletessen viselje; sok helyen vendég fogadók sintsenek, hanem a' vendég vagy a' község (város, vagy falú) házánál vendégeltetik meg; vagy a' Földes Úraságnál, vagy annak Tisztjénél találja el látását a' betsűletes, kivált míveltt, útazó. Ha mást tapasztal, valóban ön maga az oka. Ez nem értetődik minden hijába való kóborlóról. Deg még minden egyes vidékeiről se Magyar Országnak, a' hol a' sok között találkozik ki vétel is.

Jász Berényben a' vendéget a' Leel kürtjéből szokták meg itatni. A' Budaiak, ha a' király falaik közé jön, annak kalátsot, kenyeret, bort és Bárányokat adnak ajándékúl. Komáromban egy mérő lisztből két kenyeret sütnek, és azt a' királynak ajándékozzák. Úgy a' ketskemétiek is. A' Posoni kapások 28 Sept. 1825. újonnan koronázott Királynéjoknak egy sok fejből egybe fonyott szőllő fürtöt ajándékoztak, egy Hertzeg Aszszonynak pedig két kisebbet egy alma fürttel. Az ajándékot tzifra rudakon vittek az útszán által az Udvarhoz.

A' Nemesek most, minekutánna az útak jobb állapotban vannak, 2 vagy 4 Lovon járnak, a' Tsatlós helett Huszárjok, vagy Inassok lévén.

§. 25.

Menyegzői szokások. A' Nép közt.

A' Magyaroknál is, mint egyébb Nemzeteknél, szokás; leg inkább a' farsangon Menyegzőket tartani. A' Legény vagy otthon, vagy vidéki helyen ki kémelvén a' Leányt, kérőt küld ahoz, 's annak szülőihez. Azután maga is el megy a' kérőkkel oda, a' hol őtet a' Lány ünnepi ruhában várja. Itt, külömbbfele dologról beszélgetvén, ki kémelik a' kérők a' ház, és Lány állapotját, a' ki is egy újonnan sült kenyeret tesz az asztalra, mellyet a' Völegény meg metsz, hogy lássa, miképen sült légyen. Ez meg lévén haza takarodnak a' kérők, a' Leány

pedig, ha tetszik neki a' Legény, azonnal oda ízen; a' mi jelenségűl szolgál, hogy a' kérők a' kézfogásra el jöhetnek; ezután történik a' háztüznézés a' Völegényházánál a' Menyaszszony részéről, a' hová a' Leány szüléi is el szoktak menni. Azután történik a' házassági alkú barátságos poharak közt. Az eljegyzés napján a' Menyaszszony szállásán meg jelenik a' kérő (a' völegény Násznagya, vagy Bizonysága) a' Völegénnyel; és meg lévén az alkú, a' Menyaszszony kezet fog a' Völegénnyel, a' kérő, ki adó, (a' Menyaszszony Násznagygya, vagy Bizonysága) a' szülék, és sokszor a' helybeli Lelki Pásztor jelenlétében. Azután tartatik a' melle űlés, vagy kéz fogás, több vendégek jelenlétében. A' völegény, mint mátka, ajándékoz a' Leánynak 4 Keszkenőt, (1 selyem, 1 pamut, és két gyolts), mellyek közt 1 fejér, és 1 tarka van.

A' Móring ajánlás a' Vö-legény részéröl egy borjú, a' Menyaszszonyéról egy ágy. Az asztalhoz a' Jegyesek a' terített asztalon mennek által, egy tányérból, egy késsel, és villával esznek. A' Mátka fedett fejjel űl a' Jegyes mellett. A' 3 ki hirdetés üdeje alatt egy másnak a' jegyesek süteményeket, 's más ajándékokat küldöznek. Az esküvés a' Menyaszszony fárájában, a' Menyegzö (Lakodalom) a' Völegény házánál szokott tartatni. El jövén az üdő (ha a' jegyes vidéki helységben van) a' Mátka több kotsikkal, és seregesen, mu'sika szóval, megy a' jegyesért, vidéki háznál száll, és tsak az esküvés után megy a' jegyes házához. A' vőfények, két ifjú legények, a' vendégeket szokták meg hinni 3 izben, bizonyoz verses beszéddel. A' Noszójó Leányok az esküvés alatt a' Völegénynek fejére teszik a' koszorút. Némelly helyeken az esküvésre sorban menő vendég sereget a' musika követi a' Templomba, és viszsza a' Menyaszszony házához, a' hol süteménnyel, és boros korsókkal van meg rakva, sok zászlótskákkal, és mesterséges papíros tzímekkel, 's a' Noszójók rozmaring koszorúival ékesítve, az asztal. A' Menyaszszonyt pénzen kell

ki váltani. Ettől fogva kezdődik a' bútsúzás, melly olykor két óráig is el tart, és sok könyhullatásokba, 's korsó borokba kerűl. A' Menyaszszony utolsó butsúját veszi Leánytársaitól. A' Nász kotsik fejér, veres, kék, és más tarka keszkenő zászlókkal lobognak, a' vett papíros tzimerekkel fel tzifrázva; a' lovak, és lovasok pántlikákkal, és téli zöld, 's rozmaring bokrétákkal pipeskednek. Innét el indúl a' sereg örömkiáltások, mu'sika, és a' fegyver durrogások közt a' Vőlegény háza felé. Ezen üdő alatt a' Vőlegény vendégjei kétszer, és a' meg jövetnél harmadszor hívattatnak meg; a' Lakodalom olly formán tartatik, mint a' kézfogás. Az ételek a' vőfények által hordatnak fel, kik is a' vendégeket versekkel, köszöntésekkel, tréfás költeményekkel, nevetséges játékokkal, és viseletekkel mulatják. A' kása után be vezetik a' be kötött kézzel a' szakátsnét, mintha kezét meg égette volna, 's annak vas kanalába orvosló pénzt kell vetni. Azután jönnek a' Mu'sikusok hurra szedni egy be tűzött villán függő fa tányérral. Az étel után tántz van egész regvelig, mivel az ebéd közönségesen estve szokott lenni. Többnyire minden Nemzeteknél, és vidékeken más meg más szokásokat, és gyakran durva illetlenségeket látni az illyen alkalmatosságokban; de haszontalan fáradozik sokszor a' leg buzgóbb, és kedveltebb Lelki Pásztor is a' hasonló balgatagságok ki irtásában.

§. 26.

A' keresztelő-Paszták.

A' keresztelendő gyermeknek kereszt Atya, és Anya hívattatik meg a' Bába aszszony által, a' kik is ünnepi öltözetben a' gyermeket a' Sz. kerezstségre viszik, és onnét viszsza térvén a' kisded övedzetébe kötnek tehetségekben álló ajándékot. Némelly bírtokosok szegeny komákat választanak; és ezeknek a' kisded ád ajándékot. A' koma aszszony 8—14 napig el szokta látni a' gyermek ágyost

eledellel. Minek utánna az Ánya Egyházhoz ki ment, öszve hívattatnak a' komák, szomszédok, és jó Barátok, és vendégséget tartanak, melly Paszitának neveztetik. Némelly helyeken az illyen vendégség mindjárt a' keresztség után tartatik. Sok helyeken pedig semmi se történik, részint a' szegénység miatt, részint pedig, mivel nem szokás.

A' jobb bírtokúak több helyeken, Farsang üdején, Név napon, sertvés öléskor, vagy más alkalmatossággal, p. o. kukoritza fosztáskor; káposzta tipráskor, dohány füzéskor, szüretkor 's a' t. jó vatsorát, 's a' hegedünél, vagy dudánál tántzot is adnak. Ezeknél meg jelenik a' leány ifjúság is, a' melly á' Magyakroknál ez előtt, kivált kortsmában, a' tántzot, és hasonló veszedelmes mulatságokat, mint a' dögnyavalát, kerűlte, és szégyennek tartotta, a' honnét a' Magyar tántz (Verbungos) tsupa férfiaknak való, és bár meg maradna ezen erköltsös szokásnál.

§. 27.

A' Bor Szüret.

A' Bor szüret, kivált ha jó esztendő szolgál, mindenhol nagy vigsággal, tántzal, lövöldözéssel, és külömbbféle mulató játékokkal végződik, leg inkább Tokaj, Ménes, Somló, és Buda körűl, a' hol kellemetes a' szüreti koszorú pompája.

Nem külömben az aratási, vadászati, halászati mulatságok. A' házi tántzok. A' köz nép ifjuság játékai, mellyek külömbbféliek télen a' házokban, nyáron a' szabad ég alatt; úgy hogy a' fejér nép a' férfiaktól egészlen külön mulatják magokat, illendő, és ártatlan gyakorlatokban.

A' tzéh beli kézi mestereknek is meg vannak a' magok Rendszabásai, és szokásai. Mulatságok, melly Lakozásnak neveztetik, esztendőnkent bizonyos üdőben tartatik nagy pompával. Híres volt mindég a' szütsök Lakozása, melly a' nevetséges vigságnak kedviért leg több nézőket szokott maga után

vonni. Úgy a' Birkásoké, vagy Ihászoké Sz. Mihály napján, a' kik bizonyos helyeken öszve seregelnek; mulatságot tartanak, és szegődöznek.

§. 28.

A' Temetés.

Minden Szokásoknak vége a' Temetés, melly valóságában egy az egész világon. A' Nagy Uraknak, és Gazdagoknak temetése itt is, mint az egész föld kerekén nagyobb pompával, és fel tűnőbb szertartással megy végre, mint a' szegényeké. A' városokban a' gazdagokat szekéren viszik ki, falukon még a' Nagy urakat is a' jobbágyokkal vitetik, (Némelly helyeken), a' kik ezt az utolsó Robotot leg örömestebb teszik, ha urokat nem nagyon kedvelték. Ha pedig édes Attyokat kell vinniek, betsűletnek tartyák utolsó gyászos szolgállattyok tellyesíttését. Az ifjakat ifjak, a' házosokat házosok szokták ki vinni. A' Gazdagokat Musika követi, a' szegényeket a' Mester bútsúztatja, és énekli el a' jó szívű népség segídhangjával. A' Temetések a' Hitvallás, Nemzet, és helybeli szokás külömbbfélesége szerínt nagyon külömböző környül állasokkal mennek véghez, az az egy leg közönségesebb valamennyi közt, hogy a' temetés után tort szoktak tartani, az az ebédet, vagy vatsorát adni, a' mellyet hallottas tornak neveznek. Azok miatt t. i. a' kik a' temetés körűl fáradoztak, a' hová illendőségből egyébb Atyafiak, jó Barátok, és késérők is meg hívattatnak, és jól tartatnak. Nem szokatlan ez a' míveltebb Magyar Familiáknál is.

VII. Szakasz.

A' Kormány, és Törvény.

Minek utánna a' Magyar Nemzet egész öt száz esztendők folyta alatt soká probálta volna majd hazai, majd idegen Házokból választott Királyoknak hódúlni, tetszett végre az Egyes személyben öszve

kaptsoltt Királyi Felséget a' szomszéd Austriai Házra által vinni, mellynek Magyar Ország minden jelen való boldogságát hála adással köszöni. Mi lett volna Magyar Országból ama sok féle Zivatariban az üdönek, ha továbbá is játék laptája lett volna részint a' vidékiek kényének, részint némelly tulajdon szülöttei dühös, és pusztíttó önhaszon kivánásának? Már a' romlásnak partjára jutván, úgy látszott a' XVI. Században, hogy a' már el tsükkent Országok után indult légyen, a' Török ló farkok felinél többén lobogtak az Országnak, és minden tenyészetet el fojtottak annak leg áldottabb részén. Nyúghatatlan részre hajlások által el szaggattatván, ugy tetszett, mintha az Ország el akarna vérezni, és mélyen ütött sebeibe halni, a' midön az Isteni Gondviselés azon meg könyörűlt, és azt egy hatalmas uralkodó Házra bízta, melly több századoktól fogva híres volt az igaz Hit eránt való állandó Hivségről, annak védelmezéséről, és az ebből következő szerentsés kormányozásról, melly is végre ezen szép tartományt a' 17 század végével a' durva ellenség kezéből ki szabadította, 's azt boldogabb lábra állította, a' mennyire azt a' környül állások engedték.

Magyar Ország Magán Uradalmi Kiraly Ország. (Regnum Monarchicum). A' Király Katholikus, Apostoli tzímmel. Az Austriai Ház örökös a' Királyi széken.

§. 1.

A' Magyar Törvény alkotmány. (Constitutio.).

1) A' Királyi Méltóság örökös a' férfiúi, és asszonyi ágban. A' Királyi örökösnek meg kell koronáztatni, és ezen alkalmatossággal írásban, és esküvéssel meg kell igérnie, hogy az Ország Törvény alkotmánnyát fenn tartja. 2) Törvényeket adni, egyenesen, vagy egyenetlenűl adókat fel verni, hadi segedelmeket rendelni, se magán a' Királyon, se magokon az Ország Rendein nem áll, hanem mind kettőjöken egyszer 's mind az Ország Gyűléseiben;

de a' Törvények végre hajtása különösen a' Királyhoz tartozik. 3) A' Nemes Ember született katona, és tartozik az Országot birtokával, és vérével oltalmazni. Azért él bizonyos szabadságokkal, és Jusokkal. 4) A' Nemesség hívatalos az Ország kormánnyában be folyni. 5) A' Nemességet nem szabad birtokán, vagy személlyén meg támadni, ha tsak törvényessen meg nem itéltetett. 6) Az Uralkodó Hit vallás a' Római katholika. Szabad Gyakorlatjok van az ó Hitűeknek, és Protestánsoknak is. Ennél jobb Törvény alkotmányt kivánni semmi üdőben nem lehet, a' melly ha annak Lelke szerínt meg tartatik, Europában Magyar Ország Paraditsom lesz.

A' Királynak Tzíme: Apostoli Felség. Személlye szent, és sérthetetlen. Igazai: 1) Ő egyedűl Nemesítt, midön valakit a' régi mód szerént, ingatlan jószággal ajándékoz meg, hozzá adván minden nemes, és Uradalmi Igazakat (Donátio). Vagy Petsét, és Levél által (Literae armales). 2) Ő oszt minden nemű szabadságokat, Rangot, Tzímet, akademiai, 's egyébb Méltóságokat, ki vételeket, vásári jusokat, 's a' t. városi szabadságot, (Egyedűl az Ország Rendi just nyeri az ollyan község a' Királytól, és Rendektől egyszers mind az Ország gyűlésben). 3) Mint Patronus a' Concordáták szerént ő nevez ki alkalmatos személlyeket az Egyházi felsőbb poltzokra; minden köz polgári, és hadi Tiszteket, Udvari, és Országi szolgállatok az ő kegyelmétől függenek. Tsak az Ország Nádora, és két Korona őrzők választatnak az Ország gyülésén a' Rendektől, de itt is meg marad Igaza a' Királynak; azokat javasolni, vagy is a' Választandókat a' Választók elébe tenni. Ő Nevez Fő Ispányokat (a' hol azok hibáznak) a' Vármegyékben, és meg erősítti a' Bírók, és Tanátsasok válosztatását a' szabad Királyi városokban. Feje minden Itéllő székeknek. A' halálos itélletben meg kegyelmezhet. A' törvényes örökös nélkűl meg halálozott Nemes Ember ősi bírtoka a' Király kezébe jút, mellyet ő érdemes hazafiaknak ajándékozhat törvényessen. Ugyan azt teheti, ha valamelly bírto-

kos Nemes a' Felség sérelme, és Hivségtelenség által életét, és bírtokait veszedelemre tette. 5) A' Király ver pénzt, viszi a' Posta dolgát, bírja a' királyi jövedelmeket, mellyek természetek szerínt egyes jobbágyokhoz nem tartozhatnak, vagy a' mellyeket a' Törvény a' koronához kaptsolt. 6) Hadat viselni, Békességet kötni, alkudozásokat tenni, követeket küldeni, 's el fogadni; egy szóval minden Felségi Igazak, mellyek a' külső tartományokat, és Országokat illetik, a' királyhoz tartoznak. 7) A' katonaság, fenn tartása, és erősíttése a' határ városnak a' király akaratjára, és szabad rendelésire vannak által hagyva; tsak a' Királytól meg kivántt fel kelő Nemesség intéződik el az Ország Gyűlésén a' Rendek segedelme, Tanátsa, és egyetértése által; kivált ha a' személyes fel kelésen kivűl még Portalis fel kelés is kivántatnék, mellynek tartására segedelem kellene. 8) A' király írja ki, hallasztja, és botsájtja el az Ország Gyűlését. 9) Minden a' mi az Országnak, és Jobbágyoknak valódi üdeig való Boldogságát, vagyonaik bátorságát, és életek tsendes békességét illeti, a' Királyhoz lartozik, mint kötelesség, és ettől fogva minden Rendek tartoznak a' királynak ezen tárgyra segedelemmel lenni, engedelmeskedni, híven szolgálni, és érdemlett Tisztelettel királyi személlye, széke, és Háza eránt viseltetni.

§. 2.

A' Királyok koronázása.

Az új Király, a' ki első pompás Királyi Tisztségét kezdi. a' leg nagyobb fényességgel fogadtatik az Ország határán, és Posonba vezettetik, a' hol a' koronázás pompája közönségessen történni szokott. A' koronázási pompaszokás a' leg hathatóbb dolog, mellyet valaki magának a' világon képzelhet, és a' fényűzet, mellyel az végbe megy, és dütsőíttetik, épen oly nagy, és felséges, mint az ősi Lélek, melly, magát az esmértető jeles tselekedetekbe rejtvén, azon eszre vetetődik. A' fő személyek itt, a' Király után,

az Esztergomi Érsek, a' Nádor, a' Püspökök, és a' többi világi Ország Bárói. A' koronázás a' Templomban történik. Itt a' Király Magyar ruhába öltözve, az Ország Zászlósai, és Bárói elő menvén, és az Ország Tzímerét előre vívén, meg jelenik a' nagy Oltárnál két Püspök között, a' hol is térden álva az Érsek kezei közt a' Sz. Evangeliumra esküszik, hogy Népének átaljában Igazságot, és Békességet szolgáltat, különösen pedig az Anyaszentegyháznak, 's annak szolgáinak Pártfogója, és Tisztelője lesz. El kezdődvén a' Minden szentek Litániája, a' Király a' kereszteltetendők (Cathecumeni) olajjával meg kenettetik jobb karján, és melyén; azután Sz. István ruhájába öltöztetik. Az énekes Mise el kezdődik. a' Levél (Epistola) olvasás meg történvén, a' Király egy Érsek, és Püspök által a' nagy Oltárhoz vezettetik. Azután az új Király a' Primás kezéből által veszi a' Sz. István mezítelen kardját, 's mindjárt ezután a' korona is fejére tétetődik a' Primás, és Nádor által, és így a' meg koronáztatott Király, a' Királyi Páltzát, és Ország Almáját kezében tartván, Éljen! (Vivat!) kiáltások, Téged Isten ditsérünk (Te Deum laudamus) musikás el éneklése, az ágyúk villámai, és dörgései közt a' Királyi székre emeltetik. (Intronisáltatik). A' Sz. Evangelium. és Credo el énekeltetvén, le száll a' Királyi székről, meg tsokolja a' Keresztet, és Evangyeliumos könyvet, és oltári ajándékot ád (Offertoriumot jár v. tart). Azután ismét a' kir. székről a' nagy Oltárhoz vezettetik a' Sz. Áldozatra. Minden Imádságok, és szent verseletek (Antiphona) közt történik. A' szentegyházi pompa után gyalog megy a' Király, a' Rendek számos sorai közt, ezer meg ezer kiáltozó Nézőktől körül véve, a' harangok, és ágyúk köszöntései közt. a' veres, és fejér posztóval terített úton, a' Sz. koronával, és Sz. István palástjával ruházva, és a' többi Ország díszeivel ékesítve, egy más közelebb fekvő Templomba, a' hol a' királyi székről mindenkor nagyobb számú Nemes Férfiak a' mezítelen Ország kardjával Vitézekké (Equites Aurati) tételnek. A'

menet közben a' kamara Elöllülője ló háton pénzt szór ki jobbra, és balra, és a' le gázoltt posztót martalékúl engedi a' köz népnek. Ettől fogva kezdődik a' világon leg fényesebb sor-sereg. A' király koronázati pompa öltözetében, minden Ország Bárói leg pompássabb ékességeikben, tíz Nemes Emberek az Ország zászlójával, és a' mostan, vagy hajdon a' koronához tartozó Országok zászlóival, és mindannyi Püspökök fő ünnepi öltözetjekben egyszerre bátor, drága nyereggel, és szerekkel szerszámozott paripájokra fellebbennek, és az elől léptető Ország tzímerét vívő Herold után késírik a' meg karonáztatott királyt, szünetlen harang szó, és ágyú harsogás közt, egy három (fejér, veres, zöld) színű posztóval terített Tiszteletálláshoz, a' mellyen a' király Ég felé emeltt kézzel, sok ezer Nézők szemei előtt, a' szokott Esküvést (Juramentum Decretale) le teszi. Innét egy, bizonyos távolyon e' végre fel hányltt, dombra vágtat, 's az Ország (Sz. István) mezítelen kardját keresztűl, és kotsúl forgatja, annak jeléűl, hogy az Ország birtokába lép, és azt a' világ négy részebeli minden ellenségek ellen védelmezni kész. A' koronázás ünnepét a' királyi ebéd követi, a' hol az Ország Bárói fő Tisztségeik szolgállatját gyakorolják, 's a' jelenvalók Trombita, dob, és ágyú harsogások közt Öröm kiáltásokkal isznak a' király, és Ország egésségiért, mellyet leg inkább hangoztat az egészlen sűltt ökör körűl öszvegyűlt pórnép.

Ha a' Királyné a' Király életében koronáztatik meg, annak jobb vállára az Ország koronáját az Esztergomi Érsek, Fejére pedig a' drága Házi koronát a' Veszprémi Püspök teszi. A' Réndek a' koronázás alkalmatosságával (mind a' királyoknál, mind a' királynéknál) önkénti pénz ajándékokat szoktak tenni magok tetszése szerint. Az utolsó koranázásnál adtak 50 ezer darab aranyot. A' királynénak, 1825. éppen annyit ajándékoztak. Ezt az ajándékot tsupán a' Nemesség, és szabad királyi városok adják öszve.

A' Magyar koronának betsesek tulajdonságai, mint 800 esztendős, és Nemzeti régiségnek; mellyet a' Magyaroknak első Sz Királja hordozott, a' ki Honnunkba terjesztette a' keresztény katholika Hit vallást, az áldásnak, és boldogságnak forrását.

§. 3.

A' Karok, és Rendek. (Status, et Ordines Regni).

A' Karokhoz, és Rendekhez, mellyek az Ország Gyűlésén jelen lenni tartoznak, vagy személyessen, vagy képviselők által, a' Törvény a' következendőket számlálja: 1) A' katholikus fő Papságot; u. m. Érsekeket, és Püspököket (hasonló képpen a' nem egyesült Görög Püspököket is). 2) Az Ország Báróit, Grófokat, Bárókat. (Nagyok, Magnások). Ország Bárói: a' Nádor, Ország Birája, (Judex Curiae) Horvát Országi Bán, Tárnok Mester, (M. Tavernicorum) Lovász Mester, (M. Agazonum) Ajtónálló M. (M. Janitorum). Komornyék M. (M. Cubiculariorum) Pohárnok M. (M. Pincernanum) Asztalnok. M. (M. Dapiferorum Regalium) Udvari M. (M. Curiae Regiae). A' Testőrző Nemes Sereg kapitánnya, és két korona Őrzők. A' Rangi Rend az első négy fő korona, és Ország Tisztje (Ország Bárói) közt állandó, a' többiek Tisztségek üdeje szerínt következnek egymás után. Ország Grófjai: mind annyi Fő-Ispányok a' Vármegyékben. A' többi Nagyok: született Hertzegek, Grófok, és Bárók. Innét a' részint Hívatali, részint születési Fő Nemesség. 3) A' Nemesseket, vagy is Vitézrendet, és 4) a' szabad királyi városokat, mellyek egybe szedve tesznek egy nemes testalkatot, mindenik egy Nemes embert képelvén. Mind a' négy Rendet öszve véve érti a' Törvény a' közönséges Nép (Populus) neve alatt, a' nem Nemesek, vagy is, tulajden képen, Jobbágyok meg külömböztetésére, kiket köz népnek (Plebs) nevez. A' közép Rend vagy osztály a' Tisztessebbekből, Uradalmi Tisztekből, Tanúltakból, Mesterekből, Árendásokból, és más egyébb szabad személlyekből áll.

A' Karok, és Rendek Igazai.

A' Törvény szerínt sikeres Részt foglalnak a' Törvény szerzésben az Ország Gyűlése alkalmatosságával, (Comitia Regni, Diaeta) melly nagy pompával megy véghez. A' két kamarában 6—700 Ország Gyűlési Tagok ülnek. A' Nagyok Asztalánál a' Nádor Elölűlése alatt minden Latánúl megy. A' Rendekénél a' királyi személy viselő Elölűlése alatt Latánúl, vagy Magyarúl tanátskoznak. A' Gyűlekezet helye a' Királytól rendeltetik ki, csak az Országban történnyen a). Egyedül a' koronázási Gyűlést nem szabad 6 hónapnál, a' király halálától fogva számolván, tovább hallasztani, és a' Nádor választása, melly az Ország Gyűléséhez tartozik, egy esztendőnél tovább nem huzódhatik; ezen kivűl a' Törvény szerínt, ha csak sürgető környül-állások a' Rendek öszve jövetelét nem siettetik, csak 3 esztendőben kell egyszer az Ország Gyűlésének tartatódni.

Arra meg hívja a' király az úgy nevezett királyi Levél (Regales) által, mind azokat, a' kiknek ahoz Igazok van, mintegy 6 héttel előbb bizonyos napra. Ez után még mint egy 4 napot mulatnak a' még meg nem Jöttekre várokozván. Mind ezek alatt csupa Látogatások történnek. A' Nagyok meg jelennek a' Nádornál, a' Rendek a' királyi kép viselőnél, és annak meg hitelező Leveleiket által adják.

Az első ülés jobbára pompa ötlökkel telik el, a' két Asztalok egymást köszöntésekkel tisztelik, és fogadják követek által; el rendeltetik egyszers mind a' Királynak meg hívattatása írásban, melly számos követség által el küldettetik. A' Király el jövetele napjára mindenek villogó pompában jelennek meg.

---

a) 1298-tól fogva egész 1526-ig az Ország Gyűlések többnyire a szabad ég alatt, el láthatatlan mezőkön, ollykor 80,000 lovas emberek egybe gyűlekezeténél, közönségesen Pest városa szomszédságában, az úgy nevezett Rákos mezején, tartattak. I. Ferdinánd azokat által tette örökre a. városokba, és a' Királynak szabadságában áll azt Budán, Posonban, vagy a' hol akarja, tartani.

Más nap öszve gyűlnek a' Rendek azon épűletben, a' mellyben a' Király le szállott, a' királyi szék körűl, és ott pompássan fogadják az úgy nevezett királyi elő adásokat, az az, azon Irást, mellyben a' Király maga akaratját ki jelenti, t. i. a' mit maga részéről az Ország Gyűlésben meg határoztatni kiván. Ettől fogva el kezdődik az Ország Gyűlési munka, a' Rendek Asztalánál, melly elöbb az Ország házon kivűl való kerűletben, a' hetenként változó vármegyei követ Elölülése alatt, és az Ország házában a' királyi képviselő Elölülése alatt a' királyi elő adások felett tanátskozik, és vélekedését a' Nagyok Asztalával közli írásban. A' Jegyzések (Nuntia) mind addig viszontagoltatnak, miglen végre mind a' két Asztalok meg egygyeznek. Hogy a' hoszszú viszálkodó esetekben annál könnyebben egyezhessenek, mind a' két Asztalok is egybe gyűlnek a' Nagyok szállájába, 's ez elegyes ülésnek (Sessiones mixtae) neveztetik. Ha egyszer egy elő tétel mind a' két Asztalon által ment, a' Királynak adatik elébe alá íras végett, a' ki azt meg erősítheti, vagy visszsza vetheti. Miglen mind a' két rész, a' Király, és Karok, 's Rendek valamiben meg nem egyeznek, nem lehet Törvény. Az elő tételek meg határozása után törvényessen a' Rendek adják elő Nehézségeiket, és kéréseiket (Gravamina, et postulata). A' kezdet tehát mindenik részen áll, a' Királyon színte úgy, mint a' Rendeken. Ha a' Király nem akar a' Rendek kivánságára hajlani, a' Nádor, Tisztsége szerínt, mint törvényes közben járó áll fel. Az Ország Gyűlése vége előtt minden ki dolgozott ötlök Törvény formába öntetnek, és még egyszer az Udvari kantzelláriával közöltetnek. 'S ha végre minden világosságra jút, és se a' Király, se a' Rendek részéről semmi eszre vétel nints hátra, tsak akkor következik a' Királyi közönséges helybe hagyása (Sanctio) minden bé mutatott tzikkelyeknek, Királyi Parantsolat pompás formájába foglalva, melly a' Magyar udvari kantzelláriában ki adatván, a' Király nagy Petsétjével meg erősíttetvén, és a' Királytól

magától, 's az Udvari kantzellariustól, és egy Tanátsostól alá írattatván, a' Rendeknek ugyan azon pompával, a' mellyel ezek az Előtételeket által vették, által adattatik. Az Ország Gyűlekezete ez által el van botsájtva; szerentsét kivánó bútsúzások közt válnak egymástól a' Király, és Rendek, a' kiknek az új Törvények eredeti irományokban, a' Királytól alá írattatva, a' Magyar Udvari kantzellariából küldődnek el, mihelyest lehet, mellyek a' Vármegyék, Városok, és kerületek Gyűléseiben ki hírdettetvén, a' Tudósíttás napjától fogva mindehol, és mindeneket törvény gyanánt köteleznek.

Jegyzés. Az űlések nyiltt ajtóknál tartatnak, a' be menetel minden betsűletes öltözetű embernek szabad. A' folyosók mind a' két szállában nyítva állanak az Aszszonyságoknak is. A' tsendesség, és Rend a' szállákban a' Királyi fő Ajtó Őrző által láttatik el, a' ki mellé a' Karok, és Rendek közűl válosztatnak személlyek, fekete, veres pántlikával borított bototskákat tartván kezekben. Igen fel tűnő Jele az a' Magyar Nemzet míveletének, hogy 35 esztendők alatt, 9 Ország Gyűlései (részint sok üdeig) tartatván, semmí Rendetlenség nem történt, melly végett a' Nemzet Európa előtt szégyent valhatna. Az írott Beszédek nem olvastatnak el, tsak a' foglalat szokott rövideden az Ország Gyűlési napi könyvbe (Jegy könyvbe) tétetni, mellyet egy Tábla-Űlő fel tesz, egy tulajdon Rendi Bíztosság által visgál, 's úgy ki nyomtatódik. A' kerűletekben, a' hol előbb minden ötlök által elméltetnek, még napi jegyzet se történik, hanem tsak a' végzet tételik írásba. A' Tanátskozásokban minden szollónak a' leg szorossabb illendőségre kell vigyázni, és minden indulatosságtól, és illetlen ki ejtésektől tartózkodni. Személyes meg sértéseket azonnal meg itélni, a' jelen lévő Királyi Itéllőtáblához tartozik. A' Király az űlésben soha meg nem jelenik, hanem a' midön akarja, meg hívja maga Palotájába a' Rendeket. A' Királyné, királyi Hortze-

gek, és Hertzeg Aszszonyok többszőr jelen vannak a' két Asztal folyosóin, a' Tanátskozásokat halgatván.

§. 4.

A' Rendek Igazai az Ország Gyűlésén kivűl. Átaljában.

A' Törvény, és Itéllő szék előtt mindannyi Nemessek hasonlók egymáshoz: tsak a' Rang, és Méltóság, a' felsőbb szék, a' nagyobb Hódolat, és az egyházi, 's világi Nagyok külön-szabadsága, melly szerínt különös Királyi Levél által hívattatnak meg az Ország Gyűlésre, a' hol is vagy személyesen, vagy kép viselők által szavazhatnak, külömbözteti meg a' Nagyot a' Nemes embertől, a' fő Nemességet az alatsontól.

Az Öszveségnek közönséges Igazai leg inkább a' következendőkben állanak: 1) Minden fő-Pap, (Praelatus) Ország Nagya, (Magnas) Nemes Ember (nem helytartó által, hanem személyesen) és minden szabad kir. város, követeik által, részt vesznek a' Tanátskozásokban, és Rendeletekben, mellyek azon Vármegye közönséges Gyűléseiben történnek, mellyben az bírtokos, vagy Lakos, vagy a' kir. város fekszik. Az illyen Gyűlésekben, a' fő Ispán, vagy al Ispán Előlülése alatt elő tanátskozások vétetnek tárgyúl az Ország Gyűlése meg nyittatása előtt, a' Követek részére útasitási tzikkelyek dolgoztatnak ki; minden 3 esztendőben (közönségesen) a' vármegyei Tisztség válosztása meg újíttatik; a' Királyi Parantsolatok, és Ország Gyűlési végzetek ki hírdettetnek, és végre hajtatnak; ellen vetések fel tétetnek, a' vármegyére ki vettetett adó az adózok közt ki vettetik, és némelly Rendszabások alkottatnak, leg inkább a' külrendre nézve, mellyek tsak a' vármegyében kötelezhetnek. A' Vármegye Itéllő székétől senki, a' ki a' Nemességhez tartozik, nints ki véve, és igy a' négy Rendek egymástól történhető szakadása nagyon hát-

ráltatik. Átaljában a' Vármegyék Tekíntete igen nagy, és sikeres, a' Nemzet, és Törvény Lelke szemlátomást fel tűnik azok Gyűléseiben, 's azok Itéllő székeiben; szavok az Ország Gyűlésén kivűl is figyelemmel halgatódik, kivált ha méltó Tagok viszik azok kormány ágait. 2) A' Nemes Embernek személlye szabad. Bé vádoltathatik, de senki által tömlötzbe nem zárattathatik, minek előtte törvényes Bírája által Itéllő szék elejbe idéztetett, és a' gonosztételről meg győzettetett légyen. Ki vitetődik a' Felségbántás vétke, a' hol a' Per a' vádoltt el fogattatásánal kezdődik. Úton állók, gyújtogatók, Tolvajok, tettekben meg fogattattván, azonnal tömlötzre vettetnek. A' ki Nemes Ember személlyére, vagy udvarára kezét erőszakossan ki nyújtja, vakmerőségiért tulajdon bírtoka veszteségével fizet, úgy mindazon által, hogy a' meg itéltetettnek Igaza marad az ingatlan jószágokat tized részén az igaz értéknek meg váltani. Nemtelenek magok nevében Nemes Ember ellen az Itéllő szék előt tsak alkúi, és örökségi dolgokra nézve kelhetnek ki; egyébbként Perügyészek által kell dolgokat vítatni. A' Polgárok részére azt a' város, egybe foglalva, (in concreto) a' Parasztéra a' Földes Uraság, némelly esetekben a' vármegye Ügyvédje, tiszte szerínt, tselekeszi meg. 3) Tsak Nemes Ember bírhat Jószágot, ha tsak arra Királyi engedelmet (Donatio) nem nyer, a' melly által Nemessé lesz. A' Nemes Ember továbbá örökös jószágaiban minden egyenes adótól, Tizedtől, (Dézma) minden vámi, és Harmintzadi betspénztől, (taxa) és Nemes Lakása minden katona szállástól szabad. Ha mit a' rendkivűli Ország szükségeire ád, azt önként, vagy az Ország Gyűlésében adja; tsak a' Királyi, és Királynéi koronázás Tisztelet ajándékja teszi őtet köteles részessé; fel kelni mindazon által, vagy is hadi szolgállatot tenni, valahányszor azt a' Király, vagy Haza kivánnya, tartozik. Szorgalma gyümöltseivel, és szerzeménnyivel szabadon bánhat, tsak az örökséggel nem bánhatik, se éltében, se holtában, Ro-

konai, vagy a' Királyi kamara (Fiscus Regius) kára. 4) Egyedűl tsak Felsége alatt áll törvényesen meg koronáztatott Királlyának, és Ország Fejedelmének.

A' három utolsó szabadságok fő, vagy alap szabadságoknak (Cardinales praerogativae) neveztetnek. Tzíme egy Nemes Embernek: Nemes Nemzetes, (Egregius, Nobilis). A' Nemtelenek, kik Nemes Aszszonyt vesznek házas társúl, Hajthatóknak (Agiles) hívattatnak, és külömbbféle szabadságokkal bírnak minden vidéken. A' Nemesség tsak a' Királyi Ház, és Haza eránt mutatott jeles érdemekért adatik, kivált hadi vitézség jutalmáúl. Csaplovits Úr szerínt még 108 Nemes fámiliák származnak le az Árpád üdejéből. Horváth István Úr 78 illyen familiát mutat elő betses munkájában a' Magyar gyökeres Nemzetségeiről.

§. 5.

Különös Igazai a' Nemességnek.

Az Esztergomi Érsek mindenkor Primássa az Országnak, és Hertzegi Méltósággal díszeskedik; fő Kantzellárius, született Követje az Apostoli széknek, és örökös fő Ispánnya Esztergom Vármegyének. Ő koronázza, és keni fel a' Királyt; széke van a' Királyi Helytartó Tanátsban; és leg főbb Itéllő széknél, a' Hét Férfiúk Asztalánál (Tabula Septemviralis), a' Királyi Táblához köz-ülőket nevez ki, és még az ősi régiségből Igaza van bizonyos Nemes Embereket (Praedialistae) tenni, és maga joszágain meg ajándékozni. Azon Igazzal bírnak a' Győri, és Zágrábi Püspökök is. Régi üdőktől fogva a' Primás Pénzbíró is volt egyszers mind, (Pisetarius) és azért neki minden Márk aranytól, és ezüsttől a' 48-ik rész ki járt. Körmötz Bányán lakik fel állított Pénzbíró tisztje. (Pisetarius).

A' fő Papok (Praelatusok) Rendéhez tartoznak még az Apáturak, Prépostok, és Káptalanok. Iga-

zait, és Terheit a' Nemességnek egy aránt osztják, tsak hogy a' személyes fel kelés üdején magok helett másokat fogadnak, és tartanak ki. Egyébbként az egész Katholikus egyházi Rend Nemes Ranggal, és szabadsággal bír. A' fő Papság Hódolat pénze 400 for. A' káptalanok régtől fogva egyszer 's mind hiteles ok levél táraí az Országnak, ő előttök tétetnek alkúk, végső Rendelések, (Testamenta) adatnak be ellen mentségek, (Protestationes) vétetnek fel ügyvédek, Meghatalmazottak. 's a' t. A' Királytól nyertt Jószág által adásánal (Statutio) mindenkor jelen vannak egyes Káptalaniak, mint bizonyságok, és a' Király előtt bizonyságok sikeres, valamint az Ország itéllő székei előtt is mindehol. A' Nagyok Igazai közt jeles, hogy Királyi Levél által hívattatnak meg az Ország Gyűlésre. Ide tartoznak azon idegen Nemesek is, a' kiknek az Országban a' Hazafiság Igazai meg adattak. A' betspénz ezért 2000 darab arany, a' melly mindazon-által a' Király, vagy Haza eránt mutatatt érdemekre tekíntve a' Rendek által részínt, vagy egészlen el szokott engedtetni. Kiki be iktattatik a' Törvény könyvbe, (inarticulatio) és a' Hazafisági esküvést (Juramentum Indigenatus) le teszi. A' Nemes Ember Hódolat pénze 200 for. úgy a' Polgáré is. J e g y z é s: A' Hódolat pénz mintegy Ember értéke, és bírsák pénz, a' büntetésen fellűl, melly a' meg sértőt illeti. A' Nemtelen Hódolat pénze 40 for. az Ősi Evekben.

§. 6.

A' szabad kir. Városok, és Polgárok Igazai.

Minden városnak Ülése, és Szava van az Ország Gyűlésen követjei által, 's arra tulajdoni Királyi Levél által hívattatik meg. 2) Tulajdonok a' Sz. Koronának, és se el nem zálogoltathatnak, se el nem adathatnak, se el nem ajándékoztathatnak. 3) Minden Nemes, és Uradalmi Igazakkal bírnak,

és a' Nemességgel ugyan azon egy Törvények, és Bírák alatt állanak, Némellyek falukat, és majorságokat bírnak, mint a' Nemes Ember, és városi jószágaikban ugyan azon Királyi haszonvételeket üzik, a' millyeneket a' Törvény a' Földes Uraknak enged. 4) Tanátstsokat magok válosztják egy Királyi Bíztos jelenlétében. 5) A' Tanáts végzi a' polgári törvényes dolgokat, és gyakorolja egyszersmind a' büntető Itélletet. (Jus gladii). 6) Minden városnak van Pártfogási Igaza (Jus Patronatus). A' Bánya városoknak még különös szabadsága az, hogy falaik közt se az által útazó, se ott múlató hadi népnek szállás nem rendeltetik, és a' 'Sidok 7 mértföldnyire tartoznak tölök távozni.

§. 7.

Az egyes Polgárok Igazai.

1) Hódolat pénzek hasonló a' Nemesekéhez: 200—100 fór. 2) Nem szabad öket se tulajdon, se idegen adósságok miatt kényszerínt valahol fogva tartani. 3) Az egész Országban szabadok a' szárazi, és vízi vámtól, ha meg mutatják Polgárságokat. 4) Viselhetnek hadi, polgári, kivált kamarai szolgállatokat, és meg nemesíttethetnek. Ellenben adózniok kell magoktól, és bírtokoktól, dézmát adnak, katonát tartanak, és állíttanak. Fizetnek Királyi adóbért, és a' Királynak bizonyos Ország gyűlési betspénzt, (taxa Diaetalis), és a' fel kelésre köteleztetnek. A' többiben hasonlók a' Nemtelenekhez, és az ügyben, vagy Perben a' város viszi (in corpore) dolgokat.

§. 8.

Szabad (Privilegiati) kerületek, és Mező városok.

A' Jászság, és Kúnság, Hajdú városok, a' tenger parti megye, és Turopolya, követeket is küldenek az Ország Gyűlésre; a' 17 szepesi városok, a'

Kikindai, és Tiszai kerületek, Püspöki, és mező városok, több népesebb községekkel majd több, majd kevesebb szabadsággal élnek, melly jobbára a' Földes Urakkal kötött alkú által szerződött.

§. 9.

Érseki, vagy Püspöki Nemesek (Praedialistae).

Ezek hajdon a' Püspöki Zászló alatt a' Király, és Ország ellenségei ellen fel keltek; most 3 Székek van: Vajka, Erseklél, és Verebély. A' Vármegye törvényszékétől szabadok, 's tulajdon Tanátstsok van, és mindenik széknek a' maga Nádora. (Palatinus). Van a' Sz. Mártoni Apáturnak is. Ezek nem Országi Nemesek, Hódlat pénzekben hasonlók ezekhez; adót, és vámot nem fizetnek; de ha Nemesek akarnak lenni, a' Királytól kell meg nemesíttetniek.

§. 10.

Szabadosok. Libertini.

Zólyom Vármegyében találkoznak néhány szabad Helységek: u. m. Hrochoty, Muottyova, Pojnik mező város, (részint szabad) és Lehotka. Ezen Lakosoknak Mátyás Király szabadságokat engedett, ezen vidéken vadászván, mellyekből még most is némellyek többekkel élnek, kivált az utóbb említett helyeken. Veszprim vármegyében is; Sz. Gálon vannak Szabadosok, a' kik valaha Királyi Vadászoknak (Venatores Regii) hívattak, és a' Királyi konyhát vaddal el látni tartoztak. Erre nézve most is esztendőnként új esztendő tájján a' Királyi konyhába (Bétsbe) egy vitel vadat küldenek. Horváth Országba is találni szabadosokat, (Szlobodnyák) a' kik uroknak tsak bizonyos szolgállattal tartoznak.

§. 11.

A' Parasztok.

A' Parasztok, vagy Jobbágyok Sorsa hajdon sokféle változásokon ment által Magyar Országban. Eleintén, mint egész Európában, rabszolgák voltak. Üdővel, kivált a' kik a' puszta vidékeket haszon vehetővé tették, külöbbféle szabadságokkal ajándékoztattak meg. Illyenek voltak a' külföldről be jött Gyarmatosok is Sculteti nevű vezéreik alatt. 1405—1492 közönséges szabad hordózkodás engedtetett a' jokbágyoknak. 1514 Dósa, vagy székely György vezérlése alatt a' Parasztok, (40,000) a' kik Palesztinába voltak szánva, a' Nemesség ellen fordulván, rettenetes öldökléseket vittek végbe, 's azért szabad költözködések meg tiltatott, de az 1547 ismét meg engedtetett: 1791 pedig Országos Törvény által meg erősíttetett. Az adó még száz esztendők előtt nem volt meg határozva közönségesen. Az ősi üdőkben tsak nem tsupa eleségből, állatokból, és kézi munkából állott az. A' Gyarmatosok uraiknak bizonyos pénzt, és ajándékokat adtak. A' Bírsák pénznek $\frac{2}{3}$ részsze az Uré volt. Ha az Úr hadba ment, pénzel kelletett segítteniek. Ellenben szabadon költözködtek, és az első 10 esztendőkben az adótól szabadok voltak.

A' ki míveltt földeket, a' Földes Úr jövedelme sérelme nélkűl, él adhatták, tserélhették, ajándékozhatták, a' Plébanust válosztották, 's annak Dézmát adtak. Vezéreikkel, a' kik egyszersmind Bíráik voltak, fel osztva bírták a' fázás, vadászat, és madarászat igazát. A' Bíroé volt a' bor, és ser mérés, húsvágás, és őrlés, és az Uradalmi jövedelmeknek, mellyeket ő szedett be, 6-ik része. Átaljában mindazon által az Ország egyébb részein kevesé, vagy éppen nem voltak meg határozva a' Jobbágyok kötelességei. A' Földes Úr kivánhatott tetszése szerínt a' törvényes termési adókon kivűl, napszámot, a' mennyit akart, és hogy ezen állapotja a' Parasztnak nem olly rosz volt légyen, ki

tetszik abból, hogy midön az Urbariumot be hozták, melly a' Parasztnak kedvez, több vidékeken a' Parasztok annak ellene állottak. Midön Maria Theresia alatt 1767 — 1773 az Urbarium be hozattatott, a' volt az intézet, hogy mindazon alkú-kötések, mellyek a' Parasztnak kedveztek, és a' mellyek a' Földes Urak, és Jobbágyok közt már régen fenn állottak, meg erősíttessenek, egyébbként pedig a' fenn forgó szokásokra, és Eredetre szünetlen Tekíntet legyen. Innét a' Parasztok állapotjában sikeres külömbbség támadott. Ettől fogva a' Parasztok:

1) Örökös alkú-kötésesek, (Coniractualistae Perennales) a' kiknek állapotja a' Földes urasággal tett örökös kötés által meg van erősítve. Némelly helységek minden Uradalmi Igazakkal bírnak, és tsak az által külömböznek a' szabad kir. városoktól, hogy közvetetlenűl nem a' Királyi, hanem uradalmi Törvényszék alatt állanak. Illyes mező város sok van az Országban. Másoknak tsak földjeik, és némelly Igazak bírtoka engedtetett. Mások az Urbariumi adózásokat pénz, és termési summa által váltják meg; melly jobbára a' régi üdők aránnyával vettetvén egybe olly tsekély, hogy azt valódi szabadságnak nevezhetni. Ataljában mind a' különös alkú kötésből függ. 2) Urbariálisták, kiknek adói az Urbárium szerént határoztattak el, mellyben a' szokások tekíntete miatt oly nagy külömbbség támadott, hogy sokszor ugyan azon egy vármegyében is több tzikkelyekre nézve más forma az Urbarium ezen, mint amazon a' vidéken. Négy Fő Rendű Urbarium vagyon: 1) a' Magyar, 2) a' Banáti, 3) a' Horváth, 4) a' Tót (Szloven). Mivel pedig az intézet alkalmatosságával minden esetek elő nem láttathattak; üdővel támadott az úgy nevezet Mustra-Váloszok, vagy meg határozások (Normales Resolutiones) Gyűjteménnye, mellyeket ataljában úgy kell tekínteni, mint potló, és magyarázó Rendszabásait az Urbariumnak.

§. 12.

A' Paraszt Igazai az Urbarium szerínt.

1) Lakását, és Földes Urát szabadon el hagyhatja, és tserélheti, a' helységgel, és Uradalommal a' fő, vagy szolga Bíró előtt számot tartván, és el költözését az aratás üdejére nem kezdvén. Fel mondás üdeje törvényessen Sz. Mihál, és a' hordózkodásé Sz. György napja tájjéka. 2) Egy egész Házhely áll: egy paraszt udvarból, kertből, és pajtából, mellyre 1 hód vagy is 2 Posoni mérő vető föld adatik neki; Szántó föld 16—36 hód, t. i. a' vármegye népességéhez, és föld jóságához képest, (1 hód, a' föld tulajdonsága szerínt, 1100, 1220, 1300 □ ölből áll) ez 1 Osztályi házhely, 2 Osztályi: 18—38 hód, 3 Osztályi 20—38 hód, 4 Osztályi 22—40 hód. Rét, a' Vármegyék külömbbfélesége szerínt, az egész helyesnek, a' hol esztendőnként sarjú is kaszáltatik, 6—22 kaszás; a' hol ritkán kaszálnak; 6—22 kaszás, a' hol nem kaszálnak, 8—22 kaszás. A' hol meg eshetik, legelője a' Földes Urral közös. És ennek helye van illendö arányban a' fél, fertál, nyoltzad (oktál) helyes parasztnál is. Ezt mindenik ingyen nyeri. A' Földes Úr a' Parasztot tsak akkor küldheti el lakhelyéről, hogy ha tulajdon maga lakására azon hely el kerűlhetetlenűl szükséges, a' mi mindazon által a' felsőbb Országi kormányszék helybe hagyása nélkűl nem történhetik, és tsak a' leg szegényebb Bírtokosok Osztozásainál engedtetik; vagy ha a' Földes Úr a' Parasztot tellyes tehetetlenségéről, vagy nagy ártalmasságáról meg győzheti. Innét a' Parasztnak a' Tulajdonosságra tsak a' név hibázik, és hogy a' Paraszt mintegy örökös Árendás. 3) A' hol szöllő hegyek vannak, Igaza van a' helységnek Sz. Mihál napjától, Sz. Györgyéig maga borát ki mérni, de a' hol a' helységnek bora nem terem, a' bor mérés tsak karátson napjáig tart. 4) A' jobbágy száraz tüzellőt, és szükséges épűlet fát, maga szükségére, ingyen kap, a' hol találhatni. Ha

Sással kell pótolni a' fát, sást kap. 5) A' makkozás, ha a' helységnek erdeje nints, az Uradalmi erdőkben, a' jobbágynak ótsobban engedtetik, (a' hizlaló disznó 6 krral) mint vidékieknek. 6) A' Paraszt az Urbariumi kötelességét tellyesítvén, szabad minden Uradalmi szolgállattól, adótól, ajándékoktól, és urasági kénszerettől. Még a' Malomi vagy őrlési kénszeríttés is meg van tiltva. Szerzeménnyével szabadon bánhatik éltében, és halálakor, tsak ingatlan szerzeménnyében van szabadsága annak felére meg határozva. Terméseit szabadon tserélheti, adhatja, tsak az elő vételi Igaza marad fenn a' Földes Urnak, de az idegennel ki alkudott áron, kész pénzért, és tsak maga háza szükségére, nem pepig el adásra, vagy kereskedésre.

Ellenben az egész helyes Paraszt tartozik Földes Urának.

1) Esztendőnként 52 vonós napszámmal, a' mint a' helybeli szokás kivánnya, 2 vagy 4 ökörrel, vagy lóval, és pedig napkelettől napnyúgottig. Egy vonós napszám két gyalog napszámot tesz, azért az esztendei gyalog napszám (Robot) 104; minden héten 2 nap. Aratás üdején némellyeket kétszeressen lehet egy hétben parantsolni, tsak hogy átaljában a' napok száma az egész esztendő által vonóssal 52-nél, gyalog 104-nél nagyobb ne legyen, a' nélkűl hogy az Uraság a' Parasztot pénzi meg váltásra kénszeríthetné, mellynek leg alább egy negyed részét a' téli holnapokban kell végezni. A' hátra maradott Robotok naponként 10 kr. jával, a' vonósok 20 kr. jával váltatnak meg, 's a' feleslegek is úgy fizettetnek ki. 2) A' kis házas esztendő által tsak 18 gyalog robottal, a' 'Sellér, (Subinqvilinus) tsak 12-vel tartozik. 3) Négy egész helyes Parasztok együtt esztendő által egy úgy nevezett hoszszú fuarral tartoznak 2 napi meszsze földre. Tsak hogy az jó úttal, ne aratás, vagy szüret üdején, történnyen. Illyen esetben az ura-

dalom fizeti a' vámokat, és a' vendég fogadói szükséges szállás bért. 4) Az ingyen használtt tüzellő, és épűlet fa fejébe tartozik az egész paraszt az uradalmi erdőben egy öl tüzellő fát vágni, és az uraság udvarába vinni. Úgy felet a' $\frac{1}{2}$, fertált a' $\frac{1}{4}$ helyes. 's a' t.

5) A' hol vad állatok vannak, tartoznak a' jobbágyok 3 nap azokra vadászni, el láttatván az Uradalomtól puska porral, és ólommal.

6) A' Paraszt, kinek háza van, esztendőnként 1 for. házbért fizet. 7) Minden egész helyes paraszt ád esztendőnként urának vagy 2 tyúkot, 2 kappant, 19 tojást, és 1 itze vajat, vagy 40 krt. Ezen kivűl 39 egész helyes gazdák együtt esztendőnként egy borjút, vagy 1 for. 30 krt. 8) Ha a' Földes Úr maga, vagy a' Földes Aszszony maga házosodik, vagy amaz első Misét (Primitziát) tart, (ki vévén a' klastromban) a' jobbágy mérsékeltt segedelmet ád, vagy e' helett az egész Paraszt 48 krt fizet. Ugy tartozik mérsékeltt segedelemre, ha földes Ura magát ellenséges fogságból tulajdon pénzén váltotta ki. Végre a' jobbágyok Ország gyűlési adót fizetnek az Ország Gyűlésére útazó Földes uraiknak, (Fő Papoknak vagy is Praelatusoknak, a' kik tulajdon Királyi Levél által hívattatnak meg) melly az utóbbi szokás által 48 krból áll, az egész helyre nézve. 9) A' ki pálinkát éget, egy kazántól esztendőnként 2 for. fizet. 10) Dézmát (kilentzedet) vagy is Nonát ád minden földi terméstől, ki vévén a' házhoz tartozó kerti terméseket. A' birka, és ketske bárányokból, és Méh kasokból is tartozik a' paraszt kilentzedet adni termésben. Tsak a' hol kilentzre nem megy a' bárány, vagy méh kas, ott egy birka bárányért 4 krt. egy ketske gidájért 3 krt. és minden Méh kasért 6 krt. fizet. A' földnek második használlásától ugyan azon esztendőben nem ád se kilentzedet, se tizedet. 11) A' kenderből, és lenből az egész paraszt vagy kilentzedet ád, vagy ha fony, 6 font uradalmi lent.

§. 13.

Többi környül állásái a' Nemtelennek, és Jobbágynak.

1) A' Paraszt Magyar Országban a' Törvény és Urbarium pártfogása, 's oltalma allatt áll. 2) A' Földes Uraság első Bírája mind az Urbariumi mind egyébb perekben. 3) Ha az Uraság széke, vagy Vármegye által halálra, vagy egyszeri 100 páltzára, vagy 3 esztendei tömlötzre itéltetik, a' királyi Táblához, vagy ha ez az itélletet jóvá hadja, ettől a' 7 Férfiak Táblájához (mint az utolsó folyam törvényszékhez) folyamodhatik. 4) Gyermeke szabadon tanúlhat, és minden Rangokra, és Tisztségekre, mellyektől a' Törvény a' Nemtelent nem akadálozza, fel hathat. Sött ha Érdemei méltók, Nemes Rangba, és igy fő Méltóságokra is emelkedhetik. 5) A' Paraszt a' Polgárral együtt viszi az Országnak minden terheit, az adót, és katona tartást. Tizedet ád az Egyháziaknak; tartja Lelki Pásztorát, Tanítló Mesterét; marha pásztorait, éjjeli őr állóit, tsőszszeit. 's a' t. De ezen terhek nem mindehol egy formák, 's némelly vidékeken érezhetetlenűl tsekélyek. Ha talám némelly dolgokban a' paraszt a' Vármegyék kormányosai, és Uradalmak fő Tisztjei leg szemessebb, és lelki ismeretesebb vigyázata mellett is erején fellűl nyomattatik, annak nem a' Törvény, hanem az alatson lelkűsége néhány ehes al-tiszteknek vagy is szolgáknak, az oka, melly bajtól egyébb Országok se szabadok. Innét a' Magyar Paraszt távólról sem rabszolga, se nem olly nyomorult, mint azt némelly külföldiek vélik. Hogy külföldi paraszttal nem tserél, azt tettében bizonyítja, mert a' Magyar Paraszt ugyan ki nem hordozóskodik Hazájából, a' hová annyi sok külföldi gyarmatok seregelnek.

VIII. Szakasz.

Az Országi Kormány.

§. 1.

Kűl Rendi Tisztségek.

1) A' Magyar Udvari Kantzellaria Bétsben, jobb keze a' Királynak az Ország kormányozásában; ezen fö Törvényszék által határoz meg a' Király mindent, a' mi a' Törvény szérint tőle függ. Az udvari Kantzellaria által hajtatnak végre minden kegyelemtárgyak; (grationalia). p. o. Ajándékozások, Nemes, és Hazafiság Levelek, Tisztelet jelek; Tiszti Rangok. Egyhazi Ki Neveztetések, érdem pénz adások. 's a' t. A' Nádor is, a' Korona Őrzők, és szabad kir. városok, mellyek az Ország Gyülésein a' Király, és Rendek által alkottatnak, ezen Kormányszéknél veszik által szabadság Leveleket. Ez által gyakorolja a' Király Fejedelmi Igazait, a' fő vigyázatra, és végre hajtó Hatalomra nézve. Ha valaki pere vitelével meg nem elégszik, az Udvari Kántzellária által, és mindég közbetvetetlenűl, a' Királynál könyörög segítségért, és törvényes perének rendes útjára való viszsza igazíttásáért. Azért is az egész Igazság ki szolgáltatása, és az Ország kül Rendi el látása általa vitettetik; de még több perek is általa itéltetnek meg. p. o. a' Viszsza tevési, Urbariumi, Nemességtörvénységi perek. 's a' t. Nála vannak le téve a' királyi könyvek, mellyek I. Ferdinándtól fogva minden sikeres végzéseket magokba foglalnak, és minden le írások, mellyeket ez abbol merít, eredetiek, és hítelesek mindenhol. Bizonyság Leveleket ád a' Meg hatalmazásrol, ügyvéd állittásról, ellenmentségről, utolsó rendeletröl, alkú egyességről. 's a' t. és bizonyságai telyes kelendőségűek, és hitelesek, 's el kell azokat mindehol fogadni. Kötelessége vigyázni, hogy Méltósága, és Igazai a' Koronának meg ne szükíttessenek, ellenben pedig a' Törvények is, és kormánymódja sértetlenűl meg tartas-

sanak. Semmi más Törvény széktől nem függ. Ő botsájtya a' végzéseket a' Vármegyéknek, és városoknak a' Király nevében; a' viszsza íratokat (Rescripta) a' Király tulajdon kezével írja alá, valamint minden híteles el intézéseket. Innét a' kiraly elébe kel tenni fő el határozás végett, akár különös elő adás, (Propositio) akár a' tartott Ülések jegyző könyve által. Áll az Udvari Kantzellariusból, 2 al Kantzellariusból, 11 Tanátsosból, 9 valóságos, és néhány Tisztes Udvari Titoknokokból, 11 udvari Contzipistákbol. 's a' t. Száma az esedezők dolgait előmozdito ügyvédeknek (Agens) 12. a' 13-ik a' jobbágyoknak, és szegényeknek szolgál kötelességből. Egy része a' fő Udvari betstisztségnek az Udvari kantzellaria épületében dolgozik; és által veszi a' számos ki küldés betsárait.

2) A' Királyi Magyar Helytartó Tanáts Budán; (Consilium Regium Locumtenentiale) a' királyi Helytartó (Locumtenens, Regni Falatinus) mellé rendeltetett Gyűlekezet, v. Tanáts 1723 hozattatott be törvényesen. Annak Elölülője az Ország Nádora, mint királyi Helytartó. A' Tanátsosokat (most 25) a' Király neveziki a' Fő Papokból, Nagyokból, és Vitéz Rendből. Minden Hirdető Parantsolatok (Intimata) az Elölülőtől, kantzellária kormányosától, és egy Titoknoktól íratnak alá; és a' Királyi Petséttel jegyeztetnek meg. Ez a' fő Tanáts egyedűl, és közvetetlenűl a' királytól függ; hanem minden Parantsolatokat az Udvari kantzellária által vesz, mellyeknek bétellyesíttése, és az Ország Gyűlésén végzett dolgok el intézete ezen törvényszéknek tartozik. Ettől kiván a' Király sokszor Tanátsot, mellyett tellyesítt, és általa végre hajtat. Reá van bízva minden alatta lévő Tisztségeknek kormánnya, és hatalma nagy. Az egész Ország kül rendi szorgalmát viseli. A' mi az egésségi, tudományi, mezei gazdasági, kézi mesterségi, kereskedési intézeteket, és elő mozdíttásokat, az adó beli számadásakat, Urbariumi Igazakat, és kötelességeket, és a' Némesség meg mutatását illeti, tsak a'

Helytartó Tanáts véleménnyével jút az Udvari kantzeltariához. Ez által rendeltetik el az Országban tartózkodó katonaság szállásokra, és láttatik el a' Jobbágyoktól törvényesen. 's a' t. Körlevelei a' ki hírdetés után a' Vármegyékben, és városokban, és helységekben az oklevél tárba tétetnek le. Öt ügyvédek veszik ennél magokra az egyes személyek dolgait; a' hatodik a' Jobbágyokét, és szegényekét. Itt nem fizetődik betspénz.

3) A' Királyi Magyar udvari Kamara Budán; 1531 állott fel. 1 Fő, és 1 al Elölülőből, 12 Tanátsosból, 14 Titoknokból, 12 Cocipistákból, és a' többi nagy számú személyekből áll. Szorgalmatoskodik a' Koronának minden valodi, és történhető Igazairól, minden jövedelmeiről, és ki adásairól, 's a' szabad királyi, és 16 szepesi városok gazdaságáról. Fügetlen lévén minden más törvény széktől, Bétsben a' közönséges udvari kamarával levelez, és innét veszi a' Király saját kezével alá írtt királyi Feleletek által a' Parantsolatokat. A'gaji széllyel terjednek az Országban: u. m. a' királyi Kamarai Tisztartóság Kassán, Temesváron, Marmarosban, a' 16 szepesi városokban, és Zágrábban, és az egyes nagyobb korona, és kamarai Uradalmak Tisztségei. Ehez tartozik a' királyi ügyek kormánnya is annak ügy védjeivel együtt.

A' Bányai Tisztségek: a' királyi fő kamaragrófi Tisztség Selmetz Bányán; a' királyi fő Bánya, és pénz Tisztség Szomolnokon; Nagy Bányán, és a' királyi Bánya kormány Temesváron a' Banátban; mind ezek részínt közvetetve a' Magyar Udvari kamara által, leg nagyobb részínt közvetetlenűl a' közönséges Udvari kamara alatt állanak Bétsben.

4) A' 46 Vármeygék, mellyekre az Ország fel osztatik. (A' Horváth, és Tót Országi V. megyékről máshol lesz szó). A' Fő Ispányon, vagy annak Helytartóján kivűl, a' kit a' király nevez ki, mind annyi Tiszteket a' vármegye Rendei válosztják, a' mi törvény szerínt minden 3 esztendőben meg újittatik. Ezen vármegye Tisztjei: Az 1, és 2 Al-Ispány,

a' kik a' Fő Ispány távol létében Előlűlnek, és közvetetlenűl a' Törvények, Királyi, és Vármegyei Rendelések végre hajtására ügyelnek, 's a' szorosabb kül rendre vigyáznak. Bizonyos, (a' törvény által meg határozott) esetekben Birák a' Nemesség pereiben. Fő, és Al szolgabírák (Ordinarii, et Vice Judices Nobilium) bizonyos kerűleteiben a' Vármegyének, mellyekben a' tsendességet, Rendet, és mindent el látnak, a' mi a' kül Rendet illeti. Reájok van bízva a' Katonaság tartása, a' paraszt oltalma az igasságtalan Földes Úr ellen, a' köz bátorság, a' gonosztévők üldözése; egy szóval minden, a' mi kerűletekben történik, úgy hogy egy buzgó szolga Bíró kerűletében semmi nem történhetik, a' mit ő nem tudhatna, vagy meg nem büntetne, vagy a' Sikeresebb esetekben az Al-Ispánnak tudtára nem adna. Ezenkívül a' melléjek rendeltt Esküttekkel (Jurati Assessores, Jurassores) hiteles személyeket tesznek, a' kik segitségre szolgálnak a' Szolga Bíráknak. Minden Szolga Bírói kerűlet több járásokra osztatik, mellyek a' szolga bírák járásai, és ezek ismét több osztályokból állanak, mellyek köz-vetetlenűl az Esküttekre vannak bízva, 's a' hol a' Parantsolatok a' falúk Biráji által hajtatnak végre. Vannak több Bíztosok is, (Commissarii) a' kik a' Szolga Bírák Parantsolatit végre hajtják. A' Fő Jegyző, (Notarius) és 2 al-Jegyző, a' kik minden írásba foglalandó dolgokat a' felsöbb Tisztségekhez, Tisztekhez, és egyébb Vármegyékhez el készíttenek, és a' Rendek végzéseit irásba foglalják. Az oklevél tárnok az oklevél tárt őrzi.

Egy Adó szedő a' királyi, a' másik a' Vármegyei pénz ládába (Cassába) be szedett adókról számol, melljett a' közvetetlen al beszedők hoznak. Egy számadást Visgálló, által visgálja a' számadásokat. A' fő, és al ügyvéd el látják a' Sok elő kerűlő törvényes, és főben forgó ügyeket, és esküdt Védei a' parasztok, és szegények ügyének. A' következendő Tisztviselők nem tartoznak a' Válosztandok Rendébe: A' Porkoláb, a' ki a' Vármegyehá-

za belsejére, és foglyokra vigyáz. A' Vármegye Orvosa az alatta való seb orvosokkal, és Patikákkal. A' Földmérő, a' ki a' Vizeket, vízi épűleteket, erdő osztásokat, épűleteket. 's a' t. vezérli. Az Urbariumi mérésnél a' föld abroszokat hitelesítti. A' Strá'sa mester, huszáraival, és hajdúival. Némelly vármegyékben vannak Pandurok is a' gonosztévők el fogására, és Hohér. Mindezek a' Vármegye házi ládájából, (Cassájából) fizetődnek nagy szűkön; a) mivel hogy a' Törvény szerént tsak bírtokos Nemes Emberek válosztatnak a' Vármegye szolgállatjára, és tartoznak 3 ezztendeig szolgálni. A' Vármegye meg határozza árát az életre szükséges dolgoknak, 's azokról szorgalmatoskodik; úgy a' munkások nap számát, és bérét. Be hajtja az adókat. A' védatyaságot viseli az árvák eránt; törvény széke a' gonosztévő Nemeseknek, végre hajtja büntető végzéseit az egyházi törvényszéknek. (Consistorium, sacra sedes). Minden Vármegyének meg van a' maga tzímere, mellyel maga Leveleit, Hiradásait, és Bizonyság tételeit petsételi. Némellyek veres, némellyek zöld petsét viaszszal élnek.

§. 2.

A' Vármegye Gyűlései.

A' mi Nagyban az Ország gyűlése, az a' Vármegye Gyűlése kitsinben. Ezt, a' melly két féle: közönséges, (Congregatio Generalis) vagy különös, (particularis) az 1. Al Ispány anyiszor hírdeti esztendő által a' Vármegyében a' szolga Bírák által, a' hányszor szükséges. A' Közönségesben meg jelenik az egész Tiszti Kar, a' különösben tsak a' közel lakók. A' Be menetel minden Tisztesebbnek szabad. Az Al (némellykor a' Fő) Ispány Elölűlése alatt elő vétetnek a' közönséges Országkormányi, és különössen a' Vármegyét illető tárgyak. Úgy az

a) Az az a' Magistratuálisok. A' többi a Porkolábtól fogva bővebben fizetődik, és nints Tekintet bírtokokra.

Egyes Helységek, Házak, és személyek ügyei. A' Jegyző Tisztek olvasnak fel mindent. A' Tábla Bírák, és Tisztviselők, a Nemesség, szabadon élő adhatják vélekedéseket.

§. 3.

A' Vármegyei Tiszt-Válosztás. (újíttás) Restauratio.

Ez a' Törvény szerint minden 3 esztendő folyta után meg történik. Az előre botsájtott közönséges Gyűléseket (Congregationes Magistratus Restauratoriae) a' Fö Ispán intézi, mellyre a' szomszéd Vármegyék is meg hívattatnak. Öszve gyűlvén a' Nemesség, meg hívattatik a' Fő Ispán pompás Biztosság, vagy követség által; el végeződvén az ékes Beszédek, az Al Ispán által adja a' Vármegye petsétjét az ok levél tár kultsával, le teszi a' maga, és egész Tisztség nevében a' viseltt Tisztségeket, el hadja ülését, és Tiszti Társaival együtt a' Nemesség közé egyeledik. A' Fő Ispán rendében minden Tisztségre 3-ot, vagy többet is válaszol, (kandidal) a' Karok pedig szavaznak, vagy fel kiáltás, vegy egyes szavazat által; ez meg lévén elő olvastatik a' válosztottak lajstroma, és a' Gyűlés el oszol. Az Ország Gyűlési követek a' Gyűlésben tsendessen válosztatnak a' Tisztség által.

§. 4.

A' Királyi Szabad Városok.

Mindeniknek tulajdon Tisztsége van, melly Bíróbol, Polgármesterből, Tanátsosokból, Jegyzőkből, Oklevél tárnokból, Ügyvédekből, Adó-szedőkből, kamarásokból, Irókból, és szolgákból, áll. A' nagyobb városokban a' külső-Gazdasági dolog a' Polgármestert, a' törvényes dolog a' Bírót illeti, de a' sikeres tárgyakban szükséges a' Tanátsosok égyetértése, kiknek itéllete a' törvényes ügyekben a' Tör-

vények szerínt, a' külrendi dolgokban pedig a' királyi Helytartó Tanáts Rendelései szerínt; a' gazdaságbeliekben a' kir. Udv. Kamara parantsolatai szerint, esik ki. Szóllójok az Úgy nevezett Gondviselő; (Tutor). A' külső Tanáts válosztja mind annyi Tisztséget, és város kapitánnyát. Az első 3 Tisztségek, más némellyekkel együtt az újíttás alá vannak vetve, a' többi örökös.

§. 5.

A' Szabados kerűletek: Jászság, és Kúnság.

Leg főbb Bírájok az Ország Nádora. Van fő, és al Kapitánnyok, Jegyzőjek, Ügyvédjek, Adó szedőjek. Különösen minden kerűletnek van kerűleti kapitánnya, Tábla Bírája 1 v- 2. helybéli bírája, Jegyzője, Adó szedője. 's a' t. Illy forma kormánnya; a' Hájdú városoknak; a' 16 szepesi városoknak; a' Tiszai, és Turopolyi kerűletnek.

§. 6.

Az Igasság szolgáltatása.

Az Úgy nevezett Törvény - könyv. (Corpus Juris) az Ország - Gyűlési végzéseket foglalja magába. A' Rendes Törvény könyv (Tripartitum, Hármos Osztály) Verbőtzy István Ország Bírája által irattatott öszve 1514. László király alatt. Az Itélletek ezen Törvény könyvek, és királyi Itéllő szék végzései szerint űgyenítttetnek el. A' Parasztnak első Itéllő széke az Uraság széke, (Sedes Dominalis) innét a' Vármegye székére van a' folyam, (Sedes judiciaria) innét a' királyi, és Hétbírás Táblára. (Curia Regia, Septemviralis). A' Nemes Emberé a' Szolga Bíró, vagy Al - Ispán, vagy kerűleti Tábla- Azután a' Vármegye, és királyi Tábla.

A' Hétbirás Itéllő széktől nints folyam, tsak a' főt illető végzések tétetnek elejbe a' Királynak, a'

ki azokat meg erősítheti, vagy meg enyhítheti. Állando Itéllő székek a' kerületi Táblák: Kőszegen, Nagy szombatban, Eperjesen, Debretzenben, és Zágrábban, a' hol is a' Banalis Tábla egy sikerű a' Pestivel, 's a' honnét a' folyam a' Hétbirásihoz megy egyenessen. A' királyi Tábla Tagjai: a' Királyi személyt viselő, (Personalis) mint örökös Elölűlő; 2 fő Pap, 2 Tábla-Báró; az Al-Nádor, Az Ország Bírája, 4 Fő-Jegyző, (Protonotarii) Korona-ügyvéd; 5 királyi, 2 Érseki, 3 számföli Bírák, és 1 Bányászi Tanátsos. A' Hétbirás Itéllő szék a' leg felső: Élöl űlője a' Nádor; A' Tagok: 5 fő Papok, 10 Ország Nagygyai, 6 Nemesek.

IX. S z a k a s z.

§. 1.

A' H a d i e r ő.

Magyar Országnak állandó hadi, és határ őrző Seregei vannak, és rendkivűl való tábori seregét a' fel kelő Nemesség képeli, melly, valahányszor azt a' szűkség kivánnya. elő áll- Átáljában lehet a' fel kelő Nemességet venni 50,000-re. Az állandó Rendes katonaságot 120,000-re. A' határ őrző sereget 62,000-re. Summásson 232,000.

§. 2.

A z O r s z á g J ö v e d e l m e i.

A' Király több úgy nevezett korona Uradalmakat bír, mellyek semmi képen el nem idegenítteth etnek. Ide tartoznak mind annyi szabad királyi, és Bánya városok; (peculia regia) a' szabados kerületek; á' Visegrádi Uradalom, a' Rozs, és Tsepel szigete Megyerig, ó Buda, Huszt, Diósgyőr, minden só, és Harmintzadi jövedelmek. 's a' t. Az Országi szűkségre vannak jeles kamara jószágok, Bányák. 's a' t. A' szűkség nevelkedésében pótlást

ád a' Nemesség pénz, és termési segedelem által. A' rendes adó két féle: hadi, és házi. Amaz a' hadi kintstárba, ez a' vármegye, város, kerület. 's a' t. házi szükségeire megy. A' Nemes ember csak a' városi bírtokától adózik. A' Nép adó summája 1826-ban 4,395,249 forintra tétetett pengőben. Az adó ki osztása kultsa az úgy nevezett Porta; 4 Házhelyes parasztság, vagy 12 kis házas vétetödik 1 Portára. Az egész Országban 6210⅜ Porta számláltatik.

§. 3.

Némelly Jegyzések.

Az Ország Díszességei: (Clenodia).

A' Magyar Korona, mellyet (a' leg hitelesebb Irók szerint) II. Silvester Pápa küldött Sz. Istvánnak. 1 Magyar királynak. 2) Az arany alma. 3) A' Sz. István Pallosa. 4) A' királyi Páltza. 5) A' Sz. István Palástja. 6) Sz. István Harisnyája, és sarúja.

§. 4.

Magyar Ország Tzimere.

Függő vonat által két részre osztatott pai's, mellyek egygyik részén 4 fejér, és 4 veres tsikok látszatnak, a' másikán pedig 3 hegy, 's azón egy korona, és a' kettős kereszt. A' 4 vonás v. fejér tsika' 4 Magyar fő folyó vizeket: Dunát Tiszát, Drávát, Szávát; a' 3 hegy a' kárpátokat, a' Kereszt az Apostoli, a' Korona a' királyi Méltóságot jelenti.

Vitézi Rend.

A' Sz. István Rendje, 137 három Rendbeli Tagokkal. A' Magyar Nemes Őrző sereg, (Gárda) drága veres öltözetével, és fel tűnő szőrös bőr palástjával.

X. Szakasz.

A' Magyar Birodalmak Fel Osztása.

A' Magyar Birodalmak által értetődnek mindazon tartományok, mellyek a' Magyar koronához tartoznak. u. m. Magyar, Horvát, Tót, és Erdély Országok; a' tenger parti vidékkel, (Littorale) és a' Határ őrző Ezredi kerületek a' Török Országi Határ széleken.

Magyar Ország szélesebb értelemben magába foglalja Horváth, és Tót Országot, és egy Törvény által kormányoztatik.

Magyar Ország, a' leg szorosabb értelemben fel osztatik a' Dunán inneni, Dunán túli, Tiszán inneni, és Tiszán túli kerületekre. A' kerületek Vármegyékre, ezek járásokra.

A' Dunán inneni kerületben 13 Vármegye van:

Dunán innét.

1. Poson.
2. Nyitra.
3. Trentsin.
4. Árva.
5. Liptó.
6. Thurósz.
7. Bars.
8. Esztergom.
9. Hont.
10. Zólyom.
11. Nógrád.
12. Pest, Pilis, es Solt.
13. Bács, és Bodrog.

Dunántúl.

14, Moson.
15. Sopron.
16. Vas.
17. Szala.
18. Veszprim.
19. Győr.
20. Komárom.
21. Fejér.
22. Tolna.
23. Somogy.
24. Baranya.

Tiszán innét.

25. Szepes.
26. Sáros.
27. Zemplén.
28. Ungvár.
29. Beregh.
30. Abaúy.
31. Torna.
32. Gömör.
33. Borsod.
34. Heves.

Tiszántúl.

35. Tsongrád.	41. Békés.
36. Máramaros.	42. Arad.
37. Ugotsa.	43. Tsanád.
38. Szathmár.	44. Torontál.
39. Szabolts.	45. Temes.
40. Bihar.	40. Krassó.

Különös szabados Kerűl.

1) A' Jászság. Pest. Vm.
2) N. és K- Kunság. Pest. Vm.
3) A' Hajdú városok. szabolts. Vm.

II. Osztály.

Magyar Ország.

I. Szakasz.

A' Magyar Vármegyék.

A' Dunán innéti kerűlet. 13 Vármegyével.

1. Poson Vármegye. Comitatus Posoniensis. Preszburger Gespanschaft.

Fekvése: Éjszak felé határos Austriával, keleti éjszakra Nítrával. Dél felé komárom, és Győr, nyugotra Moson illenti jobbára széleit, Austria részével. Nagyobb részént térség, mellyet két nem egyenlő részre osztanak a' Poson melléki erdők, és innét éjszak fele 7 mfdre nyúló kárpát hegyek, mellyeknek leg tsútsossabb emelete Fehér hegynek neveztetik.

Folyó vízei: A' Duna, déli részén az ág, melly Poson alatt abból ki szakad, és abba komáromnál ismét viszsza folyik, keríti a' Tsalló közi, 's egyébb több kisebb, szigetet. Ezén ágból ismét egy kar szakad ki, mellyet Fekete víznek hivnak; ez, a' Dudvágot magába szíván, ismét viszsza kanyaro-

dik eredeti ágyába; a' Víz köz szigetet kerítvén. A' melly ág Rajka mellett szökik ki a' Dunából, és Győrön alól tér abba viszsza, a' sziget közt árkollya; a' melly pedig Bösnek arányában lép ki abból Tsiliz név alatt, 's Nagy Megyer tájján ismét haza siet, az Tsillzköznek kerít határt. 2 a' Vág, keleti határán, 3 a' Dudvág; kissebbek a' Bláva, Polána, Trnava, Gidra, Tsádé, és Sz. Györgji viz.

Nyúgoti szélén a' Morva, és Rudáva. A' Duna ki áradásai sok motsárokat hagynak magok után.

Igen kellemetes egész vidéke, fökép' Poson kőrűl. Földje termékeny, kivált Tsalló közt Mátyás király is igen kiesnek találta. Levegője, 's vize tiszta, egésséges.

Termék. Sok búzát, 's egyébb gabonát, jó bort, (Sz. Györg, Rétse, Pratsa, Poson, Bazin, Modor, Limpach, é. a' t.) minden féle gyümöltsöt, kerti veteményt, és Pereden kékfestő füvet, termeszt. Tsalló köz régolta arany kertnek hivattatott. A' kárpát körületti vadas erdők közt leg hiresebb a' Búri. Hasznos legelökben sints hijánya. Eke alá való földje 348,786 hód. erdeje 80,074. szöllőkre, rétre és legelőre marad 217, 140 hód.

Virágzik a' marha tenyészet; ménesek is több helyeken legelnek. Hal nemeivel bővelkedik a' Duna, és Vág, majorsággal Tsalló köz, és Tallós nagy tsigákkal. Stomfa szép fekete, Vereskő, veres márványt ád. orvos vizekkel seszükölködik.

Lakosok. $82\frac{7}{10}$ □ mfdön tőbb 300,000 embernél találkozik ezen nagyobb megyéjében az Országnak. A' nem katholikusok mintegy $\frac{1}{7}$ részét teszik a' népességnek, 5 szabad királyi varosban, 30 mezö városban, 281 faluban, és 57 pusztán *). A' katholikusok űgye a' Hit dolgában az Esztergomi Érsekség által kormányoztatik. A' virágzó szép, és kézi mesterségek, 's tudományok, fabrikák, belső és külső kereskedés nagyon előre mennek ezen vi-

*) Márton Jósef Úr Repertoriumja szerént külömböznek itt amott a' Helyek számai, de nem sokkal.

déken. Már Bél Mátyás, 1736. széllyel 33 kastélyokat számlált Poson vármegyóben, több szép kertekkel.

Fel osztása, 7 járás. A' hegytúli, Posoni, Nagy szombati, kűlső, felső, és alsó sziget, Vajkai. Portája (1819) 253, Posonnak 40, a' többi 4 városnak öszve $38\frac{2}{8}$, 6252 egész helyen, 9931 házhelyes parasztal. Jelesebb Lakhelyek, 's először a' királyi városok. 1) Poson, (Preszburg) egy Magyar Országnak fő városai közül, a' Duna bal partján. Bétshez 9, Budához 26 mfd. majd 38,900 Lakossal; a' kik Németek, Magyarok, és Tótok; Nagyobb részre Katholikusok. 'Sidó is van mint egy 3000. Van benne egy Cóllegiata, vagy is káptalan; 5 plébánia; Benedekiek Lakhelye, kik az Akademiát, és gimnaziumot vezérlik, Frantziskánok, kaputzinusok klastroma, és temploma: Irgalmas szerzetesek Lakása, nagy ispotálya, és szentegyháza; B. Aszszony Apátzáji a' nemes Aszszonyi ifijuság nevelésére, Orsolinák, a' leányok oktatására, Sz. Ersébetiek, a' betegek ápolgatására, mindannyi templomokkal. Nemesiti ezen dütső várost régisége, szabadsága, sok királyi kegyelmek; számos Ország gyülések; munkás iparkodás, sok tudós férfiak, a' természetnek igézö bájai, az építő mesterségnek sok remek munkái; a' honnét valaha első város volt az Országban. Sokat szenvedett a' régiebb, és leg utóbbi háborukban. Blumenthalban, melly a' Duna mellett egyenesebb délí vidékét foglalja, a' hol többnyire az Ország gyülések szoktak tartatni, 's a' Király, és Királyné koronáztatni, Sok roppant épűletei közt emlékezetre méltók: a' Hertzeg Primás Esztergomi Érsek szállája, a' Jeszenáki Nevendékház. Protestansok Litzeuma, gimnaziuma' 2 temploma, több nyomtató, és könyváros műhelyek, a' kir. só, posta, és vám házok; két rósolis fabrika; dohánypor, olaj, posztó, selyem, és tűkör fabrikák, ezüst drót huzó műhely; sok timár. Minden féle kézi mesterség nagy szorgalommal üzödik. A' kereskedők száma 50. Heten tsak küldözö nagy keres-

kedők szárazon, és vízen, Austria felé termékekkel, onnét ide mesteri portékákkal. Fel tünnek emelkedésekkel a' többi házok felett a' Sz. Márton magos szép tornyos szentegyháza, mellyben a' királyok koronáztatnak; a' hegy felé az Akademia, kis templomával, melly a' Sz. Klára Apátzái klastroma volt: a' város éj nyúgotján mintegy 70 ölnyi magas hegyen épült 4 szegü nagy vár, melly néhány tizedek elöt Papi Nevendékházúl, azútan kaszárnyául szolgált, az elöt pedig szállása volt a' Magyar koronának; most a' tüz láng által gyászos hirdetöje a' világi dítsösség mulandóságának. A' Vármegye, és város háza; több fő Rendek kastélya, a' kaszárnya, játékház, árva ház. é. a' t. A' vár allya (ugy nevezett Tzukermandel) a' 'Sidóság fészke; a' hol is jeles szomszédságában a' Sz. Miklós temploma, Gr. Pálfy kastélya, és szép kertje. Mulatságos a' Rósaliget is (Rosenau) plebániával; a' Lazaretum, a' hová szoktak a' betegek vitetni; a' kik élméjekben szenvednek.

Jeles a' Sz. Üdvözítő plebánia Temploma, a' volt Jesuíták lakházával. A' Dunán, melly itt 150 öl széles, repülő hid van által. A' Duna meltet van az úgy nevezett királydomb. A' várost szép erdők, és mulató helyek kerítik. Éjszaki, és éjkeleti részét derék szöllős hegy, erdös, és gyümöltsös kárpát ágok veszik be, a' hol szép kálvária, templom, és sétálló helyek találkoznak. A' termékeny szántó földek, kertek, elegendö gabonával, zöldséggel, és gyümöltsel kedveskednek a' Posoniaknak. Itt a' Duna mágassa 310 láb. 1805 itt köttetett Békesség a' Frantzokkal, a' kik azt, 1809, keservessen meg ostromlották, és károsították.

2) Nagyszombat: Tyrnavia. Egy a' leg régiebb királyi várasok közül szép termékeny rónán 7 orrára Posontól keletéjfelé. A' sok templomok, és klastromok, Semináriumok, Universitás, és Esztergomi káptalan lakása miatt régolta kis Románnak neveztetett. De már most mind ezen fénnye el tűnt. Egy káptalani Lakház, 1 plébánia, Sz. Miklos tem-

plomával, mellybe egy kegyelmes B. Aszszony képe tiszteltetik; egy gimnazium, mellyet a' hajdoni Trinitariusok klastromába a' Benedeki Atyák tanítanak, 1 Frantziskánok klastroma, és 1 Orsolináké, kik a' leányokat tanítják, a' kerületi Törvényszék, és Gyámoltalanok kaszárnája fö ékessége. A' 8000 Lakosok szorgalmatos vászon, és posztó készítők, föld, és szöllő mívelők, kereskednek leg inkább posztóval. Jobbára Tótok, de vannak németek is és kevés Magyarok. A' város nem nagy, sik mezön, fallal kerítve; két kapúja van, keletre, és nyúgotra, fő útszája egyenes; ejszakra pedig, és délre tsak gyalog ajtó megy ki a' fal oldalon néhány le léptsön, a' város kerületét több sor fák arnyékozzák, mint sétálló helyet. A' távolabb környékben szemlélni szép kerteket, mulató helyeket; és épületeket, erdőket, falukat, és szöllőket; mellyek közt az Albanus a' Deákoknak hajdoni mulátó helye volt. Nevezetes lett újonnan ama 2100 akósnál nagyobb hordórol, mellynek a' városon kivül különös pintze épült.

3) Modor, szép fekvésü város a' kárpát hegyallat. 5000 Lakosai Tótok, és Németek. Itt a' Protestansoknak gimnáziuma van. A' kézi mesterség, gabona, és jó bor termesztés divatban virágzik, Meszsze terjedő válogatott fájú erdők ékesítik.

4) Bazin, Pösing; város 4500 Lakossal; (Tótok, és Németek) van itt a' kaputzinus Atyáknak klastroma: jeles vára; tágos erdeje, gyönyörü nevezetes szöllő hegye, és vasas orvos forrása.

5) Sz. György, város, a' kegyes oskolás Atyák kísebb gimnáziumával, és 2500 Lak. Kellemetes fekvése, jó levegője, kénköves fördeje, jó bora, 's termékeny földje, 's szép erdeje ajánlja azt. Régi várral.

A' jelesebb mező városok.

1) a' Posoni járásban: Rétse, a' kárpát allat jó borral a). Tseszte, a' kárpát tövében, jó borral b).

---

a) A' Lakosok száma 2197. b) 1546.

Nem meszsze ettől van veresKővára, egy elegyes színűmárványkő sziklán. Tseklész szép kastéllyal, és kertel c). szentz, Mártony nevü erdejével, a' hol sok, szép vadak bujdosnak. Itt igen nagy híres marha vásárok esnek d).

2) A' Nagyszombati járásban: Tziffer e). Szuha f). és szomolyan g). Nagy szombat körűl szép kastélyokkal ékeskednek, jó bort, és szép gabonát termesztenek.

3) A' külső járásban: szered h). nagy marha vásárokkal a' Vág mellett, van benne nagy kastély, sóház, és sok 'Sidó. Galántha i) két kastélyával a' Gróf Eszterházyaknak, sok Nemesekkel, egygyesűltt Görögökkel, és a' híres Musikás tzigányokkal. Diószeg k).

4) A' Felső szigeti járásban; Tsallóközben Püspöki l). Tsötörtök, m) és Samarja 3000 Lak.; leg nevezetesebb hely Tsalló közben; híres búza kenyere, és héti vásárja.

5) Az alsó szigeti járásban, Tsalló közben: szerdahely; n) Vásárut o). Bős, p) körűl sántzoltt kastéllyal.

6) A' Vajkai járásban, a Duna két partján: Vajka a' Duna mellet a). Sok erdövel, és jó föld del, mellyet a' Duna gyakran el önt.

7) A' hegyentúli járásban: Dévén, b) a' Duna mellett az Ország szélén c). Stomfa d). Malatzka, Frantziskánok klastromával. Gajár e) közel a' Morvához. Nagy Levárd f). Sz. János g). Austria határ szélein.

Nevezetesebb falúk: Felső Diós, jó borral. Deite (fele). Magyar Bél, derék kastéllal. Maszt, Ro-

---

c) 2060. d) 1790. e) 1045. f) 837. g) 1316. h) 2613. i) 1760. k) 420. l) 1184. m) 550. n) 657. o) 1048. p) 1806.

a) Lak. L. 1105. Lakosi az Esztergomi Érsek Predialistái, a' kitől függenek, 's különös (Vajki) Törvény székek van, egy Palatínussok. Al Ispánnyok, Jegyzőjők, és szolgabirájok. Gyüléseik, Octavaliáknak neveztetnek. Eleik az Érsek Banderiumához tartoztak, és meg nemesíttettek. b) 1524. c) 3374. d) 2353. e) 1858. f) 2762. g) 1754.

mai régiségekkel. Tallós, fenyiték házzal. Illyés Háza, Nagy Magyar, Fel Báron, Marienthal, hajdon Paulinusok klastroma. Tsallóközben Bátsfalva, 4 Tejed, 4 Ethe, 7 Patony, 12 kartsa, Gomba. Sz. Antal Frantziskan. klastromával.

Az emlétett várakon kivül van: Szomolyán, és Eberhardon Tsallóközben, a' hol Templariusok voltak; Dévén, Borostyánkő, Detrekő, és E'leskő. Sz. Jakabon Czizszterszi, Modrán, és Nagy szombatban Benedeki Monostor volt.

Az útak minden felé jól vannak készítve.

Posta állások, a' hegyen túl: Stomfa 1. Malatzka 1½. Sz. János 2. Holits 1½. N. szombat felé: Tseklész. 1. Sárfő 1. N. szombat. 1. Galgótz 1½. Buda felé: köptsény ½. Bétsfelé: Altenburg Ringelsbrunn 1. Fischament 1. Schwechet 1. Béts 1.

2. Nyitra Vármegye. Neutraer Gesp.

Nyitra vármegye éjszaki, és éjkeleti vidékeit foglalja Magyar Országnak rendetlen formában, a' honnét több vármegyékkel határos, ugy mint Thurótz, Bars, Trentsin, komárom, Posony, és Morva széleivel. Déli része síkság, szép erdőkkel, termékeny földekkel, hasznos legelőkkel; éjszaki nagyobb része ellenben igen hegyes. A' három leg nagyobb hegy sorok keleti éjszak felé kies völgyeket képelnek, mellyeken a' Vág, és Nitra folyik. Nevezetesebbek: az Ostri Vrch, Stribernyik, Gabor, Havrán, Inovetz; Zobor. é- a' t.

Folyó vízei: a' Vág; Nyitra, melly Német Prónya felett támad, 's a' Valaszka Bellát, és több kisebb vizeket, mágával viszi. A' Zsitva keleti határait mossa. A' halas Budvág Tsejte mellet ered. A' Blava, és Miava nyúgoti részén folynak. Levegője fekvésének külömbféleségére tekíntve majd hideg, majd meleg, de tiszta, és egésséges. Termése, búza, zab, és a' borok közt nevezetes: az újheli, és Tsejtei. Sok júhot nevel, (híres a' Holitsi selyem gyapjús) számos szarvas marhája, és

lova van, savanyú vízei közt híres a' Drahovai, 's Bussótzi, meleg ferdői közt: a' Pőstényi, és Bajmótzi, Kréta Banka mellett találtatik.

Lakosok. Ez egy a' leg nagyobb vármegyéi közűl az Országnak. Terjedése 121 □ m. mintegy 400,000 Lakossal: ki vévén mint egy 70,000, kiknek nagyobb része Protestans, mind katholikus: többnyire a' Nítrai püspöki, egy része pedig az Esztergomi Érseki mégyében.

Éjszaki részét $\frac{3}{4}$ Tót, az alsót Magyarok lakják: de vannak néhány helységekben Németek is; 1 szabad kir. 1 Püspöki, 38 mező Városban, 415 faluban, és (Mednyánszky szerént) 47 pusztán. Magda 32 tesz. A' kézi szorgalmatosság jó divatban van.

Fel Osztása: 5 Járás. A' szakoltzai, Vág újhelyi, Bodoki, Nyitrai, és Baimótzi, Portája (1819) 288. szakoltzánok 5, egész ház hely 7450, helyes paraszt 16,188 Jelesebb Lakhelyek:

1) A' szakoltzai járásban, nyúgéjszaki részén; 1 szakoltza (skalitz), a' Morava mellett, királyi város, 6160 Lak. kis Gimnáziuma vagyon, a' Sz Ferentz szerzetesi vezérlése alatt. Sok posztós mester van benne. Jelesebb épűletei: a' királyi fő harmintzad, és könyvnyomtató műhely. A' szőllő mívelés virágzik körűlette. Veres márvány kő bányája van.

2) A' következendö mezö várasok: Holits 4556 Lak. szép királyi vár kastéllyal fényes, mellyben hajdon a' királyi familia mulatozott; nevezetes spanyol juhnyájáról, a' királyi ménesről, vad rétze fogdosásról, és fejér tserép edény fabrikájáról. A' karmeliták Templomában B. Aszszony tsudálatos képe tiszteltetik. Egbel; 2600 Lak. sok kendert termeszt. Kénköves ferdöje van. Sasvár, Schassin 2543 Lak. Austria, és Morva közelében, nagy roppant Templommal, és klastrommal; a' Paulinusoké volt. Nagy bútsús hely a' fájdalmas B. Aszszony képével. Karton fabrikájában 1000 ember dolgozik. Radosótz 1050 Lak. Szobotist 3088 Lak. körűlötte laknak az úgy nevezett Kopani-tsárok, (Habánok), híres kapások. Szenitz: 2694 Lak. kik közt 886 'Sidó;

itt len, kender, és bor terem, gyapjúval kereskedik, jó vásárokat tart. Sándorf: 1167 Lak.

2) A' Vág-Újhelyi járásban, á' Vág folyó körűl: Galgótz, mező város: 4060 Lak. Gróf Erdődy szép vára; 's narantsos kertye, gabona termesztés, és eleven kereskedés diszesíti azt. Magassága 428 láb a' tenger színe felett. Pőstény, közel a' Vagkoz, 300 Lak. termékeny, és kellemetes vidéken, orvos meleg fördejíről hires, mellyek két félék, iszap ferdő, és kád ferdő. Némellyek iszszák is vizét: a' melegség a' Vág vize nevelkedésével emelkedik a' 33° tól 60° ig. Derék épűlet áll a' vendégek, és betegek számára.

Vág-Újhely; Neustadt; m. v. 5777 Lak. kik közt 2458 'Sidó a' Vág mellett, igen jó veres bort termeszt, és sert főz; eleven kereskedést űz gabonával, júh bőrrel, viaszszal. Van a' Plebánia templomon kivűl 2 Sinagoga, Harmintzad, és sóház. Tsejte: 1650 Lak. jó boráról híres. Ó-Tura: 5606 Lélekkel; vajjal kereskedik. Miáva: 10,967 Lak.; sok lent termeszt, pálinkát főz, olajt üt, van köszenes sáffránnya, és sok mester embere. Brezova: 6302 Lak.; pálinkáját meszsze hordja. Jókő: 1457 Lak. tserép edénnyével üz kereskedést. Vitentz: 2134 Lak.; Sok posztó készítővel. Verbó: 2912 L. szép kastéllyal, és kertel.

4) A' Bodoki járásban; Nagy Tapoltsáu: 2539 L. valaha kir. város volt. Gabónát, bort, és jó sáffrányt termeszt, jó kenyeret sűt, jó izű sert főz, jó vásárokat tart. (kivált marhával). Valamint Új-Városka is 396 Lakossal

Bajna: és Radosna szöllő hegyekkel.

5) A' Nyitrai járásban: Nyitra, Neutra, Nitria, püspöki város 7000 Lak., a' Nitra folyó mellett, gyönyörű vidéken; leg alább vára Magyar Országban a' leg régiebb lak helyek közé tartozik; sőtt egy régi kéz irás szerént 396 eszt. k. u. szül. után. Sunnia itt már Püspök volt. A' 9 században Nyitra az itt uralkodó Morvai Tótoknak Püspökjökkel ekeskedett. A' Magyar pogányság el űzte a' keresztény

Papságot, Sz. István király ismét viszsza térítette azt, a' ki is a' Zobor hegyére Benedeki Barátokat helyheztetett. Nyitra fekvése különös szépségű egy tágos nagy térséggel kerített dombon. Püspöki szék káptalannal, és Papi nevendék házzal, gimnaziummal, mellyet a' kegyes oskolás Atyák tanítanak, és Sz. Ferentz szerzetesi klastromával. Épűletei közöt jelesebbek: A' püspöki Templom, és palota a' domb éjszaki magasabb végén álló várban a' káptalannal, a' vármegye háza, és gimnazium. A' Nitra víze 3 oldalról köríti ezen szép lakhelyt, 's tavaszkor, közönségesen, a' déli sik térséget egész a' Dunáig áradó vizével el öntvén, a' szemet tenger öböl formájával igézi.

A' mező városok: Érsek újvár: Neuhäusl, a' nitra víze mellett, a' Vármegye leg alsó szélén, 6760 lakossal, és Sz. Ferentz szerzetesi klastromával. Hajdon olly nagy erősség volt, hogy a' győzedelmes ostromló Törököknek tiszszer ellent állott légyen. 1725 le rontattak kő falai. Ghimes, szomszédságában egész gesztenye erdő találkozik. Surány, a' Nitra mellett. Komjáthi, a' Nitra mellett, egy szép kastéllal; itt 1886, amott. 1766 Lakos van. Ürmény, 2748 Lak. derék kastéllyal, és rósólis fabrikával. Sempthe, a' Vág mellett, 1105 Lak. szép kastéllal. Szered, ujvároska a' vág jobb partján, 2583 Lak. Motsonok 1740 Lak. Séllye, a' vág jobb partján 2173 Lak. Farkasd, ugyan ott 3056 Lak. és révvel. Mind ezen helyek sokat szenvedtek a' Török háborúkor. Most a' ki áradó vág pusztítja azokat egy részről, más felől iszapjával termékenyíti.

6) A' Bajmótzi járásban, éjszakra a' Nitra forrása körűl: Német-Próna közel a' Nitra forrásához, Német lakosokkal. Bajmótz Nitra mellett; Apátursággal, és meleg ferdővel. Privigye, a' hol a' kegyes Oskolás Atyáknak gimnazíumma van, sok posztósokkal, és vargákkal. Sz. Katsán, mellynek Lakosi Vesztenyitzi, és Tapoltsányi Sáffránnyal, 's más

portékákkal kereskednek. Nyitra-Zsámbokrét, ferdője vagyon a).

Hajdoni Monostorok, mellyek egészlen el pusztúltak: Vágújhelyben, a' szerzetes káptalaniaké. Zobor, a' Benedeki; Koloss, (kliss) és Ludány, hasonló képpen a' Benedeki Barátok Monostora. Régi várok, mellyeknek részint divatja, részint omladéka, részint tsak emlékezete van: A' déli részen: Érsék újvár. Surany, Komjáti, Sempthe, Nyitra, Ghymes, Apony. A' Nyitra völgyében: Bajmótz, Kesellökő, Bodok. A' vág víze körűl: Tsejte: Jó kő, (Leopold vára) építtetett I. Leopold alatt, a' Vág mellett, Nagy szombattól kelet éjszak felé, motsáros helyen, és igen meg erősittetett a' Török ellen; most az erősségen kivűl gyámoltalan katonák háza, két fegyver tár, és élésház van benne. Galgótz, Temetvény, Festény felett. Sasvár, Berents, Szobotist mellett. Korlátkő Sándorf felett.

Posta állások: Nyitráról; Poson felé: Galgótz 1½, Nagy szombat 1½, Galgotztól Trentsin felé, Nagy Répény 1¼ Nagy Tapoltsány 1, Nyitra Zsámbokrét 1. A' Vesztenitz 1, Bajmótz 1¼, Rudnó 1½.

3. Trentsin Vármegye.

Az Országnak keleti, és éjkeleti részén, Gallitziával, Morvával, és Silesiával határos egy része.

A' vármegye egy nagy völgy, mellyet a' Kárpát, és Galgótzi hegysor folyama képel. Ennek nevezetesebb részei fel felé: a' Machnáts, Fatskovszka, Naklate, Kitsera, Vintzov, Magura, Stocha, Roszudetz, Pupor, és Bukovie. A' kárpát hegy sor itt már nagyra emelkedik kősziklákkal halmozva. Szoros által menetelek: a' Kárpátok közt Morvába, a' Sztranyáni V. új helyről, és Betzkóról; Trentsínről

---

a) Jegyzés: Mivel a' közönséges Mutató könyvében Magyar Országnak mindannyi helységek, és puszták elő jönnek A, B, C, szerént a' Megyével együtt, mellyben feküsznek, tsak némelly kevés Megyékben teszünk emlékezetet egy két nevezetes falúról.

a' Hrozínkói, és Vlari, Puchóról a' Liszai, Silesiába a' Jablunkai.

Folyó vizei, a' Vág. A' Zsilintza, a' Kiszutza, mellybe a' Bistritza szakad; ezek a' Vágba folynak, a' Machnátska a' Nyitrába siet.

Trentsin nem igen ditsekedhetik jó földel, de hegyei telye vannak marha, 's leg inkább júh nyájokkal. Levegője a' sok havasok miatt hideg, de egésséges. Mátyus földje nevét veszi Mátyás Nádortól, a' ki a' 14 század elején itt uralkodott. A' lakosok a' gabona hijányát kézi mesterségekkel, gyűmölts termesztéssel, fa metélléssel, és a' vági hajókázással potolják, sok júh sajtot, és vajat készítenek, bora kevés terem, de bor víze, és meleg fördeje jó van.

Lakosok: 87 $\frac{83}{100}$ □ m. mint egy 300,000 emberrel, a' kík Tótok, Magyart, és Németet keveset találni, Katholikusok; az egyébb vallásúak talám 30,000, 1 szabad kir. városban, 19 mező városban, 387 faluban, és 11 pusztán.

5 Járásra Osztatik: 1) a' Zsolnai, 2) a' Vág Besztertzi, 3) a' közép, 4) az alsó, 5) a' hegyen túli. Portája (1819) 167, Trentsin városáé 3. Egész házhely 6672, ház helyes paraszt 19,252. Jelesebb Lakhelyek:

1) Az alsó járásban: Trentsin, régi szabad kir. város a' vág bal partján termékeny vidéken. 350 épületiben alig találni 3000 Lakost, a' mellette fekvő nagy vár magos kőszíklán áll. Jelesebb épületei: a' plébániai Tempom, a' Jesuiták szép Temploma, a' Piaristák Collegiuma, Temploma, és gimnáziuma, a' vármegye háza, 's a' protestansok Temploma. Sere nevezetes Trentsinnek.

Nem meszsze Trentsíntől van Teplitz falú, mellynek ferdője, és ivó forrása igen nevezetes.

Betzkó, a' vág mellett, tágos, és termékeny földjei, szöllő hegyei, terjett erdei, és nagy legelői vannak, gyümöltsel is bővelkedik. Van egy Franciscan. klastroma, 1940 Lak. A' Tservenáhorán szép veres agyagot ásnak.

2) A' közép járásban: Dubnitz, 1690 Lak. közel a' Vághoz, szép kastéllal, és kerttel. Illava, 1900 Lak. szorgalmatos lakosakkal, és 7 vásárral a). Belus; meleg ferdővel 1990 lakosi közt sok fazékas van. Lednitze, kő szén bányával, 805 Lak. Puchó jeles városka, 805 Lak. Só házzal, sok posztóssal, fazékassal, 's egyébb mesterekkel. Pruszka, munkás lakosokkal. Kossa, a' vág mellett.

3) A' Vág Besztertzi járásban, a' Vág folytában feküsznek: Vág Besztertze, sok nemesek, és Mester emberek lakják. Predmír, Bitse, só házzal, 2890 Lak. Rájetz, szép, és eleven város, 3000 Lakossal, kellemetes vidéken, 200 vargát, 1 papíros malmot, sok lent, és kendert találni benne. Egy orrányira attól híres meleg ferdőket lelni. Domanitz.

4) A' Zsolnai járásban: Zsolna, Szillein, nevezetes szabad város a' Vág partján, róna földjén sok árpa, ro's, és káposzta terem, sere is híres: kereskedik borral, vászonnal, 's egyébb portékákkal. A' plébánia Templomon kivűl van a' Frantziskánusoknak is Lakhelye, a' kik az ifjúságot tanítják, 2350 lak. Teplitz, a' Vág jobb partján, pálinka égetője jeles, 870 Lak. Várin b), a' Vág mellett. Kiszutzaújhely, borral kereskedik, 1500 Lak. Tsátza közel a' Silesiai határhoz, Só, és vámházzal, 4170 Lak.

5) A' Hegytúli járásban; Bán, eleven kereskedése, és kilentz vásárja van, 2560 Lak. Nevezetesebb falúk, Chocholna, savanyú vízzel, papíros malommal. Jastra, Kubra, Nyimnitz, Meltsitz, Szutsa, Orecho, Kosztelna, Zsamarótz, savanyú vízekkel. Babót, kis Szlatina, és Brunistye, papíros malmokkal. Kis Chocholna. Fatskov, üveg hutával, Zay-Ugrótz, sok posztósokkal, nagy kastéllal, és szép kertel ékeskedik. Várak szép meszsze kilátással: Trentsin, Bolondotz, Illava, Oroszlánkő,

---

a) Itt hajdon Templariusok laktak.

b) Máskép Várna, 1510 Lak.

Lednitz, Vág Besztertze, Bitse, Budetin, Óvár, Sztretsen, Lietava, Szulyov, (Roháts) Ugrótz. Szalkán (De Rupibus) hajdon Benedeki Monostor volt. Posta állások: Thurótz Zsámbokrétról: Zsolna 1½ Tsátza 2, Jablunka 1¼.

4. Árva Vármegye.

Az Ország éj keleti részén, egy része Gallitziával határos. 15—1700 lábbal magosabben fekszik Pestnél, egészlen körűl van véve majd égig emelkedő szűnetlen havas kőszíklákkal, mellyek belső részein is által futnak. 162,338 hód haszon vehető földjének több felénél erdős hegy. Nevezetesebb hegyek: Bukovie, Ossufskova, Ussusta, Hruba, Butsina, Zlato polye, Beszkid, Podpilszkom, Podbabon, Dlha Butsina, Magurka, Babagura, Tsernyetz, Zsylitz, Kárpát Chotár, Farkaska Skala, Bobrovetz, Javorina, Volovetz, Roháts, Zeleno, Banovka, Szivy, Redikálno, Biela, Szkala, Holitza, Priekopa, Chotár, Daníelki, Chots, Tsebrad, Raditsin, Szkarednits, Ostri, Sip, a' kis Fatra, és Vlesze. Benn a' tartományban: Priszlop, Thérni Vrch, Uplazi, Okruhlitza, Parats, Tsremos, 'Sjár, Oszobita, Kriván, Pilszkó, Polány, Pekelny. e' a' t.

Vizek: A' Fejér-Arva Ossuskovából fakad, minek utánna a' fekete Arvával, és Oravitzával egyeledett, Kralován mellett a' Vágba esik. Bori motsár ½ m. hoszszuságú a' keleti határ mellett.

Levegője hideg, de egésséges. Földje kavatsos, és sovány; de a' lakosok szorgalma még a' kőszíklákon is Zabot termeszt. A' Zabon, árpán, és krikán kivűl tsak kevés ros, de krumpli bőven terem. Lent igen sokat, és jót gyűjtenek. Marhában nints szükség; júh pedig nagy számmal nevelkedik, sajtot, és vajat jót keszíttenek. A' nagy erdőkben sok vadak, medvék, farkasok, zernék, vadketskék, sasok, fogoljok, fajdok, tászár madarak találtatnak. A' szörnyű sok erdő sok hasznot hoz az árva víze segédjével. A' krumputz fenyőből, (pinus monta-

na) melly a' kárpát felsőbb részein nő, hasznos olajt készítenek, 's azt meszsze földre el hordják. Betses itt a' tiszafa, tzirbolya fenyő, szurkos fenyö. e' a' t. Szlanitza mellett Sós víz is van.

Lakosok, 37 $\frac{42}{100}$ □ m. 5 mező városban, 96 falub. 3 pusztán 90,000 Lakost találni. Tótok. Katholikusok, mint egy 10,000 kivűl. Esmeretesek a' vászon készítésről, és hordozásról, drótozásról, és a' nyári gabona, 's takarmány gyűjtésről az al földi pusztákon.

4 Járásra osztódik: a' Kubini, Arvai, Trsztenni, és Námesztóira. Portája (1819) 63. házhelye (12,619 ház helyes paraszttal) 4774. Derékebb helyei:

1) A' Kubini Járásban: Nagy falú, az Arva víz mellett, sok lent, kendert, hajdinát, Zabot termeszt; sok szép gyóltsot készít, gyoltsal, búzával, fával, marhával, sajttal. e' a' t. kereskedik, és sert főz. Also Kubin, az árva víz mellett, a' Vármegye házával, és szép kő híddal diszes.

2) Az árvai járásban: árva vára, magos, felséges kőszíklán, 3 részből áll; valaha híres erősség volt. Innét veszi nevét a' Vármegye, és nagy Uradalom. Hajdon Templariusok voltak itt.

Tordosin, az árva, és orovitza folyók közt, sóházzal.

3) A' Trsztenni járásban: Trsztenna, híres nagy marha yásárairól, és vászon kereskedéséről.

4) A' Namesztói, járásban: Namesztó, a' fejér árva partján, vászonnal kereskedik. Nagy Templommal, és szép kastéllal ékes.

Nevezetesebb faluk: Lipnitza, Fejér patak (papíros malomnal). Usztya, Veszele, Villa nová, Zubritz, Zubrohlava. Az éjszaki hegyek közt tsak magány házokat találni széllyel.

Fel hánt útja, és szép kő hídjai ritkák az Ortzágban. Posta nints.

5. Liptó Vármegye.

Ez a' Vármegye egy nagy széles völgy, magos hegyekkel kerítve, a' millyenek a' kis Fátra, és Roháts ágaikkal, a' Kriván 7538 láb magos; Pisna, Alina, és Tomanova. Hochvald, Király hegy, orlov, Vápenitza, Javorina, Ramsa, Botzai hegy. Gyömbér, (Dumber) kis Gápellete, Baba, Szoliszko - Magarka Ckabianetz, Prassiva, Haadlinka, Holitza, Kortinitza, Sturetz, Kriszna, N. Fátra, Stoch, Siprum, Sidor, Szmrkovitza, Szalatén, Kuttin. és a' t.

Nevezetesek a' Demenfalvai, Benedekfalvai, és Oknói barlangok szép tsepegő kövekkel, setét üregekkel.

Folyó vízek: a' Vág, melly ezen hegyek közt ered, 's fel veszi a' Kárpátból folyó: Vásetzka, Sebes Bela, Bótza, Bobrovetska, Skucha, és Revútza folyókat; melly már kir. Lehota mellett a' Liptaiak fával, deszkával, séndellyel. e' a' t. kereskedő talphajóit el viszi.

Tavak, jelesebbek: a' Tichai, a' Zöld tó, a' Tsorbai, és Hal tó. 3 vízesés a' nagy és kis Kriván közt; bájító a' Hal tónak szornyű magosságról zuhogó rohanása, a' Demenfalvai barlang, és a' Lutskai ferdő szomszédságában a' vízesések. e' a' t. Több savanyú, és ferdő vízek.

A' Levegő hideg, a' tél sokáig tart, a' zivatarok, esők, víz áradások nem rítkák. A' Chots hegyen már Augustusban sokszor hó esik.

Termék: kevés, apró szemű búza, és liszt fizető ro's; elég, 's jó árpa, leg több zab. Elegendő fözelék, kivált borsó, és krumpli sok van. A' köz ember jó sert, és ro's pálinkát iszik. Len bőven terem, erdőség 186,152 hód; legelő sok, és jó találkozik, vaja, 'siros sajta, és turója meszsze földre vitetik. Az apró szarvas marha sok tejet ád. A' nagy erdők tele vannak vadakkal. Sok medve, farkas, nyúl, őz, vad ketske, a' patakokban pisztráng, a' Vágban több nemű hal, és rák lap-

pang. A' 'madarak közt nevezetes a' sas, és sok fajdtyúk. Asvány sok találkozik; u. m. arany, ezüst réz, piskoltz, vas, veres föld, jáspis, és topáz. Só víz, savanyú, és orvos vizek.

Lakosok: $42\frac{42}{100}$ □ m. mintegy 70,000 Lakossal, a' kik nagyobb részínt Katholikusok, és Tótok; kemény természetű, munkás, szántó vető, bányász, juhász, faragó, hajós, és kereskedő emberek, 10 városban, 130 faluban, és 8 pusztán. Ez a' Vármegye a' XV században Hertzegség volt egy üdeig.

Fel osztatik a' keleti, nyúgoti, déli, és éjszaki járásra. Portája (1819) 46. házhely 1636. paraszt 4349. Jelesebb mező városok:

1) A' keleti járásban: Szent Miklós, a' Vármegye közepén a' Vág mentében, 4200 Lakossal, kik közt 400 'Sidó. Díszesíti azt a' Vármegye háza. Sok sert, és pálinkát főznek, és kereskednek lak.

Verbitz 2100 emberrel. Hibbe, Geib, 2700 Lakossal jó szántó földjeik vannak.

Bótza, 2840 láb magos hegy oldalon, híres az arany bányáról. Az arany értz zuzó malom, és kéneső segítségével huzattatik ki az értzből, 's egy kis alma nagyságú golóbits formában küldetik Bétsbe, Besztertze bányán által. A' férfiak mind bányászok, az aszszonyok lennel, és vászonnal bánnak. Van savanyú víze is.

Az alatta fekvő Malu'sina, (Királyi, jeles, hámorok) 2111 láb magos: az Ipolitza völgy 2732, a' fekete Vági puszta 2200 láb.

1) A' Nyúgoti járásban: Rosenberg, a' Vág bal partján, közel 2200 emberrel. Van benne Piaristák Collegiuma, Gymnazium, só hívatal, fekete márvány, réz bányák, savanyú víz, papíros malom, több fazékasok. Felette van Likava vára, régenten János Hertzegé volt. Itt a' Templáriusok laktak valaha.

Szliáts 3 helységből álló mező város, savanyú vízzel.

2) Az éjszaki járásban: Szelnitze, és Tarnótz,

sert, és pálinkát főznek, jó borsót, sok lent termesztenek, 's vászont készítenek. Nagy Bobrótz.

3) A' Déli járásban; Német Liptse, népes, munkás mező városka. Folyója körűl arany bánya van, de bővebbek piskoltz, és vas bányái. Jó sert főz. Nevezetesebb falúk: jó savanyú vízzel: Bessenova, Nagy Selmetz, Sztankovan, Tepla, Benedekfalva, Magyarfalva, Smretsán, Konszka, 'Sjár, Sz. Ivány, Rosenberg. e' a' t.

Leg híresebb a' Lutskai meleg ferdő. 1842 láb magoson. Inni, és fördeni hasznos, Gombás, és Novoti, üveg hutákkal.

Liptó újváron, (Hradek) van egy nevezetes intézet, és jeles vas hámorok, mellyekben fegyver, és mindenféle vas eszköz készűl. Királyi kamarai uradalom nagy erdőséggel.

A' posta állások: Nóltsóról Rosenbergára Bertalanfalva 1 $\frac{1}{2}$, Pettendorf 1, Okolitsna 1, Vichodna 1 $\frac{1}{2}$, Lutsivna 1 $\frac{1}{2}$, Rosenbergáról Besztertze felé: Oszada 1 $\frac{1}{2}$, Óvár 1 $\frac{3}{4}$.

6. Thúrótz Vármegye.

Keleti részén Magyar Országnak, mint egy kert, magos hegyekkel be van kerítve, mellynek tsak két kapűja van. Hegyei; a' Nyitrai, galgótzi, és kárpát nyúlatok. A' Nagy Fátra, Stoch, Kriván, Liszetz, Chlm, Pleszszovitza uszta, Osztra, Hermanetz, Harperg, Ribnetz, 'Sjár, Fatskovszka, Schvartzenstein, Rabenstein, Hollerstein, Kitsera, Biada, Vintzov. A' Mazarna, és Dupna barlangok. Vízei: a' Thurótz, mellybe sok kisebb folyik, 's azokkal együtt a' Vágba szakad. Levegője hideg, de tiszta, és egésséges. Termék: Búza kevés, árpa elég, zabot el is adhat. Főzelékje elegendő. Híres a' thurótzi édes répa, melly meg szárogatva a' piatzokon árúltatik. Krumpli bőven terem, gyűmöltsben, (kivált szilvában), sints szükség. Krumputz olajt is készítenek. Orvos fű sok van. 158,821

hód haszonvehető földből 83,758 hód erdőség, 62,442 hód szántó. Sok júh nyáj legel a' jó füveken, sok vajat köpűl; egy ménes is van. Híres a' Stubeni ferdő. Vannak savanyú vízek.

Lakosok: 21 $\frac{30}{100}$ □ m. 50,000 Lakossal, a' kik Tótok, igen kevés Németen kivűl; mint egy $\frac{2}{5}$ rész Katholikus, 6 mező városban, 95 faluban, 9 pusztán. 4 Járásra osztatik: a' Szklabinai, Blatnitzai, Mosótzi, és Znio vár allyaira. Portája (1819) 57. 1234 egész hely. 3136 helyes paraszt. Nevezetesebb mező városok:

1) A' Szklabinai járásban: Sz. Márton, a' Thurótz jobb partyán, derék vármegye házával, gyűléseivel díszes. Nagy szép Kathol. Temploma van. Sere betses, és 6 vásarja igen eleven. Szutsán, közel a' vághoz, szép város házával, só házzal, és sok 'Sidóval. Turány, nem meszsze a' Vágtól, egy nagy hegy alatt, szép fekvése gyönyörű kilátást ád, földjei termékenyek. A' Szklabinai vár magos hegyen áll, a' honnét az egész vármegyét el látni. Kedves mulató helye volt I. Lajos, Sigmond, és I. Ferdinánd Királyoknak. Thurótzon a' Praemonstrátiaknak volt hajdon Monostorok.

2) A' Mosótzi járásban: Mosótz, közel a' Thurótz folyóhoz, derék vásárokkal.

3) A' Blatnitzai járásban: Blatnitza vára, magos, és meredek kőszíklán a' keleti hegyek alatt; valaha a' Templariusok bírták.

4) A' Znio várallyai járásban. Tót Prónya, savanyú vízzel. Znio vár allya, klastrom, vár omladékival, mellybe IV. Bela magát a' Tatárok elött vonta, a' hol is utóbb Prépostságot fondált, 's azt későbben a' Jesuiták bírták.

Nevezetesebb falúk: Alsó Stubnya, Budis, és Stjávnitska, ezeknek savanyú víze, az első mellett jó meleg ferdő van. Trebostina, és Bisztritska hegyein nevezetes tavak vannak. Netzpál mellett papíros malom.

Útjai ezen vármegyének igen jók mindenfelé,

Pósta állások: Bajmótzról Liptó felé: Rudnó $1\frac{1}{2}$, Thurótz Zsámbokrétről Zsolna $1\frac{1}{2}$.

7. Bars Vármegye.

Éjszaki része igen hegyes; leg nevezetesebb hegyek határai közt: a' Körmötzi, Selymetzi, és Bakabányai hegyek; mellyekből ásódík amaz Arabiaival vetekedő magyar arany. Azután a' Klak, a' Hrusó, a' Konánó, 's más majd magosabb, majd alatsonabb hegy ágok. Folyó vízek: A' Garan, Zsitva, Nyitra, Körmötzi, Sz. Kereszti, Szklenoi, Vihnei, Zsarnótzi, és Benedikti kisebb vízek.

Terméke. Éjszaki része követses, és hidegebb levén, marha tartásra inkább, mint míveletre alkalmatos, a' déli ellenben jó búzát, és bort terem. Itt a' levegő is egésségesebb, mint ott, a' hol a' sok huta, és hámor gőz, 's a' bányákból folyó egésségtelen víz az embereket nyomoritja, és golvásítja. Körmötz, és új bányán leg finomabb arany van egész Európában, a' melly fogyatkozik. Arannyal egyelített ezüst, kevés réz, és vas, gálitzkő 's t. e. f. Malomkő, híres orvos kútak, és meleg ferdők. A' nagy erdőségek elő segítik a' bányászást, makkolást, és fázást, a' Garan melléki Berkek a' Török háborúban, a' lakosoknak oltalom helyűl szolgáltak. Legelője, szarvas marhája szükségére elendő.

Lakosok. $49\frac{16}{100}$ □ m. mintegy 120,000 Lakossal, a' kik jobbára Tótok; kevés Magyarok, és 50 helységben Németek. Leg nagyobb része Katholikus. A' bányászok, hámorosok, és fa vágók száma nagy 2 szabad Királyi, 12 mező városban, 200 faluban, 17 pusztán.

Fel osztatik 4 járásra: a' Felső, vagy oszlányi, Tapoltsányi, Verebélyi, és Lévaira. Portája (1819). 108. a' két kir. városnak 13, házhely 1862, helyes paraszt 5454. Jelesebb helyek:

1) Az oszlányi járásban: Körmötz bánya, közel az éjszaki határhoz, keskeny, és mély völgyben, szab. kir. és első Bánya város, a' belső vá-

ros tsak 32 házból áll, de annál nagyobb a' külső, valami 12,000 Lakossal. Leg nagyobb dísze az arany bányák. Derék épűletei közt nevezetesek több Templomok, egy kis vár, a' bányász tiszti, és pénz verő ház, a' választó ház, Stompok, és mosó színek. Van gimnazium is, és nemzeti oskola.

2) Új-Bánya, Königsberg; szab. kir. város a' Garan mellett, nagy hegyek közt szomorú tekíntettel, és 4000 Lakossal. Régi híres bányászatát a' föld mívelés, serfőzés, és üveg tsinállás pótolja. Van bányász tisztsége.

3) A' mező városok: oszlán, közel a' Nitra vízéhez, szép a' fekvése, és tseresnyéje, 's jó a' buzája.

Hochwiesen (Velkapole) sok jó szénát termeszt, Sz. Kereszt, a' Garan mellett, a' hozzá tartozandó 18 falukkal a' Besztertzi Püspöké, a' ki többnyire itt lakik; szép fekvése, és kilátása van, mellette a' Saskő vár. Zsarnótz a' Garan mellett, selymetznek kenyér kamarája, a' honnét ide hozzák olvasztani az értzet, sert is főz. Felette van Revistya vára.

2) A' Tapoltsányi járásban: kis Tapoltsány, 1093 Lak. a) díszeskedik a' vármegye házával, uradalom épűletivel, és szép kertekkel, sert főz, savanyú vize is van. Aranyos Maróth, 3375 Lakossal szép épűletekkel, sok posztósokkal.

Sz. Benedek, a' Garan mellett, 1120 Lak. Benedeki Apátsággal, (de juxta Gron) mellyet I. Geiza alkotott. Levél táros hely.

3) A' verebélyi járásban: Verebély, a' Zsitva partján, jó búza földön, 1506 Lakossal, a' kik az Érsek Primás Nemesei, és a' Verebélyi Törvényes széktől függenek.

4) A' Lévai járásban: Léva, a' Peretz patknál, 4787 Lakossal: termékeny földje sok jó búzát, bort, és dohányt hoz, marhát, 's júhot nevel; sok

---

a) Felette van a' Hrussa vár.

bőrt készít, pálinkát főz; jó vásárjai, és számos tzigány musikássai vannak. Hajdon híres, és erős vár omladékai emlék jelek a' vérengző Török háborúból. Van gimnaziumja is, és savanyú víze.

Ó Bars, a' Garan jobb partján, 770 Lakossal, régi nagy klastrom düledékivel. Uj-Bars, a' Garan bal részén 700 Lakossal. Szőllős Garam, 961 Lakossal bort termeszt. Nagy Sarló, 737 Lakossal. Derék lovakat nevel.

Nevezetesebb faluk: Geletnek, Hlinik, malom kő bányával. Ebedetz, papíros malommal, üveg hutával, és savanyú vizzel. Nyér, ménessel, Szklenot, Glashütte, híres meleg fördejiről, valamint Vihne is.

Posta állások: Verebélyről Selmetz bánya felé: Léva 1½, Báth 1. Lévától Esztergom felé: Zseliz 1½, Keménd 1½.

8. Esztergom Vármegye. Comitatus Strigoniensis. Graner Gespanschaft.

A' Duna által két egyenlő részre (éjszaki, és délire) osztatik. A' Dunán inneni részén csak a' párkányi hegy jeles; de annál hegyesebb Dunán túli fele, a' hol nevezetesebbek: az Arpás, Tsokáskő, Fejérkő, Szamár hegy, a' Geretse, őr hegy, Pilis hegy, Gete, és Strá'sa hegy, melly alatt 1685 a' Törökök meg verettettek. A' Változó hegyek, dombok, kies völgyek, tágas térségek, a' felséges Duna, Garan, és apróbb folyók, a' szép szántó földek, rétek, szőllők, a' mindenféle fákkal bővelkedő erdők, igen kellemetesítik Esztergom Vármegyét. Dorog víze is itt folyik. Több motsárokat hagynak a' folyók magok után, kivált Dunán innet. A' Duna 4 szigetet képel.

Földje jó búzát, 's egyébb gabona nemeket, jó fejér, és veres bort hoz. A' gyűmöltsben sints hijány. Vannak homokos vidékjei is. 149,638 hód használtt földből, 63,906 hód szántó, 21,521 rét, és legelő, 6853 hód szőllő, 54,651 hód erdő. Van

veres, zöld, és vegyesszinű márvánnya, kő szene, sok jó hala, és rákja.

Lakosok: 19 $\frac{11}{100}$ □ m. majd 68,000 lakossal, 1 szabad királyi, 4 mező városban, 45 faluban, és 3 pusztán; leg több Magyar, és Katholikus lakosa van. Az Esztergomi, és Párkányi járásra osztatik. Portája (1819) 59, Esztergomé 8, egész hely 1779, helyes paraszt 2828. Jelesebb helyek:

1. Az Esztergomi járásban: 1) Esztergom (Strigonium, Gran, Ostrihom) hajdon Istropolis, vagy Istrogranum, neve volt, mivel hogy itt a' Garan víze a' Dunával egyesül. Eredetéről ezen jeles városnak semmi bizonyost nem tudunk. Azt állítják némelly Irók, (Nagy Lajos Úr szerint) hogy az már 155 eszt. a' víz özön után fenn állott légyen. Arról kétség nem lehet, hogy az Krisztus U. születése után a' X-ik században nem tsak virágzott, hanem Magyar Országnak, ha nem fő, leg alább jeles városa volt; mivel hogy Geyza, a' Magyarok Fejedelme abba Lakszékét helyheztette. Itt született a' Magyar Hazának tökélletes Boldogsága alapolója, a' Magyar Nemzetnek Tsillaga, valódi Atja, és halhatatlan Pártfogója, Sz. Iszván I. Királlya a' Magyaroknak, 's Nemzetének Apostola. Itt kereszteltetett meg Sz. Adalbert püspök által. Már ha egyébb jelességekkel nem tűndöklene is, ezen szerentséje azt első Rangú városai közé számláltatná Magyar Hazánknak. Ditsekedhetik azomban utóbbi fénnyével is; mert Esztergomban ütötték fel királyi székeket a' későbbi királyok; a' hol is a' XI. XII. és XIII. századokban az Ország Gyűlései tartattak.

Ezen várost válosztotta továbbá Apostoli szent királyunk, a' Magyar püspökségeket alkotván, az első Érseki szék Lakhelyének, a' hol is a' XIV. XV. és XVI. századokban több Egyházi megyei, és Nemzeti Gyűlések tartattak. A' szabad királyi városok Rendébe iktattatott 1708, I. Jó'sef uralkodása alatt, VI. Károltól pedig számosabb szabadságokkal ajándékoztatott meg.

Esztergom három felekezetre osztatik; t. i. a' szabad királyi városra, a' mellynek gyönyörű fekvése van; 2) az Erseki városra, mellyet Vízi városnak is neveznek, mellynek keblébe tartozik a' vár, és Sz. Tamás külmező városa; 3) Sz. György külső mező városára. Lakosi száma átaljában valamennyi részeknek öszveséggel 13,122-re megy. Minden városi résznek van tulajdon plébánia Temploma. Az érseki városban a' volt Jesuiták Temploma szolgál Isteni szolgálatra az érseki f. T. káptalannak mind addig, míg a' várbeli érseki fő szentegyház tökéletes állapotra nem jutand.

Lakkelye Esztergom Sz. István király üdejétől fogva a' Magyar Országi Primás Érseknek, és érseki Káptalannak, mellynek széke a' Török uradalma alatt Magyar Országban, által vitetett Nagy szombatba, és 1820. Rudnay Sándor ő Eminentziája, Magyar Országi Hertzeg Primas, Esztergomi Érsek, és a' Római Anyaszentegyház kardinálisa által az ismét által helyheztettetett régi alkotási Lakszékébe, á' káptalaniak száma 22. Van Esztergomban Papi Intézet, kir. Gymnazium, mellyet a' Sz. Benedek TT Fijai látnak el Pannon hegyéről; van a' B. Asszony szerzetes Megyéje beli Franciscanus Atyáknak is derék klastroma, és szép Temploma Sz. Anna Asszony tiszteletére; Nemzeti oskola; Leányi nevelő Intézet, ispotály, és Posta Tisztség. Most a' vármegye Gyűlései is itt tartatnak. Vásárjai nevezetesek. A' Dunában, melly nyúg éj részén folyik el, és a' mellyen repűlő híddal járnak által, a' több nemű halakon kivűl vizák is fogattatnak.

A' Vár.

A' régi várról, mellynek most már csak omladékos maradványit szemlélni a' hegyen, lehetséges tudósíttásokat adott Máthes János Úr 1827. Most egészlen más díszbe fog azon magosság fel tűnni, ha az Egek tökélletességre vezetik felséges Intézeteit Hertzeg Primás Rudnay Sándor ő Eminentziájának, a' ki is a' hegyet nagy munkával, és költséggel alkal-

mas alapra egyengettetvén, azt egy új egyházi város alkottatására készíttette, a' mellyről még most többet írni nem lehet, mint a' mennyi szembe tűnik: a' rajzolat, (planum) mellyett a' kismásban, (modella) és a' kép nyomatokon látni, felséges alkatban és nagyságban foglalja magába az Érseki fő Sz. egyházat, kereszt formában, felséges kúppal, és oszlopos elő homlokkal, a' Római Sz. Péteré hasonlatosságára, két szárnyát a' két tornyok, mellyeken a' világ a' föld alatti sír bóltozatba hat, 's e' mellett a' kettős érseki Palota, képelvén. Előbbre arányos meszszeségre áll a' két Papi Nevendék ház, azután, fél kerék módjára a' 24 káptalaniak lakása, a' közbe vett tágos piatzon egy ugró kút díszsekedik. Mind ezek közűl egészlen kész a' föld alatti sír-boltozat, álmélkodásra méltó oriási munka, márvány oszlopokkal, kép oszlopokkal, és szép oltárral, 's ékes sír-boltokkal. 2) A' felette álló Templom egészlen márvány öltözetben felséges Kúpjával, fedél alatt.

3) 12 káptalani Lakás a' fél hold két elején.

4) A' kül városban emelkedett Sz. Anna Asszony gömb Temploma, a' Római Rotonda formájára.

5) A' fő Templom nagy oltárjára magasztaltatandó Bétsben Magyar Hess Úr által íratott 6 öl hosszú, 3 öl széles egy szőveti kép, melly Sz. István Király kereszteltetését ábrázolja. Ezen Alkotmánynak, a' midön tökélletességre jutand, Rómán kivűl, kevés párját találni Europában.

Az Esztergomi Alkatok rajzolatja vidéki Irókból.

a) Annál örvendetesebb az újabb üdőkben, mellyek tsak szempillantati tünemények fel fogására látszatnak ügyesek lenni, egy ollyan alkotmányra találni; melly Nagysága, és kivántt alkata bájjival, ezen serény lépésű üdő szesz ellenére az emberi elmét álmélkodásra, és tisztelet érzeményire ragadja. Illyen alkotmány valójában a' munkában nevelkedő

a) Der Sammler July 1828.

érseki fő Templom Esztergamban. Ha az ember Nagy szombat vidékeiről Esztergomhoz közelít ama széles, termékeny, 's szünetlen egy forma telekek közt, egyszerre szép, és erdőkkel koszorúzott halmok tünnek fel a' déli láthatáron, mellyek a' fáradott szemeket fel vidítják, és az útast egy tágos, de kellemetes fél kerékbe zárják, mellynek alatta a' Duna folyik. Ehez közelítvén, szembe tűnik Esztergom, lakvárosa a' régi Magyar Királyoknak; tulajdon Lakszéke az Ország Primássának, egy jeles dombon, melly a' folyóba lép, és igen hihetővé teszi, hogy az ezen, a' természettől izmosított, fekvése miatt, már a' Magyar történetek első korában sikeres hely volt, és a' Drágoságoknak fenn tartására, jól meg erősíttetvén, egészlen alkalmatosnak látszatott légyen. A' midön a' Királyok Lakszékeket Budára által vitték is, Esztergom az Ország Primássa lakhelye, és sikeres erősség maradott. Tsak a' XVI. században, a' midön azt a' Törökök el foglalták, ment a' Káptalan Nagy szombatba, a' Primás Posonba, a' hol, noha Esztergom már majd másfél századtól fogva ismét keresztény kezekben virágzik, meg maradtak mind addig, miglen több Ország gyüléseiben, az érsekségnek, és káptalannak Esztergomba való viszsza tétele elő kerűlne; már Barkótzy érsek tett némelly intézeteket ezen tárgyra, mellyeket a' Halál félbe szakasztott. A' nagy Intézet ismét míveletbe tétetett új készületek szerínt, mellynek fáradságos, és költséges végre hajtása Ő Eminentziájának, a' mostani Hertzeg Primásnak, Esztergomi érseknek, Rudnai, és Divék új Falúji RUDNAY SÁNDORNAK tartatott fenn.

A' hol valaha erős gömbölű tornyok, és hatalmas bástyák hunyorgottak le a' magosról, és a' Dunán fel Komáromfelé, 's alá Buda felé meszsze uralkodtak, alig lát az útazó, egy szép repűlő hídon által iktatván, néhány omladványokat, a' régi falakból; de lát e' helett egy újonnan kezdett, és már tető alá emeltetett felséges érseki templomot a' domb lapány tetején. Ez rónára vétetett, és jó mélyre le

teríttetett, hogy elegendő térség készíttetnék a' fő Templomnak, és érseki lakháznak, mellyek hátulsó részekkel a' Duna felé állandanak. Hátúl ezen domb, melly a' víz felé jó formán meredek, a' hegyek, és város felé, melly a' folyó, és hegy emeletek közt ki terjed, résóttan lapol le, és itt áll tulajdon képpen homlok eleje a' Templomnak, és (jövendő) Palotának, Papi nevendék házoknak, és 24 káptalaniak lakásának.

Tsak azokkal léphetek ezen képzeltt remek épűleteibe a' Magyar Rómának, a' kik azok rajzolatját, vagy fenn álló kis mássát (modelláját) látták, és a' mi eddig el készűlt, tulajdon szemeikkel visgálták. Ezen valódi Egyházi városba az alsó, 's a' fő templom elő homlokának ellenébe álló kapun menni fel, és be a' városbol. Szelíd lejtősen emelkedík a' szem előtt az 5 ölnyi szekér út, melly mintegy 10 ölnyi magosságra nevelkedik, és a' fő Templom kapújához vezet. A' vas korlátos (rostély) kapútól jobbra, és balra, hoszszas fél gömbölűn kerekednek a' 24 káptalaniak lakházaik, mindenik részen 12. Mind róna alapon állanak, 's azokat ama domblejtője, mellynek tsutstsán a' fő Templom áll, és a' Primási Palota állani fog, 's azon felséges fel menetel, válosztja egymástól. A' hol a' káptalaniak épűlete végződik két felől, Papi nevendék házok fognak építtetni, nagy izmos épűletek, tágos köz udvarokkal, és két emelettel, mint a' káptalaniak házai. Mind ezen alsó rónán fekvő épűletek közt hátúl ama magos kősziklákon, melly allját hátúl a' Duna mossa, a' fő Templom emelkedik fel, 's annak két oldalán a' jövendő Primási Palota zárja, és koszorúzza az oriási alkotmányt. Magos kúpjával, két tornyaival jobbra, és balra, 24 oszlopos tornátzával a' Templom a' Római Sz. Féter fő szentegyházára emlékeztet, és az épűletes fél gömb, melly a' körűl húzódik, (keskenyebben, és hoszszabban, mint a' Római oszlop folyosók a' Sz. Péter Temploma körűl) az ugró kút a' hegy lábán, a' torony oszlopok a' szekér út két részen, az egésznek még nagyokb hasonlatot adnak.

és szükség képpen felséges bé nyomást tesznek, a' midön minden a' maga helyén fog állandani. A' Templom falai már fedél alatt állanak a' kúpnak bolthajtásaival együtt. A' káptalaniak lakházainak fele kész, mind a' jobb, mind a' bal részen hat, egymáshoz ragasztva, egy formára, hasonló mekt koraságú arányos udvarokkal, és kertekkel. A' templom magossága, a' kúp bolthajlásáig 43 Bétsi öl, (a' Bétsi Sz. István tornyáe 75 öl) hoszsza 53 öl, széle 25 öl. Ezen iszonylató térség, mivel a' leg szebb arányságban áll, és a' leg élesebb elme alkotmánnya, el látszik tűnni, a' midön az ember a' templomba lép. Sajdítja ugyan, hogy egy nagy, és felséges épűletben van, de annak oriási mekkoraságát eszre nem veszi, miglen történetből valamellyik részre nem közelít, és látja, hogy az emberi termet az oszlopok alapai mellett majd semmivé válik. A' Templomnak egész belseje veres fényes márvány lapokkal ván ki rakva, minden a' mi kész, hirdeti ama fel emelkedett Lelket, mellynek szüleménnye az egész, és minden egyes rész aránnya olly ügyes alkotmánnya. Négy izmos, 8 öl kereszt vastagságú fal oszlopok ápolítják a' kúpot, és formálják a' templom hajózatját. Ennek két részén, az első két fal oszlopokon alúl, a' midön az ember az ajtókon be megy, a' két kápolnák, a' Bakátsi, és Sz. Istváné. (Az első Mártiré). A' nagy oltár, és az egész Templom Sz. István Királynak, a' Magyarok védatjának tiszteletére van szánva, a' mi igen szép, és illető képzelet; t. i. egy hajdoni Uralkodóját a' Hazának századok után, mint annak védatját, és esedező pártfogóját Mennyekben tisztelhetni

Az épűlet szörnyüség, a' falak izmossága, vastagsága, hoszsza, és magossága öl, és láb száma, hallván azt, majd szédelgést okoz, de ha átaljába tekíntetik az, a' mint már említettük, éppen nem indít bámúlást a' szép arányosság miatt, melly az oriási nagyságot a' ritka szépségbe tünteti el, és a' midön kész leend az egész, sokkal más be nyomást, fog az teendeni.

A' nagy Oltvár képe Sz. István kereszteltetését jelenti, a' ki Magyar Országban az első, és Apostoli Király, 's az Esztergomi Erseksége alkotója volt a). A' keresztség Sz. Ádalbert Prágai Püspök által megy végbez, egy régi Gothi kápolnában. A' Hertzeg (Sz. István) a' kép sereg közepén az oltár léptsőjén térdepel, egy régi értz keresztelö edény fölött hajolva, mellynek tulsó részén Sz. Adalbert áll Püspöki díszöltözetben, a' keresztelő vizet a' Hertzeg fejére öntvén. A' Hertzeg mellett állanak a' két Kereszt Atyák; III. Otto Tsászár, Német tsászári pomba ruhában, és Deodat Apuliai Hertzeg régi Magyar öltözetben, kezeik a' Kereszteltetett vállaira téve. Egyik részén a' kápolnának látni Hertzegi szüléit a' Kereszteltettnek, a' Magyarok Vezérjét, Géjzát, és annak Hütvesét Saroltát biborral terített széken. Az által elleni részén a' kápolnának szemlélni a' Papságot, mellyet Adalbert Püspök a' keresztségi udvarlatra magával hozott, egyházi pompa ruhában. A' kápolna felsején, Gejza Hertzeg, és Hütvese felett van egy imádság hely, (oratorium) mellyből több Magyar Nagyok a' szentség ki szolgáltatását szemléllik nagy illetődéssel. A' kápolna oltárja felett eszre venni egy Boldogságos szűz képét, a' Kisded Jesussal, azon képet jelentvén, mellyet, a' régi mondás szerínt, Sarolta Hertzegné Konstantinápolból hozatott, és nagyon tisztelt. Ezen kép felett van az Atya Isten képe, és az oltár két részein kép oszlopa Sz. István, és Sz. Lörintz Mártiroknak. Mivel az Esztergomi Érseki fő Templom nagy Oltárja, mellyre ezen kép szánva van, oriási magosságú leend, a' ké-

---

a) A' gyolts (vagy vászon), ezen nagy oltár képhez, honni alkat, és a' mesterségre tekíntve, szélessége végett, eszre vételt érdemel, 6⅓ réf szélessége, és különösen ezen kép számára szövettetett Esztergomban. Ezen mértékben még soha az Austriai Tsászári Birodalom vidékein vászon nemkészült, a' hol eddig a' leg szélesebb 4 réfet ütött. Ennek szövésére tulajdon nagy szövő szék volt szükséges, mellynek fel állítása 11 hetekbe telt; a' szövés 4 hétig tartott.

pen a' termeteknek fellűl kelletett halladni az emberi nagyságot. Mesterségi arányságа ezen fel tételnek nagy, és nehéz munkát adott a' Képírónak, mellyet Hess Úr, a' Mesterséget értők egy itéllete szerínt, szerentséssen ki fejtett. Mindannyi ábrányok igen természetes vonatúak, és elevenek, 's az egész tekéntetet, és illetődést gerjeszt. A' festék igen eleven, és ketsegtető b).

---

b) Ezen képről a' következendőket olvassuk egy Bétsi évi irás Toldalékjában Dr. Rumy Urtól 1828. Sept.

Mint Hazafi, és be látó Esmerője a' ezépmesterségeknek, egy ügyes Hazafira bizta Ö Eminentziája Rudnai, és Divék Új Falui Rudnay Sándor Úr, a' Római Anyaszentegyháznak Pap Cardinálissa, Esztergomi Érsek, és Magyar Országnak Primássa, és Hertzege, épűlő fő Templomának nagy oltári képe meg írását; t. i. Egrí Hess János Mihály Urra, a' Bétsi Ts. k. föld méreti Akademiának Professorára; a' ki is Ö Eminentziája, és minden mesterségi Tudós várakozásának tökélletesen meg felelt. Oriási nagysaga miatt a' Tudos Mester az oltár képet (melly ellenvetés nélkűl egy a' leg nagyobbak közűl; t. i. 25 láb hoszsza, vagy magossága, 15 láb szélessége) a' Maria Hilfi TT. Barnabíták magos, és téres szállájában írta, és esztendővel elöbb el készítette azt a' ki szabott 3 esztendönél. Sok üdeig ki volt a' kép téve a' mesterség kedvellői szemlélletére ugyan azon helyen. Remekje által örökösítette Hess Ur maga Nevét mind az első Képírók Rangjában, mind a' Magyar Hazában. Szűletett ő Egerben, Heves Vármegyében 1768. Bétsbe kerűlt 1789, a' hol tudományós mesterségi pályáját a' Ts. k. míveló tudományok akademiájában kezdette Maurer Professor alatt 1794; meg nyerte első Remekje által a' ki tett akademiai jutalmat, és a' (Ts. k.). Bétsi földméreti (Ingeneur) akademiában a' szabad kézi rajzolás tanító székét, mellyet 32 esztendőkig látott el köz meg elégedéssel, és haszonnal. Mellék óráiban mindég történeti képírásokban töltötte üdejét, 's olly remekeket alkotott, a' mellyek neki, és Magyar Hazájának betsűletet, és Hírt szereznek. Nagy olaj festései jobbára oltár képek, mellyeket Magyar, és Erdély Ország számára készített. Illyenek: az Egri Seminariumban a' Sz. István Király. Nagy B' Aszszony, Keresztelő, és Nepomuki Sz. János. 's á. t. Szamos Új váron 4 oldal oltár képek. Gróf szétsény Ferentz számára 5 külömbféle nagyságú képek. Kristus Ur. fel támadása,

Ezen tárgyas ötlöt, az Esztergomi fő Templom díszére, Ő Eminentziája, a' Hertzeg Primás elméje szűlte, és rajzolta a' Képíró képzeletébe, 's azt Hess Ur a' kivántt állapotba helyheztette, minden Mesterséget értők tsudálkozására.

A' Föld alatti sírbolt. (Kripta).

A' mi tökélletesen kész, és a' leg hathatósabb be vyomást teszi a' visgálló lelkébe, a' Templom alatt épűlt felséges sírbolt, vagy Kripta. Ez á' Halál Palotája majd ama híres Egyiptomi torony oszlopzatra emlékeztetne, ha tsak azon külömbség nem volna köztök, hogy Esztergomban a' föld alatti hoitak nyúghelye keresztény elmélkedetre emeli a' lelket minden részeiben, a' midőn az Egyiptomi lelketlen lakosinak tsak tsábító halhatlanságot igér.

Két igen szép széles graditsokon menni le a' Templom két oldalán. t. i. a' tornyok alatt, méllyen a' föld alá; le lépvén az utolsó fogról, egy felséges épűletű tágos tornátzban találja magát az ember. Tsuda fényü, és még is olkonyi világ vesz körül, se nap, se éjszaka nints. Minden ötlöt ki vehetni, mtnden fel írást el olvashatni, és még is olly setét van, hogy a' szem a' mérészen emelkedő bolthájtásra, melly a' sir házat fedi, fel nem hathat. Hasonló némű neműképpen itt a' nap a' tellyes hóldú éjszakához. Ezen világosság azon 4 fal oszlopok közt

---

Kis, és Nagy B. Aszszony, a' Feszület, és Sz. Miklos képei. Továbbá a' boldogúlt Gr. Széchényi Julia Aszszonyéra Sz. András Apostolé: Gr. Keglevits Aszszonyéra a' Magyarok B. Aszszonyáé. Ürményi Maximilian Uréra a' Sz. Annáé. Gr. Károlyi Aszszonyéra Sz. Jósefé, a' Zichy Gróf Urakéra Sz. István Királyé. s. a. t. 's végre az idén írta Sz. Anna. Aszszony képét a' Római Rotondához hasonlító Templom nagy oltára számára Esztergomban, mellyet Ö Eminentziájs építtet a' külső városban Kristus Urunk Nagy Annya tiszteletére. Most irja végre Hess Úr a' Nepomuki Sz. János képét dütsőűlt helyheztetésbe a' Sóvári (Salzburg) Mirabello Tsászári palota kápolnája oltárára. 'S igy minden, a' mi Nagy Esztergomban, Honni elmének, és mesterkéznek munkája.

szolgál be két nyilatokon, mellyek a' kúpot ápolítják, ré'súttan.

Ezen tornátzból a' Sirbolt elő szállájába lépni. A' be menetel élött két oriási fejér kép oszlopok állanak, Simított veres márvány alapokon. Az egyik, koszorút tartván kezében, a' hartz után következő békességre mutat; a' másik egy le eresztett fáklyával, 's az ég felé intézett újjával, örökén való Reménységünkre. Az alap kövön olvastatható aranyos Latán fel irások, mellyek a' Sz. Irásból vétettek, bővebben meg magyarázzák ezen képek értelmét.

A' Sirboltok előtornátztzába lépvén, nyoltz be menetelek tűnnek szem elejbe, mellyek az ellenbe fekvő Primási Sírboltba, és egyébb ágosztályiba vezetnek ezen feld alatti világnak' mellyek temetőűl szolgálnak a' Káptalaniaknak, és más világiaknak, a' kik itt ohajtanak nyúghelyet. Egy márvány oszlopokból, mellyek jó nagy tágot hagynak magok, és a' fal közt, szabadon álló kör ápolitja a' boltot, mellynek szent homályába a' pillantat el enyészik. Itt ezen elő tornátzban nintsenek temető helyek, hanemtsak néhány régi emlékek, 's jeles maradvánnyi az el múlt üdőknek, mellyek a' hajdoni királyi Lakszékben találtattak, és illendő tisztelettel ide helyheztettek a). A' be menet által ellenébe nyilik meg a' Primási sírbolt, és egy egyiptomi izlésű veres márvány kapún által, melly alúl szélesebb, mint fellűl, jutni azon abronts gömbű, tsillogós veres márvánnyal ki rakott helyre, mellyen egy felséges ízletű hasonló márványból egy rétűen épűlt, oltáron kivűl, 39 jövendő Magyar Primások temető boltjai találtatnak a' fal vastagában.

Az oldal sírboltoknak egyikében, mellyek a' Bakátsi, és Sz. István kápolnái alatt egészlen világoson, és szározon fekűsznek, (az utóbbi alatt) áll faragott

---

a) Ezekről már fellyebb emlékeztünk. Többnyire az Iró olvasóival a' felséges ötlök képét tökélletessen soha nem közölheti, mert a' látás, és olvasás közt ollyan a' külömbbség, mint a' világ, és árnyék közt.

emléke az előbbeni Primásnak, hajdoni királyi Hertzegségének Károly Ambrusnak, mellyett neki Testvérei: Ferentz, Ferdinand, és Maximilian, emeltek. Két Angyalok nyitják meg a' koporsót, egyik fel emeli a' szem fedelet; a' másik a' fel emelkedő Hertzegnek nyújt kezet, 's annak az ég felé mutat fel.

A' Hertzeg vonatai ki vannak vésve a' faragott képen. Az Emlék drága Carari márványból van, mélly annak üdejében a' Sz. István kápolnájába fog helyheztettetni.

Még egy helyről érdemes emlékezni, melly valamint minden, a' mi az épűlethez tartozík, tsuda, és nagy bé nyomást tesz. Az által menet (szekér út) a' domb lejtője alatt, melly a' Templomtól lassanként lé ereszkedik, és a' Káptalaniak Lakházai két fél kerűletét el válosztja. Hogy ezen Uraknak, egymáshoz, vagy a' Papi Nevendék házokba akarván menni, ne kellesék a' hegyet lábolni, vagy szekerezni, Ő Eminentziája a' H. Primas a' domb gyomrán által egy szekér útat nyitott, 's azt folyosó módjára ki falaztatta. Annak tekíntetet gerjesztő magossága, és hoszsza, hüvessége, és homállja a' nézőt meg lepik. Az egy kőszikla kapú, vagy is inkább kőszíklába faragott folyoso, mellynek hoszsza 50 öl, széllé 4 öl, magossága 6 öl, mellybe a' világosság a' másik részről az út feléig hat, 's a' mellynek nagy térsége, komoly helyheztetése, és homállya a' hosz-

a) Az egésznek előleges rajzolatja Ö Eminentziájától, a' H. Prismástol származott. A' másik fő részt vevő volt Khünel Építő mester Ur, Sopronyi születés; kit a' halál korán el ragadott a' munka végre hajtása előtt; de unokája (testvérje fija) Packh Úr, a' ki hasonló képpen Sopronyi fi, és Bétsben tanúlt, helyre állította a' kárt, mellyet Khűnel halála okozhatott volna. Packh munkája a' Sirbolt; az abban álló szobrok pedig Schrotté. Az épűleti munkák, és költségek nagy könnyebítésére több épűleti szerek ialáltattak fel nem meszsze Esztergomtól; u. m. mész, tégla föld, épűlet kő, és márvány.

szu boltnak akarat ellen is fel emelkedett gondolatokra gerjeszti visgállóit.

A' munka 1821 kezdödött a' régi, 's majd azon helyen állott szentegyház, a' még fenn álló bástya falak, és egyébb épületek, el bontattak. Azután a' hegy meg laposíttatott, 6 öllel alatsonabbra ásatott, hogy a' fő Templomnak, és Primási Lakháznak hely készíttessék. Falakat, és kősziklákat kelleték fel vettetni, 24 Káptalani házoknak rónát állíttani, és azután az alapok helyéből, pintzékből, tsatornákból, vízvezetékekből, a' felesleg földet ki hordani. A' föld alatti pintzék tágossága is meg érdemli a' szemfülességet.

Az is emlékezetre méltó Esztergomra nézve; hogy itt nem régibe egy Tánuló Ifjú segéd fizetésére (Stipendium) Lord Dormer katholikus Angol, a' ki Esztergomban született, és az itteni királyi Gymnáziumban tanult, 's ki halván Rokonságából az előtte való örökösök, eredeti hazájában nagy Jószágok birtokába jutott, szép tőke pénzt rendelt. 1830 5. Febr. Magy. Kur.

Esztergom Vidékei.

Szomszédságában Esztergomnak hajdon Sz. Benedek Monostora is volt; és az Esztergomi mezőn, (in Campo Strigoniensi) Cziszterszi Rendü Monostor.

A' nem meszsze fekvő Szamár hegyen igen jó veres bor terem. Sz. Tamás az Érseki káptalané, valaha 3 Prépostság volt benne. 1480 L. Sz. György, szép mezejével az Érseké, mind a' kettő mező város. Ezekről már emlékeztünk.

2. A' Párkáayi járásban: Párkány, a' Duna bal partján: 1065 Lak. Hajdon nagy erösség volt. 1683, a' Törökök itt 8000 embert vesztettek.

Bátorkeszi, 1882 Lak. jó szántokkal, és szőllő hegyekkel. Sárisáp, 1006 Lak. E' mellett volt a' Római Quadriburgium. város.

Nevezetesebb faluk: Bajna, 1687 Lak. Maróth, 1541 Lak. szép gesztenyésse van. Dömös, 1101 Lak.

Almos, II. Belának Attja az itteni Sz. Margit Prépostságat alkotta, mellynek omladéki most is láttatnak; itt holt meg I. Bela. Sz. Kereszt, Remeteség, hajdon a' Joanniták: azután a' Nazarenus szerzetesek lakták, bútsús magányosság szép Templommal.

Posta állás: Neszmélytől Buda felé: Nyerges újfalu. Dorog. 1 Veresvár 1½, Dorogról Esztergom ½, kéménd 1. Zseliz 1½.

9. Hont Vármegye.

A' folyók vidékeit ki vévén, az egész Vármegye hegy-seregekkel hintetett; mellyek közt jegyzésre méltóbbak: a' Selymetzi, Tsábrági, korponai, és osztroski hegy ágok. A' Szithna; melly leg magasabb. A' Börsönyi hegyek, magasabbak ezek közt: a' Magasfa, és zebegény, végre a' Drenoi hegyek.

Folyó vizek: az Ipoly, mellybe, szeklentzét kivévén, valamennyi kisebb viz folyik; korpóna a' Tsabrággal egyesülve, selmetz; a' Duna Esztergom, és Hont magas köszíklásai közt folyik el. Savanyú vize hires a' szalatnyai völgyben.

Hidegebb vidékei (Selmetz körűl) tsak zabot terem, de egyébb részein más növevények is fel jönnek, noha a' gyakor trágyát mind meg kivánnyák. Az ásványos vidékek vize a' gelvákat ápolgatja, és az ábrázotokat halaványítja, De nagyobb részre levegője egésséges, és vize, és legelője hasznos.

Termék. Hont vármegye a' leg nemesebb ásványok bövségét zárja hegyeibe; ásattatik itt sok arannyal egyelített ezüst, a' Selymetzi Béla, és Baka Bányai hegyekben. Ón közönségesen elegyedve találtatik azzal. Némely vas értz, réz, gálitzkő, tzinobrium, és kéneső; a' Szithna hegy tövében igen jó fejér agyag találkozik. Van értz vize is. Termeszt gabonát, és fözeléket; hires a' Bozoki borsó; böven termő bora, és dohánnya, kivált a' Palánkai, Füzes gyarmati, és kos-pallagi. 347,871 hód hasznos föld böl 137,432 h. szántó, 144,742 h. erdő, 13,880 szőllő hegy.

Az Ipoly derék tsukákkal, a' Tsábrág pisztrángokkal kedveskedik.

Lakosok: 46 $\frac{14}{000}$ (Lichtenst. 44$\frac{1}{2}$) □ m. 110,000 Lakossal, 3 szab. királyi, 9 mező városban, 174 faluban, és 14 pusztán. Jobbára katholikusok, más felinél Tót, a' többi Magyar, és Német. Sok bányász van köztök. A' tudományi míveletet elő mozdítja a' Selmetzi Bányász - Akademia, és két gimnázium.

4. Járásra osztódik. u. m. a' Báthi, Bozoki, Selmetzi, es Ipolyira. Portája (1819) 102$\frac{4}{8}$- a' 3 szab. kir. városé: 22. 4876 házhelyen 7749 helyes paraszt lakik.

Jelesebb helyek:

1. A' Seljmetzi járásban: 1) Selymetz Bánya Schemnitium, Stawnica, szab. kir, és fő Bánya város, mintegy 18 — 20,000 Lak., ezüst talpon, és hegyek közt, alkalmatlan fekvéssel, keskeny, és lejtös völgyben 2172 láb magosságon. Részei a' Vindschachta, Schittersberg, és Hodritz. A' Gazdag bányáiban ásatott arany, és ezüst készíttésére alkotott nagy intézetek minden figyelmét érdemelnek, és magokra vonnak: a' föld szinén, és alat, a' viz, és tüz által szünetlen mozgásban tartandó erő mívek, mellyek segitségével a' viz, és értz szörnyű mélységekből ki huzattatik. 18 virágzó bányája van. Jelesebb ötlök itt a' bányász intézeteken kivül: a' Bánya akademia, mellybe egész Europából öszve gyülnek a' Tanulók: a' katholikus, és protestans gimnazium. valaha a' Templariusoknak volt Lakhelye.

A' több szép templomok. A' Piaristák kollegiuma, a' ritka szépségű kalvaria, két régi vár kastély, a' fő kamara Gróf háza. é. á. t.

2) Béla Bánya, Dille; szabad kir. város, mint Semnitznek egy része tekintetik. 1700 Lakosi a' bányászatból, és földmívelésböl élnek.

3) Baka Bánya, Pukanz, szabad kir. város 2500 Lakossal egy arany, és ezüst bánya hegy alat fekszik.

A' mező városok: Sz. Antal. 1025 Lak. szép kastéllal. Határán egy vadas kert van. Szebekléb; 1052 Lak. Némethi 685 Lak.

2. A' Báthi járásban: Báth, Fraummark, 1165 Lak. jó határán gabona, bor, és dohány terem, jó vásárí vannak; düleményit örzi egy régi épületnek. Ipoly Pásztó, 542 Lak. derék júh majorral. szelka- 1175 Lak. közel a' Dunához, marhát nevel.

3. A' Bozoki járásban: Bozok, 476 Lélekkel, Prépostsággal, (valaha Praemonstrati Monost.) és szép várral ékeskedik.

4. Az Ipolyi járásban; Ságh Ipoly, 1400 Lak. a' krupina, és Ság öszvefolyásánál. Jó földjén gabona, bor, sok kukoritza, és dohány terem, valaha nevezetes Praemonstratí Prépostság volt. Hosszu hidja van az Ipolyon. Börzsöny, 1330 Lak. mezei gazdasága, és tölgy makkolása jó van. Nagy Maros, 2632 Lak. a' Duna mellett, szép fekvése: termeszt dohányt, és betses italt.

Nevezetesebb helységek: Apáth Máróth, a' hol. (és kementzén 1230 Lak.) a' vármegye gyülései tartatnak. 235 Lak. szakállos. 647 Lak. Sok juhot, lovat, marhát nevel. Hont, most falu. régi várának omládékait mutatja.

A' Garan folyó vidékei:

10. Zólyom Vármegye.

Majd 3 szegletet formál, sok hegy ágokkal keritve; belöl pedig, kivált déli részein, meg híntve; mellyek közt nevezetesebbek: a' Jávorob, Tót Pelsötz, és Turopolya felett, az osztroski hegyek, a' kriván, Dobrotsi, Málnapatakai, Pietrova, Homolka, Vépor, kitsera, Remeta, Djel, és Fabova. A' Polána, Detvai, és otsolai hegyek: a' Hrochotz, Pojniki, Mitsinai, Besztertzi hegyek; és Urpin. é. a' t. Az arany, ezüst, réz hegyek közt leg nevezetesebb az Ur-Völgye. Földje középszerű termésű, de azért jó gabónát hoz, legelöje pedig elegendö van.

Folyó vizei: a' Garan, melly a' Bisztritza vizét el nyelvén sok fát hord a' szénégető hegyekre; sok talp hajókat is usztat a' duna mellékére. Bele folyik a' szalatna, 's Neresnitza. A' korpona is erre vágtat által.

A' levegöt, a' Sok hutás, és hámoros vidékeket kivévén, a' gyakor szelek tisztityák; a' tél nem igen hideg, és tartós, de annál gyakortábbi az égi káború, és Zivatar.

Termék: Az ásványok országában találja leg nagyobb kintsét. Aranynak jöttek ugyan nyomába, de bánya még nem virágzik, mellyet az ezüstel találnak, tsekély. Betsesebb az ezüst Ur-völgyében, a' Hermanetzi, és Tajóvai hegyekben. Leg jelessebb a' réz; melly a' Zandbergen esztendönként 1200—1500 mására ásattatik. A' tzement réz is nevezetes, Vas kövekkel telye vannak a' Ronitzi, Libeth bányai, és Poinoki hegyek, a' völgyek pedig vas olvasztó hutákkal, és hámorokkal. Ón a' Lehotai határon, kéneső a' körmötzi hegy oldalban, igen szép büdösövel egyelített sárga egérkő (aranyglét, auripigmentum) zöldrézmész. Bolusagyag; Gálitzkö, értzvizek, fökép' a' tzement viz.

Az erdöségek, 's nagy fenyvesek felénél többet foglalnak a' vármegyében. Legelöji sok juhot, és szarvas marhát táplálnak. Sok gyümöltsöt is terem; hires a' Bestertzei szilva. A' korponaiak szöllöt is termesztenek. A' komlo is jó miveletben áll. Igen jó izű, és meszsze hordatik a' Zólyomi sajt, és turó. A' szlatinai, és Dévai völgyből még Bétsbe is hordják a' jó vajat.

Vadak, Medve, farkas, öz, vad disznó, nyul. Madarak: fajdtyúk, fogol, és tsászár madár, és sok huros madár.

Halak; a' Garanban: Lazatz, jászkeszeg, kövihal, tsuka, ángolna, tzompó, tzigány hal. Kivált a' Dubovaiak gyönyörüségeket találják a' méh tartásban.

Lakosok: 50 $\frac{57}{609}$ □ m. talám 80,000 Lakossal, 5 szab. kir. 9 m. városban 112 (mások szerént 148)

faluban, 2 pusztával. Nagyobb része katholikus, és Tóth, igen kevés németekkel, 'Sidók nem szenvedtetnek. Jobbára: földmivelők, juhászok, bányászok, favágók, szénégetők; hámorosok, szekeresek, hajósok, mesteremberek, kereskedők, és a' t. A' tudományok virágoznak.

Tsak két járásra Osztatik; a' felső, vagy Besztertze Bányai. és alsó, vagy Zólyomi-ra. Portája (1819) 60 az 5 szab. kir. városoknak 24. 2537 egész helyen 3093 helyes gazda találkozik. Jelesebb városok, és helyek.

1. A' Felső járásban: 1) Besztertze Bánya Neosolium, szabad, királyi, és bánya város, a' Garan, és Bisztritza folyók mellett, leg szebb a' bánya városok közt, kellemetes fekvésével, széles hoszszú utszáival, és nagy piatzával. Nagy épületei közt jelesebbek, 3 nagyobb, és 2 kisebb Templom, a' Püspöki Lakház, a' káptalan, a' kamaraház, a' Vármegyeháza. Püspöki szék, van Seminariuma, és gimnaziuma. Lakosi száma 12,000, a' kik közt hires festők; és silesiai gyolts-kereskedők, (jobbára Tótok) 's nehány Németek is találkoznak. A' piatz körűleti házoknak különös igazai, és kőtelességei vagynak. Héti vásárai nevezetesek. Lakszéke a' Bánya kamarának, Itéllő széknek, Tartományi, és Hadi Biztosnak a). Emlékezetre méltók a' réz olvasztó huta, réz és vas hámorok, puskapor malmok, a' sok jó szilva, és Savanyú viz. Fel tünnek: a' régi vár maradványai, a' kies völgyi, kerti, és a' Garan közötti zsilipes sétálló, 's mulató helyek, gyönörű ki látásokkal. Ide tartozik az említett Urvölgye. közelében van a' Tajova is.

2) Brezno Bánya, Brins, szab. kir. város a' Garan mellet, 7000 Lak. Juha, és sajtja (Brinskász) ditséretes. Kereskedése, kivált gyapjúval, eleven. Az ájtatos oskolai Atyáknak kollegiuma, és gimná-

a) Itt 1830 oskolai. és nevelő Intézet állittatott a' szegény sorsú el hagyatott árva gyermekek számára.

ziuma van. A' méh szaporításnak itt nagy ellensége a' medve. A' Tót Lakosok vendég szeretők.

3) Libeth Bánya, Lubjetowa, szab. kir. bánya város mintegy 1500 Lak. rezet, és sok vasat ás, és készít.

4) A' mező városok: Tót Liptse, a' Garan mellett egy kősziklának tövében, régi hires várában a' királyok mulattak. Papiros malma va.

Pojnik, sok vas bányával, hutával, és bolus agyaggal. Radvány. Lakosi igen szorgalmatos mester emberek mintegy 1600 számmal, két kastéllya, és hires vására van.

2. Az alsó járásban, két királyi városok:

1) Zolyóm, vetus v. veterosolium' a' Garan mellett, majd 2000 L. Jeles várában a' királyok (kivált Mátyás) örömest mulattak. I. Lajos 1378 Lengyel Országi gyülést tartott benne. Jó Savanyú vize van. A' Vármegye gyűlései némellykor itt tartatnak.

2) Korpóna, Karpfen, igen régi város, 4000 Lak. a' kik jobbara a' gyümölts, és szöllő mívelésből élnek Az ájtatos oskolás Atyák kollegiumával, és kisebb Deák oskoláival diszes. Hajdon a' Törökök ellen erős védelem volt.

3) A' mezö városok: Tót Pelsötz, Száz (egy régi bástyával) Bábaszék, és Dobronyiva várral. Nagy Szalatna, saványú vizzel, és Detva.

Nevezetesebb faluk: Tajova (réz bányákkal, olvasztóval, hámorokkal. Podlavitza (sok féle malommal) király falva (fegyverfabrikával). Otsova (Bél Mátyás hazája) koszteviarszka. Vigles (régi várral). Ribár savanyú vizzel, mellette ferdő van (meleg). A' Sturetz hegyen két szép viz rohanás, a' Detvai határon és szihla mellett üveg huták; szalatna, Otsova, és Hermanetz vizei mellett Fürészek szemléltetnek.

Pósta állások: Selmetz bányáról Besztertze Banya felé: Butsá $1\frac{1}{2}$ Besztertze $1\frac{1}{2}$. Innét Nográd felé: Vigleo 2. Vámosfalva $1\frac{1}{2}$. Ugyan onnét Liptó felé: Ovár 1.

11. Nógrád Vármegye.

Nógrád Vármegye, némelly térségeit ki vévén, jobbára hegy tsoportokkal van meg hántve, mellyek közt magas kopasz bértzek tünnek fel. Nevezetesebbek azok közt a' Holi, Vrch osztroski hegy mellett, Liszetz. A' Tserhát, a' Medvéssel, Szanda Salgóval, karants, és Várhegyggel. Az Etskendi erdőség.

Folyó vizek: Az Ipoly; melly az itteni hegyek közt fakad; magába szivja: a' Szuhát, Losonts-Tugárt, Dobroda Szregovát, a' Libertstsel, Esztergált, és kürtöst. Sok kárt okoz az áradások ődején. Jelesebb hidak általa: a' Rapi, Tarnótzi, Pöstyéni, B. Gyarmati, és J. Pásztói. A' Ráros hidja faragott kőböl 6 ivekkel, 100 ölnyinél hoszszabb. A' Zagyva is itt ered, melly is a' Vanyártzot, és Bér patakot magával vivén a' Tisza felé üget.

Föld alapa sok féle tulajdonságú; a' kárpát hegyek felé terméketlen, de Losonts, szétsény, B. Gyarmat körül, és Pest varmegye felé, a' Zsitva partján igen termékeny. A' levegő egésséges, az égi háború, zápor, és jég eső gyakortás.

Termék. Kivált a' déli részen sok búza, rós; árpa, zab, pohánka, borsó, 's egyébb fözelék, sók jó bor, és gyümölts, kivált a' Hongyagi dinnye, terem, úgy kender is.

A' vármegyének tsak nem fele erdő, a' honnét a' sertvés hizlalás könnyű, és hasznos. A' haszon föld 614,512 hold 248,086 vető, 20,054 szöllő. 290,535 h. erdő, marhája, hala, méhe, és értz vizei vannak.

Lakosok: 77 $\frac{67}{000}$ □ m. 200,000 emberrel, 11 mező városban, 247 faluban, 189 pusztán, $\frac{3}{4}$ része katholikus. Felinél több a' Magyar mint a' Tót, a' Német kevés. Gabona, és bor termesztésben, marha tenyésztésbes, és a' Tótok fazék, hordó, abronts készítésben, és tsere kereskedésben foglalják magokat. Sok ezer pipák is készíttetnek ezen vidékeken.

4. Járásai: a' Füleki, Losontzi, szétsényi, és kékkői. Portája (1819) 109. Házhely 4926. helyes paraszt 7950. Jelesebb Lakhelyei; Mezö városok:

1. A' lossontzi járásban: Lossontz, a' hasonló nevű folyó mellett, szép térségen, számos Lakosokkal, van protestans gimnaziuma, 6 derék vásárja, jó búzája, és keresetje. Tugár, Gáts derék posztó fabrikával, fejér edény (Majolika) fabrikával, papiros malommal, és ékes várral. Hires selyem júh nyája is. Divény, ómladozó várral. Határán van üveg huta, erdejiben károl madár.

2 A' Füleki járásban: Fülek, szép fekvéssel, nagy erdőkkel, és jó savanyú vizzel, kő sziklán épűlt erős vára most tsak omladékiban büszkélkedik.

3. A' szétsényi járásban: Szétsén közel az Ipolyhoz, gyönyörű ki látásokkal: 3354 Lak. termékeny földön egy hajdon erős, most uri várral, és kerttel. Bort termeszt. Sok 'Sidó lakik benne.

4. A' Kékkői járásban: kékkő 1380 Lak. régi vára düleményivel, és szép gesztenyéssével.

Balassa Gyarmat, 3786 Lak. igen szép termékeny vidéken, jeles, és eleven m. város jó élelemmel, itt tartatnak a' Vármegye gyülései, régi várának tsak omladékait látni. Sok 'sidó van benne.

Vad kert, 2455 Lak. a' hol 1710, a' Rákótzi pártütő társai meg verettettek. Nagy Oroszi, 1963 Lak. Az Oroszok épitették kálmán király üdejében; nagy, igen termékeny határa, és értz vize van.

Nógrád, szép völgyben, valaha egy gömbölű hegyen fekvő szép erős várral diszeskedett; most omladozik.

Nevezetesebb helységek: Rónya erdejiben van egy híres ferdő, és orvos viz. Turopolya vize nevezetes nyáron hidegségéről, télen melegségéről. Rohmány pusztáján meg verettek a' Rákotzi pártosok. Divény-Huta, Hugyag, és Poltár mellett savanyú vizek vannak. Garab (valaha Praemonstrati Monost.) savanyú vizes kuttal. Verötze, a' Duna mellett kö szénnel. Sos-Hartyán 776 Lak. sósviz forrással.

Az említett várakon kivül vannak még: u. m. a' Salgói, Somoskői. Zagyva, Baglyas vár, Pétskő, Hollókő, Pogányvár, Sámson vára, Bujak, Etsegvár, szandavár. Kamor-Mind omladóban.

Posta állások: Ipoly Sághrol Rétság $1\frac{1}{2}$. Balas. Gyarmath $1\frac{1}{1}$ Szakál. $1\frac{1}{2}$ Gáts $1\frac{1}{2}$ Zelene $1\frac{1}{4}$ Rima Szombath $1\frac{1}{4}$. Rétságról Vátz $1\frac{1}{2}$.

12. Pest, Pilis, és 'Solth Vármegye.

Ezen egyesültt 3 V. megyének a' Duna, és Tisza kerítti határait nagy részint. két pusztája, és 1 helysége a' Jászságban fekszik. Dunán innét tágos sikságok unatlankodnak, túl annál kelemetesebb hegyek deríttik; jelesseb a' Pilis, melly a' Vértes hegyekkel a' Sz. Léleki, Sz. kereszti, szántói, és kovátsi kies völgyeket formalja. Jeles még, az Üröm Sz. Pál, Abraham, és szép alkatú János hegye Buda mellet, a' honnét gyönyörű ki látások vannak nagy meszszeségekre. A' Sz. Gellérd hegye Buda mellet. Sok homokos, terméketlen kopasz vidéki közt több ezer hold motsárokat, és posvány ereket találni.

Folyó vizek: a' Duna, melly a' $3\frac{1}{2}$ mértföldnyi Sz. Endrei, Nyulak, vagy is Sz. Margit, a' 6 mértföldnyi Tsepel, és más számtalan kisebb szigeteket formál külömbbféle vidékeken. A' Tisza, és zagyva tsak egy kis részeit érentik. A' Galga, a' Zagyvába folyik. A' Rákos, Gödölőn fellűl ered, 's ó Buda aránnyában a' Dunába szakad. A' Hajta. A' nagy, és kis Tápió. A' Tzeglédi ér. A' Tsörsz Arka. 's. a' t.

A' homokos, száraz, kemény vidékek a' gabonának kedveznek; a' posványok tsak kákát, és nádat hoznak. A' Puszták, és jó földek legelővel, és terméssel bővelkednek. A' Bornak még a' lapányok is tetszenek. A' hegyek közt a' levegő hidegebb, de egésségesebb, mint a' motsárok körűl, a' hol a' nyári hévséget hideg éjszakák követik. A' rónákon igen uralkodnak a' szelek.

Termések: Mindenféle gabona, Sok szép lisztellő buza, nagy szárú, és tsévéjű kukoritza, köles, és minden nemű fözelék, Nagy, és jó izű dinnye, jó borok, fa a' sok erdőben, mellyet a' fátlan vidékek náddal, szalmával, és száraz ganéjjal potolnak. Haszon földje: 1,504,705 hold. szántó, 799,414 h szőllő: 53,580 h. Erdő 424,440; házi kert 19,000; rét, és legelő 208,211 kert.

A' Sok tágos pusztákon szemlátomást hiznak a' gyönyörű Magyar ökrök, mellyekről még a' külső Nemzet is ditsérettel szóll. Az út melléki terjedt mezőkön számos gulyákat, göbölyöket, lovakat, és juhokat szemlélni. A' nagy fülű sertvés száma se tsekély. Halai közt nevezetesebb: a' tok, nagy viza, hartsa, tsuka, menyhal, ángolna, kárász, és jó izű ponty. A' motsárokban temérrdek vadmadarak seregelnek egybe, mellyek közt nagy számmal pi'seg a' hattjú, darú, és gólya. Épület kő a' Dunán túl elég van a' hegyesekben. Találni Buda mellett egy tóban tsuda sót is. Értz vizei híresek.

Lakosok: $191\frac{4}{000}$ □ m. 2 kir. város, 25 m. város 157 falu, 111 puszta. majd 400,000 ember van, Magyar 109 helys. Német 34, tót 38, Rátz, és Görög 9. 'Sidó 10,900 Lélek. Nagyobb része katholikus. Itt a' kormányi Hivatalok, szép tudományok; és mesterségek leg jobban fényeskednek az egész Hazában. Leg szebb virágjában áll a' földmivelés, Marha nevelés, és kereskedés. Az elmebeli míveletet elö mozdítják; a' Pesti Universitás, több gimnáziumokkal, és tudományi intézetekkel.

5. Járásra Osztatik: u. m. a' Pilisi, Dunán túli, Vátzi, Dunán inneni, ketskeméti, Pesti, és 'Solti-ra. Portája (1819) $244\frac{5}{8}$ Budáé 44. Pesté 40. Egész hely 7274. helyes gazda 13,794.

Jelesebb Lakhelyek.

1) A' királyi városok.

Buda. Ofen.

Buda, Magyar Országnak fő városa, mellyet a' természet olly sok, és szép adományokkal diszesített, kellemetes fekvése, és több féle kintsei végett, a' leg felségesebb városai közé tartozik a' Magyar Hazának. Bájító pompában ketsegteti a' szemeket ama felséges Iszternek, mellyből az árnyékos szigetek bámíttó rajzolatban emelkednek fel, jobb partján. Három oldalról meszsze terjedő hegyek kerítik, a' mellyek pintzéit sok külső yidéki bor kereskedőknek Budai szamattal hiresíttik. A' Levegő szelíd, jó illatú, és egésséges, a' nyári meleget mérsékeli a' hegyek, és Duna-heve, mellynek kék tükére a' pillantatot szünetlen magára vonnya, és derítti. Budát tsak ősi emlékei, és a' természet teszi Honnonkban leg nevezetesebbé.

Eredete.

Budának eredete Ó-Buda, melly Romai gyarmat volt Acincum, Aqvincum név alatt, egész a' 3 század végéig; a' 4 század elején egy üdeig Lakhelye volt Attilának, a' Hunnok vezérének, 's utóbb a' Magyar királyoknak lett böltsője. 900 itt jött által a' Dunán Árpád Magyaraival, és a' fallal kerített várost be vette, 's ettől fogva Etelvár nevet viselt, mellyet a' Német lakosok Etzelburgra fordíttottak. Sz. István király, Sz. Péter, és Pál Apostoloknak ott egy szentegyházat épített, mellyet Sz. László Prépostságra emelt. II. Geyza a' várost ki terjesztette. III. István, és III. Bela alatt meg szépűlt, és nevelkedett. Etelvár nevét Buduvár, 's utóbb Budavár névvel váltotta fel. I. Lajos alatt Ó-Buda egész a' mostani Tsászár fördőig terjedett, a' ki is Lakszékét visegrádról ide (a' mostani Neustiftbe) által tette 1352. A' város kerülete 3 részre osztódott: Budavár (Ó-Buda) új vagy Nagy Buda, és Fölsőviz kerületére. Már IV. Bela alatt állott kis Pest (a' mostani Rátz-város) mint gyarmat ága a' dunán által ellenben fekvő Ó-Pest városának; azom-

ban IV. Bela itt várt építtetvén a' 13 század első felében, alkalmatosságot adott mái Budánk alkattatására, külömbbféle külföldiek ide költözvén a' különös szabadtságok kedviért, mellyet nekik ezen király engedett. Ekkor emelkedtek fel a' plébánia, és mostani Hadi őrizet Temploma. Sigmond király tette a' várt, és várost, a' hol állandós lakását helyheztette, leg nevezetesebbé. Itt több Ország gyülések tartattak, és egyházi gyülések. Leg nagyobb virágjára emelte ezen várost Mátyás király a' 15 század vége felé. 1480 a' Posonyi Universitás omladvánnyiból egy fő gymnazium emeltetett. Buda Mátyás alatt boldog nyúgodalomban, a' kereskedés, és kézi mesterség divatban volt. Gyülek helyűl szolgált a' tudományoknák, és míveletességnek, és nem utolsó helyet foglalt Europában a' leg első városok Rangjában. 1526 a' Mohátsi szerentsétlen ütközet után a' Török által nagy pusztulást szenvedett; 1544 pedig egészlen a' Török birodalomba jutott, és abból csak 1684 szabadúlt fel. 1780 az Universitás ide által tétetett ismét részint, részint pedig Pestre vitetett. 1792 itt koronáztatott meg Ferentz király, I. Tsászárja Austriának. Sok viszontagságai után érdeklő sebet ejtett lakosin a' szörnyű tüz 1810. Sept. 5-kén, a' melly 600 házat meg emésztett Tabántól a' keleti déli részen.

Mostani Buda városa.

Fekvése: a' 36° 42′ 15″ kel. hosz. (Ferro) és 47° 29′ 44″ éjsz. szél. alatt. A' tenger színte felett 362 láb magossága. Az ég alja álhatatlan, 's az üdő változó, a' levegő tiszta, inkább száraz mint nedves. A' város, melly naponként épül, és szépűl, a' várból és a' várnak alját környülő kül városokból ál. A' vár mintegy királyi erösségben pompáskodik egy nagy köszíkla határon, uradalmi tekíntettel pillantván környékeire; kör-lejtőjin, mellyek szük völgyeken vezetnek tövére, már most a' leg szebb Lak, és mulató házak, 's kerteletek mosolyganak. Bástyáiról a' leg kellemetesebb kilátások ketsegtetnek

keletre a' Dunán által Pestre, dél felé a' Rátz városra, és Sz. Gellérd hegyére, nyúgot, és éjszak felé a' Krisztina városon által az által láthatatlan szöllő hegyekre.

Négy, a' bástyákon által töretett kapúk nyitják meg a' bástyákkal kerített várt a' szekereknek, a' gyalogoknak több részeken van majd fedett, majd ég alatti léptsős út, és nyilat, mellyeken nem kevés fáradsággal jutni fel a' várba. A' kapuk nevei a' Bétsi éjszakra, a' Fejérvári, délre, a' Vizi (hajdon konstantinopolitáni) délre, és Vár, vagy új kapú, kelet felé. Kül városai: a' Vizi város keletre, Landstrasse (Ország út) és Neustift (új vidék) éjszakra, a' Rátzváros, vagy Tabán, délre, a' Krisztina város nyúgotra. Kerülete gyalog 2 ½ óra - 3000 házzal, 20 katholika, és egy görög szentegyházzal. Ha a' hadi, tanuló, és utazó népséget hozza tudjuk, a' Lakosok száma reá megy 30,000-re. Nevezetesebb épületek a' Várban: a' királyi Palota, melly magos fekvése, és izmos, 's módos alkatása miatt a' leg szebb királyi várok közt érdemel helyet.

A' déli nyúgoti szélén a' vári hegynek egész körvidéken felségesen uralkodik a' leg szebb kilátásokkal. Itt volt valaha ama nevezetes könyvtára korvin Mátyásnak, két nagy ékes szállákban, a' vári fő templom mellett, a' hol egyikben a' görög, a' másikban a' latán, magyar, német, és tót könyvek fényeskedtek ragyogó kötetekben. A' Palotának alap köve 1749 tétetett a' régi királyi vár omladvánnyi helyére, noha az későbben emelkedett is tökélletességre a' Burkus háború miatt. Nagy alkatmánnya, és az abban uralkodó pompa, a' sok ritkaságokkal azt szemlélletre méltóvá teszik. Az egész épület egy derékból, és két szárnyból áll, mellyek egy négyszegletnek három részét képelik. A' homlok rész a' Duna felé 94 öl hosz. és az oldal szárnyak be a' vár hegyre tágos piatzot formálnak, melly az új kapúi uttal határoz. Két emeletre van, ngúgotra egy kis harang toronnyal, külső tzifraságok nélkül. Mind a' két szárnyon pompás fel menetel van, jobb részen a'

fő kir. Hertzeg, balon a' vidékiek számára. Bal részén az udvari templom, és Ország tzimer tárai vannak. A' homlok épület a' királyi Lakást foglalja magába' A' jobb szárnyban a' Nádor Lakását találni. Több tiszti ágoknak is ezen Palotában van munka szállása. Az egész királyi várban találni földszínt 66, az 1. emeleten 47, a' másodikon 78, öszveséggel 191 szobákat. A' mellék épületekhez tartoznak még a' Prépost, (az az várbeli Plébanus) lakása; a' vári őr-ház, a' lovagló oskola, a' szekér színek, a' vas műheliyel, a' major istálló a' szolgaság, vagy tseléd lakással, és igen gyönyörű fekvésű kert, melly a' Palota alját 4 részről körül veszi; 's a' mellyről méltó volna egész könyvet irni, ha azt tárgyunk engedné.

Az Ország tzímere, és ékességei, mellyek itt tartatnak, azon különös dísz jelességek, mellyekkel a' király éll meg koronáztatása alkalmatosságával, és a' mellyek érezhetőn azon felségre, fő hatalomra, és igazakra mutatnak, mellyekkel a' Fejedelem ezen pompa által fel ruháztatik. Ezek a' következendő darabokból állanak, a' homlok kötő, vagy is alsó fele a' gömbölű koronának, a' felső fele, vagy is boltozatja azon koronának, melly 53 zafir, 50 Rubin, 1 Smaragd kövekkel, és 338 igaz gyöngy szemmel diszes; 9 Márkot, és 6 Latot nyom. A' királyi Páltza, buzogány formára, gombja üvegből arannyal foglalva, alúl gyöngy 'sinorokkal aggatva. Az Ország almája egy fenn álló kis kereszttel, aranyból, sok drága kövekkel meg rakva. Sz. István kardja. A' koronázó köpönyeg, világos kék selyemből, feszülettel, B. Aszszony, és több szentek képeivel himezve, több deák fel irásokkal. Kéztyük, veres selyem kaptzák, és tzipők. Az egyes kereszt, és az Ország zászlója mellett 9 más zászlók, mellyek a' jelenvaló, és hajdoni magyar korona tartománnyaira mutatnak. Egy vas almáriomba el zárva, a' király, és első korona Tiszt petsétjével titkolva tartatnak az Ország tzímkintsei, és a' különössen arra rendeltt, érdemes Granátosokból álló korona örök

által öriztetnek éjjel nappal, és tsak a' koronázás előt 3 nappal, 's ugyan annyi üdeig azután tételnek ki a' szemléletre.

A' Szentegyházak.

A' régi Templomokról, mellyek a' Budai várban állottak a' szerentséssebb üdőkben, tsak rövideden emlékezünk. A' régi királyi szentegyház, Sz. Jánosnak szentelve, alamisnás Sz. János Patriarcha testével, és egy klastrommal. Sigmond temploma, melly a' mostani György piatzán állott nagy tágos klastrommal. Sz György temploma, ugyan azon piatz keleti szélén. Sz. Magdolna temploma, a' mostani fő őrpiatzon. Sz. Pál Remeté temploma a' város közepén, a' Paulínusok templomával, a' kiktől az utsza nevét vette. Sz. Miklos temploma, a' Dominikanok klastromával, mellyben Mátyás király 1477 Akademiát állított, a' hol az említett szerzetesek tanítottak. Sz. Jósef temploma a' Karmeliták klastromával; melly 1784 meg szűnt, és későbben játék színné változtatott. Sz. Mihál Árkangyal temploma (Miller szerínt) a' hol most a' Tanáts ház áll. A' három Sz. Királyok temploma (Schier szerínt) nem meszsze a' mostani plébánia templomtól. A' Sz. Klára Apátzái Temploma, és Klastroma, a' hol most az Ország háza, és királyi Helytartó Tanáts van. A' Sz. Kereszt, és alamisnás Sz. János kápolnájá. Nem említtem itt a' többi templomokat, és számos kápolnákat, mellyek a' kül-városokban voltak, és nintsenek: p. o. a' Sz. Háromság, Sz. Jakab, Sz. Péter, és Pál, Sz. Márton, keresztelő Sz. Janos, Sz. Lélek, Sz. István Mártir, Sz. Gerard s' a' t. templ.

A' mostani Templomok.

A' Nagy B. Aszszony plébánia temploma, melly leg régiebb, és derékabb a' várban, mellette van a' volt Jesuiták épűlete, a' kik ezen templomot szűnetek előt birták. Sz. János Evangelista temploma, egy üdejű a' Nagy B. Aszszonyéval 1444 a' szorosabb Réndű Franciscanusoknak adatott, a' kik itt

laktak a' közönséges zivataráig a' szerzetes Rendeknek. Ezen templomban koronáztatott meg I. Ferentz, királlya, és Atja a' Magyaroknak 1792 a). A' királyi vár beli plebánia templom, a' hol a' 'seh Országi keresztes, veres tsillagos vitézi Rendből egy Prépost viseli két káplánnal a' Lelki vezérlést.

Egyébb nevezetes épűletek, 's intézetek.

Az Ország háza, 2 emeletre, valaha a' Sz. Klára Apátzái klastroma, a' számtartás hivatali épület, melly a' B. Aszszonyi Franciscanusoké volt. A' királyi kamara épűlete, több mint 100 szobákkal, 3 emeletre, emlékezetes a' nagy szála a' volt kamara Elől-ülői képeivel. A' Hadi kormányi épület, melly a' Karmeliták klastroma volt. A' fegyver ház külömbb féle fegyveri, és hadi ritkaságokkal, a' Sz. György piatzán. A' Tanáts ház a' nagy piatzon. A' Magyar királyi Universitás könyv nyomtató ház, az Ország utszáján.

A' magány házak közűl szembe tünöbbek: a' Gróf Teleky Palotája, a' Gróf Erdődy háza; a' Hertzeg Battyány háza, az úgy nevezett Elölülői (Praesidialis) ház, a' hajdoni G. Zichy, és Végh Uraságok háza, a' G. Sándor palotája 's a' t.

A' Lakosok számát a' várban lehet 8000-re tenni, a' kik katholikusok, és Magyar 's német nyelven beszéllenek. Azok jobbára kormányi tisztekből, polgárokból, kézi mesterekből, és deákokból állanak.

A' tudományi intézetek: Egy fő gimnázium, és a' nemzeti oskolák által terjesztetik a' Lelki mívelet, mellyre segédűl szolgál az Universitás nagy nyomtatója 22 sajtóval. És egy könyv-áros. Találni itt egy Patikát is.

Különös emlékezetre méltó a' Viz vezető erő mív, melly által a' svábhegyi hidtól nem meszsze 3 egybe gyült források a' Krisztina városon, és hadi

a) Ez most újonnan az őrizet sereg templomává rendeltetett, és kivűl meg újittatott.

gyakorlási réten által fel folynak a' hegyre, a' városba azon városházi kút öblébe, mellyből a' víz több vidékekre el vezettetik. Igy nem lévén a' várnak természetes ivó vize, el láttatik azzal bőven a' mesterség által.

A' külső városok.

Ezek közt első helyet érdemel a' Vizi város, melly a' Törökök kezében különös erősségnek készült. A' Duna jobb folytában feszik, és szebb épületeivel valódi várost állít a' szem elejbe. A' Török alatt sok 'Sidó lakosa végett 'Sidó városnak hivattatott. Azon részét, melly a' kaputzinus Atyák klastroma körűl fekszik; Halász városotskának is nevezik. Itt nevezetes a' Sz. Anna plebánia Temploma, és a' kaputzinusok plébánia Temploma, szép utzái, és épűletei vannak. Az Ország utsza: nagy terjedéssel, a' Duna, és szöllő hegyek közt, itt jelesebbek: a' kapisztrani Franciscanusok plébánia Temploma, klastroma, és nagy szöllős kertje. A' Sz. Ersébethi Apátzák Temploma, klastroma, és ispotálya. Az irgalmas Barátok nagy klastroma, és ispotálya, a' hová tartozik a' hires Tsászár ferdő is. Az ispotály, és annak szentegyháza. A' Primás Hertzeg épülete. A' Neustift (Felső viz) melly hajdon Pilis Vármegye gyülés helye volt; e' közt, és az Ország utsza közt volt a' Sz. Háromság városa, a' Trinitariusoktól vette hirét, és nevét a). Még elöbb állott nyúgoti dombján az új vagy Nagy Buda, vagy is régi Buda hadi vára, a' hol I. Lajos lakott.

Rátzváros, vagy Taban, hajdon kis Pest. A' városnak déli, a' Sz. Gellérd hegyének éjszaki alján, leg népessebb kül város, déli része szegény együgyű ház sorokból áll, mellyek a' kőszikláakra láttatnak ragasztva lenni. Itt nevezetesebbek több szép épületek közt, a' plébánia Templom, a' nem egyesült Rátz templom, és fördei intézetek. A' Krisztina város (hajdon székes Fejérvári völgy) leg tsende-

a) Itt tsak egy Plébánia találkozik.

sebb, és kellemetesebb kül város nyúgotra, a' hol a' sok szép épületek közt fel tünnek: a' kegyelem osztó véres B. Aszszony plébánia temploma, a' kalmárfi ház, és G. Nitzky (utóbb Horváti) nagy, és szép kert, és Hadi gyakorló mező. Ki vévén a' Rátz várost, a' hol mintegy 6000 Rátz találkozik nem egyesült, 's talám annyi katholikus, a' Lakosok, kiknek száma átaljában egész Budában, a' jövevényekkel együtt 30,000-re megy, többnyire Németek minden felé, ki vévén a' kevés Magyarokat, és talám 500 sidókat.

Egyébb Ditséretes intézetek.

Szorgalom intézet az ártatlanúl el szegényedett polgárok számára, a' beteg aszszonyok háza, az őrizeti ispotály, az érdem fizetési intézet Magyar Hivatalosok özvegyei számára; Királyi fő épületi kormány.

Lotteria, kir. Harmintzad, a' Váltó pénz tár. Fő Posta hivatal. Rajzoló oskolák, Rátz oskola, aszszonyi nevelő intézet. 8 Patika.

Könyvtárok, és gyüjtemények: a' Nádori, Gróf Brunszwiky, a' Franciskánusoké, gimnáziumé, több magány uraságoké, a' Királyi vár, 's más egyedek kép táraival, és külömbbféle termési, természeti, pénzi, és mesterségi ötlök gyüjteményeivel.

Vannak Budán 20 vendég fogadók, 250 Bor, és ser házak, 16 kávé házak; 100 bérkotsik (Fiaker). Tüz oltó, és viz ár ellen szolgáló intézetek, számos éjjeli lámpások; több mulató házok, és kertek, jelesek a' vár körűl a' bástyán készűlt sétálló utak, és fások.

Buda kör vidéke.

Délre van ama magasra emelkedő Sz. Gerard hegye, mellynek tetején pompáskodik a' Királyi várból néhány esztendők előtt által tétetett tsillag visgálló épület. Nyúgotra a' lövöldöző tanya, a' város majorja, gyönyörű kerteletekkel, és mulató erdősökkel. Az árnyékos, és tágos Liget szeglet (kö-

zönségessen Au vagy Szau Vinkel). A' szép ihászné, a' hol hajdon a' Sz. Pál Remete szerzetesi Istennek éltek. A' Remetei B. Aszszony, Kitsin, de ájtatos bútsúsok által látogatott, és tiszteltt szentegyház, és hegyes vidék. A' kamarai Erdő délre. A' végetlen szöllő hegyek minden felől. Mind ezeket bőven le rajzolja Schams Buda le irásában.

Ezen vidékeken keresik a' Pestiek is nyári mulatságaikat.

Tudva van, hogy a' Budai meleg fördők igen hiresek, ezek közt jelesebbek, a' Rudas, (Bloksbad) új-vagy Rátz fördő, Hidi fördő (Bruckbad) az Ispotály ferdő (Sprengerbad). 's a' t. Mind ezek állományiról, és hasznairól sokat irnak az orvosok. A' számos Romai régiségekről, mellyek, kivált ó Buda körűl, itten találtatnak, olvashatni a' többi Régiségek jegyzői közt Schamsot is. Mi most a' Duna álló hidján által költözünk Pestre, 'S út közben emlékezzünk meg, hogy azon szöllő tökkel borított hegyek völgyek Buda körűl 6,146,400 □ ölet, vagy is 7683 Fertált foglalnak el, mellyeknek mindegyike átaljába véve 20—30 akó (jobbára veres) bort terem.

Valaha Budán a' Joannita szerzetes vitézeknek két klastroma, a' Templáriusoknak pedig egy Lakháza volt.

A' mező városok.

Ó-Buda (Alt-Ofen) hajdon Acincum v. Aquincum. Budának éjszaki szélén, kellemetes rónán, keletre a' Duna ágával, nyúgotra szöllőkkel kerítve. 700 házaiban több 4000 katholikusoknál, 200 Protastans, és 3530. 'Sidó lakik. A' plébánia templomon kivül több szép gazdasági, Tisztségi, és katonai épületeket látni benne. Közelében látni a' szöllő hegyek tetején a' kis Mári tzeli templomot, és hajdon Trinítariusok klastromát, melly hadi nép lakására, és rakhelyére fordíttatott. Leg jelesebb benne a' katonai öltözeti gazdaság szörnyű tágos, és roppant épűlete; urasági Palota, kaszárnák, es Tisz-

ti Lakházak, és a' 'Sidók 'sinagógája. A' Lakosok jobbára Németek; föld, bor, kert, és gyümölts mívelésből élnek. A' 'Sidók a' Pesti vásárokon, és széllyel kereskedve keresík élelmeket.

A' Romai Régiségek Ó Budán.

Az úgy nevezett izzasztó ferdő a' Florian piatzán, mellynek környülállásos le irása Schamsnál, hihetővé teszi, hogy itt valaha 80 — 100,000 Rómaiak laktak. A' viz vezeték maradványok a' városon kivűl a' Sz. Andrási uttól nem meszsze. Ezen vidéken, és a' Budai szöllők közt több koporsók találtattak, minden eszközökkel, és szerekkel együtt, mellyeket a' Romaiak el szoktak halottaikkal temetni, mint jeleket azok Rangjaínak, mesterségeknek, 's a' t. Mind ezen régiségeket meg láthatni részint a' Pesti Nemzeti Musaeumban, részint több Budai, és ó Budai épületeken. De csak mindenhol változásait, és mulandóságát hirdetik a' Római Nagyságnak, és minden világi boldogságnak.

Szent Endre, a' Duna mellett, 2014 Rátz Lakossal. A' kereskedése, és bora jó. A' Sz. Endrei, és Tsepel sziget, a' hol valaha Praemonstráti szerzetes Urak voltak, utóbb a' Remete Sz. Pál szerzeteseire szállottak.

Visegrád, hajdon fényes Királyi vár, a' Duna mellett magas kösziklán; valaha volt benne a' Sz. Benedek Fijainak Monostora. Zsámbék, 3348 Lakosi közt sok Rátz van; itt a' kösziklákban tengeri tsigákat lelni. Vannak közelében régi vár düleménnye is. Rátz kevi, a' Tsepel szigetén 3754 lakossal révvel, és Eugenius Hertzeg fényes kastélyával.

Póts Megyeri, a' Sz. Endrei szigeten. Kis Torbágy (falu) 1130 lakossal. Tsepel, vagy Tsőpe-fő, 574 lakossal. Hajdon Praemonstrati Apátzák klastromával. Buda-Örs, 2175 lakossal, 350 házban (falu). Nevezetes a' spanyol (selyem) júh tenyésztésről, melly itt leg elsőben kezdődött vírágzani, és nagy divatra jutott. Jenő 664 lakossal. Telky, a'

Sz. Benedeki Rendnek Apátsága, és uradalma, 200 lakossal. A' Bétsi skotti Apátsághoz tartozik.

Pilis, a' Cziszterczi Rend Apátsága, és tulajdona. Egy Apátság ez a' Pásztói, és Egri Apátságokkal, és a' folyó század elejéig tulajdon Apát-ura által kormányoztatott, most pedig öszve van kaptsolva a' Zirtzi Apátursággal. 1715 lakosa van.

Valaha even tartományban, Kelem földén, Buda alatt Joanniták voltak. Develitsen szerzetes kanonokok. Chuchason Praemonstrátiak; Mogyoródon, és Monostor Sz. Györgyön Benedekiek.

2) a' Pesti járásban.

P e s t.

Pestet Budától a' Duna válosztja, 's azzal egy hajókon álló széles híd kaptsolja. Még ó Budánál a' Duna szélessége 400 öl, a' hidnál 240 öl. Mélysége Budánál 8 öl, középen 4 — 6. Pestnél 2 öl. A' hid 42 hajón nyúgszik, hoszsza 240 öl, széle 4 öl 4 láb; éjjel 16 lámpás által világosíttatik. Formája fél hold, két szélén a' láboktól nem meszsze fel nyiló, a' mint is naponként jobbára regvel fel nyittatik a' nagyobb hajók által menetele kedviért. Karátson havában ki vétetődik, 's addig, miglen az, ki jobbíttatván, Böjt más havában ismét helyre állíttatik, tsonakokon vitetnek által az emberek, és portékák; ha tsak a' jég hidúl, és útúl nem szolgál. Tekintete, ezen hidnak közepéről, a' két fő városnak, ki nem magyaráztathatik, le nem rajzoltathatik. Kör-játék szín módjára koszorítják azok eme nagy erét a' Magyar Hazának, mellynek szünetlen eleven partyai különös játék színt mutatnak. Kevélyen emeli, Urania templomával koronázva, fejét Sz. Gellérd hegye az egek felé, és békével viseli éjszaki alapán számtalan sorait ama kis egy rétű házoknak, mellyek madár fészkek módjára a' kősziklákhoz lévén ragasztva, mintegy fel hágó léptsők tünnek a' szem elejbe. Irtóztatva lógnak redves kőszikla ágai a' Sz. Gellérd hegyének le felé, és a' meredek lejtők kopott részein több lábnyi hasadékokat venni eszre. Ezek alatt

megy el az Ország útja közel a' Duna mentében az Ország déli részére. Melly bájító légyen a' kilátás ezen hegynek tetejéről a' Duna két partján pipeskedő fő városokra, a' körűl fekvő sok szöllő hegyekre, és a' távuli szép vidékekre, tsak az képzelheti magának valójában, a' ki azt tapasztalta.

E r e d e t e.

Scháms vélekedése szerínt, azon helyen, mellyen most Pest, és a' szomszéd Báts vármegye fekszik, valaha a' Fejér tenger borította a' Budai, és vátzi hegyekig, mellyre mutatni láttatnak a' homok, és külömbbféle tengeri maradékok. A' Romaiak itt 256. Krist. U. szül. előt. a' Transacincum nevű véd-hidat állították, és hadi néppel ápolították a' szomszéd Jász Metanasták, és Kvádok támadásai ellen. Bonfin Pest nevét a' Paestum beli katonákról származtatja, a' kik déli Itáliából ide hozattak; de mások későbben eredettnek, és a' tót jász Metanaszta: Puszt, Püszt, Püszti, szóból származtatják, a' melly pusztát jelent. Mások ismét a' sok mész kementzéktől költsönözik azt, mellyek ezen város környékében voltak. Pest, ugy mondják, eredeti Magyar szó, és kementzét jelent; 's a' sok Pesttől a' helységet is Pestnek nevezték. Bel Pestet már a' Magyar Ország alkottatásával városi Rangba teszi a). A' Pest név alatt II. Gejza üdejében tünt fel elsőben. El mellékelvén történeti viszontagságait, tsak jelen való állopotja le irására sietek.

F e k s z i k: a' Duna bal partján a' 36° 43′ 15″ kel. hosz. és a' 47° 29′ 25″ éj. szél. alatt. Emelete a' tenger színe felett 215 láb tsupa homokon.

Ég hajlata, hasonló tsak nem Budájéhoz, levegője egésséges, minek utánna vidékein a' motsárok ki száríttattak. Három részre osztatódhatik: u. m. az ó, vagy belső városra, az új vagy Leopold vásosra, a' (Theresia, Jósef, és Ferentz) kül vároroka. Kerülete az egésznek mint egy 3 óra gya-

a) 1703 emeltetett szabad királyi városi Rangra. Csaplov. Gemälde von Ungarn. 1. Theil. S. 174.

log, az az 1 ½ mértföld, 5 töltés zárokkal. Az ó, vagy belső város, melly hajdon falakkal, és kapukkal volt el látva, eredeti része Pestnek, a' Duna mellett, a' Budai Rátz város ellenében, mintegy □ formán terjed ki keletre, fél abront módra vétetvén körűl azon 3 kül várossal, mellyek neveket a' Fejedelmektől vették, a' kik alatt vagy alkottattak, vagy képeltettek.

A' Duna felső partján Leopold városa, bellyebb a' szározon; Theresia városa, ettől délre; Jósef városa, és innét a' Duna alsó partján, Ferentz városa. Ezeket a' várostól a' régi falak helyett egy széles, a' város körűl iv módjára hajló Ország utsza (Landstrasse) választja. Tsak a' Leopold városa forrott egybe az ó várossal, kivált míveltetése, és épületei hasonlatossága által, úgy hogy az el vesztvén kül városi nevét, új-városnak neveztetett légyen. A' kül városok 3 Ország utak által külömböztetnek, mellyek végén vámzárok (Lineák) vannak. A' Leopold, és Theresia város közt van a' Vátzi utsza. A' Felső Magyar Országi út a' Theresia, és Jósef városok közt a' Hatvani Zárig; dél keleti Magyar, és Erdély Országi út a' Jósef, és Ferentz városok közt a' Ketskeméti záron által; a' nagy Török Országi kereskedő út a' Duna partján a' Soroksári záron által. Ezen városnak rendetlenebb intéztetését mentegeti régi polgárinak előre nem láthatása, hogy Pest valaha azon divatra emelkedjék, a' mellyben most fényeskedik, és még jobban fényeskedhetik. Vannak mindazon által derék piatzai, és leg elevenebb utszái. Leg nagyobb, és rendesebb a' fő piatz, egy forma emeletes házokkal körül véve, közepén áll a' város háza, mellynek elő homlokán a' rézzel födött torony fal derék ki állójából a' tűz-őr minden fertály orában magát ama keresztényi köszöntéssel (Ditsértessék a' Jesus Kristus) jelenteni tartozik. Itt van a' Piaristák Lakháza is a' gimnaziummal. A' többi piatzok: a' Szervitáké, a' hol ezen Atyáknak klastroma áll, a' rósa, sebesténé, Universitásé, a' hol is

az Universitás áll a' Templommal együt, melly hajdon a' Paulinusok tulajdona volt. 's a' t. utszái közt a' leg népesebbek: a' nagy híd utsza, Vátzi, Úri, Kigyó, Ketskeméthi, Hatvani, és Soroksári utsza.

Az új, vagy Leopold város. Ez leg szebb, és pompásabb része Pestnek, a' hol bámúlva szemlélli a' régi Pesti Lakos, melly nagy léptsőre hágott légyen ennek ki míveltetése 30 esztendők folyta alatt. Mennél tovább megy fel az ember a' Duna parton éjszakra a' híd felé, annál roppantabb épületekre talál, már most még az ó városban is, ezek homlok vidékét a' hid tájjékán gyönyöyű séta fások diszesíttik, és népesíttik. Ennek határ épülete a' Kemnitzeri ház. Által ellenében van a' nagy városi játék szín; ezek közt van a' hid vége, melly a' fő utszába vezet mind a' két szélén jó izlésű oszlopos épület áll egy forma ruházatban, mellynek egyike az őr állo katonaságnak, a' másik a' mellette lévő sétálló helynek alkalomúl szolgál. Az új város egészlen rendessen épült, a' házak többnyire 2 emeletre hoszszas □ formálnak. Leg szebb épületei a' hid utzán, és vásár piatznál szemléltetnek, azután a' Göttér utszában, és a' Duna mentében. Köz piatza kettő van kisebb, harmadik az újabb, a' volt só ház helyén. A' vásár, vagy Pompa piatz, egy Europába a' nagyobbak közűl, 100 öl hoszsza, 93 öl széle. Tágos négy szeglet, a' hová 10 egymást érő be menetel van. Leg inkább fel tetszik az, a' midön vásár üdején, vagy valamelly pompás ünneplés alkalmatosságával telye van emberrel. A' kül városok közt a' Theresia város leg elevenebb. Az egész Pesti város foglal 2,481,600 □ ölet, a' honnét Pest valamivel nagyobb, mint negyed része Bétsnek. Az egész határja Pestnek 18,862 hód. száma a' piatzoknak 12, az utszáknak 200, a' házoknak 3700, Templomoknak 13, királyi épűleteknek 14, a' Lakosoknak, a' katonasággal együtt 76,000.

Jelesebb épületei az emlétetteken kivül.

A' Templomok.

1) A' volt Paulinusok, most Universitás Temploma, két rezes toronnyal; szép munka, kivált a' boltozat fris rajzolatja. 2) A' Város plébánia gothi izlésű Temploma; két toronnyal, és belől sok ékességgel. 3) A' B. Aszszonyi Franciskanusok Temploma, a' klastromnak tsak egy ágát birják a' szerzetes Atáyk. 4) A' Szerviták Temploma, és klastroma. 5) Az Angol kis Aszszonyok (Apátzák) Temploma, és klastroma, melly hajdon a' Domonkosiaké volt. 6) A' Theresia városi, 7) A' Jósef városi plebánia Templomok. 8) A' Leopold városi plebánia Templom. 9) A' Görög oláhok Temploma a' Duna parton két toronnyal. 10) A' Rátzok temploma. Az Augustai vallás követői Temploma. 11) A' Helveta vallást követők Temploma a' széna piatzon. 12) A' többi kisebb szentegyházakat, és kápolnákot ide értvén, egy számba teszszük a' fellyebb említett Piáristák Templomával.

A' roppantabb épületek.

Az aggott hadi nép kaszárnája, mellyet VI Károly alkotott 1727 kerülete 370 öl, 4 udvart képel. Homlok eleje dori oszlopzatta 3 emeletre nyúlik; minden soron 47 ablakon fogadja a' világot. A' Tsászári sas meget emelkedik fel az óra torony.

Az új, vagy Jósef épületje, iszonyú nagy épület a' Leopold város éjszaki szélén közel a' Dunához. Négy 4 szegletekből áll mellyek 4 udvart formálnak, és ezek közt a' fő udvar 180 □ öllel nagyobb a' vásári piatznál; mindenik 4 szeglet, egyet ki vévén, 60 szobára, és 15 konyhára osztatik, 3 emeletben; a' negyedikben 50 szálát (18 ölest) 21 kis szobák, és 17 konyhák mellett. Most katona szállás, és hadi portéka tár. 1786 és 1787 épült, a' Török háború abba hagyatta tökélletes el készületét.

A' Nevendék Papság háza 3 emeletre; az Universitás Temploma mellett, az ugy nevezett Seminarium piatzán.

A' Nagy Lazaretum, vagy tábori Ispotály délre a' Soroksári lineánál. A' Harmintzadi Tisztház. Só, és dohány tár, a' Nemzeti Musaeum, a' Kuria, Vármegye, és város háza, Polgár ispotály. 's a' t.

A' Sok polgári roppant épületek közt jelesebbek: a' Báro Orczy, és Festetits Antal háza, amaz az Ország utján, ez az új piatzon. A' Horváth, Kováts Moyses, és Kardeter háza, a' Haltzel, Ürményi, Gergyámfi, Steinbach, Gr. Károlyi, Almási, fö képen, Báró Bruder háza, 's az e' mellett pompáskodó öntött vas léptsős, és tzinkel fedett roppant épület. 's a' t. Átaljában a' Duna mentében a' leg szebb épületeket szemlélni egymás után a' déli végtől az éjszaki ig.

A' Hit vallás: Leg nagyobb része a' törvényes katholika Hitet követi, vannak a' meg szenvedett Hit vallásúaknak is szentegyházaik, az Illyrok, Görögök, és Oláhok mintegy 1300; a' Protestansok mintegy 2000-re mennek, a' 'Sidók száma 5000, a' kiknek két 'Sinagógájok vagyon.

A' Nyelv: A' Nemesség többnyire Magyarúl beszél, és Deákúl, noha a' Német nyelv is szokásban van. A' polgárság, és por kép közt, melly olly sok féle nemzetből áll, hallani a' Magyar, Német, tót rátz, olasz, és oláh nyelvet. Minden nemzet a' magáét beszélli a' magához hasonlóval. A' viselet, és élet módja a' Nemességnél pompa napon Magyar, egyébb ként közönséges.

Tudományi Intézetek.

Az Universitás, mellyet Pázmán Péter, Esztergomi Érsek, és Magyar Országi Primás álkotott Nagyszombatban, a' Jesus Társasága gondvisselése alatt; ez el törültetvén 1773, az Universitás által tétetett Budára 1777, végre. t. i. 1784. által tétetett Pestre. Minden ágai a' mostani században folyó tudományoknak virágoznak itt 43 Tanittó székekből. A' ki-

mívelő állati orvos Oskola. A' Gimnázium, mellyet az istenes oskolai Atyák már 112 esztendeig el látnak. Nemzeti oskolák, rajzoló intézettel.

Az Aszszonyi egyesség Oskolája. A' Rátzok, Görögök, Oláhok, Protestansok, és 'Sidók Oskolái. Az Angol kis Aszszonyok Nevelő intézete, több Leány Oskolák, a' nem katholikusok részére is.

Tudós mesterségi Intézetek.

A' nemzeti Musaeum, a' leg felségesebb Emlék dísze a' Magyar Hazai szeretetnek, és tudományi míveletnek, az Ország Nádora kegyes Pártfogása alatt; 4 Részből áll, a' mellyek a' Magyar termési, és mesterségi Nemzeményeket foglalják magokba rendes fel osztászban. Az Ország utszán a' Hatvani kapu előtt. Alkotója ezen felséges Intézetnek Gróf Széchsény Ferentz, a' ki Magyar pénzi, és könyvi gyüjteményeit az Országnak által adván, azok az 1807 és 1808, Ország gyülésében ezen diszes tárgyra fordíttattak. Négy rész ágai a' következendö Rendbe vannak helyheztetve:

1) A' pénz, és régiség tára: (Bé menvén a' folyosóra bal kézen).

A' Szála közepén két sorban 20 szép almáriomok, kettős iró asztal formára, állanak; mindenik más meg más Honni fa nemböl pallérozva, mellyekben az üveg táblák alatt tsupa magyar, és erdélyi, jobbára arany, és ezüst pénzek láttatnak évi rend szerínt, az Ország kezdetétől mind eddig. Egy Srófon meg fordíttatik a' fedél, mellybe a' pénzek helyheztetve vannak, 's ottan azoknak másik szinét látni. A' Görög, Romai, és más régi pénzek (tsak az ezüst darab 12,000) más vonó almáriomokban tartatnak.

Fal oldalait a' Szálának üveg álmáriomok borítják több drága kövekkel, és régiségekkel. Úgy a' boltozat hátulján számos emlékezetes fegyvert venni eszre: 's az ablakok alatt a' könyveket, mellyek ide illenek.

Középen áll egy Augsburgban készült égjegyi óra 1566. A' fal, erántjába az ablakoknak, díszeskedik többek közt kirakott munkákkal, ámíttó himzetekkel. 's a' t. A' Magyar Országban találtatott romai régiségek, sokaságok miatt több almáriomokban tartatnak: u. m. Müveszközök, edények, üvegek, fegyverek, és diszjelek, mellyek 1829 jó formán meg szaporodtak azon gyüjtemény által, mellyet Szombathelyen Petrődi Úr több esztendők által öszve szedett, ennek halála után Ő Hertzegsége, Batthyány Fülöp Úr 4500 V. for. meg vett, és ezen felséges Intézetnek ajándékozott. Szemlélni itt több szép réz nyomatokat, kézí rajzományokat; és irott képeket. Emlékezetes a' többi közt kis mássa (modellája) a' Bétsi Sz. István templomának, jó nagy formában, mellyet egy Pesti kézi mester készített. Innét az út az udvaron által 2 a' Termési-tárba vezet. Ebben többnyire Honni értzeket, és ásványokat találni, és pedig minden vármegyéből valókat különösen, különös tekíntetet vonnak magokra a' Magyar bányák arany, és ezüst darabjai, minden féle állapotjokban el helyheztetve. Jeles a' jelességek közt ama nagy opál; a' 138 font nehéz Meteorkö, a' vas értz gyüjtemény, melly tsupa Magyar (fö képen Gömör Vármegyei) bányákból vétetett. A' következő szobákban vannak a' madarak, ritka kótsag, úszó madár, és hal nemek. Egy különös tárban vannak a' tsuszó mászók. Több szobák meg vannak rakva az Országban találtt Ősi állatok maradékival, kővé vált ötlökkel, külföldi növevények, halak, és tsigák képeivel. Továbbá látni a' kitaibeli irományokat, és 13,000 kötésből álló szárogatott növevényeket. E' mellett állanak a' honni fa nemek, könyv formában almariomokba zárva, a' hol mindenik könyvben ben van levele, virágja, és magja ugyan azon fának, mellyből a' könyv forma áll. Két kisebb, rósa fából ki rakott almáriomokban hasonló, és idegen fa nemek szemléltetnek a' pallérozás túlajdonsága léptsője szerínt. Meg találni a' gom-

báknak is tsak nem minden nemeit viaszból képelve. Innét a' mesterségi.

3) Müvek gyüjtemény tárába érni: a' hol minden nemei az Országban ritka találmánnyal készitett kézi müvek fenn tartatnak. Úgy az erö mívek, kis mások a' gazdaságra, épületre nézve. 's a' t. Hát falába a' ki ásott romai, és magyar régiségek; p. o. fel irások, félszínt faragott munkák, raggattatnak. A' kert többnyire árnyékos utakból áll, mellynek világosabb tájjékain, és széles utain romai határ köveket, (milliaria) koporsókat 's a' t. pillantani meg.

4. A' könyv tár.

Melly nagyobb részét Gr. Szétsény Ferentz bö kezüségének köszöni. Ide egy keskeny folyosó vezet, melly több Nagy Ferfijai, 's Tudósai képeivel ékesíttetik a' Magyar Hazának. Bé lépetben szembe tünik fels. kir. Hertzeg Jósef Ország Nádora képe. Hét szobák következnek egy más után, mellyekben már 1821, a' kötetek száma, a' kézi irományokon kivül többre szaporodott 10,000-nel. Ritka Remek munkákra, és régi kéz irásokra, 's más Tanú-levelekre nézve a' leg korább századokból, tökélletesebb ez sok más könyvtároknál, 's ettöl fogva méltán Europának elsö könyvtárai közé, helyheztethetni azt. A' többi regiségek, és ritkaságok közt látni Török Firmánokat, Ország gyülési Tanakozásokat; többet 2000 példánynál, Mappákat, Rajzolatokat, Nemes familia tzímeket 's a' t. gyüjteményekben. Az utolsó szobában áll alabástrom mely képe Felséges királyunknak I. Ferentznek. Minden embernek szabad a' könyvtár, regvel 9 órától 12-ig, délután 3-tól 6-ig, kivévén a' Vasárnapokat, és Ünnejeket. Könyv haza nem adatik. A' többi tárokat meg nézhetni, a' régiségekét, és pénzekét kedden, és Pénteken, a' termésiekét, szerdán, és szombaton a' nevezett órákban. Meg érdemli valóban hogy a' ki Pestet meg látogatja, ezt látatlanúl ke hadja.

Az Universitás könyvtára, 60,000 kötettel. Kezdődött 1772. A' Frantziskanusok klastromának nagyobb részét foglalja 10,000 kötet, az isteni tudomá-

nyok ága, az Universitás nagy épületében van. Kár hogy ezt a' felséges gyüjteményt nem gazdagíthatja Mátyás királynak Budai hires, és egész Europában nevezetes, de a' Törökök által el prédáltatott, könyv gyüjteménye. Az Universitás termési tára, a' volt Jesuiták házában, 1 emeletben. A' test-tag-bontzoló tár. A' természeti ötlök gyüjteménnye. A' füvész, kert. A' tsillag visgálló intézet. Több 100 Tudosnál diszesíti Pestet.

A' magány könyv tárok:

Jankovits Miklos Úr könyv (10,000 kötet.) pénz, és régiség, gyüjteménye, Grof Teleky könyvtára 10,000 kötet. 's a' t. Magány gyüjtemények mesterségi és termési ötlökböl jelesebbek. Hadali, Sadler, B. Bruder, Müller, Ehrenreich (ez a' három pénz gyüjtemény) és Reicher uraké.

Elő mozditják még az erköltsi míveletet: 3 könyvnyomtatók, 6 könyv árosok, 1 könyv-költsönözö, egy régiségáros, 1 rajzolat, és musika szer áros, 3 mesterségi miváros. A' musika égyesülés. 1 Magyar, 's a' Budaival egyesült Német újság, 1 kereskedő újság, 1 Magyar évi irás (Tudományos Gyüjtemény).

A' mesterségi, és kézi szorgalom.

Itt is, mint más Országok fö városiba virágoznak már a' tudományos kézi mesterségek: mellyek a' Mathesis, természet, és történetek esmeretét meg kivánnyák; u. m. az üveg szerek, atzél, értz, réz, kö, és fa mívek, az erő mívek készíttése; vannak jeles kép faragok, réz metszők, kik közt, az irásra, és föld le irati abroszokra nézve Karats Ferents Úr méltán az elsö helyet érdemli, 's a' t.

Jó tévő intézetek: a' királyi zálog ház, a' jó tévő Aszszonyi egyesület, az érdem pénz intézete el özvegyedett Pesti Tisztnék részére. A' szegények intézet. A' Polgárok ispotálya. Az Aszszonyók egyesülete a' vakok segedelmére. Az Universitás ispotálya. A' katonák ispotálya. A' nem egyesült Görögök, és Oláhok ispotálya. A' 'Sidok ispotálya. Az

árvák, himlő oltás, vak gyermekek intézete, 2 vas ferdő, és 10 Patika.

Pest egészlen ki van kővel alapolva, tart a' városban éjjeli bolt-őröket, lovas katona őrállókat, és körüljárókat, vásári őröket, 's jó tüz oltó intézeteket. A' város éjjeleken 1046 lámpással világíttatik. Kávéháza van 26. Bor, és sör mérő több 800-nál. Fiaker kotsi 134. A' Duna melléki Játék szín 2000 □ ölet, és 3000 embert foglal magába; az újonnan ki építtetett része Redutnak, és káve háznak van szánva. A' tántz házok közt nevezetesebb a' hét válosztó Fejedelmeké, melly 1000 embert be fogad.

A' kormányi Tisztségek.

A' fő itéllő szék, a' hét férfiúji (Septemviralis) tábla; a' királyi tábla (Curia Regia) a' Vármegye, és város Tanátstsa (Magistratus). A' királyi Ügyekormánnya (Causarum Regalium Direcotratus) tartományi Biztosság (Commissariatus Provincialis) a' kir. só Tisztség; a' só-viteli-fő Tisztség, a' Harmintzadó, a' dohány adó és vevö, 's el küldő Tisztség, az arany, és ezüst be váltó Tisztség, a' bányai termések el adó, és küldő tisztsége; a' Posta, és 8 Lotto szedők. Vagyon ezen városban szépítő Biztosság is felsőbb vezérlet alatt, a' melly az új épületek rendes helyhezetésére ügyel.

Kereskédése, a' Duna parton, Béts után első. Mindenféle honni terméssel kereskedik. Országos-vásárja négy, és a' termési portékákra nézve leg hiresebb az Austriai birodalomban. A' Sz. Jósefi, Sz. Medardi, Sz. János fövételi, és Sz. Leopoldi: mindenik 14 napig tart. Vagyon szabad kereskedő társasága is. A' számos fabrikák közt leg nagyobb divatban vannak: a' bör, házi bútor, selyem, kalap, posztó. Héti vásárjai is, kedden, és pénteken más városok országos vásáraival vetekednek. Pest emésztésében fel tünőbb a' fa, és hús. Esztendőnként 18,200 ökörnél (tehénnel együt), és 60,000 öl fánál többet meg emészt. A' lisztet 226,000 mására

számlálják. A' Tisztaságra különös gond van mind a' házokban, mind az utszákon. Mulató helyek: A' városban igen kevesek: a' Tretteri kert a' Leopold városban: a' Beleznay kert a' Kerepes utszában, a' hol a' szokott mulatságok találtatnak. A' fellyebb említett sétálló a' Duna parton, hárs, és agátzi fákkal ültetve, 's padokkal ellátva. Leg kellemetesebb estve a' hidon által való sétállás. A' pornép magát leg tsoportossabban mulatja a' Duna partokon.

Pest kör vidéke.

A' város erdeje, vagy nép-kertje, a' király útsza végén 308—14 hodból áll, nyár fás, és vadgesztenyés Séta-utakkal. - Egész a' 100 ölnyi körűletig (Circus) mindehol szöllök, gyümöltsösök, és dísz-kertek közt megy az ember. A' kerűletben van egy mulató ház, kerengö játékok, és hinták az óltsón mutatni akarók számára.

A' Margit, vagy Nádor szigete, melly a' mulatságos helyek közt első Rangot érdemel. Minden, a' mi egy miveltt mulató kertet kellemetessé tesz, meg találtatik benne. Hoszsza 1000, széle 400 Lépés. Hajdón Nyulak szigetének nevezték. Azután Margit szigetének, mivel Sz. Margit szüz, IV. Bela király Leánya itt épitett klastromot, templommal együtt; mellyben Apátzáskodott, és Fejedelem Asszony lett. Voltak itt Praemonstrati, Domonkosi, és Frantziskan szerzetes klastromok is, és a' királyoknak lelki mulató háza, a' honnét Úr szigetének is neveztetett. Egészlen bé volt fallal kerítve. El pusztította azt a' Török, és gyakor hullam, 's a' mi fenn' maradott, azt a' szorgalom, és mesterség földi paradítsommá mívélte. Által ellenébe szép ki látás van a' szöllös dombokrá.

Az Orczy kert: a' ketskeméthi kapú előt, az üllö utsza végén. Itt á' termeszet, és mesteri kéz mindent el készített a' magát szabad levegö alatt mulatónak.

A' kő törés (Steinbrukh).

Az Orczy kert határán kivűl látni az úgy nevezett Ó, és új hegyet (halomsort) az első jó köveket ád, az új pedig igen jó asztali bort terem a' Pestiek számára. Igen szép kilátás van innét Pest, és Buda vidékire.

Az Orczy kert, és ezen kő törés közt fekszik ama hires Rákos mezeje, mellyen hajdon a' Magyar Királyok az Ország Nagyaival az Ország Gyűlését némellykor tartották.

A' Festetitsi mulató kertek, mellyek az Orczy kerttől tsak egy kotsi út által válosztatnak el, ebben jeles a' mulató ház, gothi bé menetelű píntze, és Elias (Illés) kútja, melly igen jó vizzel kedveskedik. Ide szoktak Illés napján a' Görögök őszve gyülni lelki, és testi mulatság kedviért.

Hires a' Pestiek részéről a' Husvét Hetfői mulatság a' Sz. Gellérd hegyén, melly ezt mint egy téli nyúgodalmából fel eleveníteni láttatik.

Általjában a' Pestieknek a' körvidéken elegendő mulatság nem találkozik, azért is szokták alkalmatos üdőkben a' Budai hegyes, árnyékos, és változó környékeket mulatság kedviért meg látogatni.

Soroksár. m. v. 3930 Lak. a' Duna mellett.

Alberti. m. v. 1700 Lak. Tót népe szorgalmatos.

3. A' Vátzi járásban, Dunán innét:

Vátz, Püspöki város, és Lakszék 9350. Lakossal a' Duna mellett, termékeny földön, gyönyörü fekvéssel, szép ki látásokkal; sok szép épületei közt pompáskodik a' Püspöki Templom, felséges kúpjával; egy a' Magyar Országi leg roppantabb szentegyházok közül. A' káptalan, a' Pap nevendék ház; a' Piárista Atyák kollegiuma, kiknek itt gimnaziuma, és magány Litzeuma van. Nevezetes a' Siket Némák intézete. A' Ludovitzea, mellyben a' Haza, és Austria számára vitézek neveltetnek. Van Irgal-

mas Barátok ispotálya; könyvnyomtató Mühely; hiresek nagy marha vásárjai, bort is sokat termeszt.

Gödöllő, a' hasonló Uradalom fő helye, diszeskedik Grasalkovits Hertzeg fényes nagy vár Kastélyával, melly a' leg szebb városban is fel tünne. Az emlékezetre méltó kistsupor; kellemetes kertemények, a' jeles vad kertek; a' tágos erdőkben a' méh szaporítás alkalmatos. Itt a' Görögök eleven kereskedést üznek. Nem meszsze van az erdőségben Besnyő, a' hol a' TT. Kaputzinus Atyáknak szép klastromok, és Templomok vagyon, az említett Hertzeg bőkezesége által. Hatvan-ban valaha Praemonstráti Monostor, azután Kaputzinus klastrom volt. Gödöllőben 1986 Lakos van.

Aszód, a' hol a' diszes nagy vár kastélyban nagy betsű régi pénz és természeti ötli gyüjtemény tár szemléltetik. 2244 Lak. A' Német Lakosok sok féle kézi mesterségekben, és hasznot térítő kereskedésben foglalatoskodnak a' szükséges földmivelés mellet. Készítenek sok zöld, és kék júh bundákat, 's meszsze földre el küldvén, jó árron el adják azokat. Ezen termékeny vidéken jó, és szép gabona, 's bor terem.

4. A' ketskeméti járásban: Mező városok:

Nagy Káta, jó vásárokkal, és szép kastéllyal. Tzegléd, népes város szép épületekkel, jó veres borral, és Serrel. 3500 Lak. Abony, 7900 Lak., kik közt sok 'Sidó van. Nagy körös; 16164 Lak., nagy és népes város. Több szép épületei közt fel tünik a' város háza, Protestansok Temploma, és Gimnáziuma, sok marhát, és juhot nevel, 's jó kerti veres bort termeszt. Hiresek marha vásárjai.

Ketskemét, roppant mező város (Pesthez 10 m.) 35300 Lakossal: Nagy: és homokos határját számtalan szarvas marha, ló, és júh járja. Épületei közt jeles a' Plébánia, a' Piaristak Collegiuma, gyimnaziummal; és a' Protestans gimnazium. (A' Lakosoknak kevesebb része a' katholika). Az Árva ház, a' szép nagy város háza, négy nagy Templom. Találni

itt sok mester embert, jó veres bort, szép fejér kenyeret, sok jó szappant, és hires marha vásárokat.

5. A' Sólthi járásban:

Szalk Sz. Mártony 1), Duna Vetse 2) Sólth 3), Pataj, mind közel a' Dunához egymás után.

Kalotsa, Érseki város, és Lakszék, a' Vajas folyó mellett nem meszsze, a' Dunától, mintegy 9000 Lak. szép épületei közt jelesebbek az Érseki Templom, Erseki Lakház, a' Pap nevendékház, a' Piaristák kollegiuma gimnáziummal, a' káptalan könyvháza 30,000 kötettel; az Érseki kert, és mesterséges szöllő hegy.

Hajdon Benedeki Apátsága, 's Monostora volt.

Hajós, mezei gazdaságot űz, és bort termeszt. Kis körös, 8000 Tót Lahosai szorgalmatos mezei gazdák. Izsák, vásáros hely 4598 Lakossal.

Nevezetesebb faluk: Atsa, gyönyörű fekvése egy völgyben álló dombon, szép kastélyokkal, kertekkel, és nevezetes könyv-tárral.

Mogyoród, a' hol Salamon király meg győzettetett. Pétzel, nagy kastéllal, mellyben jeles könyvtár van. Török Bálint, Tahi, az Eugen hegyén, várokkal.

A' Posta állások: Budárol:

Hatvanra: kerepes 1 ½, Bagh 1 ½, Hatvan 1.
Vátz felé: Duna keszi 1, Vátz 1, Rét Ság 1 ½.
Győr felé: Veresvár 1, Dorog 1 ½.
Fejér vár felé: Tétény 1, Martonyvásár 1.
Szeged felé: Soroksár 1, Ótsa 1, Inárts 1, Örkény 1. Puszta Lajos 1, Kelskemét 1, Pakapuszta 1, Fél egyháza 1, Puszta Péteri 1.
Debretzen felé: Örkényről Tzegléd 2, Abony 1, Szolnok 1.
Tsongrád felé: Tzeglédről Nagy körös 1, Alpár 2, Tsongrád 1.
Buda fele: Soroksár 1, Latzháza 1 ½, Kun Sz. Miklós 1 ½, Szabad szállás 1, Izsák 1, Vadkert 2, Halas 1.

13. Báts, és Bodrog egyesült Vármegye.

Fekvése.

Igen alkalmatos a' Duna, és Tisza közt. Földje sik térség, a' Teletskai domb sorokat ki vévén. Az úgy nevezett Romai sántzok Apatintól Tisza Földvárig nyúlnak.

Folyó Vizek.

A' Duna, és Tisza. A' Bátsi Ferentz Tsatornája, a' Sántzok, és Teletskai dombok közt Monostorszegtöl Földvárig, a' hol a' Tiszába esik 13 ½ m. a' szélessége 10 öl, mélysége 6 láb. A' kigyós ér Zombor felett a' Tsatornába szakad. A' Mosztunka folyó motsár. A' sok motsárok közt, mellyek a' Dunából erednek, nevezetesebbek: a' Palityi tó Szabadka mellett, vize sós. A' Ludas tó. A' Tiszamotsárai, és apro tavak számosok.

Átaljában termékeny a' földje, úgy hogy sok helyeken trágyát se kiván, de sok helyen homokos, és tenyésztelen. Több vidéken viz szűke van. Levegője a' motsárok körűl nem egésséges, a' szelek uralkodnak. A' hideg tél sokszor nagy károkat okoz a' pusztákon a' marhában.

Termék.

Ritkán terem kevesebb gabona 3 milliom posonyi mérőnél. Búza igen jó terem, melly a' Dunán Győrig, és Mosonyig hordódig. Kukoritza is sok terem, ugy bor több vidékeken. Sok féle gyümöltsei közt hires a' tserhajú alma, és görög dinnye. Sok jó dohány, és kender termesztetik. Találni festö növevényeket is, u. m. izatsot, és Buzért. Fája tsak a' Duna mentében van, máshol azt a' szalma, nád, ganéj pótolja. Haszon földje: 1,205,692 hold. a' szántó: 559,325. rét, és legelö: 361,117. szöllő 61,983. érdő 199,521 h. számtalan marhát, 's juhot, sertvést, selyem bogarat, halat, vizi madarakat (gödenyt is) nevel. széksót is tart. Kereskedése nagy: kivált búzával, gyapjúval, és nyers bőrrel.

Ezen nagy vármegye 170 $\frac{76}{100}$ □ m. foglal, 400,000 (Kardos szerént 500,000) lakossal, 3 szabad kir. 9 mező városban, 96 faluban, és mind annyi pusztákon. A' kik Magyarok, Rátzok, Németek, Tótok, Örmények, 'Sidók. Majd $\frac{2}{3}$ rész katholikus. Kézi mesterek, paraszt gazdák, halászok, hajósok, kereskedők.

Fel osztatik 5, a' felső, közép, alsó, Tiszai, és Teletskai; járásokra. Portája (1819) 150. a' városoké 52$\frac{1}{2}$, ház hely 6426, helyes gazda 10,682. Jelessebb lak helyek:

A' szabad Királyi városok: 1) Sz. Maria, Szabadka, Theresianopolis, Theresienstadt; a' Palitsi tó mellett 40,000 lakossal, 36 □ m. határja, mellyen tsak 2 falúja, és 10 pusztája van, a' sok földeken, és legelőn kivűl. Van szőlleje, és kevés erdeje. Kereskedik marhával, bőrökkel, gyapjúval, sok vászon, bor, és dohány terem földjén. Van gimnaziuma, két szép Temploma, nagy kaszárnája, es város háza.

2) Zombor, a' Tsatorna mellett, nem meszsze a' Dunától 18,000, leg inkább kereskedő Rátzokkal. O-hitű mester seminariummal. Vármegye háza ritka szépségű.

3) Új Vidék, Neoplanta, Neusatz, 18,000 lakossal, a' Duna mellett, mellyen Péterváraddal egy 136 öl szélességű híd által kaptsoltatik. A' kereskedés igen eleven, kivált a' Törökökkel. Lakszéke a' Bátsi nem egyesűlt Görög Püspöknek, és új Görögök oskoláinak. A' katholikusoknak 1 Temploma, és gymnaziuma, a' nem egyesült Görögöknek 5 Temploma van. Vannak Protestansok is, és 6000 'Sidók.

Mező városok: 1) A' Felső járásban: Baja, 12,000 lakossal a' Duna mellett, kereskedő város, szép kastéllal, gimnaziummal, mellyett a' TT. Kapistranus Atyák látnak el. A' fő Plebánia Templom jeles, Hires vásárai vannak, bort is termeszt. Jankovátz, és Almás.

2) A' közép járásban: Bezdán, a' Duna mel-

lett. Apátin, a' Duna mellett, szép, derék német város, festő növevényt, és selymet termeszt, szép ruha szert sző, és fest. Nagy életes háza van.

3) Az alsó járásban: Báts, Érseki város, a' Mosztonka partján. Van Görög Templom, sok kereskedő Görög, és Rátz lakja. Mellette egy régi omladozó vár láttatik, mellyet Sz. István épitett. II Lajos alat 1519 itt Ország Gyülése tartatott. Futak, a' Duna mellett, hires vásárokkal.

4) A' Tiszai járásban: Temerin. Ó Betse, a' Tisza mellett, 8000 lakkossal Zenta, a' Tiszánál, a' hol Eugenius 1696 a' Törököt meg verte. Magyar Kanisa, kereskedik a' Tiszán.

A' Tisza melléki kerűlet 16 szabados helységből áll.

Posta állások; új vidékről: ó Kér 2, Verbász 1. kis Hegyes 1, Topola 1, Tsantavér 1, Szabadka 1 $\frac{1}{2}$, Mélykút 2. Innét: Halas 1 $\frac{3}{4}$, Sz. Iván 1, Baja 1 $\frac{1}{4}$, Gara 1, Gákova 1, Zombor 1, Bezdán 1 $\frac{1}{2}$, Hertzeg Szöllös 1 $\frac{1}{2}$, Szabad Károl, Bajmok 1 $\frac{1}{2}$, Nem. Militits 1 $\frac{1}{2}$, Zombor 1, Szabadkárol Temesvárra: Ludas 1, Török kanisa 1 $\frac{1}{2}$, Új vidéktől: Temerin 1 $\frac{1}{2}$, ó Betse 2, Beodra 1 $\frac{1}{2}$.

14. Moson Vármegye.

Wieselburger Gespanschaft.

Fekvése.

Éjszaki nyúgotra Austriával, keletre Posonnal, délre Györrel, nyúgotra Sopronnal határos. Hegyei a' Lajta mellett nem nagy emeletekből, 's a' Fertő melléki dombokból, és köptsényi hegyből állanak, egyébb iránt vidéke egy el látkatatlan búzát, és szénát hozó térség.

Folyó vizei.

A' Duna, melly Rajka felett képezi a' Mosoni, vagy kis Dunát. A' rákkal bövelkedő Lajtha, melly egy részét a' megyének Austriától választja. Kelet déli határát a' Rábtza (Rabnitz) mossa. A' Fertő tavának nagyobb, és a' Hanságnak éjszaki része

ezen megyében fekszik. Ég alja kellemetes, tiszta, 's egésséges, minden szeleknek ki van téve.

T e r m é s e.

Moson Vármegye Béts élésházának neveztetik. Jó búza, ro's, széna, kukoritza; az éjszaki részeken hajdina, és hüveles vetemény, bőven terem. Bora is van, noha nem elegendő. 267,598 hold használt földből 158,278 hold szántó, 7500 szőllő, 49,034 hold erdő, 23,405 hold rét. Sok szarvas marhája, de sokkal több (nemesített) juha van, sertés, és ló is elegendő találtatik. Vadakkal is bővelkedik némelly vidéke, kivált erdeivel, és tengeri nyúllal. Számas farkas lappang a' nádosokban. A' Dunában, és Fertőben untig a' hal, úgy a' Lajtában, sok a' rák. A' Hanságon sok vizi madarak; u. m. vad rétzék, szalonkák, az erdőkben sok fogoly, fajdtyúk, tuzok tanyáz. Vannak fátzányos kertek, és számos méh házok. Találni kő bányákat, és a' Fertő mellett szék sót.

L a k o s o k: 35 $\frac{21}{100}$ □ m. 64,633 lakossal; kik közt mintegy 8000 Protestans, és 1450 'Sidó, $\frac{3}{4}$ Német, $\frac{1}{5}$ Magyar, $\frac{1}{5}$ Horváth. A' Györi Püspöki megyében áll. Jobbára föld miveléssel foglalatoskodnak. A' Duna mentében kereskedés is üzödik. A' lélek míveletet Óváron találni a' gimnaziumban.

F e l O s z t á s a.

A' Nézideri, és Mosoni járásra Osztatnak 31 Helségei, mellyek közt több mező városok vannak (1819) 130 porta, 3948 egész hely, 3688 ház, helyes paraszt. Jelesebbek:

1. A' Mosonyi járásban: 1) Ó v á r, Altenburg, a' kis Duna, és Lajta öszve folyásánál 2020 lakossal. Régi vár, Magyar eleinktől már készen találtatott, a' királyok tulajdona, és Hazánknak egyik őr-vára volt, most azt Károly ő Ts. k. Hertzegsége birja. Kereskedő mező város, gimnaziummal, mellyet a' kegyes oskolás Atyák látnak el, mellyben a' böltselkedő, gazdasági, és 4 nyelvi tudományok is gyako-

roltatnak, Régi várában hajdon Salamon Király mulatozott vadászat közben, most gabona szemtár. Volt itt a' TT. Kaputzinusoknak is klastromok.

2) Moson, Wieselburg, mező város a' Duna parton, 2992 lakossal; a' kik eleven kereskedést üznek, sok marhát, kivált juhot, és lovat, nevelnek. Születése helye Seidemann Xavier Ferentz Apát-urnak (A' Czisztertzi Sz. Kereszten Austriában, és Sz. Gotthárdon Honnunkban) kinek Hazája eránt buzgó szerete szülte ezen munkát a).

3) Halászi, a' sziget közben, 1322 lakossal.

2. A' Nézideri járásban: Boldog Aszszony, Fraukirchen, 1958 lélekkel. Nagy Butsú járásokkal, és a' B. Aszszony (Mariana) Gyüleke Sz. Ferentz szerzetes klastromával. Gállos, közel a' Fertőhez (Gols) 1745 lakossal. Védeny, 972 lakossal. Nyulas, (Joysz) 897 lakossal. Mind a' Fertő köről, jó gabonával, és borral. Leg nevezetesebb: Nézider, v. Nisider (Neusiedl) mező város, a' Fertő mellett 2150 lakossal. Hires héti vásárokkal, a' hová Austriábol járnak a' vevők, gabona 200,000 mérő is el kell piatzán esztendőnként. Nevezetes a' spárgája is. Lajta falu, szép mező város, kies helyen, számos juhtartással. Rajka (Rakendorf) népes mező város, 2862 lakossal. Sok Nemes, és 'Sidó lakja, szép vármegye Ház ékesíti. Oroszvár (Karlburg) 2127 lélekkel, a' Duna mellett, Gróf Zichy szép kastélyával, és angol kertyével. Sok 'Sidó van benne. Köptsén (Kitsen) 2531 lakossal mező város. Hertzeg Esztérházi szép várával, fátzán kertjével, sok juhával, és Sweitzer gulyájával. Majd 500 'Sidót lelni benne.

Nevezetesebb falúk: Zurndorf (Zurány) 1232 lakossal születése helye amaz el pártoltt szerzetes papnak, Feszlernek a' kinek ha szive, és erköltsi tette elméje foghatóságával egy arányba ügyellettek volna, sokkal jobban fénylene neve a' Magyar Anyaszentegyház koszorúján, mint most. Nem érti Fesz-

a) Született 1781. oskoláit Győröt, és Posonban végezvén a' szerzetbe lépett. Apáturrá válosztatott 1823.

ler irományit, a' ki abban nem érzi szegény el teveledettnek gyász lelki furdalásait. A' mindenható adjon neki jó véget. Fél torony, diszeskedik egy szép királyi vár kastéllal, gyönyörű mulató, és fátzán kertekkel. III. Károly itt szeretett mulatozni van itt nevezetes ménes is, 1237 lakossal. Pomogy, (Pommagen) 1472 lélekkel jeles töltése a' Hanságnak itt kezdődik. Sz. Miklós 1164 lakossal szép fekvéssel, jó bora, gyönyörű kastélya, és kertje van. Gatha, Gattendorf 1318 lak. szép kis kertel.

Königszhof, Aula Regia, királyi mulató hely; hajdon Czisztertzi Monostorral; most a' Sz. Kereszti (Austriában) Czisztertziták birtoka, és kastélya, szomszédságában némelly régi vár nyomai tetszenek fel. Sz. Kazimír, új falu 247 lakossal, Pándorf 1962 lakossal közelében régi vár nyomokat szemlélni.

Steinbruch 350 lak., új falú, 781 lak., Winden 794 lak., Baráthfalva 1164 lak., Illmitz 1248 lakos. Pátfalva 767 lak.

Az Ország utak jól tsináltattak.

Posta állások köptséntől: Béts felé: Haimburg 1, Poson $\frac{1}{2}$, Győr felé: Rajka 1, Mosony 1, Ötevény 1 $\frac{1}{2}$, Sapron felé. Pandorf 1 $\frac{1}{4}$, Sirtz 1 $\frac{1}{2}$.

15. Sopron Vármegye.

Oedenburger Gespanschaft.

Fekvése. Nyúgot, és éjszak felé Austriától nagy hegyek, és a' Lajta vize válosztja. Egy az Országnak leg szebb, és áldottabb megyéi közűl, mind javaira, mind népességére tekíntve. Dél keleti vidéke szép termékeny térség, nyúgotra, és éjszakra magosabb, és alatsonabb hegyek, 's völgyek ágoznak szélein: mellyek közt nagyobbak a' határos Rozália hegy a' Fraknóival; a' kő szénnel bövelkedő Brennhegy, és a' Soproni hegyek, a' Sirtzig mész köves hegyek a' Fertő nyúgoti partyán, kő bányákkal, és jó Soproni, 's Ruszti borokkal, a' honnét is bájitó kilátások vannak.

Folyó vizei.

A' Rába, a' kis-Rába, Réptze, Spittel (alább Ikva) a' Hanságban el enyészik. A' Vulka, a' Rozália hegyén ered, kis Marton szép völgyét meg futván Sirtz alat a' Fertőbe húl. A' Barbatsi tó, a' Győri megye szomszédságában. Földje többnyire agyagos és meszes; de van sok jó fekete is. Termései: jó búza, ro's, árpa, zab, kukoritza, hűvelyes, és kerti vetemény, néhol hajdina. Bővséges borai közt nevezetes, a' Soproni, Ruszti, Bosi, Oggai, Nyéki, Németkereszturi, Margarétai, Lósi, és Hidegkuti. Gyümöltsére nézve Sopron nagy meszsze földre hires, igen jó t. i. gesztenye, tengeri baratzk, pogátsa alma. e' a' t. Kivalt aszaltt gyümöltse nevezetes, szénát is jót, és sokat takarít. Fájja drágoságát a' nád pótolja, a' jegenye erdősök is jó formán szaporíttatnak e' végre. A' Rába közben sok dohány terem, leg hiresebb a' Vitnyédi. 476,420 hold használtt földből: 250,864 hold szántó, 44,110 hold szőllő, 24,316 hold rét.

A' barom tartás leg hasznosabb volt eddig a' juhok nyirásában, nevezetes Tsernelházán. A' tágos erdőkben, kivált a' kis Martoni vadas kertben sok, és sok féle vadak találkoznak. A' Fertő pontyot, tsukát, 's más hal nemeket bőven nevel. A' Hanságban számos vizi madarak pisegnek. Selyem bogár a' megye költségén tenyésztetik. Az ásványok Országa kőszénnel, és jó mész kővel szolgál mellynek ágya 2 mértföldre terjed; mellyen sok kővé vált tsigát, halat, rákot. e' a' t. találni. Az ég hajlat mérsékeltt, a' levegő tiszta, és egésséges, szelek, és zivatarok uralkodnak gyakron. Ezen Megyében Hertzeg Eszterházy 11 uradalmat bir.

Lakosok.

Egy a' leg népesebb vármegyéi közűl Magyar Országnak. $57\frac{70}{100}$ (Lichtenstern szerint 60) □ mfd. 190,078 ($\frac{4}{8}$ Magyar, $\frac{3}{8}$ Német, $\frac{1}{8}$ Horváth) ember lakik, kik közt: 161,875 Katholikus, mintegy 5700 'Si-

dókon, és 17 Görögökön kivűl a' többi Protestans, 3 szabad kir. városban, 41 mező városban, 196 faluban, és 5 pusztán. A' Győri Püsköpi megyéhez tartozik. Valamint közelebb van Austriához, és a' kereskedés által többet társalkodik a' szomszéd míveltebb tartományokkal, úgy sokat tanúl azoktól a' míveletre nézve, és nagy oka ezen egy részi haszon az itteni drágaságnak.

Fel osztása: 5 Járásra megy, a' Soproni, a' Rábánkivűli felső, és alsó, a' Rába közi felső, és alsóra, (1819) 262 portája volt. Sopronnak 34, Kis Martonnak 5, Rusztnak 3. 4950 $\frac{7}{8}$ házhely, 10,873 házhelyes parasztal. Jelesebb helyek:

1. A' Soproni járásban a): 1) Sopron, szabad kir. város 12,335 lak.; káptalannal b), két plebéniával, és egy gimnáziummal, mellyet a' TT. Benedekiek látnak el Pannonia hegyéről, egy Domonkosiak és Orsolina Apátzák klastromával. Van itt a' Protestansoknak is gimnaziumok. Több templomain kivűl jelesek, a' vármegye gyűlésháza, és több rézzel fedett házak. Derék piatzán hires országos, és héti vásárok esnek kivált szarvas marhával, és sertvéssel. Nevezetesek borai, föld mívelése, jó gyümöltse, gesztenyésse, tzukor fabrikája, hamu'sír, és salétrom főzése, számos kalmárok, és kereskedők mindenféle mester emberek, kivált posztósok (45 szövő székkel) a' kereskedést virágjában tartják, mellynek főbb tzikkelyei: a' bor, gabona marha, sertvés, méz, viasz, gyapjú, dohány, és tsinos portékák. A' város 8 falúnak birtokosa. A' gazdagság, és Béts közele a' Bétsi míveletet jó formán közli a' lakosokkal. Fekvése egy szép tágos völgyben egy domb tövén gyönyörű kilátásokkal sétálló helyekkel, és mulató kertekkel ékesíttetik. A' ki ásott régi Romai pénzek, halotti kövek, métsek, és lámpások Romai

a) Fertő, és Austria közt.

b) Ennek épűlete (Temploma) a' Sz. János keresztes Barátoké volt 1214. 1635 a' Jesuitákra jutott. Azután bé záratott, 's 1790 ismét Istani szolgállatra fordíttatott.

gyarmatságára mutatnak. Itt egy Király, és Királyné koronáztatott, 4 Ország gyülése tartatott, sok tudós, és Hadi ezredes vitéz született; mellyek Sopronra mind szép fénysugarakat vetnek.

2) Ruszt, kir. város 1120 lak., a' Fertő mellett hires borral, melly esmeretes a' külföldön is, kevés határán esztendőnként szür mintegy 5000 akót.

3) Kis Marton (Eisenstadt) szabad királyi város, 2704 lak., mellyben fel tűnik Hertzeg Eszterházy négyszegletes, pompássan épült roppant vár kastélya, mellyhez a' hegy kaptsolódik 2610 lak., és külön plebániával; sok, és nagy betsű ritkaságokkal bájitja ezen felséges vár az idegenek szemeit, melly a' leg finomabb izlésű ékességekkel diszeskedik; különösen jeles vári kápolnája, és nagy felséges kertje, színte oly látásra méltók a' vizet emelő erő-mívek, a' közel lévő 1½ m. hoszszúságú fallal kerített vadas kert, az erdő oskola, és más szép intézetek. A' városban is sok jelességeket szemlélni. Van a' többi közöt egy meszsze hires kálváriája a' B. Aszszony tsuda tévő képével. A' Sz. Ferentz szerzetesínek, és Irgalmas Barátoknak klastroma: könyvnyomtato mühely; több szép épületekkel. A' bor termesztés jó divatban áll. Továbbá a' mező városok.

4) Széleskút; 1332 lak. Fekete város (Burbach) 1484 lak. Fehér egyháza (Ronnerskirchen) 1595 lak. jó borokkal a' Lajtai hegy soron. Sz. Margaretha 1446 lak. jó borral, és kő bányával. Nagy Höflein, 1324 lak. ro'sólis, és etzet fabrikával, Loréto 372 l. dohányt termeszt. Nagy Márton, 4003 lak. Fraknóallya, 597 lak. Fraknó vára, a' hol az Eszterházy familiának kintsei tartatnak. Láthatni itt többek közt egy jeles fegyverházat, és más emlékezetre méltó dolgokat. Van itt egy klastroma a' Szervita Atyáknak a' kik a' plébaniát is el látják. Kábold, 1316 l. jeles bora, és savanyú vize, derék vára van. Sok 'Sidót lelni benne. Lan'sér, 495 lak. fellette egy magas köszikláu fel tünik a' vár. Sz. Marton, 697 lak. mellette köbányavan, sok meg kövesedett ötlökkel. Nyék 1603 lak. jó bora. Harka 957 lak. derék szöl-

lőkkel, várral, és savanyú vizzel híres. Német keresztur várral, (Kreutz) 2498 lak. savanyú vize, és bora jó. Rákos, (1277 lak.) (Kroisbach) a' Fertő mellett, a' Győri Püspök szép kastélyával, és jó bor termesztéssel. Szarvkő 1706 lak. és várral.

2. Rába kivűli felső járásban: N. Tzenk; közel Gr. Szétsényi tágos kastélyával, és az el szegényedett parasztok ispotályával, 772 lak. Hegykő, 682 lak. Sz. Miklós 1768 lak. jó borral. Lesvár, 28 lak. vár, szép vadas kertel. Lós, 1132 lak. nevezetes boráról, és szép kastélyáról. Und, 563 lak. Lövő, 908 lak. Lotsmánd, 1304 lak. Réthely, 774 lak. a' Réptze mellett, valamint Kőhalom, 1570 l. Alsó Ramótz, 554 lak. Deretske, 809 lak.

3. A' Rában kivűli alsó járásban: Tsepreg, 1788 lak. valaha híres város volt. Bő, 690 lak. Sajkall, 232 lak. Ivány 1251 lak. Réptze Szemere 1020 lak.

4. A' Rába közi felső járásban: Mihályi, 1430 lak. a' kis Rába mellett, régi vára, és jeles vásárai vannak. Kapuvár 3202 lak. a' kis Rába folytában, jó búza, és dohány földje van, nevezetes régi várárol. Van dohány por fabrikája.

5. A' Rába közi alsó járásban: Tsorna, a' Prämonstrati Rend klastromával nagy épűletekkel, és gyönyörű kertel, 3896 lakost számlál. Szill, 1832 lak. Szány, a' Győri Püspök kastélyával ékes, 2260 lakosi dohányt termeszetnek. Egyed, 712 lak. Uri kastélya, és kertje kellemetes.

Nagyon emlékezetes Eszterház ditső várkastéllya a' Fertő déli partján, mellynek ritkaságait, és ékeit rövid sorokba lehetetlen foglalni. A' vizsgálkodó itt mindent fel találhat, a' mit a' gazdagság, leg finomabb izlés, a' fényüzés, kény, mesterség, elmésség, a' grátziák, mu'sák, és természet, szépet, nagyot, és felségest öszve kaptsolhatnak. Itt minden meg bájolja az érzeményeket, 's el ragadja. A' helységben 374 lakost számlálni.

Nevezetesebb falúk megyében: Balfon, (Intolfs) jó ferdőkkel, és 699 lakosokkal. Sirtz (Gschies) 1168 lak. savanyú vizzel. Keresztur, 935 lak. Sa-

vanyó vizzel. Ság, 422 lak. sok méhe, és Gróf Festetitsnek szép könyv-táros kastélya, 's kertye van, benne. Wandorf, 763 lak. Igen kellemetes környékével, és gyönyörű kilátásával, a' szép természet kebelében mulatságot kereső Sopronyiakat magához vonza. Hajdon egy szerzetes klastrommal diszeskedett.

Tsináltt utak: Soprontól Poson, Béts, Austriai Ujváros, és Kőszeg felé, mindenüt egész a' határig. Posta állások. Soprontól Posen felé: Sirtz 1½, Pandorf 1½, Bétsfelé: Nagy Höflein 1¼, Vimpassing 1, Köszegfelé: Nagy Barom 1¼, Kőszeg 1.

16. Vas Vármegye.

Comitatus Castri ferrei. Eisenburger Gespannschaft.

Határai: Veszprém vármegye keletre a' Martzal folyóval, délre Szala Várm. Nyúgotra Stayer Ország, éjszakra Austria széle és Sopron Várm. Lichtenstern szerént 106½ □ m. 260,685, lakossal (Schematism. 1829) 1 szabad Királyi városban, 41 mező városban, 612 faluban, és 37 pusztán.

Föld alapa: keleti része többnyire térség; déli részén által vonódik a' hegysor. Núgot-éjszaki vidékein érik végeiket az Austriai, és Stájeri nagyobbodó hegyek. Nevezetesebbek: a' Köszegi, Bo'soki, Rohontzi, Szerdahelyi, Rumpodi, Szalonnáki, Borostyánkői, Monyoró keréki, és Német-újvári hegyek. Leg derékjebb a' keleti széleken a' Sághi hegy, melly szép gömbölüen emelkedik fel; bövelkedik jó borral, és Basalt kővel. Magán uralkodik egy síkság felett.

Folyó vizei.

A' Rába, nyúgotról kelet felé; Pinka, Sorok, Győngyös (Günc) mellyek a' Rábába folynak, a' Lapintsal együt.

Földje termékeny, ha némelly vidékeit ki vesz-

szük. A' Levegő tiszta, és egésséges, noha itt amott a' Rába mellékein valamennyire nedves.

Termény.

Minden féle gabona nagyobb részínt bőven terem, egyébb a' tótságban a' dombosok közt van árpa, Kukorítza, hajdína, és többféle kerti vetemény, len, és dohány; hires a' Jánosházi, és a' Nagy falvai. A' bor nagy kintse vas vármegyének; nevezetesebb a' Sági, Somlyói, Vasvári, Rohontzi, Tótsági, Kristyáni, Róka hegyi. e' a' t. Sok gyümöltsös kertjeiben emlékezetesebb a' baratzk, és gesztenye. Hires a' Kőszegi aszalt gyümölts; de még a' bor-is. Jó legelője, és takarmánnya, számos erdeje, p. o. a' farkas, kemenes allyai, Ivántzi, a' déli, és nyúgoti hegyesekkel; de átaljában több vidékeken a' fa szükül. Hasznos földje 799,774 hold. Ebből szántó föld 408,226 hold, szőlő 36,940 hold. Erdő 275,626 hold. számos szarvas marhája közt a' Rába melléki leg izmosabb. Sertvés tsoportyait a' tser fa erdők hizlalják. A' vadak közt szarvasokat is lelni. Sok baromfiát Béts segíti emészteni. Motsárai vad rétzékkel, tsíkkal, és tekenyős békákkal bővelkednek.

Ásványok: Borostyán kő mellett lelni kénkövet, kénesőt, gálitzkövet, Magneskövet; valamennyi, rezet, és kigyó követ. Manadorf mellett kő szenet. Ugy több savanyú vizeket is.

A' Lakosok.

A' Nemesek száma ezen népesebb tartományban, mintegy 16—17,000-re megy. Nyelv. Magyar lakik 314 helységben; Wend (kiket itt Tótoknak, és Vandaloknak is neveznek) 180-ban A' többiben német, és Horváth. Többnyire Katholikusok: a' Protestánsok száma: 52,437 a' Reformáltaké 11,526, a' 'Sidóké 5366 Görögök tsak 16 találtaknak. Sok mesteremberek lakják a' városokat; többnyire parasztságból él a' föld népe, a' kereskedést jobbára az Ország határosai üzik.

Fel Osztása.

Hat Járásra osztódik: A' Kőszegi, éjnyúgotra: Itt nevezetesebb: 1) Kőszeg, szabad Királyi város, 10 portával, 5756 lakossal, szép vidéken: Sok mester emberek lakják azt; tsak posztós mester 100-nál több vagyon. Sokan élnek a' kereskedésből, sokan a' szőllő mívelésből. A' bor igen kellemetes izű. Diszesíttetik a' kerületi törvényszékkel, és Tiszt. Benedeki szerzetesek Gimnáziumával. A' Protestánsok száma itt 1889, a' Reformáltaké 14, a' 'Sidóké 90. Emlékezetre méltók: a' város, plebánia, Benedekiek, 's a' Protestansok Templomán kivül, az árvaház, mellyben az alkotók intézetéből a' szegény ifjak, kik más vallásból a' Katholika Hitre térnek, vagy árvák, neveltetnek, ennek kezdete istenes adakozásából eredett a' Hiveknek, mellyet szaporitott Kőszeg városa. Adolfi Antal a' kerületi itéllő szék elöl ülője, Kelcz Imre, Györi Prépost, és Kanonok, későbben Ferentzy Antal, és több mások meg szaporították. Az Intézet a' Szombathelyi káptalan kormánnya alat áll, a' Ms. Püspök fő vigyázatja mellett, a' ki is az egyházi rendből szokta a' házi Elöl járókat ki nevezni. Az árvákon kivűl esztendei fizetés fejében is fel vétetnek oda néhány nevendékek, a' kik magokat a' házi Rendhez tartoznak alkalmaztatni. Vannak itt most 93 nevendékek, a' kik közt 8 fizetésért tartatik.

2) A' Collegium, mellyet Széchény György, Esztergomi Érsek alkotott 1687 a' Jesuiták számára, a' kiknek el töröltetése után 1777 a' Piáristákra szállott; 1815 pedig a' Sz. Mártoni Benedekieknek adatott által a' Gimnasiummal együt. 3) A' vár-kastély, melly hajdani erősségével jó védeleműl szolgált Jurisits vezérlése alat 1532 a' Törökök ellen. Királyi várossá lett Kőszeg 1649. Nevezetes többi mulató alkatmányi közt a' Svetits jó izlésű mesteri kertje. Körvidékeit diszesíti ama szép, és meszsze hires Kálvária hegye, egy Remeteséggel. Úgy a' jó bort termő szőllő hegyek. A' többi jelesebb helyek

ezen járásban: Lukátsháza, Léka (Leuca, Luckenhausen) a' gyöngyös viznél, 1170 lak. egy hegy várral. Itt 1655. G. Nádasdy Ferentz Ország Birája, a' Myrai, és Tolentumi Sz. Miklosok tiszteletére egy Prioratust alkotott az Ágostoni Remetek számára; mellynek szerzetes lakosi ki halván, 1820 annak jövedelmei az uradalmi plébániákra vitettek által bizonyos fel tételekkel. Flanér fabrik. Papirosmal. üveg huta. Porostyán kő (Pernstein), mező város, a' hasonló uradalomban, mellyhez 17 helységek tartoznak; az éjszaki (Norici) havasok keleti lejtőjén, 1006 lak. Jól épűlt vára egy kősziklán áll, melly kék foszlány neme, és éjkeletre meredeken huzódik a' mélységbe, a' hol is egy mély völgyben réz, kénkő, és gálitzkő bánya van már több 100 esztendönél munkában, noha nem nagy nyereséggel. Nem régen fedeztetett fel az itteni kigyó kő törés. Emlékezetes ezen uradalomban: Tartsa, (Tatzmansdorf) értzes ferdőkkel, 547 lak. A' videken sok len, és kender terem, Pinkafej (Pinkafeld) derék mező város, helyes uradalmi várral, az Austriai Stájer széleken, 2144 lak. Határában savanyú vizek vannak; vadas kert, és flanér fabrika. Derék plebánia Templommal, és kivűl a' városon Remetes kalvária hegygyel.

Szalónak (Schlaning), nagy meredek hegyen, derék vára, sok ásvány, és régi bányák találtatnak körűlötte, van üveg hutája, 1467 lakosi közt sok varga, és 600 'Sidó van. Itt valaha I. Remete Sz. Pál szerzetesei voltak.

Hadász, 703 lakossa, a' hol sok méheket tartanak. Rohontz (Rechnitz) mező város, 3032 lakossal; kik közt 800 'Sidó. Jeles az uradalmi vár, a' kertel együt. Van benne szép gyüjtemény, és könyvtár. Az itteni bor termesztés nevezetes.

Vörös-vár (Rottenthurm) mező város, szép várral, 747 lak., a' kik sok lent, és kendert termesztenek Német Szent Mihály (Grosz Petersdorf) mező város 1788 lak., derék ló vásárokkal, sok jó gyümöltse is vagyon. Olad: Szombathely közelében bort termeszt.

Ezen járásban sok úgy nevezett Hiéntzek laknak.

2. Német új-vári járás; a' megye nyúgoti részén, Stájerral határos, itt jelesebbek: 1 Német újvár (Güssing) valaha erös vár volt, mellyett a' Giesing grofok birtak. A' vár, melly most omladóba fórdulván k. Hertzeg Battyáni Tulajdonossa által meg izmosíttatott, tsútsos hegyen van, a' Templommal, és régi fegyver házzal. Ez a' vár II. Geyza király alat Walferus gróftól Benedeki Apáturságnak volt el szánva, és készítve, de III. Bela azt némellyek javaslására tábori várrá tette; 's a' helett IV. Bela 1263, a' szerzetnek Vágújhelyet adta. Volt itt a' Sz. Agoston Remetéinek is Prioratussa; de mikor alkatott, és szünt légyen az meg bizonytalan. Most a' B. Aszszony Gyülekezete beli TT. Frantziskanus Atyáknak vagyon itt klastroma, a' kik a' Plebániát, több körül fekvő filiákkal együt el látják. Lakosi száma: 1568. kik közt 502 'Sidó. Az uradalom tisztség épületeji, és a' Hertzeg kertje a' mulató házzal szemléletre méltók.

Lödös, (Litzelsdorf) helység a' Stájer szélek felé. 1055 Lakossal.

Szent Elek (Sregersbach) helység 1810 Lakossal, nem meszsze a' Stajer határoktól, valamint; Barátfalva is.

Sóskut, ez egy kevés számú házakból álló filia a' Német szent Gróti (Geresdorfi) plebániában 266 Lélekkel; nevezetes értz vizéről, és melegített fördejéről: szép nagy épülettel a' vendégek számára, el láttatott sétálló helyekkel is, és kápolnával.

Vannak több népes helységek ezen járásban: u. m. Hidegkút (Kaltenbrunn) 1445 Lakkossal.

Király falyva (Königsdorf) 1078 Lakossal.

Kukmér. 2028 Lakossal.

Német Csents (Tschäntschendorf) 436 Lakossal melly arról jeles, hogy mostani Nagy. Tiszt. Lelki Pásztorának kevés párja van a' Deák versezésben. Olbendorf. 895 Lélekkel.

Puszta Sz. Mihály. 655. Lakossal.

Rába keresztur. (Heiligenkreutz) 951 Lakossal. A' kisebb falúk: Stinátz, Alsó-Beled (Unter-Bildlein) Egyházos Füzes (Kirch Fidisch) Felső Rőnök (Ober-Radling), Jakabháza, Karátsfa (Hagendorf) Kertes (Gaas).

Ezen megye járásnak határ széle Fering tájjékán igen gyönyörű vidék, mellyet a' Rába völgyének neveznek; be jövén Stájernek ezen rónáján Magyar Országba, földi paraditsomot vél maga előt lebegni a' szem. Két felől a le apadkozó hegy lántzok, szép helységekkel, szántó földekkel, rétekkel, és fenyvesekkel, Janafalva (Jeneschdorf) felé szöllő kertekkel váltózva, Ugy el ragadják a' szem fűlességet a' magasságra, hogy a' széles völgy közepén alig venni eszre a' majd hasznot, majd kár tevő Rába vizét, mellyel az ember tsak nem egy léptetve jön be Janafalvánál honnunkba, a' hol is a' királyi Harmindszad áll. Ez már a' Sz. Gotthardi Uradalom, mellyről itt a' szó lesz, 's a' mellynek hasonló nevű fő mező városa innét egy orrányira pompáskodik, kivált nagy temploma, és nem annyira roppant, mint kellemetes Monostora elö homlokával; bal felöl fel tetszik az ugy nevezett Kép, egy hegy tsutsán butsús templomával, mellynek falúja Badafalva a' Rába bal feli uton fekszik, Raksz után, 's Nagy falva előt.

Szent Gotthárd.

Mező város 110 házzal, és 584 Lakossal a' katonaságon kívűl; a' Czisztertzi Rendé, a' körűl fekvő hasonló nevű több falukból álló Uradalommal együt, a' Stájer széleken, Magyar Ország éjszaki nyúgoti részén; Apátsága most öszve van kaptsolva az Austriai Sz. Keresztivel. Ezen nevezetes helyet (t. i. amaz 1664-ki hires ütközetről), érdemesnek tartom valamennyire bövebben le irni.

Sz. Gotthárd III. Bela királytól alkottatott, és Czísztertzi szerzetesekkel Frantziából (Trium Fontium) láttatottel, melly az ellenséges pusztittások által szerzetes lakosi birtokából ki esvén, sok üdő-

kig idegen kezeken forgott, 's végre 1734. ismét a' szerzetnek viszsza állíttatott; most már tiszta, nehány jó birtokú házakkal, és széles utszáival kellemetes tekíntetet ötlet a' szembe. A' klastrom Templomának (melly most egyszer 's mind plebánia templom) elő homloka szép, 's fel emeli azt az előtte fekvő piatz forma térség a' vas kollát kapún, és fal keritésen, melly azt az utszától válosztja, belől. Belseje a' templomnak gyönyörű peldánya az építő mesterségnek, korinthi izletben, körös-körűl 12 szabadon álló nagy oszlopokkal. A' nagy oltárt oriási márvanyozott oszlopok mellékezik; és 8 kitsinyek diszesítik párosan. Nagy Bold. Aszszony tiszteletére vagyon, a' Czisztertzi szokás szerént. Minden felséges izletet lehel. A' nagy tágos oldal oltárok száma 6. (Sz. Jósef, Sz. Bernárd, Sz. János, és Pál felett a' 3 Magyar Sz. Királyok, Sz. Gotthárd, Sz. Florian, és Leonárd). A' kápolnában vagyon a' fájdalmas B. Aszszony faragott oltárja a' kereszt uttal, az egyik tágos imádkozó karban, (Oratorium) a' Feszület oltárja. A' Sz. Bernárd oltáránál Sz. Vintze Martir erekléji üveg koporsóban; mellyeket Herzán Kárdinál Romából hozott, 's ide ajándékozott, Magos padlázotja több kezek által rajzoltatott; leg szebb a' Dorfmeister rajzolatja, kivált a' Sz. Gotthárdi ütközet.

A' klastromban, mellynek csak egy 4 szegletes szárnya van ki építve, 's a' melly ritka kellemű lakhely, több történeti rajzolmányok találkoznak, t. i. az Apáti lakásban, Dorfmeistertól.

1. A' mint III. Bela a' Frantziából meg hivott Barátoknak az alkotmányi leveleket által adja, itt a' Király körül álló régi magyar viselet, és ábrázati vónatok mesterségesen ki vannak ejtve.

2. A' mohátsi ütközet; a' hol az ifju király. lovával el veszett, mint egy eleven formában adatik a' szém elejbe. A' levegöben kevergő zuzzavar, por, és füst; az egész tábor nyugatlansága, az egyes tünetekben ki fejtődző elme tehetség, a' kép-

seregek kaptsolata, és azoknak bátorságos intézete, az egész rajzományt akademiai remekké teszik.

3. Egy kisebb térségen a' Sz. Gotthárdi ütközetet is meg látni, a' hol fel tetszik ruházatja külömbbsége a' frigyes hadi seregeknek; Montekukkoli, és Colygni (Frantzia) Vezéreknek képei.

4. Sz. Gotthárd; VI, Károl Tsászár, Robert Apátur, és több Egyházi, és Világi Méltóságok képei, a' mint az emlitett, Apátur a' kivántt Súmmát lefizeti az Apátság viszsza vételekor.

5. Sz. Kereszt, némelly szerzetesek képeivel.

6. A' Szombathelyi püspöki Templom, a' mint az épűl, több érdemes Méltóságok képeivel a).

A' Rába vize nyúgoti részén folyik a' városnak gyakor károkkal; melly éjzaki részén nem meszsze az Uradalom majorjától a' Lafantzot magába fogadja. A' Lakosok mind kézi mester emberek. és Németek, a- nyúgotra, és éjszakra fekvő vidékekkel együt; a' keletre fekvő helységek tsupa Magyarok; a' délre fekvők tsupa Vendek; noha egy Uradalom jobbágyai.

A' házi kerten kivűl, melly igen tágos, szép setállo ág boltosokkal, gyümöltsösökkel, üveg házzal (Orangerie), és még szántó földekkel is mulatja a' benne fris levegőt keresöket, van szép mulato erdő sétállo helyekkel, alkalmatos ülésekkel, és fris forrásokkal, a' Vár (Schlöszel) nevű hegy oldalán, a' várostól jó fél orrányira, a' Nagy falvai határban, a' hol is Klastromnak szőllei a' hegynek keleti, és nyúgoti tetejét foglalják, mellynek közepén ál az almatos kastély szép kápolnával, mellyben egy bájító szépségű szeplőtelen B. Asszony kép oszlopa minden szemeket, és sziveket magára vonz; a' Mesterségnek valodi remek munkája. Ez alat volt az ütközet 1664.

Derékjebb falúk az Uradalomban: Janafalva, Nagyfalva, Badafalva, Kethely, Gyarmath, és Tsörötnek nagy malommal a' Rában.

---

a) A' könyvtárban valami 3000 darab könyvtalálkozik.

Nagyfalva mellet a' nyúgoti részen van azon sikmező, a' Schlőszeli mulató erdővel határos, a' hol azon említett tsata történt a' mieink Győzedelmével, mellynek ki menetelétől fügött majd az egész Austriai birodalmaknak sorsa. Közepén ezen sík mezőnek a' falú végén ál ősi nagy tölgy fák közt egy kápolna Kristus Urunk Ostoroztatása kép oszlopával, a' hová az ájtatos keresztények imádkozni járnak, és ott Sz. Misét is szolgáltatnak. Ezen kápolnát, ugy mondják, egy hadi Tisztnek özvegye épitette Hitvese lelki hasznára, a' ki is itt az említett tsatában el esett. Történetét ezen háborúnak bővebben le irja Theophilus Heimb, Sz. Kereszti, és Sz. Gotthárdi Czisztertzita Sz. Gotthárd történet könyvében.

3. A' Tótsági járás: Itt emlékezetet érdemel. Dobra (Neuhaus) közel a' Stájer határhoz régivárral, 738 Lakossal.

Felső Lendva (Oberlimbach) Gróf Nádasdy derék várával, 458 Lakossal. Ezen uradalomban szűrődik a' hires Totsági bor.

Hideg Kút, a' Lendva vize körűl. 266 Lakossal. Mártyántz. 222 Lak. Muraiszombat, várral, (Uisnítz) 792 Lak. Rakitsán, derék kastéllyal, és várral 402 Lak. Továbbá: Felsö Petrótz, (Sz. Trinitás) Pertótsa; Petsaróts, Sz. Benedek, Tissina; Vizlendva (Sz. György) Alsó Szölnök (Tzeming) 635 Lél. Dolintz. Felsö Szölnök, Hódos. Istvánfalva, Kertza; Rába Sz. Márton. Ezen járásban többnyire Wendek laknak.

4. A' Körmendi járás, kőzepén fekszik a' vármegyének: Itt nevezetesebb, Körmend; mező város a' Rába bal partján, négy felé megy rajta által a' posta út 2971 Lák. kik közt 441 'Sidó van. Jeles piatza van kőzepén egy betses B. Aszszony kép-oszlopával. Héti vásárjai sikeresek a' gabonára nézve. Leg jelesebb, benne a' Hertzeg Battyáni szép vára, olasz izlésre, és a' mellette nagy kerűletet foglaló pompás kert derék üveg házokkal. A' pósta ház, a' katholika templom, a' protestánsok temploma, és

'sidók sinagógője, és Só tisztség. Itt 1274. Oklitz Dienes, az Ország Nádora a' Guillelmíta Benedeki Barátoknak Monostort épített, melly az ellenséges zivatarok közt a' mulandóságnak 'sákmánnya lett. Innét 1459 viszsza huzta magát Mátyás király ellenségei előt.

Tsákány: (Tzakersdorf) 608 Lak., és egy szép lakvárával a' Battyáni familiának. Mellynek közelében Rába Sz. Mihály, Gasztony (több Nemes Birtokosokkal, kik közt Elsö a' Boros, és Hertelendi Familia) Rátót posta állással, és a' Cseh Fámiliának kellemetes uri lakásával. Nádasd. Szarvaskend. Szötze, Gerse, Györvár, Egérvár; Ivántz, a' Gróf Sigray derék kastélyával, és gazdag erdeivel.

Vasvár (Eisenburg) 674 Lakossal, és egy Sz. Domonkos szerzetesházával, melly IV Belátol tartatik alkottatottnak 1238, mellyet török pusztulása után Szétsény György Esztergomi Érsek meg újitott, Temploma most Plébania szentegyház. Innét veszi nevét a' Ns. Vármegye. Rába Hidvég 986 Lakossal. Több hires Nemes Birtokosokkal, közelében van: Molnári, Grof Festetits György jó tévö özvegye lak kastélyával, Sz. Tamás, egy szép nagy oltár képű templomotskával. Nagy Kölked, Náray, (Narein). Négy Szétsöd, kis, és Nagy Unyom. Négy Hollós. Egyházos Rádótz.

Jak: 1274 Lakossal. Fel tünő régi Apáti Temploma, melly most Plebánia szentegyháznak is szolgál. Az Apátság Sz. György vitéz, és Mártir tiszteletére emeltetett a' Sz. Benedek szerzetének a' 12, és 13 század határai közt. Közönséges vélekedés, hogy a' kis B. Aszszony Angyalok Királynéja Apátsága is Petzölben, Szombathely mellett, a' Jáki Apátságnak része volt légyen, miglen 1532 Solyman Köszeg ostromlását félbe hagyni kénszerítetvén, a' többi vidékkel együt ezt is hamuvá tette. Késöbben világi kezekre kerűlvén az Apátság, végre az Erdödy Grófok-ra jutott, a' kik is annak nagy részéböl a' mostani Petzöli Apátságot fundálta. És igy ez a'

betses Uri Familia, mint Patronus, mind a' Jáki, mind a' Petzöli Apaturokat kinevező jussal bir.

Pornó (Pernau) 527 Lakossal. Nevezetes a' régi Czisztertzi Monostorról; mellynek alapa közönségesen 1235 esztendőre határoztatik, sött már II. Jerusálemi András király szabadság levelében 1221 arról emlékezet történik; hogy t. i. István, egyetlen egy Fija Istvánnak (vagy Chefánnak) a' ki Magyar Ország Nádora volt, igen istenes ifjú lévén, és az üdeig tartandókat az örökén valókkal el akarván tserélni, a' Sz. Gotthárdi Apáturhoz folyamódott, a' ki ötet atyai módon fogadván a' szerzet köntösébe öltöztette, és István minden atyai örökségét (melly a' Pornói Apátságból, és Monyorókeréki Uradalomból áll) a' Sz. Gotthardi Monostorhoz kaptsolta. Mikor szakasztatott légyen el a' Czisztertzi Rendtöl, bizonytalan, az hihető, hogy 1529—1532, a' Törökök a' Bétsi, és Kőszegi ostromtól viszsza verettetvén, és mindent tüzzel, vassal pusztítván, Pornót is a' Sz. Gotthárdi, és Bors-Monostrai Apátságokkal együt földre teritették. A' Pornói Apátság 1643, a' Jesus Társaságának adatott által a' Soproni Collegium számára (Heimb, és Fuxhof).

Nyilván ekkor tünt el a' Borchi Sz. Benedek Apátsága is a' Sz. Benedek falú helyéről Tótságban, nem meszsze a' Mura viztöl, mellynek se alkotóját, se alkatása üdejét, se pusztulásáét nem tudni bizonyossan.

Monyorókerék, 458 Lak. a' Szent Péterfalvai (Prostrum) fárában, a' honnét egy ága a' betses Erdődi Familiának tzimét veszi: a' Pinka vize mellett Szép lakvárával az Erdödy Grófoknak, nagy erdei, bor, és dohány tenyésztése, gazdagítják. Itt a' 14 században az Ellebrachi familia egy Monostort emelt az I. Sz. Pál szerzete számára, mellynek most nyomát se látni.

5. A' Szombathelyi járás, nap keleti vidékét foglalja a' vármegyének, mellyben a' következendő nevezetesebb helyek érdemlenek emlékezetet:

Szombathely. Sabaria: Stein am Anger.

Ezt két korra osztyuk ősi, és jelen való Tekíntetére nézve, t. i. a' régi, és mostani Szombathelyre:

Claudius Tiberius kormányozván a' Romai Birodalmat, Kristus Urunk születése után 41-ről az 54 esztendőre Romából, a' mint némellyek vélekednek 30 ezer polgári Lakosok küldettek Szombathelyre gyarmat képen a). Itt emeltetett fel Septimius Severus a' Kormány székre. k. u. 194 eszt. a' 211 felé. Itt meríttetett Sz. Quirinus Mártyr, malom kő akasztatván nyákára a' Sibaris folyóba mintegy 303. Itt szenvedett Sz. Rutilus, vagyis Rustalus, két Martyr társaival. Nagy Konstantin Tsászár 322. eszt. Szombathelyen mulatván, abban Törvényeket alkotott. Itt született a' világra a' keresztény világon otly hires Sz. Márton Püspök, Sulpitzius szerént 336. Turoni Gergel szerént pedig 316. Azomban valamint semmi nem állandó azég alat, úgy Szombathelynek is meg érett dütsőssége az 5-ik században, 's azotfa el kezdett rokkanni. Attila, a' Hunnok Királja azt 441—445 közt ostrommal meg vette; a' Polgárok, a' kik el illanthattak, Olasz Országba költöztek, és részént Aquileában, részent Titzinumban telepedtek meg. Az elsőbbek kevés üdő mulva az Aquilea-beliekkel Velentze várasa, és köz-Urodalma alapát alkották, az utolsók a' Ticinum beliekkel öszve egyeledtek. Ezen hadi ostromot követte a' földrengési pusztitás, melly 455. Sz. Mihál hava elsején, egy Péntek napon a' várast végső romlásba döntötte. Öszve szedvén magát, tsekélyebb állapotban helyheztetődött, és a' 9 században a' Német királyok által a' Juvaviai (most só-vári, (Salisburgi) Szentegyháznak adatott által, azután pedig, a' mint igen hihető, 1009 vagy 1035

a) Liechtenstern szerint itt holt meg Ovidius Számkivetéséből visszza utazván.

a' Győri Püspöknek jutott. A' Tatárok, Magyar Országot rongálván 1241 és 42 Szombathelyet is el pusztitották.

Noha Szombathely nem szabad királyi, hanem Püspöki szabad mezö város, nagyon hasonlit az mindazon által azokhoz most is mind külső tekíntetére, mind míveletére, mind pedig ritka szabadságaira nézve, mellyekkel több századoktól fogva diszeskedik, a' mint az ki tetzik II. János Győri Püspök Levelébül 1407, mellyeket utobb 1525 Felső Szelestei Goszton V. János, Györi Püspök, 's ennek következője, Paxy Balás 1526 meg erősítettek: ugy I. Ferdinánd, 1534. II. Máximilian 1667. Rudolf 1578. Tsászárók, és Magyar Királyok. Minekutánna pedig Szombathely a' Törökök, Tatárok, és Botskayak által nagy részint el pusztíttatott, a' polgároknak nagy része, vagy meg ölettetvén, vagy rab békókra jutván; és még a' Német újvárivárban is, a' hová a' Szombathelyiek szabadság, 's egyébb ok leveleiket, bátorság okáért, által helyheztették, az oklevél tár el égvén, Napragy Demeter, Györi Püspök azoknak új levelet adott régi szabadságaik eránt 1607 mellyet II. Mátyás Király meg erősített 1610. Iffjabb Draskovits György, Győri Püspök üdejében II. Ferdinánd különös új szabadsággal bővítette a' régieket 1630.

Emlékezetes még Szombathely arrol is, hogy azon Békesség, melly az I. Wladislaus, és attja halála után született László pártosai közt támadott belső háborunak véget vetett, Szombathely mellett készült volt meg 1441. Ugyan itt állíttá fel táborát Hunyadi János, Magyar Ország kormányozoja III. Fridrik Tsászár ellen, midön ez az említett Lászlót az Ország Koronájával hazájába viszsza nem akarná bótsájtani 1446.

1360-ban klastrom alkottatott Szombathelyen a' Sz. Ferentz szorossabb Rend-tartó követőjinek 1578 a' Posonyi Ország Gyülésében (Decr. I art 20.) el végeztetett, hogy a' Vasvári káptalan a' Petséttel, és Jegyzökönyvel együt Szombathelyre, mint bá-

torságosabb vidékre tételnék által, a' melly is; minekutánna 1777. Mária Theresia Szombathelyen Püspöki széket állított fel; a' Vasvári Collegiátából, Szombathelyi Püspöki lett, és két új székekkel meg szaporodott. 1579 Draskovits György Győri Püspök és Kalotsai választott Érsek Szombathelyen egyházi megyegyülést tartott, mellyben a' Tridentumi közönséges Gyülekezet Végezetit ki hirdette, a' hol is ő maga személyessen: mint I. Ferdinánd Tsászárnak, és Magyar Királynak szószollója, jelen volt 1562 (Szvorényi Synop Decr. Synod) 1638 az Iffjabb Draskovits György Győri Püspök a' Sz. Márton Templomát az oda tartozó Plébánia házzal, és alapokkal a' Sz. Domonkos szerzetes Rendének ajánlotta, mellynek helybe hagyását a' tiszteltt Rend III. Ferdinand Királytól azonnal meg is nyert 1665. Széchény György Győri Püspök maga vára határa közt Szentegyházat épített, és azt Sarlós B. Asszony tiszteletére szentelte fel. Zichy Ferentz pedig 1772, hasonló képen Győri Püspök, Püspöki birtokán 6 Deák oskolákot állított.

Szombathely Püspökség.

Első eredete a' Szombathelyi Püspökségnek homályos; Ha Schoenvisner állíttásának hitelt adunk, már Krist. U. szül. U. 326 eszt. Megasius (a' mint vélekednek) Szombathelyi Püspök, jelen volt az Arimini egyházi gyülekezetben. És Eugenius Kósa (Sz. Ferentz szerzetese) kézi irománnya ként 1454. IV. Eugenius Pápa, Gother Pétert, a' Sz. Theologia tanítóját, ezen szerzet, és Provintzia nevendékjét Szombathely Püspöknek nevezte ki Pannoniában. 1738. Hertzeg Eszterházy Primás 50 esztendei Papsága ünneplése alkalmatosságával: Ghymesi Gróf Forgáts Pál Nevezett Szombathelyi Püspöknek mondatik. Végre Maria Theresia Ts. K. 1777 a' Szombathelyi Püspökséget meg erősítette, 's Vas vármegyét, a' Győri megyétől el válosztván, és egy részét Zala vármegyének, el vévén a' Weszprémi, és Zágrábi megyéből, a' hoz kaptsolta, és abba

Püspöknek ki nevezte Felső Szopori Szily Jánost. u. a. e.

A' Káptalan.

Ugy vélekednek, hogy ezen Káptalant, melly hajdon Vasváron (Királyi városban) a' Sz. Mihály Arkangyal, Collegiátájához tartozott, Sz. István Király fundálta légyen. A' káptalan Levéltára 1511 nagy részre el égett. Sigmond Ts. és Király alat 12 tagból állott a' Prépostal együt; melly szám utóbb egész 4-re le szállott. Az 1578 Ország Gyülése azt bátorság okáért a' Petséttel, és jegy könyvvel Szombathelyre rendelte 1777. Püspöki káptalanra emeltetett, és két számmal meg szaporíttatott.

A' mostani Szombathelynek le írását alkalmasabb, és ügyesebb festékkel nem rajzolhatom, mint egy Grätzi tanult költőjével, a' ki a' Joanneumi Museumnak Gondviselője, Újság iró, és egyszers mind kép iró, a' ki is 1822 vélem utazván Sz. Gotthárdról Szombathelyre, annak, 's leg inkább a' Püspöki Templomnak (mellyről magok az Olaszok meg valják, hogy ha az Itáliában állana, ott is a' leg szebbek közt fényeskedne) bájaitól várakozásán fellűl ragattatván, azt nem sokára azután újságának Figyelményiben (Aufmerksamer) a' következendő színekkel festette le.

Már bé menetele Szombathelynek mutatja, hogy egy mindég jobban jobban nevelkedő tartományi városi elevenség uralkodjék abban. Nem tsak jobb alkatú polgár házok, hanem tekíntetes épűletek is díszesítik a' széles utszákat. Tsudállatos dolog, 30 ednehány esztendőktől fogva, a' miólta t. i. annak első Püspöke, Ms. Szily János Ur 1777. ki neveztetett, mennyi, és minő köz épűletek, 's tanító intézetek emeltettek légyen ezen szabad mező városban. A' püspöki Lakház, a' roppant püspöki Szentegyház, a' Papi Nevendék ház (Seminarium) dütsősséges emlék alkotmánnyai az említett első Püspök pásztori Nagy lelkűségének.

A' Püspöki fő Templom.

A' városnak nyúgoti részén fekszik a' Püspöki palota, és Papi Nevendék ház közt, egy arányos elő piatztzal kelet felé. Szépsége nevezetességét érdemesen viseli, sőt fellűl halladja azt.

Elő homloka két emeletre, és két oszlop rendre válosztódik. A' két toronynak, mellyek rézzel vannak födve, és a' gömbel, 's keresztel 30 öl magasságra emelkednek; azt tulajdonitják némellyek hijányúl, hogy kitsinek, a' nagy épűlet testhez képest; azomban Palladionak nem egy remek munkáján látni alatsonabb tornyokat a' Templom kúpjánál, a' honnét ez épen semmi hiba az építőji mesterség rendében.

Az elő homlok egy rétüsége által az ember vidám szemléletére édesgettetik a' belső Rendességnek; azomban bé lépvén ezen felséges királyi épűletbe mint egy le verettetik az iszonyú épűlet formája, és a' mesterség pompája által.

A' Szentegyház kereszt formát ábrázol. Egy Korinthi Rend szabadon álló oszlopokkal, egy ölnél magasabb állásokon körűl veszi egész belsejét a' Templomnak. A' falak, és oszlopok egy szinűek, mint a' fő oltár is, tsak hógy ez márvány oszlopokkal, amazok márványozottakkal pírosodnak.

A' fejezetek, és alapok gazdagon meg vannak aranyozva. Az épűleti mesterség az oltárokban, és az egészben igen tökélletes aránynyal kaptsoltatik őszve. A' helyesség, és izlet jelvonat a' leg kisebb ékességeknél, és oltárszereknél is a' leg szorossabb rendességgel inteztetett. Hasonló izlés szemléltetik a' középen függö aranyos értz nagy gyertya tartóban (Lustre) valamint többi gyertja tartóiban, és kanon táblaikan a' leg kisebb oltároknak is. A' felséges, gazdagon aranyozott karszékek a' szent helyen (Sanctuarium) valamint az egy rétű székek is a' Templom hajózatjában, 's valamint az egész munka a' jó izlésnek intezetiből származtak a).

---

a) Templomban 3000 Személy meg fér.

A' Templom közepén viszsza fordulván a' karon és roppant orgonán olly mesteri elmét szemlélni ki egész a' leg kisebb részetskékig, melly minden tehetséget hiven ezen Isten háza méltó diszestétésére ügyesen forditott.

Az egész belső készület a' mult (1821) esztendőben el nyúgodott istenes Somogyi Leopold Püspöknek munkája, a' ki nálunk is Stájeroknál egyházi utazásai akalmatosságával le ereszkedése, és szeretete által a' leg tiszteltebb nevet hagyta maga utan.

A' Templom irott képei.

A Nagy oltár képe, melly B. Aszszony látogatását ábrázolja, igen barnított alapra van festve erős világos szinzettel. A' figurák azon nagy térségre nézve, melly oriási szerkezetet is meg engedet volna, még emberi nagyságban sem jelennek meg, a' mi az építő mesterségnek betsét haszotalanná teszi. Ugy van a' hasonló képen árnyékban tartott oldal oltár képekkel is; mellyeknek egygyike jobbra Sz. Mártont, a' másika Sz. Quirinus Mártirt ábrázolja bal részről, mindenik a' kereszt szélen. A' többi 6 oldal oltárokon semmi különöset nem látni, a' Sz. István oltárán kivűl, mellyet felségesen rajzolt ama nevezetes Magyar kép iró Dorfmeister, és egy keresztelő Sz. János képén kivül a).

A' Sz. helyen, a' Püspöki széknek által ellenében egy igen szép kép függ az olasz oskolából, Riccitől, melly Sz. Pálnak meg térését ábrázolja, a' mint Ananías kezeit réá teszi, és őteť a' vakságtól meg gyógyitja. Az oldal kápolnában jobbra van egy szép Sz. Mihály Archangyal képe. Mind öszve 10 oltár van benne. Déli részen egy másban nyilik két segrestye, az első a' Plébániájé, a' második a' káptalané, melly felett van a' káptalani oklevél tár. A' Tem-

---

a) A' Sz. Kereszt részetskéjét Kardinalis Hersan ajándékozta ide, mellyet VII. Pius Pápától nyert. Nép. Sz. János oltárán Sz. Placidus Martir erekléji vannak fakoporsóban elől üveggel zárva. Az orgona 40 mutatziós, (Hang váltás).

plom föld szinete hoszszába 38 ölet 3' szélességében 18 ölet foglal a' Kereszt terjedésen, egyébb hol 10 ölet. Magassága 14 ölet 2'.

A' Padlázat (boltozat) két mester által készült Winterhalder által, a' ki nagy gyakorlatott mutat az építő mesterségben, a' tárgylátszás tudománnyában, és az ábrázmányok rajzolásában. Festése világos, és tsak nem krétás. A' Sz. Mihály kápolnája falán leg jobban meg elmélhetni a' módját ezen mesternek. Hajó hoszsza a' Templomnak más mester által rajzoltatott ellenkező módon, nagy formákkal, és igen égető festéssel. Tsak az kár, hogy a' mester, a' ki a' kar allját, és az utolsó oldal oltárok fal üregeit be festette, szerentsésebb kéznek nem engedte által etsetét. Kezdődött épülni ezen felséges disze a' Magyar Püspöki Templomoknak 1791. Meg áldatott 1806. 9 napj. Sz. András Hav. A' nyúgoti részen két oldalán a' Templomnak vannak két földalatti sir boltok; délre a' Püspököké, éjszakra a' káptalani Pap Uraké.

A' Püspöki Lakházban, melly két emeletével, és tágos udvarával a' Templom déli részét foglalja, fel tünik egy Sz. Familia képe a' Giordano oskolájából, és egy szoba Sz. Pál Apostol élete történeti rajzolatival, Dorfmeistertól. Tiszteletet ihlelő a' házi kápolna; mellyben a' Ms. Püspök Urak házi ájtatosságaikat szokták gyakorolni a' hozzájok tartozandókkal. A' Püspöki könyv-tárban több drága, 's érdemes munkákat lelni, kivált az olasz mesterségekre nézve, mellyeket Herzán Kardinális, második Püspök Szombathelyen szerzett. Régiségekből látni az udvarban egy szép oriás nagyságu Herkules derekat, és egy más oly nagyot Minerva szobrából, több köveket fel irásokkal, párkány, és, oszlop darabokat. Tsupa maradványok a' régi Sabariából, melly hazája Sz. Márton Püspöknek, kinek is születése helyén egy Sz. Domonkos Rendén szerzeteskedő Atyák Temploma, és Klastroma az úgy nevezett Sz. Mártonban, melly, noha, kül város formán kaptsolódik Szombathellyel, mind azon ál-

tal különös helységet formál, ezen Klastromot alkotta Gróf Dráskovits György Györi Püspök 2638 a).

Továbbá a' köz épületek közt emlékezetet érdemel a' három emeletű Vármegye háza mellynek Gyűlési Szállájában Pünkösd Hava 1 Napj 1830. Ö Ts. Kir. Felsége I. Feretz, és Hazánk Fels. Nádora Képei; hasonló képen N. Méltóságú Hertzeg Battyányi Fülöp Uré, mint ezen Ns. Vm. Örökös Fő Ispánnyáé, és Boldogúlt N. M. Atjáé, tisztelet emlék ötléül innepi pompák közt fel függesztettek.

A' Papi Nevendék ház, a' fő Templom éjszaki részén; az el erőtlenedett (Deficientes) Lelki Pásztorok Lakháza a' Templom háta megett, a' Prépostság, több jelesebb polgári épületekkel, és az újonnan alkatott ispotállyal, és derék város házával.

Végre a' Tiszt. P. Franciskanusok Klastroma, a' szegénység rendszabása szerínt épűlt Templommal. Vásáros piatza sűrűen látogattatik.

A' Böltselkedő (Philosophicum) 4 oskolai osztály 1793. állíttatott fel, mellyekben a' Tanítókat a' Sz. Kereszti, és Sz. Gotthardi Czisterczi Rendű Apátúr nevezi ki, és fizeti.

A' Gymnasiumot 1809 a' Nagy TT. Praemonstráti szerzetes káptalani Urak vették által.

Hajdoni fénnyéről Sabariának bizonyságot tesznek még most is a' szünetlenűl találkozó Romai régiségek; mellyeket 1828. Sept. elején boldogúlt Petrödy Antal ügyvéd Úr nagy fáradsággal, és köl-

---

a) Sz. Márton születése helyéről több féle a' vélekedés. Hogy Sabaria (Szombathely) nevü Lakhely három volt légyen Magyar Országban (én a' negyediket is olvasom Szala vármegyeben) kétségen kivűl van: t. i. a' Püspöki város vasvá megyében: a' másik veszprim Vármegyében tsekély falu, a' harmadik, (mi módon, bizonytalan) el enyészett. Fuchshoffer Monostori le irásában azt vitatja, hogy Györi Sz. Márton vidékében kelletett volt lenni azon Szombathelynek, a' hol Sz. Márton szuletett, a' honnét t. i. Sulpitius Severus szerént a' Pannonia hegyére gyakorta járni szokott imádság kedviért. Egyébb iránt ez a' dolog a' történet irók határába tartozik.

téggel folyvást gyűjtött, melly gyüjteményt, egy a) Nagy Ur, és Hazafi meg szerzett, hogy azzal a' Magyar gyüjtemények kintsét meg gazdagítsa. Állanak ezen számos szerek a' többi közt Hamv-vedrekből, sir kövekből, külömbbféle tserép, és kő edényekből, pénz darabokból, tzészekből, gyürükből; ezüst, arany, és réz pénz darabokból; és migen száos egyébb, és nagyobb portékákból.

Kör vidékeit Szombathelynek sik mezőségek diszesítik jó termő földekkel, a' nyúgoti részen emelkedik valamennyi meszszeségre a' szöllő hegy egy szép kalvaria szentegyházzal, mellyhez a' város végén, kezdődő állások (Statziók) vezetnek.

Többi ditséretei közt leg ügyesebbnek találllom az említett tudósnak a' következendő szavaít tárgyamra: A' szép emlék jelek közepette, mellyekben a' Magyarok Nagylelkűsége sugaraz az oltár, 's Papi képelet, és gondviselet eránt, meg illetődik a' szív a' felséges pallérozatú férfiak esmeretsége által is, kiknek embersége ezen vidéknek valami hazai vidámságot ád minden idegenre nézve. A' valódi Magyar öszínteség meg melegíti a' leg idegenebb szivet is, éz azon tisztelet, mellyel a' tudományosan míveltt Magyarok inkább a' német, mint frantz nyelvet magoknak társalkodási nyelvnek választják, és Német Országnak minden tudományi illetményiben részt vesznek, mínden viszszontagos tiszteletére méltó a' Németeknek.

Lakosi száma a' hozzá tartozandó filiákkal 6270. Szombathely vidékén jegyzésre méltó Váthi Szent Kút a' Felső Szilvágyi fárában; egy B. Aszszony szerzetes szolgáji (Servita) Templomával, és klastromával, mellyet Gróf Nádásdy Tamás, a' Sz. Korona örzője, alkotott 1720, mellyet a' szerzet maga vitt tökélletességre. A' Templom mellett lévö kápolna, B. Aszszony tíszteletére, kinek is kegyes képe vászonra irva, és mesterséges hím-munkával ékesítve, Romá-

a) Hertzeg Battyányi Fülöp 4500 f. v. meg vette azt, és a' Pesti Magyar Museumnak ajándékozta. 1829.

ból a' Havi B. Aszszony (Sanctae Mariae Majoris) Templomából küldettetett XIII- Innotzentzius Pápa által az említett Alkotónak, és oda helyheztetett. A' kápolnát Nádasdy László Tsanádi Püspök szentelte (consecrálta) fel 1721. A' Klastrom 1787. kaszszáltatott, 's azolta ott egy Benefitziátus él a' Ms. Gróf Nádasdy Familia bőkezüségéből, és Hivek istenes adakozásából.

Szent György a' Réptze mellett 339 Lak. Vámos-Tsalád 481 Lak.

Sárvár, a' gyöngyös mellett 1411 Lak. szép lak várával Esthei Ferentz királyi Hertzegnek. A' hól is sok romai régiségekre akadni, hires a' júh tartásról, dohány termesztésről, és hamú 'sír fözésről.

Vép (Vettendorf) 1162 Lélekk. kik közt sok tzigányok laknak. Nagy vára, és jó kukoritza termése van.

Ikervár: 756 Lak. szép uradalmi lak kastéllyal. és válogatott ritkaságú kerteménnyel.

Rum: 500 Lak. á' Rába mellett.

6. A' Kemenes alljai járás: déli keletén a' Vármegyének, jelesebbek: Pápótz, 966 Lakóssal: Prépostság, Üdvözíttőnk tiszteletére alkotta azt 1365 Gelse Margit, Magyar Pál özvegye, Chap László Leánya, a' Nádosd Nemzetből, melly egy sorsot szenvedhetett a' Pápótzi Priorsággal, 's a' mellyet, a' Györi káptalanhoz kaptsoltatván, a' Györi Püspök egyik káptalanabelinek ád.

A' Pápótzi B. Aszszony Priorságat ugyan azon Aszszonyság alkotta 1365, és a' Sz. Ágoston Remetéinek a' B. Aszszony tiszteletére klastromot épitett, melly a' Mohátsi ütközet után el pusztíttatott.

Maria Theresia 1779 egy részét ezen Priorság jövedelmének a' Soprony, más részét a' Szombathelyi káptalannak engedte, és a' Priorság tzíme egy oszlop rendü (colúmnarís) káptalanbelire száljon.

János háza, közel a' Weszprémi határhoz; 1894 Lak. jó dohánnyáról hires.

Káld: 990 Lak. Kám 550 Lak. Karakó, Hosszú Pereszteg 1132 Lak.

Ság: 1174 Lak. A' Ság hegyén látni egy régi vár omladékit, mellyett II. vagy IV, Bélának tulajdonítanak, hires Vas Pál üregével.

Gértze, Kenyeri, Högyész, Mihálfa, Miske, Két Sitke, Ostfi Aszszonyfa: 1148 Lak. Vár düledékkel, Baltavár 459 Lak. szép kastélya van, mint alsó Patynak is. Vár omladék szemléltetik Mákfa mellett, és a' Kelédi pusztán.

Eger völgye. Hetye.

Kis Tzel 502 Lak.; bútsús hely, a' hová tartozik Pór Dömölk, és Nemes Dömölk, régi várdüledékeivel. A' Dömölki Sz. Benedek Rendén lévő B. Aszszony Apátsága:

II. Bela által alkottatott, a' mint hihetőbb. A' Mohátsi putsztulásban ez is részes lett. El idegenedvén a' szerzet joszágai, a' nagy Monostort meg nem lehetett újítani. Egész 1739 tsak 2 — 3 szerzetesek lakták Apáturokkal a' szobákat. Üdövel a' templom, és klastrom meg újíttatott. A' hely valaha hires volt egy tsuda tévő B. Aszszony képéről, melly a' Törökök által történt Templomok, és Ország pusztítása alkalmatosságával Dénesdre, az Apátságnak Posony Vármegyei jószágába vitetett által bátorság okáért, a' hol most is ájtatosan tiszteltetik. Azomban Koptik Oddo, Dömölki Apátur a' ki Stiriából magával Magyar Országba egy B. Aszszony kép oszlopát hozott, viszsza állította ezen helyre a' hajdoni ájtatosságot; melly sz. kép Gróf Zichy Ferentz Győrí Püspök által Mindszent hav. 21 kén 1745 kegyesnek, és Sz. András hav. 17-kén u. a. e. tsuda tévőnek hirdettetett.

Tsináltt Utak: Ezek Vas vármegyében számosok, és jók: nevezetesebb, melly Kőszegről Szombathelyen, és Körmenden által Horvát Ország felé visz; Körmenden alól két ágokban a' Vármegye határáig.

Posta állások: Körmöndről: Soprony felé: Szombathely 1 $\frac{3}{4}$ p. Kőszeg 1 $\frac{1}{4}$ p. Nagy Barom 1 p.

Grätz felé: Rába Mihály (Rátót) 1 p. Rába Keresztúr (Heiligen Kreutz) 1 p. Fürstenfeld 1 p. Varasd felé: Lövös 1 $\frac{1}{4}$ p. Nagy Kanisa felé: Börönd 1 p. Buda felé: Vasvár 1 p. Szalabér 1 $\frac{1}{2}$ p, Portája a' Vármegyének (1819) 262. Köszegnek: 10. 6834 egész házhelyen 16,280 házhelyes paraszt.

17. Szala Vármegye.

Határai.

Éjszak felé Vas vármegye, és Stájer a' Mura vizzel; keletre Veszprém, délre a' Balaton, és Kőrös, vármegye (Horváth Ország) nyúgotra Varasd, és Stájer Ország. A' Balaton vidéke ezen vármegyében egy a' leg szebbek közűl Europában, a' mint azt az Angol, Frantz, és Olasz utazók bizonyítják. Bájítón változnak a' hegyek, völgyek, dombok, síkságok, erdők, szántó földek, és rétek almélkodtató ki látásokkal.

Nevezetesebb Hegyek: a' Dobos, a' Rezi, a' Vindornya a' Sümeghi, Sz. Györgyi, Badatsonyi, Hegyesdi, Tsobántzi, és Halápi hegyek. Folyó vizei: a' Szala, Mura, Lendva, Kerka (ezek egyesűlve a' Murába folynak) Kanisa, és Dráva, mellybe a' Mura Legrádnál szakadván formálja a' Mura közt. Ide tartozik a' Balatonnak éjszaki része a' Tihanyi szép félszigettel. Motsárokat többeket láthatni kiváltt a' nagyobb folyók körűl, és Hidvég, 's Kis Komárom köztt.

Jó földje, a' hol nem követses, búzát; a' hol pedig követses; p. o Mura közben, és a' Balaton felett, annál jobb bort terem. Kukorítza, és hajdina nagy bövséggel találtatik. Borai közt nevezetesek: a' Badatsonyi, Sz. Györgyi, Ederitsi, Abrahám hegyi, Örsi, Filiphegyi, Rezi, Keszthelyi. A' Mura közi igen betsűltetik Austriában is az Insulaner név alat. Terem, ezen áldott vármegyében sok gyűmölts, gesztenye, és dinnye. Számos mezejin, és bükfa erdejin számotlan juhok, szarvas marhák, és Sertvések legelnek. Jeles folyói, és a' Balaton bövséggel töltik a' hállókat annak üdejé-

ben. Hiresek tekenyős békái is, és rákjai. Méze is, és viasza nem kevés van. Termés, és mész kővel se szüköllködik. Tsekély arany is láttatik a' Murában. Találtatik só viz is, és kő szén.

A' haszon-föld 810,312 hold, szántó 416,008 h. rét, és legelő 96,430 szőllő 38,442 h. erdő. 246,102 h.

Lakosok: 100 $\frac{2}{10}$ □ m. 230,000. 28 mezö városban, 541 faluban, 24 pusztán. A' Magyarok 421. Németek 27 helyen. Wendek 12,062. Lélek. Muraközben Horváthok. A' 'Sidok száma 4040.

A' Járások, mellyekre osztatik, a' következendők: 'a Lövői, Szigeti, Egerszegy, Kapornaki, Szántói, és Tapoltsai. Portája (1819) 200. 4525 ház helyen van 9409 helyes paraszt.

Lak helyek. Nevezetesebb mezö városok:

1) A' Lövői Járásban: Bellatintz; 19 helységböl álló Uradalommal, 's Uradatmi épületekkel. Wendek, Turnischa, Wend Lakk. Úgy Dobró. Lenti, a' Kerka mellet. Szétsi sziget, a' Kerka partján, jó földje sok gabonát, és bort terem. Lendva (Alsó) közel a' Murához, egy kis várral; fő helye az Uradalómnak.

2) A' Szigeti járásban, melly Mura közt foglalja magába, a' hol is híres lovak neveltetnek, és a' kukorítza böven terem, a' bor pedig, dohány, és selyem bogár tenyészet hires, jelesebb mezö városok:

Mura Szerdahely, a' Mura jobb partján. Stridon, 260 Lak. Nedelitz 1030 Lak. Tsáktornya 1390 Lak. Frantziskánusok (Sz. László Gyül) klastromával. Zrinyi fámilia várával, és jó borral diszes. Perlak. 2362 Lak. Legrád. 2112 Lak. a' Dráva mellett' a' Mura be folyásánál.

Kottori, a' Mura mellett, 2353 Lak. Goritsán (falú) 2137 Lak. Vidovetz (falu) 1605 Lak.

3) Az Egerszegi járásban, Szala Egerszeg 2500 Lak. A' Vármegye házával, mellyben a' Gyülések tartatnak. Van ispotálya is. Nova.

4) A' Kapornaki járásban: Nagy Kapornak 922 Lak. Hajdon gazdag Benedeki Apátság, és hires hely volt. Nagy Kani'sa, a' hasonló nevű folyo mellett 5484 Lak. Valaha nagy erősség volt, most igen nagy, és hires vásárjai vannak. Az itteni gimnáziumban a' kegyes Oskolai Atyák tanítanak. A' plébániát a' Sz. Lászlói Frantziskanusok láttyák el, kiknek itt klastroma van, több szép épülettel díszes.

5) A' Szántói járásban: Sz. Grót, a' Szala mellett. Türgye 1437 Lak. 's a' Praemonstrati káptalaniak épületével. Kis-Komárom 1429 Lak. Keszthely, a' Balaton nyúgoti partján 6872 Lak. hiresebb volt ez elött a' Festetitsi Georgikonról, mellyben a' gazdasági, böltselkedeti, polgári, rajzoló, és musikai tudományok virágzottak. Van gimnáziuma mellyett a' Praemonstráti Káptalaniak taníttanak.

Nevezetesebbek még: az Ispotály, a' Héviz partyán lévő meleg ferdő szép épületekkel; a' Grófi épületek, halas tók, a' jó boros szöllő hegyek, márvány, és basalt kőbánya. Sok posztós lakik benne.

6) A' Tapoltzai járásban: Sümegh, 5200 Lak. a' Veszprémi Püspök várkastélyával. Tapoltza 5031 Lak. Tihany az úgy nevezett fél szigeten, a' honnét a' Balatonyra igen gyönyörű ki látás vagyon. Hires a' Sz. Benedeki régi Apátságról, erős várról, es fel tünő viszsza hangzatról (Echo).

Nevezetesebb faluk: Füred, a' Balaton mellett hires savanyú vizéröl, és fördejéröl. Kékkút, savanyú vizzel. Kapolts mellette fejér tüzkő fövény ásattatik. Nemes Apáthi 412 Lak. Szala-Apáthi a' Sz. Bened. Apátsággal, és Oklevéltárral. Fenék, ménessel. Kővágó Örs 3000 Lak., és jó borrak.

Várak: az Ó, és Új Zrini, Káptalomfai, Kajáni, Pogány, Tátika, Rezi, Sümegh, Botfa, Pölöske, And, Szalavár, Fenék, Tsobántz, Hegyesd, Szigliget, Petsöfői, Aszofői. é. t.

Posta állások, Sümegtől: Devetser 1 $\frac{1}{4}$ Ugyan onnét: Körmend felé, Szalabér 1 $\frac{1}{2}$. Vasvár 1 $\frac{1}{2}$ Szalabértöl Kani'sa felé: Szala Egerszeg 1 $\frac{1}{2}$. Hahót 1 $\frac{3}{4}$ N. Kani'sa 1 $\frac{1}{2}$. Ihász Berény 1. Egerszegtöl Kör-

mend felé: Bőrönd 1. Körmönd 1. Innét Varasd felé: Lövö 1 $\frac{1}{4}$. Varasd 1. Tsakáttól Kani'sa felé Vidorátz 2. Kani'sa 1 $\frac{1}{2}$.

18. Veszprím Vármegye.

Komárom, Fejér, Tolna, Somogy, Szala, Vas, és Győr vármegyék közt, a' Bakonyi erdők' derekason meg lepik, és hegyes ágaikat azon által botsájtják, mellyeken több századi bámító tölgy, bükk, hárs ernyőkkel boltozatok kedves lak helyet adnak nem tsak a' vadaknak, és makkon hizóknak, hanem még az embereknek is. Nevezetes itt a' magos, gömbölü Somló hegye, egy nagy vár-omladékkal.

Esmeretesebb folyó vizei: a' Martzal, két Bakony. Gerentze, Tapoltza, Bitva, Torna, és Séd, melly sok malmokat hajt, és a' Palota, 's Fejérvár közi Sárrétét élteti. Itt van a' Balatonnak leg szélesebb keleti része is. A' Kikiri tó, Palóta mellett, egy Romai emlék marádvánnyal. Átaljában jó termő földje van.

Bakonyt, és némelly homokos helyeket ki vévén. N. Vásony, és Veszprém közt követses, A' Zirtzi, 's egyébb vidékeken agyagos, és meszes. A' levegő tiszta, 's egésséges.

Termések: Ro's több mint búza, árpa, zab, kukoritza, tenkely, hajdina, lentse. Borok mellyek közt hiresebb: Somlyói (Vásárhelyi) Szöllősi, Dobai, Devetseri. Dohány, Olaj, Fával bővelkedik. Haszon földje: 599.631 hóld. szántó: 298,820 h. rét, és legelő: 42,265. szőllő: 20,880. erdő: 231,522 h.

A' Bakonyi erdőkben több sertvés hizlaltatik, mint szarvas marha, juha is számos. A' Szarvasok, és őzek egész nyájokban szabadon járnak. Koppán mellett márványt, Ugodnál kőszenet áshatni. Löd körűl vas kö találkozik.

Lakosok: 74 $\frac{4}{10}$ □ m. 10 mezö városban, 165 faluban, 160,000 embert találni. 31 Német, 7 Tót helység. A' többi Magyar. 5720 'Sidó. Leg nagyobb része Kathólikus. Jobbára földmiveléssel, barom tar-

tással, szöllö munkával, kézi mesterséggel, és kereskedéssel élnek. Az erköltsi mivelet a' Veszprémi, és Pápai Gimnázium által mozdíttatik elő. A' Protestansoknak Pápán Collegiuma van. A' Magyar Literaturának Veszprimben sok jeles Tisztelője, és Elő-mozdítója van.

4 Járásai: a' Veszprimi, Tseszneki, Pápai, és Devetseri. Portája (1819) 102. Egészhely 2720, ház helyes paraszt 4880.

Jelesebb mező városok.

1. A' Veszprémi járásban: Veszprém: Püspöki város 10,857 lak. Részint magas hegyeken, részint völgyben épült. Nevezetesebb épületei: a' Püspöki vár, (valaha erősség) a' Templommal, egy mesterséges kút, melly egy forrásból malom kerék által hajtatik fel a' hegyen a' Püspöki ház alatt az utszára, és a' piatzra, a' hol a' víz egy veres márvány oszlopból ugrik ki. A' káptalani épületek, a' Pap nevendék ház, a' Piaristák Collegiuma, és Gimnáziuma, a' B. Aszszonyi Franciskánusok Temploma, és Klastroma, a' Vármegye háza, a' hol jobbára a' gyülések tartatnak. Héti vásárja hires gabonára nézve Borral is kereskedik, mellynek a' Balaton körül nagyobb disze van, mint amannak. Palota, 5595 lak. hajdon Mátyás Királynak kedves mulató helye, szép és erős város volt. Uradalmi kastélya, 's tiszti épületei, az öt féle vallású Templomokkal együtt jelesebbek.

Nagy Vásony 2085 lak. valaha Kini'si Pál birtoka, és nagy erősség volt, most a' Zitsy Grófok eredeti helye, mellytől tzimneveket veszik.

Mező Komárom a' Sio mellett 1478 lakossal.

2. A' Tseszneki járásban: Zirtz, 1971 lak. Nevezetes itt a' Cziszterczi Apátursági, melly a' XII. Századtól fogva több viszontagságokon hatott által, a' város Templomán kivűl, szép a' Monostor, 's annak szentegyháza; tágos, és ritka növevényekkel diszes kertye az uradalmi, tiszti, és gazdasági épületek, mellyek a' mivelettel együt jó karban tartatnak.

3. A' Pápai járásban: Pápa, 13,425 lakossal igen szép vidéken fekszik. Sok fel tünő épületei közt jelesebbek a' felséges Plébánia Templom, az uradalmi kastéllal, a' Benedekiek Temploma a' kisebb gimnáziummal, mellyel ezek tanítanak, a' B. Aszszonyi Franciskanusok klastroma, és Temploma, az Irgalmas Barátok Temploma, Klastroma, és ispotálya, a' Protestansok Collegiuma, a' derék köföld edény fabrika, és a' sok 'Sidók 'Sinagogája. Martzaltó, itt 4 foló egybe szakad, és 4 Vármegye Veszprém, Vas, Soprony, és Györ üt öszve. Jeles két hid, az uradalmi kastély, és kert. Lovász Patona, jeles a' sok borról, gyümöltsről marha (kivált ló) tartásról, és vásárról nagy kastéllyal, és Angol kertel ékeskedik.

4. A' Devetseri járásban: Devetser a' Torna viznél, 3156 lak. régi vár omladekokkal, sok bora, juha, lova, és marhája jeles vásárokat szerez neki.

Vásárhely, a' hires somlyó tövén, hires borokkal, 1670 lak. Dohánnya is jó terem. Tüskevár, mellynek is derék borai vannak.

Nevezetesebb falúk Bakonybél, a' Benedeki Sz. Móritz Apátságával, mellyet Sz. István emelt 1030. a' hol is lakott Sz. Gellérd, és Gunnter. Sz. László, kénköves ferdővel. Ugod ferdővel. Urkútbánya, Tsehbánya, Németbánya, Pénzeskút, mind üveg huták. Lókút, hamú'sirral. Város Lőd, Kis Lőd, fa edényekkel kereskedik. Nagy Ganna, szép fényes Templommal, és az Eszterházy, Grófok márvány sir boltjával. Szüts, igen szép márvány töréssel. Sz. Gál, 3099 lak. Mező Komárom 1478 lak. A' régi várok; Essegvár, Somlyó, Tsesznek, Puszta palota.

Posta állások: Veszprémtől Buda felé: Palota $1\frac{1}{2}$. Fejérrvár $1\frac{1}{2}$, Ugyan onnét Körmönd felé: Város Lőd $1\frac{1}{2}$ Devetser $1\frac{1}{4}$, Sümegh $1\frac{1}{2}$, Pápáról Györ felé: Téth $1\frac{1}{2}$, Ugyan onnét Sümegh felé Devetser $1\frac{3}{4}$, Sümegh $1\frac{1}{4}$.

19. Győr Vármegye.

Comitatus Jaurinensis. Raaber Gesp.

Fekvése.

A' Duna mellett szép, és a' kereskedésre igen alkalmatos. A' Bakony ágainak végső részei déli részén határába lépnek, mellyek közt nevezetesebbek: a' Sz. Márton hegye (Mons Pannoniae) az Illok; erdő, a' Réz hegy, a' Barátig nyuló hegyek a' Sukoró hegy, és Szabadhegy. Egyébb aránt egészlen siktérség, mellyet számos dombok elevenítenek, mellyekről a' távoli hegyeket, a' Duna bájító folyását, szép erdőségeket, szőllő hegyeket, helységeket, 's a' legelő nyájak virgontz tsapatait unalom nélkül szemlélhetni. A' termékenyebb Vármegyék közé számolhatni néhány terméketlen homokos pusztáji mellett is.

Fō lyó vizei.

A' nagy Duna, éjszaki részén, a' kis Duna, melly Győrön alól az öreg Dunával egyesűl, 's a' sziget közt képeli. Még alább a' Ráptza, melly Győr mellett a' Rábával a' kis Dunába szakad. A' három Bakony folyó, ketteje a' Martzalba, a' harmadik a' Dunába megy, a' Pánsa ér pedig a' Rábába, és a' Tsilizköz. Tavai közt derékjebbek: a' Kónyi, Fejér, és Ladomeri. A' Levegő nem egésségtelen; hellyel hellyel a' folyó vizzel élnek.

Termés.

Nagy divatban van a' gábona, és bor termesztés, kivált Tsanakon, Kis, és Nagy Barátin, Éts, Nyúl, Ravazd, és Sz. Márton vidékin. Dohány is termesztetik. Már a' homokok is jó részínt szép erdőket nevelnek. Haszon vehető földje (1819) 220,585 hold; szántó: 102,685 hold; szőllő 8831 hold. Sok jó legelőjin válogatott juhok tanyásznak. A' halászat sikeres: eszre vételt érdemel a' lúdak sokásága. Kerülete ezen Megyének 28 $\frac{76}{100}$ □ m, 78,000 la-

kossal (kik közt 7500 Nemes). 1 szabad kir. város, 2 mező város, 94 falúban, és 32 pusztán. Jobbára magyarok, kevés, Némettel, Tót-tal, és Horváttal. A' Katholikusokon kivűl, a' kiknek száma fel megy 55,000 vannak Protestansok, Görögök (nem egyesült) és 'Sidók, de kevés számmal. A' Győri Püspök kormányozza egy káptalannal, és mintegy 30 Plébániával.

A' tudományos míveletesség a' Győri Akademiában gyakoroltatik; a' hol is a' Magyar nyelv szép virágjában van. Egyébbként a' paraszti gazdaság mellett a' hajókázás, és kereskedés is divatban áll.

Fel Osztása: 3 Járásba esik: a' Szigetközi, három kerűlettel: Tsilizközi-Szigetközi, és Tóközi vel. A' Sokoró allyai, és a' Pusztai. 1819: Portája 58. (Győr városáé 20). Egész házhely 1305. Házhelyes paraszt 2102.

Nevezetesebb helyek: 1) Győr (Jaurinum, Raab) szép helyen fekszik a' Rába, és Duna egybe folyásánál, ékes királyi város, 14,938 lakossal (1828). Püspöki szék, egy káptalannal, Pap nevéndék házzal, 4 Plébániával; egy Akademiával, és Gimnáziummal, mellyet a' TT. Benedekiek látnak el a' Sz. Mártoni Monostorból. Van Klastroma, és Temploma a' Karmelusi Szerzetnek, és a' Sz. Orsola Apátzáinak. A' Rómaiak üdejében Arabo, a' közép üdő korban Jaurum, és Javarinum nevet viselt. 1598 azt Adolf Schvartzenberg a' Törökök kezéből ki szabadította, a' kik azt 4 esztendeig birták. 1783 erős vára le döntetett, 1809 valamennyire meg izmosíttatott amaz arányotlan ütközet előt, melly ott a' Frantzokkal történt. Szebb épűletei az említett Papi, és tudományi lakhelyeken kivűl, a' vár, és Vármegye háza, a' Püspöki templom, egy tsudállatos B. Aszszony képével; (az öreg Templomot Sz. István Király építette) a' város háza, só ház. Van itt több felekezetű vallásuaknak Temploma. Lakosi közt sok mesteremberek találkoznak; kivált posztós, van bor termesztése, és selyem készítése is. Az itt öszve folyó kis Duna, Rábtza, és Rába, a' Budai, és Bétsi Ország út igen kedvez itt a' kereskedésnek, és a' várost

eleveníti. Magassága a' tenger szinén 256 láb. A' Duna esése Bétstől Györig 163 láb.

2) A' Pusztai járásban, keletre; Sz. Márton: a' hires Pannonia Hegy tövében, Györtől keleti dél felé. A' hegyen fenn Pompáskodik amaz első, és hires Magyar Országi Benedeki fő Apáturi Templom, és Monostor, mellyet Geiza vezér kezdett, és Sz. István végezett; a' mellytől függ a' Bakonbeli, Tihany, és Dömölki Apátursági, melly Magyar Országnak a' Keresztény Katholika Hitben első Apostoli munkásait adta; a' Templom még a' Sz. István alkotmánnyának tartatik. Néhány esztendőkig el lévén törölve a' Monostor, ezen századnak kezdetével ismét fel virágzott dütsősségesen uralkodó Felséges Királyunk kegyessége által. A' szerzet, melly majd 180 személyt számlál most; két Akademiában: Györött, és Posonyban, 's 8 Gimnaziumban, u. m. Györ, Komárom, Kőszeg, Sopron, Pápa, Poson, Esztergom, Nagyszombatban tanít, és 15 plébániát lát el. A' gyönyőrű kilátású Pannonia hegye, sok szép régiségekkel, és nagy várral tündöklik. Nevezetes káptalani oklevél tára, és fő Apáturi könyv-tára. Ezen Apáturságról bőven irt Fuxhoffer Monasterologiájában.

3) A' szigetközi járásban: Hédervár, a' két Duna közt Gr. Vitzay szép kastélyával, a' hol jeles könyvtár, pénz gyűjtemény, és angol kert találkozik. Itt a' Komáromi halászok vizát fognak.

Jeles a' Dőrőgi vár omladékja is Sz. Márton közelében. Derékjebb falúk: Abda, Eötevény, Györi-Szigeth; Kóny, Sövényháza, Gyarmath, Gyömöre, Győri-Szemere, Korontzó, Tét, Promontorium, Mezző-Eörs, Nyúl, Pázmánd, Pér, Szabad hegy; Tááp.

Ú t a k.

Mindenfelé tsinált utakat találni. Buda, Pápa, felé Tétig, Béts felé a' Vármegye határáig.

Posta állások: Györtől: Buda felé; Gönyő 1,

Áts 1, Béts felé; Ötevény 1, Mosony $\frac{1}{2}$, Pápa felé: Thét 1 $\frac{1}{2}$, Pápa 1 $\frac{1}{2}$.

20. Komárom Vármegye.

Fekvése.

Az öreg, és vág Dunák közt, 's annak bal, és jobb partján fekszik, a' mi ezen Vármegyének eleven kereskedését igen elő mozdítja. 8 Vármegyével határos. A' Duna bal partján tsupa térség, ki vévén Velkapolei hegy sor végét, melly azt érenti. Annál hegysebb a' jobb parton fekvő rész, melynek keleti vidékin a' nevezetes vértes hegyek vonúlnak éjszak felé. Ezekkel a' Tatáig nyuló Bakony vége zárja azon kies völgyet, mellyben a' Tata víze ered. Az itteni Bakony ágaiból folyki a' Tzontzó. A' Dunán, és Vágon kivűl itt folyik: a' Nyitra, Zsitva, melly Zsitvató mellett a' Dunába szakad. Guta körűl nagy posványok, Tata mellett az ugy nevezett feneketlen tó emlékezetes. A' patakok közt a' Tsászta Tsallóközben. Földje a' termékenyebbek közé tartozik, homokja nem sok van. Levegője kedvez az egésségnek.

Termés.

Sok buzát, 's egyébb gabona nemeket termeszt, kivált Tsalló köz. Bővelkedik hüvélyes, és kerti veteménnyel, sok féle jó izű gyümöltsel, Almási, és Neszmélyi borral. Haszon földje 417,120 holdi ebből: szántó 209,820 rét 22,514, szőllő 11,424, erdő 149,900. Jó legelöjin, és rétjein szép marhát nevel, jeles az Átsi juh tenyészet, és Bábolnai Királyi ménes. Vada is van elég kivált a' vértesben. Halászatja díja a' viza, és tok.

A' Duna fövénnyéből arany mosattatik. Almás, es Tata mellett, szép, és hires kékes veres márvány ásattatik, vannak hasznos értz vizei is.

Lakosok. 53 $\frac{70}{100}$ □ m. számláltatik 125,000 ember, 10,000 Nemesekkel. 1 királyi, 5 mező városban; 82 faluban, és 59 pusztán. Nagyobb része Ma-

gyar, vannak Németek is, és Tótok. Két harmad része Katholikus, a' város a' Primás lelki vezérlése alat áll, a' többi része a' Vármegyének a' Györi Püspöké alat. A' Lakosok üzik a' gazdaságot, kézi mesterséget, a' halászatot, de fő figyelmet érdemel a' kereskedés, kivált gabonával, a' Dunán, és Vágon: 's hajó építő fával. Az elme pallérozást két Gimnázium mozdítja elő, a' Komáromi Benedekiek által, és Tatai, a' Kegyes oskolás szerzetesektől láttatik el a).

Fel osztatik 4 Járásra: Tsalló közi, Udvardi, Gesztesi; és Tataira. Portája (1819) 100. Komárommak 11, Egész házhely 2646, 3717 házhelyes parasztal. Jelesebb lakhelyei:

1) A' Tsalló közi járásban: Komárom Szabad Királyi város, 19 — 20,000 lakossal az őreg, és Vág Duna közt, mellyek delesti szegletén a' sántzos bástya várnak iszonyító zugással egybe rohannak. Ez a' rettenetes erős vár, mellynek keleti bástyáján ama borostyán koszorús Komora szüz kép oszlopa füge mutatással jelenti meg vehetetlen iz mosságát az erősségnek; mind eddig soha ellenség kezére nem jutott. Nagy diszére szolgálnak ama sok szép roppant épűletek, mellyek a' folyó századnak kezdetétől fogva mind eddig a' vár körűl alkodtattak. A' városban, a' sok föld rengések miatt magos házokat nem bátorságos építeni: vannak mindazon által jeles épűletei, p. o. a' Sz. András Temploma a' Jesuiták házával, mellybe most a' Benedekiek mulatnak, kik a' Gimnaziumban tanítanak, az Arany szájú Sz. János Temploma, a' ki Esedező a' föld indulás ellen; a' Franciskanok Temploma, és Lakhelye, a' Plébánia ház, kápolnával. Van a' nem Katholikusoknak is 3 féle Temploma, és egy Gimnaziuma. Itt több tanult Protestansok fáradoztak a' Magyar literaturában. Nevezetes még a' sok sza-

a) Hajdon Maikon Praemonstrat. utobb Kamalduliak voltak Komáromban. Agostoniak, és Benedekiek. Baboltsán Benedekiek; Monostorban, és Tatában Benedekiek (szerzetesek) voltak.

bad ház, a' szép búza kenyér, a' meszsze terjedő új sántzok, a' kereskedői társaság; szőllő hegyeikre a' lakosok kettős Dunán járnak által, a' város mellett a' nagyon repülő, a' kitsinyen álló híd van. Gúta, mezö város a' Vág, és Duna karja egybe kelésénél, 2000 lakossal, a' kik jobbára halászok a' parasztság mellett. Nagy Megyer, mező város ingoványos vidéken, mint egy 1500 lakossal a).

2) A' Geszti járásban: Szőny a' Duna parton, 1645 lak. A' Nagy Léli sziget felső része aránnyába egy régi vár alapok szemléltetnek.

Kis bér szép mező város, most még osztatlan birtokához tartozik tágos, és 10 nagyobb helységgel, 's több pusztákkal gazdag uradalmával két szeretett Testvérnek; Battyány Gustav, és Casimir Grófoknak.

Majd 240 épűleteiben 1881 lakos mulat, a' kik közt sok mester ember találkozik. A' derék Templom mellett az Uraság kastélya, tiszti lakások, és a' kert betses pompát lehelnek, ékesítésére, valamint az egész Uradalom, és köz jó hasznára ügyes intézetekkel dolgoztak rég üdőtől fogva, és dolgoznak Ts. Fülesy, és Gärtner kormányi fő Tiszt-Urak.

3) A' Tatai járásban: Tata, Dotis, nagy derék mező város. A' Tó várossal együt 9134 lak. számlál, kik közt 35 posztós, 50 Tsapó. Jelesébb épűletei: a' nagy Plébánia Templom, a' kegyes oskolás Atyák gimnáziuma, Kaputzinus Atyák klastroma, és Temploma, Gróf Eszterházi szép kastélya gyönyörű kerttel, Mátyás Király mulató vára, Katona ispotáty, fejér edény fabrika. Továbbá jeles, a' feneketlen tó, a' sok nagy halas tavak, hasznos meleg viz források, juh tartás, erdőség, bor termesztés, sok szinü, (fő képen veres) márvány, az 1470 akós boroshordó, és serfőző.

Faluk; Almás, 290 lak. jó bora, márvánnya, és fördeje van. Neszmély, a' Duna jobb partján

a) Az Udvardi Járásban csak Udvard falú említésre méltó.

1574 lak. jó borral, és dinnyével. Áts, 1935 lak. hires juhairól. Tsitsé, szép kastéllyal, és kerttel. Néma. Révvel. Oroszlány, 1710 lak. sok meszet éget. Bokod, 1445 lak. jó bort, dohányt, és jó izű krumplit termeszt.

Tsinált utak: Posony, Béts felé. Posta állások Új Szönyről: Buda felé; Nesmély $1\frac{1}{4}$, Nyerges új falu 1, Győr felé; Áts 1, Gönyő 1.

21. Székes Fejér Vármegye.

Comitatus Albaregalensis. Stuhlweisenburger Gespanschaft.

Fekvése.

Pest, Tolna, Veszprém, Győr, és Komárom Vármegyéktől körítve, nem más kép tünik fel változó szépségű vidékeivel, mintegy kellemetes játék szín. Al földjének nagyobb része síkság, tsekély dombokkal változva, éjszaki részét a' Bakonyi, és Vértes hegyek ágai futják meg, a' mellyek leg magosabbak ezen Vármegyében, kivált a' vértes keleti éjszakra, melly Mór felett kezdődvén tsak hamar el enyészik Komárom Vármegyébe.

Vizek.

A' Sárviz, melly eredetét veszi a' sárrétből Fejérvártól nyúgotra, mellyet a' Séd, Tsurgó, és Gaja folyók képelnek, és a' Velentzei tóból, melly tsupa motsárok közt hallad egész Sár-Kereszturig. Ennek hoszsza 1, széle $\frac{1}{2}$ mértföld mélysége 3—5 láb. A' Leg nagyobb áradáskor be fed 5600 hold földet. A' pátkai jó hallal bövelkedő tó. A' Fehér vári sós tó, a' Bodaiki meleg tó; melly annál jobban gözölög télen, mennél hidegebb az üdő. e' a' t. Levegője a' motsárosok körűl nem leg jobb, a' melly azomban az itt nevelkedőknek nem ártalmas egyébb eránt tiszta, és egésséges.

T e r m é k.

Valamint környékei Fejér Vármegyének gyönyörüek, úgy földje is termékeny, és mindenféle vetemény abban foganatos, de kivált a' búza, a' melly itt igen jó, és szapora, 's azért a' kereskedöknél igen betses, teremnek más gabona nemek is, valamint hüvelyes, és kerti vetemények, nagy bőséggel. Nevezetes a' sok, és jó Fejér Vármegyei gyümölts. Dohány is bőven termesztetik. A' sok bor között első rangot érdemel a' Móri, mellyet Austriában is ditsérnek, Tsókai, melly helyenként az Ország leg szeszesebb boraival vetekedik, a' Bitskei, Zámolyi, Pátkai, és Iszka hegyi. Szép legelőin jó lovakat, de leg inkább betses júh nyájakat táplál, az itteni Kosok hiresek. Szarvas marhában, és sertvésben sints szükség. Vad a' Bakonyban, és Vértesen elég futkoz. Vizei bővelkednek halakkal, kivált a' Velentzei tó számos tsuka, ponty, sügér, és kárász uszkál. A' tavakat, és sár vizet seregesen lepik: a' rák, tekenyős béka, vad rétze, tsörgő rétze, buvár, sártsa, és egyébb vizi madarak.

Éjszaki részén veres márvány követ is törnek. Szék só nagy mértékkel szedődik Abán. Értz vize is van egy két vidéken.

Haszon földje 799,853 hóld. Ebből 360,411 h. Szántó 81,060 h. rét, és legelő; 23 814 h szőlő, 8917. kert, 316,651 h. erdő. Sok Motsárokat ki szárított már, es sok ezer holdakat haszon vehetővé tett a' Ns. Vármegye szorgalma a' meszsze terjedő tsatornák vonattatása által. Többszöri föld rengesei közt rettentöbb volt az 1810 ki 14. Jan.

L a k o s o k: 75 $\frac{3}{10}$ □ m. van 1 Szabad kir. város, 13 mező város, 63 falu, 98 puszta, és 118,000 Lélek.

Magyar 54, Német 16, Tót 8 helyen. 'Sidó 2524. Rátzok is laknak a' Duna mellyékin. Nagyobb része Katholikus; vannak Ó hitüek is, és Protestansok. Foglalatoskodnak a' föld, és szőllö mí-

velésben, marha nevelésben, kézi mesterségben, halászatban, és kereskedésben. Melly virágjára juttatta Fejérvármegyét a' gazdasági szorgalomnak a' Ms. Földes Uraknak költséges, és fáradságos igyekezete, alig hihetné, a' ki azt nem látja. Felséges példa ezen dütsösséges Törrekedésben Országunk kegyes Nádora, Al-Tsuton, Bitske közelében, bájólva tsudálja az elme, a' miket itt a' Fő Hertzegnek nagy szivüsége alkotott. Ezt követi Lovas-Berényben a' Ms. Gróf Cziráky Ország Birája, és ezen Ns. Vármegyének Fö Ispánnya. Követik több Uradalmak többé, és kevésbé, és kivánni lehet, hogy tehetségek szerént mindannyian követnék ezen dütső példát.

Az erköltsi Miveletre ügyelnek Fejérvárott a' Cziszterczi szerzetes Papok egy gimnáziumban, több al-oskolákkal. Fejérvármegye sok Tudósoknak hazája, kik közűl még most is többen dolgoznak a' Literatura ágaiban.

5) Járásra osztatik, a' Sármellyéki, Tsákvári, és Bitskeire. Portája (1819) 94. Fejérváré: 14.2274 egész helyen 5404 házhelyes paraszt lakik.

Lakhelyek: 1 a' Sármellyéki járásban:

Székes Fejér vár (Alba Regalis, Stuhlweisenburg) szabad királyi város a' Sár rét mellett, a' hol is motsárok a' belsö város körűl ásott tsatornába jó formán le tsapoltattak. Lakosi száma 20,289. Ezen derék városra dütső sugarat vet még most is régisége, és hajdoni fénnye, itt koronáztatott, és temettett Sz. István király következöivel együt 500 esztendőkig a) Itt tartattak az Ország Gyülései, és szerkezteltek egybe a' Magyar Törvényeknek leg sikeresebb alap kövei. Lakhelye volt a' Magyar Tudósoknak. Ösi fénnyéből ki fosztogatták azt a' sok féle ellénségek: tsak néhány esztendeje, hogy

a) Mint a' Magyar Nemzetnek hajdony Sz. Helye, harmintzhat ditső Magyar Királyaink, és több Királynéink koronáztatása fényeivel diszeskedik.

bástyái le rontattak, 's azok helyére szép házok építtettek. Szünetlen szépűl most is, és népesedik. A' Lakosok Magyarok, és a' Németek is tudnak Magyarúl, a' jövevényeket ki vévén. Melly nagy Szabadságokkal fényeskedett ama Boldog Aszszony Prépostsága, mellyet Sz. István itt emelt, a' Történetes könyvekben olvashatni. Ama hires B. Aszszony Templomának, mellyet ugyan ezen Sz. Király állított, tágossagáról itélhetni azon fából kövé vált alapokról, mellyeket a' vár beli nagy piatzon által találtak 179—3, 4, 5, midön a' felső városból a' Király kút vizét a' városba akarván vezetni, tsatornákat ástak. Magam is, mint Tanuló, tsudálkozva néztem ezen remekmaradványit a' Magyar dütsősségnek. Székes Fejervár Püspöki szék, mellyet 1777 Maria Theresia emelt. A' Káptalan Sz. István kir. által emeltetett, mint Collegiata, több szabadságokkal 1543 a' Törökök azt fel forgatták. Mária Theresia pedig püspökivé tette, 1777; utóbb 1827, oklevéli Biztoságot, és Hitelt nyert. Számos szép épületei közt fel tünnek a' Sz. István Püspöki Temploma, két toronnyal. A' Cziszterczi szerzetesek Temploma a' felséges Lakházzal, és gimnaziummal, melly hajdon a' Jesuitáké, azután a' Paulinusoké volt.

A' Püspöki Lakház, igen szép épület a' fő piatz keleti szélén. A' B. Aszszonyi Frantizskanusok klastroma, és Temploma, a' fő piatzon. A' Nevendek Papok Lakháza Sz. Jó'sef templómával, és szép kertel, régenten á' Sarús Karmelieké volt. A' vármegye háza, a' hol a' Gyülések tartatnak; több egyedes házokkal. A' kutak a' piatz közepén, és több szegletein, mellyekbe a' viz a' kül városból jön tsatornákon.

A' Kül (felső) városban a' Sz. Sebestény Plébánia temploma, 's kálvária. Vásárjai nevezetesek.

A' Rátzvároson, nyúgotra, a' nem egyesült Görög templom 469 Rátz Lakosokkal, egyebbként az egesz város Katholikus, 93 Protestansokat ki vévén. 'Sidót 9 találni. A' város házai mellett, és a' kül

városokon szép kertek szemléltetnek; mellyeknek egyikében melegitett ferdő is van a' vendégek számára. Igen kellemetes a' Budai várostól fél orrányira a' szőllő hegy, melly meszszire szép épületeivel egész várost mutat. Délre az égett város végén van a' Sós tó, szép Sétálló fa sorokkal. A' Vadászoknak kedves vidéke.

A' mező Városok:

Móór, népes, és jól épűlt m. város, a' vértes hegy allyán, 6620 Lak. jó bor termesztéssel, derék héti vásárokkal. Fel tünnek a' Kaputzinus Atyák Plébánia temploma, és klastroma nagy falas kertel, mellyben nagy veteményes, és virág osztályok, szőllő, és erdő van; a' Magyar plébánia templom, a' Gróf Lamberg, és Báró Lusénszky kastélyai szép kertekkel, a' Protestánsok temploma; a' derek nagy piatzon a' Lovas Kaszárna, és Lovagló-szín. A' Tisztek lakása. e' a' t.

Bodaik: 1758 Lak. Nevezetes itt a' Plébániá templom, a' hajdoni kaputzinusok lakásával, mellyet most egyházi Papok látnak el, 's a' mellyben a' segítő B. Aszszony képe tiszteltetik, és esztendő által sok ezer bútsusoktól látogattatik a).

A' plébánia udvarában szép halastó, és kut forrás, a' fallal kerített szép nagy kertben, tekenyős béka tartó vagyon. A' Templom mellett a' bútsusok árnyékban olthatják egy szép kápolna forma forrás kutból szomjuságokat, 's annak ki folyásában enyhíthetik elsanyvadt lábaikat. A' Kálvária hegy, szokott állásokkal, és a' tetején, mellyről szép ki látás van, a' három keresztel, egy kő tsoporton, a' középső mellett állanak a' szokott kö kép oszlopok, a' kő kerítésen állanak az Angyalok körös körűl a' Krisztus szenvedése eszközeivel b).

---

a) Ebben a' Templomban gyakorolta Hess Ur, híres Képiró, és Hazánk Fija első friss rajzolati ügyességét, Bucher Helvetziai Rajzolóval.

b) Azt tartották az Öregek, hogy Sz. István ide járt légyen Fejér várról ájtatosság végett. Nékem pedig, kisded koromban ezen

A' hegy oldálán szép kápolna van egy oltárral. Innét nyúgotra a' Szentiván hegye szép meszsze, látással. Nevezetes a' hideg ferdő, melly értz részeket tart magában. És a' telen gőzölgő tó.

Káloz, a' Sárviz tsatornája mellet, szép kastéltal, templommal, és kertel. 2290 Lak.

2) A' Tsákvári járásban: Tsákvár jeles kastéllyal, es kertel. 3836 Lak kik közt sok fazékas van. Lovas-Berény, szép kastéllal, gyönyörű kertel, sétafás utakkal: 3015 Lak. Adony, 2976 Lak. a' Duna mellett, sok Rátzokkal, és kereskedőkkel. Sárosd: 755 Lak.

3) A' Bitskei járásban: Bitske, derék Uradalmi Tiszt házzal 3935 Lak. Váll, derék kastéllyal, 2170 Lak Martonyvásár, Uradalmi kastéllyal. 1410 Lak. Érd (Handsabék) a' Duna mellett: 2788 Lak.

Faluk: Aba 1720 Lak. Füle 1232 Lak. Sárkeresztur, 1722 l. Sáárjentele. Seregélyes (m. város) 2315 l. Szabad Battyán. Tsurgo 1640 l. Tsóka kö, a' Vértes hegy lejtöjén, vár omladékkal, és jó borokkal. Tsóór 1754 l. Iszka Sz. György, Márton Jósef Magyar Literator születése helye 1127 l. Kutti. Ondód 1588 l. Sárkány, Isztimér, Balinka, Boglár, Tszákberény 1994 l. Föl-Tsúth 1603 l. Al-Tsuth, Fö Hertzeg Nádor gyönyörű kastélyával, kertyével, gazdasági, és miveleti álkotmányival, 's majorságival, mellyekről különös kötetet irni méltó volna. Gánt, Kozma, Magyar Almás, Sö réd, Keresztes 1308 l. Pátka 1971 l. Száár, Zámoly, Atsa, Gyuró, Pákozd, Pázmánd, Velentze, Duna Pentele, Hertzegfalva, Perkáta, Sz. Miklós, Tsetze, Alap, Sz. Ivány, Ettyek, Sóskut, Ertsi, Tárnok, Ezernél több Lakosokkal. Kisebbek: Rátzkeresztur, Tsabdy, Vajta. N. és K. Hantos. Elő szállás, Nadap, Sukoró, Veleg, Moka, T. Battyán, Tátz, Sopony a' Sz. Ágata, Polgárdi 2432 lak.

---

kereszt előtt nyiltak meg két szemeim az imádság alatt esztendei vakság után, mintegy 1784, azon világ szemlélésére, mellyet itt lattam meg először 1779. Böjt más Hava 9. Dóczy.

Posta állások. Somogy felé: Lepsény 1 $\frac{3}{4}$. Veszprím felé: Palota 1 $\frac{1}{2}$. Buda felé: Velentze 1 $\frac{1}{2}$. Marton vásár 1. Tétény 1. (Innét a' Duna mellett Eszék felé: Ertsi 1 $\frac{1}{2}$. Adony 1. Pentele 1. Föld vár 1 $\frac{1}{2}$.

22. Tolna Vármegye a).

Fekvése.

A' Budai déli Lineától nyugotra 51-ig. Határai. Éj. Fejér vármegye, és Vesprémnek egy része. Nyúg. Somogy. Dél. Baranya, Kel. A' Duna, melly azt Pest, és Báts vármegyéktől válosztja.

Terjedése: Földvártól Bátáig a' postaút 12 mfd. huzódik; Szélessége 6—8 mfd. Földszínte 64 □ m. vagy is 853,333 urbarium holda.

Hegyei.

A' Szekszárdi hegyek, mellyeknek allján a' jó Szamatjáról meszsze földön hires borok teremnek. A' Simontornyai hegyek a' kaposból emelkednek fel szép erdökkel, és jó boros szöllökkel. Kisebbek a' Tsibráki, Kölesdi, és több vidékeken tölgyellő, bükölő, és bor termő magosok.

A' folyó vizek, mellyek itt a' Dunába jutnak: a' Sár viz, az egész vármegyén által folyván, Bátánál a' Dunába szakad. A' Kapos, Simontornyánál a' Sióba ereszkedik, 's kölesden alól a' Sár vizzel egyeledvén a' Dunába siet. A' Koppány, mellyet Kegölynél a' Kapos el nyel.

Termékenysége: Hegyei, mellyek nem magosok, és az egész vármegyének részein (ritkán ugyan) el

---

a) T. Egyed Antal, és Ns. Moldoványi Józef Szerkéztetményiből irtam ezt le nagy megelégedéssel, leg inkább annyi évek forgása után ismét megölelhetjük egymást a' Magyar Literatura pályáján, és néz-léptsőjén. Több esztendőket töltöttünk t. i. T. Egyed Urral a' Székes Fejérvári Cymnasiumban, a' Pétsi Seminariumban, 's N, Tolna varmegyében. S'ugyan itt. Böltsékén Moldoványi Urral.

vannak hintve, hires borokkal, fával, és vadakkal bővelkednek, tágos róna vidékein a' szép vadas erdők mellett jó földjében bövséges gabona, gyűmölts, és nevezetes dohány terem. Folyó vizei jó hallal (vizával is) és rákkal, 's a' vizek partosai, 's nádasai szárnyos vaddal gazdagok.

Az állatok Országa tenyésztet itt derék lovakat, és szarvas marhákat; de leg inkább el terjed a' juh nevelés, mellynek meg izmosítására ezen vármegyében egy kűlön Társaság formállódik. Naponként jobban tenyésző divatra kap a' Selyem bogarak míveltetése, a' méh tartás pedig az egész megyében helyesen virágzik.

Az ásványok nemeiből egyebet a' kőnél (Mórágyon, és Várallyán) nem lelni. Itt köszén bánya is vagyon.

L a k o s a i.

Népe száma: 194,682. Magyarok, 106,276, 43 tiszta, és 30 vegyes helységekben, 's több pusztákon.

Németek: 793,80. 40 német, és 30 vegyes helység, 4113. Földváron, Grábotzon, Szálkán, Alsó Nánán, és más helyeken. Tótok, 870. Földváron, és Mő'sön. 'Sidok 3853. El szélledve. Leg több van: Bonyhádon, Pakson, Högyészen.

Az elme mivelet, a' több tartományi oskolákon kivűl 3 első deák oskolákban mozdíttatik elő, a' protestánsoknak nehány helyeken; több Rendbeli (Classis) oskolájok van.

A' mi illeti a' Katholika egyházi kormányt, a' Pétsi püspöki megyébe tartozik. 1785 volt 1391 lakhely, 77 Mező város, 88 falú, 101 puszta, 60,000 Protestans, 2000 nem egyesült Görög, 2990 Sid' lehet most a' Megyében, a' többi Katholikus. 1828. fizetett a' kintstárba 73,588 for. 29 $\frac{1}{4}$ kr.

F e l o s z t á s a.

Négy járásra osztatik fel. 1819, portája volt 94, Egészházhely 3793. Házhelyes paraszt 8911.

Földvári járás: a' Duna, és Sárviz közt, Fejér vármegyétől Baranya vármegyéig nyulik. Ronáját néhól dombok váltják fel. A' Szekszárdi leg magasabb hegye. Hellyel-közzel folyó homokra is találni benne; jelesebb helyei.

Földvár (Duna Földvár) mező város. A' Duna jobb partyán, róná, és homokos földön, határos Fejér vármegyével. Hajdon Apátság volt, mellyet II. (Vak) Béla Király alkotott Sz. Ilona tiszteletére, most a' Templomon kivűl, melly Plébánia Szentegyház, semmit a' Monostorból nem látni 1769, az a' Nagy Szombati Universitásnak adatott, melly azzal együt 1777 Budára, 's innét 1784 Pestre vitetett által. (Hasonló Sorsa volt a' Szekszárdi Apátságnak is, mellyről alább emlékezűnk).

A' Duna felé hegyek kőrítik szöllő veszőkkel rakva. Vagyon itt a' Sz. Ferentz Renden Szerzeteskedő Kapisztrán Atyáknak klastromok. Sok diszes épületei közt fel tünnek, a' Soház, Posta állás, Satika, és Nemzeti oskolák, és Uradalmi Tisztlakások; 1569 házokban, 8408 Lakost táplál, kik jobbára Magyarok, a' kik a' tsekély Németekkel, és Totokkal együt Katholikusok, és nem egyesült Rátzok, a' kik jobbára kereskedők; van helyes Templomok. A' parasztság mellett kézi mesterséggel, és a' Dunán hajo vontatással keresik élelmőket. Derék országos, és héti vásárjai esnek. Ki kőtöje, és szabados réve is van, sok malmokkal a' Dunán. Fát a' Szomszéd sziget ád neki, 25 esztendők előt egy nagy darab haszontalan homok föld a' lakosok közt fel osztatván, most hasznos erdeje, 's tulajdona kikinek.

Innét a' Duna mentébe, a' posta uttól balra térvén érni Böltskét, melly igen nagy helység a) a'

---

a) Jeles valóban ezen helység, mellyről némellyek ugy vélekednek, hogy valaha mező város volt légyen; az említendő Kir-Tanátsos Urról, ki nem kevesbé 30 esztendeji köz Hivatalja, keresztényi buzgósága, példás élete, sok jo téteménnye, és a' Literatura elő mozdítása által halhatatlan nevet érdemel; noha nem akart is pompáskodni érdemeivel. Ugy nagyra betsűltem itteni Lelki pász-

Duna parton, melly itt két ágra szakadván, egy nagy szigetet képel, erdőkkel, gyümöltsösökkel, és legelőkkel diszesítve, és ladikos tsatornával által metzve, házait kelet, és dél felé a' malmokkal rakott, és hajókkal borított Duna mossa, éjszak felé pedig gyönyörű kilátásu Szöllő hegyek oldalazzák. Több mint 500 házaiban mintegy 3600 Lakos van; tsak $\frac{1}{3}$ része (1700) Katholikus a' több együt-Birtokos Uraságokkal; a' többi jobbára protestans, nem egyesült Rátz, és' 'Sido. A' katholikusok Templomát, Plébánia házzal együt 1896; állította fel Ns. Cseh László, kir. Tanátsos, és 1 Al-Ispány Ur kűlömbbféle istenes adományokból, és szedeményekköl. A' Reformatusok derék Temploma hajdon a. Katholikusoké volt. Ezen Plébániához, és Uradalomhoz tartozik a' délre fekvő Madotsa, tsupa Protestans lakosokkal a).

A' Duna jobb partján le menvén Kömlödön, (Német falú) által érni:

Paks-ot. Nagy mező város, kellemetes fekvéssel, köröl fekvő Szöllő hegyei jó borral kedveskednek. A' katholikus templomban nem régíben egy kút találtatott fel, melly most jo vízzel bővelkedik. Zemere Mihál birta több Ns V. megyékben sokszorozott b) jószágokkal. Diszeskedik sok al, és fel házokkal 860 épületei közt, 6987 Lélekkel, kik közt

---

torságom űdején, 1807—1813. Tsekey Reformatus Senior Urat, a' ki nagy tudományu, békesség szerető, és szeléd, munkásságával betses nevet szerez magának, nékem pedig, őtet őszintén nedvellő szívemben tsak egy ki olthatlan kivánságot hagyott.

a) Madotsa Sz. Benedek rendén vitézkedő Apátság volt, és az 1227. virágzott, a' mint meg láthatni a' Sz. Mártoni fő Monostor levél. tarjában. Még kevés tizedek elött fenn állott annak két tornyos fedetlen temploma, mellynek omladványiból a' lakosok magok vallású nagy templomot építettek.

b) Paksi Zemere birt 1560. Első Ferdinánd alatt Békes, Bihar, Fejér, Pest, Szabolts, Tolna vármegyékben, és Horváth Országban; fiú örökös nélkűl a' Leány ágra jutott a' Birtok, és igy igen sok familiákra el osztódott.

számos Uraságok, és Tisztesebbek találtátnak. Hajdoni szerzetes házát a' Kapisztrani Atyáknak Ns. Uraság birja. A' katholikus Templomon kivűl még van imádkozó helye a' két féle Protestánsóknak, és 'Sidoknak, oskolájokkal együt, mellyekben 700 gyermek is meg jelenik. Van benne Posta, patika: kikötöje, szabados révje, jó vásárja. Homokok melléke sokat szenved a' Dunától. Német, és Magyar nyelvű Lakosi parasztok, szöllő mívesek, és hajó vontatók. Az itt találtatott, és most a' Magyar Museumot diszesítö régiségekröl gyanítják, hogy az Romai gyarmat volt légyen.

T o l n a.

Mező város a' Duna jobb partján. Valaha királyi város volt, és már Sz. István királyunk, és 2 Lajos 1518 itt Ország gyülést tartott. A' Vármegye, és Festetits Grófi Ház innét veszí nevét. 666 Házai közt, mellyekben 4441 Magyar, és Német katholikusok Laknak, fel tünőbbek a' roppant plébania Templom, az el törűltetett Barátok klástroma, a' remek Sz. Háromság két oszlopával, a' posta állás, uradalmi vár, és tiszti lakás. A' Duna által sokat szenvedett. Révpartja van. Kereskedése, jó vásárja, dohány tenyészete; szántó földje, rétje, erdeje, nádlása, fuvarozása, hajó vonata, és számos malma van. Éjszaki terjedt határain a' hajdoni pusztákot szép épületek, kertek, gyümöltsösök, és finom szőrű júh nyájak ékesítik.

Szekszárd mező város: Édes Üdvözítönk Apátsága volt a), mellyet I. Bela alkotott, 's a' mellyben Thurotzi szerént temetkezett is; most az Apátság Vármegye háza, mellybe Tolna V. megye Gyülései tartatnak, 1186 házaiban 7240 Lakos, találkozik. Nem régi Plebánia Temploma roppant. Sok szép épületek diszesítik, u. m. az Uradalmi Tisztek lakásai, posta, patika, selyem intézet, kórház. é. a't.

---

a) Ezen Apátság filia Apátságot birt Grábótzon, a' hol most Görög Kalugyerek vannak.

Magyarok, és Németek lakják. Közel esik a' Sárvizhez. A' Föld mívelés, és kereskedés mellett híres veres bort termesztenek. Erdeje bőven van. Szőllei közt egy Szép Remeteség ketsegteti gyakor ájtatosságra a' hiveket.

Bátaszék. Valaha Sz. Mihál Apátsága, Sz. László királytól emeltetett elsőben Bátán; a' Mohátsi veszedelembe keveredvén más kezekre jutott, most a' Bétsi Theresianumé mind a' kettö, 651 épületiben 4453. Magyar, Német, Rátz, Katholikus: és nem egyesült Görög mulat, 's kenyerét sok erdeje, és malma mellett kereskedéssel, kézi mesterséggel, és jó bor míveléssel szerzi. Közelében sok tserép hamv vedrek ásotnak ki, mellyek hajdoni Romai gyarmatosságára mutatnak. Báta, mező város a' Duna, és egy meredek hegy közt. 392 házzal, 2302 katholikus, és protestans lakossal. Malma sok, kereskedése, és bora jó, úgy halászatja, és hajó vonása, nádgya, és erdeje. A' Báta széki Apátság birtoka volt, most a' Bétsi Theresianumé, 1440 ütközet volt itt Hunyady János, és Gara László tsoportjai közt.

2. Simontornyai járás. Itt nevezetesebbek a' mező városok: Högyész, 237 épületiben találni 2460 Német katholikus lakost több 'Sidokkal. Szép Kastélja, és nagy ékes Angol kertye díszesíti azt Gróf Aponyi Uraságnak; derék temploma, patika, és tiszti Lakások, van 1. deák oskolája. Vásárjai, erdei, és szöllei jelesek. Kézi mesterségek, és a' dohány mívelés is virágoznak benne.

Kölesd: magas helyen, a' Sár viz felett, 229 házba, 1423 Lél. jó szántó földekkel, és jó bort termő szöllő hegyekkel. Épületei közt szebbek az Uradalmi Tiszti Lakások, és nagy új fogadó.

Simontornya. A' Sio, és Kapos öszve folyásánál, virágos rétekkel körítve 204 házaiban 1432 lak. találkozik, jelesebbek a' plébánia Templom a' B. Asszony Pronvintziájában szerzeteskedő Sz. Ferentziek Klastromával, a' protestansók temploma, a' régi Uradalmi Tiszti lakas, és patika. A' ki szárott posvá-

nyokból még most fel emelkedrek falai hájdoni Simontornya várának. Derék vásárjai vannak. Erdeje, és hires bora esmeretes.

3. Völgységi járás. Itt nevezetes: Bonyhád; mező város, kellemetesen fekszik egy nagy völgy oldalán 490 derék házokkal, és 4709 Lakosokkal. Fel tünö épületei a' katholikusok Temploma az utsza közepén, az Augustai, és Helvetziai protestansok temploma, 'Sidok 'Sinagogája, és több uradalmi Lakházok. Van egy üdeig tartó Nemes Leány nevelő intézet is, és patikája. Vásárjai gyakorták. A' lakosok közül sok, mesterséggel, sok parasztsággal, szöllő, és dohány miveléssel tartya ki házát.

4. Dombovári járás. Jeles a' többiek felett sok szántó földjei, nagy pusztáji, erdei, és Magyar lakosi által. Nevezetesebb mező városai:

Dombóvár, a' kapos viz mellett, 120 épűletek vannak benne 1475 lakossal; fel tünőbbek a' Templomon kivűl az uradalmi tiszti, és katonai lakások. Derék vásárokkal, nádlással, és szöllőkkel diszes. Némelly maradványit még most is szemlélhetni a' bozót közt a' hajdoni Dombó-várnak.

Döbrököz, a' Kapos mellett, 254 házaiban 1893 lakossal, szöllő hegyei jó bort teremnek, jó dohány mívelete is van. Közelében látni maradékit a' Kapos viz közepén a' régi Debregetz várnak. Emlékezetes az ide kaptsoltt Görtsmén pusztán találtandó föld vár, mellyet már az eke a' földel egyenít. Ireg: egy rónán 240 házzal, 2519 lakossal; az Uradalomnak (Vitzay Gróf) róppant kastélyával, és ménesével, és szép Uradalmi Tiszti lakásokkal. Ozora, a' Sio partyán 387 ház, 2814 lakossal, több Tiszti Lakház, és a' Sióntúl roppant Hertzegi szállás áll. A' város közepén is egy régi várt szemlélni.

Pintzehely, Tágos, és termékeny vidéken a' Kapos mellett 255 házban 1961 lakossal. Derék vásárokkal, és szöllő hegyekkel.

Regel, a' Kapos, és Koppán vizek közt, igen kellemetes helyen 163 házzal, 1501 Lélekkel.

Határában a' két viz öszve folyásánál egy fel emelkedő be Sántzolt fél szigetet látni; és egy régi Templom düledékeit venni eszre.

Tamási, a' Kapos mellett, fel emelkedett alapon, 296 házzal, 2524 lakossal. Jó fejér bor terem meneteles szöllő hegye; rengeteges erdeiben a' vadak fókánként legelésznek. Roppant Temploma középen áll. Derék vásárjai vannak. Az itteni nagy vadas kertben szokott Hertzeg Eszterházi uri vendégeinek vadászatot adni.

A' 91 faluk, és 111 puszták közt több jelesekre akadni.

Némelly Jegyzések Tolna Vármegyéről. Ezen vidéknek lakosi, a' Magyarok előt, Gothok, Longobardok, Gepidak, (az Avarok maradéki) és Tótok voltak. K. U. szület. után 900. Árpád győzedelmes seregével Tsepel szigeténél a' Dunán által kelvén, Sicambriából. (Ó Budárol) Etut, Ondunak fiját Boytával együt Baranya Vár el foglalására ki küldvén, elsőben foglalta el a' Tolnai földet. Nagyobb része ezen Vármegyének Magyar, tisztán magyarok laknak 43 helységben, a' kik is magokat mind külső tekíntetekre, mind ruházatjokra mind viseletekre, mind pedig Elől járóik eránt különös indulatjokra nézve meg külömböztetik, elevenebbek, izmosabbak, és gyorsabbak világosabb elméjek mellet a' leg több Vármegyék lakosinál.

Tolna Vármegyének hajdoni virágzásáról elég bizonyságot tesznek annak vidékein gyászoló számos omladékai a' külömbbféle városnak, és klastromoknak. Olvassuk, hogy II. István Király II. Bélának Geiza fiát Tolnában neveltette, és taníttatta, a' honnét a' régi köz mondás eredett: Tolnát, és Baranyát öszve járta, az az tanult, és tapasztalt ember. És ugyan a' mi illeti a' Monostorok számát, és állapotját, ide melékezem T. Fuxhofferből azok közűl a' leg nevezetesebbeket, hogy szeretett Honnunknak el hervadt virágját annál érzékenyebb szízvel elmélhessük meg. Tudni illik Tolna Vármegyében sok szerzetes épűleteknek, és uri várok-

nak omladékait lelni, mellyekről bizonyosat állítani nem lehet, a' sok háborúk, és ellenkező esetek Magyar Országot, kivált a' Mohátsi szerentsétlen ütközet után úgy el pusztították, és hoszszas fosztogatás által úgy el koppasztották durva hásártos boszú állo ellenségei, hogy azt meg se lehetett orvosolni. Hogy pedig állapotja, midön még virágzottak, azon ötlöknek esmeretünkre nem juthatott, mellyekről a' maradékok örömest hallanak, és olvasnak; onnét jön, hogy azok, a' kik az ellenség igája alat nyögtek, nem irhattak, a' kik pedig szabadok voltak, szünetlen tsak azon törekedtek, mi képpen szabadithatnák ki fogoly honnokat a' rab lántzokból. Az illyen környül állások közt halgatni kell, mint szomorú gyász üdején a' Mú'sáknak. 'S ezen vérengző szorgoskodások tovább tartottak egy ember Koránál, 's igy a' meg szabadultak előt esmeretlenné lett ősi hazájok előbbeni állapotja. Még tsak egy Apátságot esmerünk hagyományból: Bonyhád szomszédságában szemléltetik egy gothi formára épült Templom maradvánnya, azon Heinbnál is nevezetes Tzikádor Tzisztertzi Rendű Apátságának, melly egy dombolagon állott, 's a' hová most is a' köznép ájtatosságát végezni a' kő tsoport felett álló keresztfához öszve gyülekezik. Fel tünvén Frantziában Czisztercz ben (Citeaux, Szitó) az onnét nevezett Benedekiből támadott szerzetes Rend Robert Apátur, és 21 társai által, 1098. az Sz. Bernárd be menetele által szaporodni kezdett, és 1134 Austriába is ki terjedett, Sz. Leopold Marchio bőkezüsége szerínt, meg kérettetvén e' végre Otto Fijától, a' ki, mint Claustroneoburgi (újvár klastromi) Prépost Párisban oskoláit végezte, 's viszsza utazásában Morimundban szálván, az új Czisztercz i Rendet meg kedvelte, és abba lépett.

1142. III. Geiza alat, és I. János Petsi Püspök alat ide hozattattak ezen szerzetnek tagjai. A' gyászos üdőknek ezek is prédája lettek. A' Monostornak tsak talp köveit láthatni, a' Templomnak tsak Sz. helyét találni épen, mellyen hajdoni istenes la-

kosi ugy meg láttatnak izmosíttani az ájtatosság lelkét, hogy az most is számtalan ájtatoskodókat ketsegtet oda, a' bozótos komor tüske bokor közé.

Posta Állások: Földvártól Buda felé: Pentele 1 ½, Onnét Eszék felé: Paks 2, Tolna 2, Szekszárd 1, Bátaszék 1 ½, Szektső 1.

23. Somogy Vármegye.

Comitatus Sümeghiensis.

Határja.

Éjszakra a' Balaton tava; délnyúgotra a' Dráva; keletre Baranya, Tolna, Veszprém Vármegyék, nyúgotra Szala. Természeti fekvését kellemítik a' változó hegyek völgyek, és erdőségek. Hegyei közt jelesebbek a' Dobraiak, mellyek sok felé ágozván külömbbféle nevek alat a' szomszéd Vármegyékbe tünnek el.

Folyó vizei.

A' Dráva, melly egy részét déli nyúgotra határozza, mellybe folynak, a' Rinya, Okor, és Almás, a' Koppány, kapos, mellyek a' Sióba, 's ezzel a' Dunába sietnek. A' Kanisa, és Mura, tsak érentik határát. A' Balatonnak déli része is ide számláltatik. A' motsárok száma nagy, nevezesebbek a' Balaton köriek, az Iháros Berényi, Berzentzei, Atádi, és Felső Segesdiek, a' Martzali, és Sárd köziek.

Földje jobbára fekete, és termékeny, levegője, a' motsárokat ki vévén, egésséges. Szőllei sokat szenvednek a' jégtől. Sok javaiból a' küldföldnek is engedhet; ollyan, a' gabona, kivált ro's, és kukoritza. Némelly vidékein a' búza rövid szárú, és köpizes szemű, bor többnyire veres, a' Balaton, és kapos vidékein, de nem tartós; fa gyümölts, ki vált gesztenye, dinnye, len, és kender. Kövér legelői válogatott marhát, juhot, és lovat nevelnek. A' Nagy erdőségekben számtalas sertvés hizik. Ha-

lai közt nevezetes a' Balatoni Fogas. Tsik a' motsárokban elég van. 917,486 holdból 427,982 hold. szántó, 51,488, szőllő, 309,147 erdő.

Lakosok. 114 $\frac{66}{100}$ □ m. mintegy 180,000 ember számláltatik, 23 mező városban, 292 faluban, és 278 pusztán, kik közt számos kondás, ihász, gulyás, és tsikós találkozik. Nagyobb része Magyar. 46 helység Horváth, kevesebb a' Német, és Rátz, a' Vendek két helységet foglalnak. Fő foglalatossága a' népségnek a' föld, és szőllő mivelés, marha tartás, és részínt a' halászat, 's kereskedés. A' mesterembereket tsak a' városokban kell keresni. Majd $\frac{2}{3}$ része Katholikus, a' többi Protestans, 600 Görögön, és 4000 'Sidón kivűl, A' Kaposi gimnazium, és más nemzeti oskolák által terjesztődik az erköltsi mívelet.

5 Járásra osztatik, u. m. a' Martzali, Kaposi, Igali, Szigeti, és Babótsaira. Portája (1819) 133. 5463 egész ház helyen van 10,428 paraszt.

Helyi fel osztása. Mező városok:

1. A' Martzali járásban: Kéthely, a' Balatontól nem meszsze 1390 lakossal. Martzali, 1436 lakossal. Böhönye. Iháros-Berény. Tsurgó 1467 lakossal. Ezek mind jó borokat termesztenek. Berzentze szép kastéllal, és1523 lak. Bükösd. Felső Segesd Sz. Ferentz szerzetesi házával, a' Sz. László gyülekéből.

2. A' Kaposvári járásban: Kaposvár, a' Kapos folyó mellett, 3600 lak. szép Vármegye háza, kastély, és gimnázium diszesíti azt. Toponár. Sárd. Szőllős Györök, 847 lak. közel a' Balatonhoz.

3. Az Igali járásban: Város-Hidvég, a' Sió folytában. Nágots 805 lak. Török-Koppány 1023 lak. a' Koppány partján. Igal 1351 lak. Berki a' Kapos mellett, szép kastéllal.

4. A' Szigeti járásban: Sziget-vár, az Almás folyó partyán egy kis szigetben 3047 lakos. Az ó, és új városból áll. Meg lehetős epűletei közt jelesbek a' Sz. Lászlói Frantziskanusok Temploma, és Klastroma, és a' Plébánia Temploma; melly valaha Tö-

rök metset volt, üregében szépen le rajzolta hires Sopronyi Dorfmeister István Zrinyi Miklos veszedelmét, a' város el foglaltatását, 's annak az ostrom által következett utóbbi viszsza vételét. Nem meszsze a' várostól van egy erdős vidéken Turbék puszta, egy B. Aszszony bútsús Templamával. 87 Lélek. Közel Mo'sgó falúhoz. Istvándi, az Okor vize mellett.

5. A' Babótsai járásban: Barts, a' Dráva parton só házzal. Atád, a' Rinya partján, jó sere, és 4 vására van. Tsokonya. Babótsa a' Rinya partján közel a' Drávához 1104 lak. Vidékén egy dombon látni a' Törökök Földvrrát, alatta egy régi omlott Török épűlet, és egy különös kút szemléltetik.

A' Nevezetesebbek közé tartozik még: Karád, mező város 2248 lak. Mernye, mező város 993 lak. és Nemes Vid, 1300 lak.

20 Régi omlandó várai közt jelesebb Somogy vára, hajdon Kupa Hertzegé volt.

Sziget vár, és Kanisa vidékein jó utak készültek.

Posta állások. N. Kanisáról: Iháros-Berény 1, Innét (Kaprontza felé) Zákány 1, Kaprontza 1, Ugyan onnét Szigetvár, és Pétsfelé: Berzentze 1, Babotsa 1 $\frac{1}{2}$ Istvándi 1 $\frac{1}{2}$, Szigetvár 1, Sz. Lörintz 1, Iháros Berény, 's Buda felé: Vid 1 $\frac{1}{4}$, Martzali 1, Öreg Lak 1 $\frac{1}{4}$, Szőllős Györök 1, Szemes 1, Siófok 1 $\frac{1}{2}$, Lepsény 1.

24. Baranya Vármegye.

Fekvése.

Keleti határja a' Duna, déli a' Dráva, nyúgoti Somogy, éjszaki Fejér, Veszprém, és Tolna nyuladéki. A' hegyek, völgyek, és rónák változásai kellemetes vidékeket képelnek tsak nem minden részein. Nevezetesebb hegyek a' Tsebéni, a' Metsek, Péts mellett, a' Sz. Leleki, Péts váradi, Egerszegi, Siklósi, a' Harsány, és Szőllős hegyek.

Folyó vizei.

Tsekélyek. Jelesebbek: a' Kattya, és a' Pétsi völgyön folyó Genest, 's a' Karasitza, melly a' Dunába siet. Az Okor, és Dráva közt, 's a' Duna körűl sok motsárok találkoznak, mellyek közt nagyobbak a' Mohátsiak, és kis Petresi szigetek tótsái. A' Karasitza posványai egy 2200 öl hoszszú, és 16 öl széles tsátorna által vonattak a' folyóba. Bövelkedik ezen szép vármegyə a' természetnek minden adományival; levegője egésséges, noha az idő, és szél sok változásoknak vannak alája vetve.

Termés.

Jó fekete földjén sok jó gabona, és Kukoritza terem, a' dohánya, és bora esmeretes, kivált a' Pétsi, szöllösi, Siklosi, Péstváradi, Bakonyai, Báni, Landtsuki, Versendi, és Harsányi; de leg hiresebb a' Villányi, melly még Bétsben is a' Burgondihoz hasonlíttatik. Legelője, gyümöltsöse, különősen gesztenyése, makkos erdeje bőven van; Sok marhát, kivált lovat, találni több vidékein. Hallal sem szükölködik. Márvány köve van Villány mellett, tüz köve a' Szabari hegyen, malomköve a' Sz. Jakab hegyén a' Kővágó szöllősi határon; kőszén bányája Pétsvárad mellett. Baranyában (1819) 734,511 hold hasznos földből 321,882 h. vetés alá 50,044 h. szöllő alá, 10,228 kertnek: 266,865 h. erdőnek szolgál.

Lakosok: 92 □ mértföldön több éll 220,000 embernél. A' Nemesség száma nem nagy. Találni Baranyában 1 szabad királyi, és 10 mező várost, 328 falut, 71 pusztát. A' Lakosok nagyobb része Katholikus; vannak Ó hitüek is, Protestansok, és Israeliták. A' Nyelv: Magyar, Német, Bosnyák, Rátz, és itt amott oláh. Mezei gazdasággal, kézi mesterségekkel, és a' Duna, 's Dráva mellékiek halászattal, 's kereskedéssel is foglalatoskodnak. A' miveleti tudományok a' Pétsi Seminariumban, 's újonan emeltt Lyceumban, a' Mohátsi kisebb gimnaziumban, és több nemzeti oskolákban gyakoroltatnak.

Hat járásra osztódik fel; u. m. a' Pétsi, Sz. Lőrintzi, Siklosi, Baranyavári, Mohátsi, és Metsekháti-ra. 148 Portája (1819) 7799 egész helyen 13,640 házat foglal. Pétsnek 8 portája van.

A' Pétsi Járásban nevezetes:

Péts, (Quinpve Ecclesiae, Fünfkirchen) szabad királyi város (1780), a' Metsek hegy déli tövén gyönyörű fekvéssel, mintegy 15,000 Lak. és már Sz. István Királytól fogva Püspöki székkel diszes.

Fekvése kellemetes. Éjszakról fedezi azt a' mész köves kopasz Metsek, délre ki lát meszsze sikságra. Szolimán Tzászár azt földi paraditsomnak tartotta. Pompásabb épületei: a' Püspöki Anya-Templom, régi felséges épület, 4 toronyra, bé kerítve vár formára nyúgotra a' püspöki lakházzal, éjszakra fallal, keletre a' plébánia házzal, délre a' magos őrtoronnyal. A' több drága oltárokon, és 3 kápolnákon kivül, föld allatti szenthelye (katakumba) emlékezetes, mellybe a' Templom közepén, a' fel emelkedő léptsök, és közép oltár alatt van a' le menetel. Nyúgoti részen áll a' jeles püspöki könyvház is.

A' Papnevendék ház a' város éjszaki oldalán a' lejtősön, két emeletre. Sz. Pál kápolnájával, és egy kis kellemetes házi kertel; közel ehez van a' derék vármegye háza, a' hol a' Gyülések szoktak tartatni.

2. A' város Plébánia Temploma, melly Török metsetből fordíttatott Gyertya szentelő B. Aszszony tiszteletére. Az ide tartozott Jesuiták Collagiumában most a' TT. Zirtzi Cziszterciek látják el a' gimnaziumot. Az onnét 1802 Györbe által vitetett Akademia szükében, a' mostan szerentséssen vezérlö Megyei Ms. Püspök, Négyesi Báro Szepessy Ignátz, ezen városban az Egyházi, és világi Ifjuság számára böltselkedeti Lytzeumot allított fel tulajdon költségein mellynek épülete készülöben van.

3) Sz. Ágoston Plébánia Temploma, és háza, a' Budai kül városban.

4) A' Frantziskanusok (Sz. László gyülek.) temploma, és klastroma, a' hová, tartozik a' Sziget kül városi Plébánia.

5) Az Irgalmas Barátok Temploma, és Ispotálja a' váras piatzán, melly valaha a' Kaputzinusoké volt. A' városnak egy szép rendes fő utszája van derék épületekkel, a' hol még most is pipeskedik a' két tornyú Paulinok meg szűnt temploma, és klastroma, a' Domonkosiak el hagyott templomával, és lakhelyével. Szépek a' Káptalani házok is. Eszre vételre méltók a' sok fris vizes kutak; mellyek közt több Török hagyományokra találni. De bora is jó, föld mivelése sikeres, dohányt bőven termeszt, a' Sok kézi mesterek közt hiresek a' Számos timárok—Kereskedése nem tsekély: marhával, sertéssel, gubatssal, és dohánnyal. A' Lakosok egyeledve Magyarok, Németek, és Bosnyákok; mind Kátholikusok, ki vévén 40 Protestanst, és 25 Sidót. Könyv nyomtató műhelye, és papiros malma jeles.

Péts Kör vidéke:

Kellemíti nagyon a' várost. Éjszakra a' jó bort termő hegyek, szép gesztenyésekkel, és erdőkkel; keletre a' sok szép szöllők, és rétes, gyümöltsös völgyek; a' hol találkozik Sz. Bertalan Temploma, melly a' Budai Kül városhoz tartozik; a' Minden Szentek Templomával, a' régi temető közepén, fallal kerítve. Úgy a' Havi B Aszszony Temploma is egy szöllős hegy tsutstsán, sok ájtatoskodóktól látogattatik. Éjkeleti végén a' városnak a' Metsek alat, az úgy nevezett róna Tetyén fekszik két régi vár omladek, azon tiszta kútforrással, melly az egész várost oly jó vizzel frissíti. Ennek a' Budai városba le tsergedező patakja sok malmokat hajt. Délre meszsze rónán gyönyörködtetik a' szemet több faluk, és a' Siklós felől emelkedő Harsány hegye. Nyúgotra a' közel lévő Rátz város, innet jobbra a' szöllők közt Kellemeteskedő Sz. Kút hajdoni Paulinok lak, és szent egyházával, a' meredek erdős Sz. Jakab hegye, a' valahái Remetek Monos-

torával, mellynek kertjében a' hegy tetőn egy tó szemléltetik. A' Ki látás innét nyúgotra bájító, és borzasztó.

Mező városok.

2. A' Sz. Lörintzi járásban: Szabad Sz-Király, 830 többnyire Nemes Lakosokkal.

3. A' Siklósi járásban: Vajszló, a' fekete tó mellett 1240 lak. mellyhez 25 katholika filiák tartoznak. Siklós, 2550 lak. valaha Sz. Benedeki Apátság volt, most a' Sz. László gyüleki Frantziskánusok klastromával diszes. Régi várában 1402 Sigmond Király fogoly képen tartatott. Hires jó bora, márvány kő bányája, és ferdője. Éjszaki kör vidékében van Gyüd, 600 lak. falú, a' Lászlói Frantziskánok Templomában sok Bútsusok tisztelik a' B. Aszszony Képét.

4. A' Baranya vári járásban: Bolly 2038 lak. Dárda, 1880 lak.

5. A' Mohátsi járásban. Moháts, a' Duna mellett, nagy mező város, 8140 lak. Emlékezetes ama szomorú ütközetről, a' Törökkel 1526, melly egész Magyar Országot gyászba borította. II. Lajos Király alatt, a' ki élte virágját itt áldozta fel. Ugyan itt verettetett meg a' Török 1687. Jelesebb épületek, a' püspöki kastély, és Frantziskánusok Temploma, a' Klastrommal, és kis gimnaziummal, mellyet ezen Kapisztrani Atyák látnak el. Jó halászat, és kereskedés esik a' Dunán.

Pétsvárad, egy várral, 2530 lak. A' hajdoni jeles Apátságot Sz. István Király emelte.

Szektső, a' Duna mellett, 3160 lak. sok dohányt termeszt.

6. A' Metsekháti járásban: Rátz-Kozár, 1240 l. Mágots, 2660 lak. Több szép épületei vannak, mellyek közt leg jelesebb a' Plébánia Templom. Hajdon a' Paulinoké volt. Gödre, 700 lak.

Faluk, mellyekben ezernél több Lelkek talátatnak: Báán, sok Romai régiségekkel. Béllye, mellyhez közel 15 má'sá's vizák is halásztatnak. Ná-

dasd, a' Pétsi Püspök gyönyőrü lakházával, udvari, és nagy vadas kertjével. Batina, rév-hajóval a' Dunán által Bátsba. Újbánya, üveg hutával. Villány, veres boráról hires. Baranyavár. Kéménd két Templomának egyike bútsús hely a' B. Aszszony tisztelőinek. Hetény. Sz. László szép Lak-házával a' Pétsi Püspöknek, hegyek közt.

Posta állások: Pétstöl Eszék felé: Szalonta 1, Siklos 1, Lapantsa 1, Baranyavár 1, Laskafalú 1, Eszék 1¼, Pétstöl Nagy Kanisa felé: Sz. Lörintz 1½, Szigetvár 1. Pétstől Moháts, és Buda felé: Szederkény 1½; Moháts 1¼, Szektső 1, Bátaszék 1. Mohátstól Eszék felé: Baranyavár 2, lásd fell.

25. Szepes Vármegye.

Comit. Scepusiensis. Zipser-Gespannschaft.

Sáros, Aba Új, Torna, Gömör, Liptó Vármegyék, és Gallítzia közt; a' Tátra sok ágaitól keríttetik nagy részről, mellyek a' tartományba is jó formán bé tsúsznak, ezeknek magasabb tsutstsai, az Eisthali, magassága a' tenger felett 8000 láb. Lomnitzi 7942 l. Hundsdorfi 7800 láb. akkora a' Viszoka Bátisfalvai, és Tsóbi tető. A' zöld tói 7700 láb. úgy a' Késmárki, és Gerlachfalvai 7300 láb. a' Száloki, és veres tó tornya 7200 láb. a' Fejértói 6700 láb. a' Kalchbachergrat 6365- a' Hintere Leithen 6184, a' Stirnberg 5899, a' Durlsberg 5586 láb., a' Nyereg, 5379 láb., a' Stöszken 4571. é. a' t.

A' Völgyek, a' Poprád vidékét, az Iglai, és olaszi tájékot kivévén, keskenyek, de azokat a' szép folyók, tsergedező patakok, madarak, marhák, juhok, és munkás emberek nagyon elevenítik. Folyó vizek: a' Poprád, Hernád, Göllnitz, melly számtalan réz, és vas hámorokat hajt Dunajetz, és Bialka Tavak a' Kárpáton vannak, mélységekről, külömbbfelé szineikről, és szépségekről nevezetesek, a' Poprádi Halastó 4510 láb. a' Zöld tó 4695 láb., a' Fejér tó 4918 láb., a' Telkai tó 4997, a'

Tötsértó 5269 láb., a' Verestó 5472 láb., a' Hosszútó 5817 láb., a' Hintzkai tó 5835 láb., Ötös tó 6121.

Átaljában a' föld sovány, némelly helyeket kivévén; 's a' termésnek a' hideg ég alja se kedvez; a' Tátra körűl dühösködő szelek sokszor majd az egész természetet fel dulják. Látni itt a' Tátra feje körűl bájító égi háborukat. A' levegő igen tiszta, és egéséges, a' nyár kellemetes.

T e r m é s.

Arpa leg több terem, 's a' bort ennek leve pótoljá. Zab, némelly vidékeken ro's búza igen kevés. Hajdina, lentse, borsó, és kurumpli elég. Lötsén sok megy, alma, szilva, és körtvély. A' len, és kender sokakat gazdagit. Sok ló hert termeszt. Legelőie az erdök közt elég van. A' fát a' sok hámorok, huták, és bányák sok helyen drágitják. A' Kárpát kövei közt több ritka növevények, 's az oldalain sok krumputz, találtatnak. Különösen sok virág, kivált szegfü neveltetik Szepesben. A' tehenek, mellyek az erdőségben, és Kárpát oldalain legelnek nem nagy számmal, lengyel országiak, kitsin, veresfekete. rövid szarvú fajtúak, de jó vajat adnak. Juha sok van, jó sajtúak. A' Ló kitsin, és kevés. A' vad számos: Őz, nyúl, hiuz, farkas, róka, vad ketske, zerna, medve, murmutér, havasi Sas. A' méhek jó mézet készítenek. A' Kárpát folyóiban sok jo halat fognak.

Amerika, és Siberia után leg több réz van Szepes vármegyében, illyen helyek; Szlovenka, Igló, Szomolnok, Göllnitz, Svedlér, Remete, Porats, Holtzmanova, Závadka. Ezüst is van a' réz értzekben, noha nem sok. Vas is sok ásattatik, leg jobb az Iglói. Továbbá: márvány, Kristály, jáspis, gránát, áchát, Kháltzedon. Turfa, és értz vizek. Haszon földje: 519,950 hold, ebből 236,480 szántó, 244,989 erdő, 20,374 rét.

Lakosok: 158,436· 66 $\frac{5}{10}$ □ m. 2 szabad kir. 16 szepesi, 20 bánya és mező városban, 175 faluban,

186 hely tót, 28 Német, 2 Lengyel. 'Sidó van 2629. Jobbára Katholikusok. 39,000 Protestanson kivül. Földmívelök, bányászok, pálinka égetők, kézi mesterek, Kererkedök, kivált vászonnal; és tokai borral. 6 Papiros malom van. Több Tudósokat nevelt Keblében ezen Vármegye.

4. Járásra osztatik: a' Magúrai, Kárpátalljai, Lőtsei, és Hegyi-re. Jelesek a' Dárdások 10 helységei, és a' 16 városok. Portája (1819) 83. Lőttéjé 7. Késmárké 8, 3312 házhely 8065 paraszt.

Szab. Kir Városok.

1) Lőtse (Leutsovia, Leutschau) 4500 lak. egy gömbölű dombon, szép fekvéssel. Jelesebbek: á' szép piatz, az Püspöki Templom nagy orgonával, a' Vármegye háza, (a' Gyűlések itt tartatnak) a' Turzó háza, Convictus, a' Gimnazium, mellyet a' Praemonstratiak tanítanak, a' Protestansok Collegiuma, a' Két Könyvnyomtató, a' hires borsó, gyümölts, és kertek, Sáffrány, Köbánya, és méhser.

2) Késmárk, a' Poprád mellett 4000 lak. szép hoszszú utszákkal, és épületekkel; Protestans Litzeummal. Vászonnal, és borral kereskedik, 24 festő van benne.

A' 16 városok. 1) Igló 6000 lak. szép völgyben fekszik. Réz, és Vas bányával, öt féle malommal. Sok méhe, 2 kő bányája, 's nagy só háza van. A' szepesi Városok Igazgató széke. 2) Szepes vár allja 3345 lak. (Kirchdorf). Itt az Irgalmas Barátoknak szép háza, és Ispotálya. 3) Olaszi (Wallendorf) 3259 lak. papirosmalommal. 4. Strá'sa (Michelsdorf). 5) Poprád (Deuschendorf) 1140 lak. 6) Felka 3488 lak. 7) Szombathely (Georgenberg). 8) Matejótz (Matzdorf) 1104 lak. 9) Menyhárd 956 lak. Duránd (Durlsdorf) 786 lak. 10) Ruszkinótz (Riszdorf). 11) Leibitz 2300 lak. ferdővel. 12) Béla 2814 lak. 13) Podolin (Pudlein) 2156 lak. a' Piáristák gimnáziumával. 14) Gnezda (Gnesen) 1364 lak. 15) Lubló 2072 l. szép várral, és közel új Lubló Savanyú vizzel.

A' mező városok:

Ó falu, 1046 lak. Teplitz papiros malommal, 1124 lak., Káposzta falva (Kapsdorf) 912 lak., Tsötörtökhely (Donnersmark) Smi'sán (Schmögen) 962 lak. vas hámorral, és fürész malommal.

A' bánya városok. Szomolnok, 5500 lak. Bányász Igazgatás széke. Stósz, Svedler, Wagendrüssel, Remete, Göllnitz; régi vár omladékkal, Krompach.

Nevezetes faluk: Nagy Szalók, Sz. András, F. Rusbach ferdőkkel, és savanyú vizekkel, Szepes. A' Dárdások falúi közt nevezetesebb: Betlenfalva.

Az említett városon kivűl emlékezetesek: a' Szepesi vár (Zipserhaus). Dunajetzi vár. Késmárki, és Podolini, jobbára düledékek. Jelesebb kastélyok, a' Markusfalvai (Stéáskai) Néhrei, Batisfalvai Kakas Lomnitzi, Toportzi, Lándoki. e' t. m.

Posta állások: Lőtséről, Eperjes felé: Korotnok $1\frac{1}{4}$, Berthót $1\frac{1}{2}$. — Liptó felé: Horka $1\frac{1}{4}$, Lutsivna $1\frac{3}{4}$, Vibodna $1\frac{1}{2}$.

26. Sáros Vármegye.

Fekszik a' kárpát tövében Zemplín, Abaúj, Szepes Vármegyék, és Galitzia közt. Sok nevezetes hegyei közt jelesebbek: a' Blassov, Tsorgó, Arasz, Veresvágás, Simonka, Oblik, Vashegy, Beszkid, Kurtzin, Magura, e' a' t.

Folyó vizei.

A' Tartza, Topolya, Ondova, Hankovetz patak, Szektsó, Ihotsa, Ólsva. e' a' t.

Ég alja hideg, noha a' föld nem volna tenyésztelen.

Termések.

Kevés búza, sok ro's, árpa, zab, hajdina, len, kender, káposzta, kerti vetemény, mindenféle gyümölts, széna, és legelő elég van. A' Bikk, Makk fa erdők, 's fenyvesek tsak nem felét el borítják. Ha-

szon földje 461,339 hold. 206,844 szántó, 46,418 rét, 197,855 erdő. számos a' vad is, és méhek.

Az Ásványok Országa ád aranyt, és ezüstöt, igen betses opált (a' ki nyilt, nem igén mély árkokban) só vizet, mellyből esztendőnként 120,000 má'sa só főzettetik. Orvos vizei 72 találni. Leg nevezetesebbek; a' Bártfai, Lipótzi, és Eperjesi.

Lakosok: 65 $\frac{2}{10}$ □ m. 3 szabad kir. 12 mező városban, 359 faluban, 14 pusztán, 153,000 lak. élnek kevés Magyarok, és Németek vannak. Többnyire Tótok, és Rusznyákok. Több $\frac{2}{3}$ résznél Katholikus, 5364 'sidót lelni. Szorgalmatos len mívelők, vászony, és posztó készítők; kereskednek is leg inkább borral. A' tudományok Eperjesen virágoznak.

6 Járásra osztódik fel, u. m. a' Felső, és Alsó Tartzai, Szirókai, Széktsói, Tapoljai, és Makovitzira. Portája (1819) 86. Eperjesé 8 $\frac{1}{2}$, Bártfáé 4 $\frac{1}{2}$, Szebené 2 $\frac{1}{4}$, 4937 ház helyen ül 9661 paraszt.

1. A' Felső Tartzai járásban: Eperjes (Pressova) a' Tartza mellett, szab. kir. város, 7500 lak. Bástyákkal erősitett falai, szép utszái, és épületei vannak, mellyek közt jelesebbek: a' Sz. Miklós Temploma, a' volt Jesuitak szentegyháza, az egyesült Görög Püspök Temploma, és Lakháza, az üdvözítői Franciskanusok szentegyháza, Klastroma, és gimnáziuma, vármegye háza, a' Protestánsok kollegiuma. e' a' t. Kellemetes fekvését sok szép kertek, szántók, rétek, erdők, dombok, bájító ki látású hegyek, régi várok, és a' szép kálvária kápolnájával együt, ékesítik. Benne van kerületi Törvény szék is, és két könyv-nyomtató mühely. Német, és Tót Lakosi kereskednek vászonnal, és Hegyallyai borral. Vásárai nevezetesek, úgy egy órányi savanyú vizei is.

Az itteni Görög Katholikus Püspökségel Ö Ts. Kir. Felsége I. Ferentz állította fel 1819. Ennek jeles könyvtárát érdemes Hazánk Fija alkotta, Ts. Kováts János Úr, a' ki Egerben született 1764. August. 25-kén. Erről a' Bétsi újságokban a' következendőket olvassuk, a' Magyar Kurir. 1820. Nov.

28. a' 43 számb. Az itt ki jövő udvari újságnak 270-dik számú darabjában illy meg tiszteltetésről való tudosítást olvasunk. Tekintetes Kováts János Egri születésű Ur, a' Hertzeg Pálffy Jósef két Fijainak, Pálffy Antal, és Miklós Grófoknak hajdani Nevelőjök, a' maga válogatva szerzett, (30 esztendők által gyűjtött) több mint 600, részint Egyházi, részint egyébb tudományos munkákból álló 's ezer két száz köteteknél többre kelő könyv gyűjteményét, (számos Földképekkel együtt) hazafijúi nemes buzgósággal, az Eperjesen mostanában fel állíttatott Görög Katholikus Püspökségnek önként való ajándékúl adta; ezen kivűl által adott az ott levő mostani Püspök Urnak ezer öt száz Bétsi betsű (Váltó) forintokat olly végre, hogy az ifjú Papságnak, 's a' környülállások szerint, másoknak is használlásokra, a' még meg nem lévő Theologiai, jó betsű, ó, és új munkák meg szereztessenek, 's ezen mindenkori KÖZ haszonra határoztatott Bibliothekával öszve csatoltassanak. Arra is el kötelezte magát, hogy valameddig él, minden esztendőnként két száz (Váltó) forintokat ád ugyan ezen tzélra a), 's végezetre, hogy mihelyest Eperjesen a'

---

a) Bé is tellyesítette meg bővítve évenként igéretét a' 200 fra nézve, mind addig, még 1825. eszt. Octob. 18-án előbbeni Intézetét, és szándékát oda változtatta, hogy azon általa alkatott Könyvtárnak nagyobb Javára nézve öt ezer ezüst forintokból álló Tőke pénzt le tévén, annak ezt olly újabb rendelése mellett ajándékozta, hogy ezen üdőtől fogva esztendőnként két ezer forintnak évi kamatja, az az 120 for. pengőb. a' könyvtár gyarapítására ugy használtassék, hogy ezen kamatnak fele része évenként a' Magyar Literaturára; másik fele pedig egyébb hasznos új könyveknek meg szerzésére fordíttassék. A' más három ezer forintnak esztendei Interesse, az az: 180 forint, hasonló képpen ezüstben, a' többször említett könyvtár Örzőjének (Custos) esztendőnként fizetése legyen; igy kivánván ezen nemes adományai által azon könyvtárt meg is örökösíteni, melly eránt, a' melly Fundatzionalis Levelet, mint annak Alkotója, 1826-ban August 15-kén készített, azt ő Ts. Kir. Pelsége is, most dütsösségesen Uralkodó Első Ferentz Apostoli

Püspöki Lakház el készül, és a' Bibliothekának fel állítására szoba határoztatik, három ezer forintokat ád, (ugyan azon pénz nemében) a' Püspökségnek, mint meg maradandó, és hasznot hozó fundust, hogy az emlétett közönséges Bibliothekára való gondviseletre fordíttassék.

Tsászár, és Király Ő Apostoli Felsége, minek utánna a' Királyi Magyar Felséges Udvari Cancellaria által ezen hazafiúji a' Religiónak elő menetelesítésére tzélzó ajánlásról tudósíttatott, a' maga ezzel való Felséges meg elégedését (Complacentiam) a' fenn nevezett Ajándékozó Urnak udvari Decretum (10.

Királyunk Diplomája által ezen folyó (1830) esztendőben kegyelmesen helben hagyni, 's meg is erősítteni méltóztatott.

Ezre vétel: Jövendö üdőkre, nézve talám méltó, 's nem felesleg való dolog emlékezet okáért itt fel jegyezni, hogy ezen nemes adakozás, mellyet egy volt Nevelő kedves Hazánk oltárára Áldozatúl igy le tett, öt ezer forint ezüst pénzben, a' mostani üdőnkben, midőn ezt irjuk, tizenkét ezer, és öt száz forintot tesz Bétsi Váltóban.

Többnyire nem szűnt meg azólta is Ts. Kováts Ur az említett Könyvtárt minden nemű köz hasznú könyvekkel, föld képekkel, és mívelő tudományi eszközökkel, tellyes tehetsége szerínt, bővítteni 's díszesítteni; sött Ennek hazafiúji szép példáját több nemesen gondolkozó Hazánk Fiaji is ditsöségessen követvén, már több ezrekkel bővétették, és gazdagították az említett Könyvházat.

Továbbá: ezen szép, és betses Alkotmányát még azzal is fellyebb emelte a' Jóltévő Ur, hogy (a' M. Kur. 1826. Martz. 3. N. 18.) Ö Ts. K. Felségének Bétsben készített, 's igen szép ramába tétetett Képét, mellynek széle felett egy Korona ékeskedik ezen fel írással: Franciscus I. Austriae Imperator, Rex Hungariae, Fundator Episcopatus Eperjesiensis. MDCCCXXI. az említett Könyvtárnak ajándékúl küldötte azon intézettel, hogy az ő Felsége születése Innepe alkalmatosságával köz nézetre ki tétetnék, 's ez által Hazánk édes Atja iránt Hazafijaiban a' jobbágyi tisztelet, hívség, és háladatosság buzdíttatván nevelkednék.

Jegyzés. Sok nagyobb, és kisebb Rangú Hazánkfijai fényeskednek hasonló áldozatok érdemeivel, a' kikről örömest érdemlett emlékezetet tettem volna ezen munkába, ha azok esmeretére (Hiteles eszközletek által) el juthattam volna.

Nov. 1820) által kinyilatkoztatni, és meg parantsolni méltóztatott, hogy a' nemes adomány, valamint a' nevezett Jól tévőnek meg tiszteltetésére, ugy másoknak buzdíttásokra, a' Bétsi, és Budai újságlevelek által közönségesen ki hírdettessék.

1827. Nov. 16. pedig mind a' Bétsi udvari újságban (N. 265) mind a' M. Kurirb. (N. 40) ezeket olvassuk a' szóban lévő tárgyról: Tsászár, és Király Ő Felsége a' Fő Méltóságú Pálffy Jósef Ő Hertzegsége Fijai volt Nevelőjöket, Tekíntetes Kováts János urat, ki a' maga Bibliothekáját, 's Föld le írási mappájinak gyüjteményét az Eperjesi Görög Katholikus Püspökség béli Papságnak, és tanuló Ifjuságnak a' használlásra oda ajándékozta, 's annak fenn tartására, és szaporíttására ahoz mérséklett fundatziót is rendelt; ezen KÖZ hasznú tselekedettel való Felséges meg elégedésének meg bizonyíttására a' Polgári Nagy Arany, gyűrűn, és pántlikán függő, Emlék pénzel (Medaille) kegyelmesen meg tisztelni méltóztatott, mellyet is Neki e' hónap 11-kén (Vasárnap) a' F. Királyi Magyar Udvari (akkorában) Vice Cancellarius (most Fő Cancellarius) nagy Méltóságy Gróf Reviczky Ur Ő Excellentziája, számos gyűlekezetben, ahoz illő meg tiszteltetési módon által is adott.

Mező városok.

Sóvár: Két Templommal, és 850 lak. szép só föző házzal, a' hol egy 81 öl mélységű, vizzel el öntetett ki meríthetetlen só bányából ki huzattatván a' sós víz, 9 öl hoszszú, 5 öl széles vas serpenyőkben főzettetik a' só. Samos, 860 lak. a' Tartza mellett Van helyes kastélya. Alsó Sebes, 900 lak. üdvözítői Franciskanusok Klastromával, kik a' Plébániát el látják.

2. Az Alsó Tartzai járásban: Szeben (Cibinium. Zeben) szabad kir. város, 2930 lak. szép fekvése van. Jelesebb intézete a' Piáristák Kollegiuma, kik a' gimnáziumot el látják. Van papiros malma is. Sok lent termeszt, jó vásznot készít, pálinkát főz, mellyel a' bor mellett kereskedik.

Mező városok: Héthárs, 1140 lak. Berzevitze. 1660 lak. és egy szép kastéllyal. Palotsa, a' Poprád, és Kurtzim hegy közt, 960 lak. szép kastéllal, és gyönyörű kertel.

3. A' Sziróki járásban: mező város: Nagy Sáros, 2790 lak. 1 Temploma, és 2 Kápolnája van. A' Tartza mentében. Sok posztós, és varga lakja. Kerti veteményt termeszt, és jó vásárokat tart.

4. A' Széktsói járásban: Bártfa, szabad kir. város 4806 lak. üdvözítői Franciskánusok Klastromával Ok Levél tárral. Kereskedik borral, kenderrel, vászonnal. Meszsze földre hat savanyú vizének, és két fördeinek hire. Van papiros malma is.

Gáboltó, mező város, 895 lak. és 3 savanyú viz forással.

4. A' Topolyai járásban: mező városok; Kurima, 1366 lak. Hanusfalva, 1201 lak. jó savanyú vizzel.

5. A' Makovitzi járasban: Zboró, 2020 lak. két kastéllyal, és egy papiros malommal. Felső Szvidnik, az Ondova mellett, 630 lak.

Nevezetesebb faluk: Szinye-Lipótz, ferdővel, és savanyú vizzel, 's papiros malommal. Veres vágás, opállal. Lukó papiros malommal. Litinye völgyében 8 fürész malommal. Sztebnyik, Sarbovo, üveg hutákkal. Tartza, papiros malommal.

Omladozó várak: Sáros, Szeben, Újvár, Kapi, Tarkó, Henig, Viszoka, Palotsa, Hanusfalva, Ketzer, Lipótz, Szokoly, Makovitz.

Posta állások: Eperjestől Kassa felé: Habsán 1, Kassa 1. — Galitzia felé: Ternye 1, Bártfa 1 ½, Orlik 1 ½, Komorník 1 ½, Dukla 2. — Lőtse felé: Berthót 1, Korotnok 1 ½.

27. Zemplin Vármegye.

Ezen hires nagy vármegye fekszik Ungvár, Szabolts, Borsód, Abújvár, és Sáros vármegyék, és Galitzia közt. Felső része tsupa hegy, alsó részén több róna vidékek terjednek. Nevezetesebb Hegyei három rendüek; u. m. a' Telke-Bányai Hegy Sor,

Olik, Vashegy, Remető, Mazolán, Dargó, Szalántzi hegy, Sátor, Hegy allya vagy Tokai hegyek.

2. A' Beszkédi hegy sor: Szitnitze táján Firliko, és Inotza.

3. A' Dill, mellyek részei: a' Szinnai kő, Vihorlát, Kioviszkó, Dubovihrum, és Hirats. Mind a' Kárpáttal vannak más hegyek közbe vetése által öszve kaptsolva.

V i z e i.

Ondova, és Topolya, mellyek Bodrog nevet nyernek; Olyka, Tziróka, Ung, Labortza, Helmetz, Latortza, Titze, és Tisza is a' Bodrog felé hajól. A' Füzes ér, a' Ronya: Gomony (Töröl) ere. Takta, a' Hernád nyúgoti, és déli határát mossa. A' Bodrog, és Takta köz szigetek emlékezetet érdemlenek. A' Dill hegyén vagyon két mély tó. Motsárok több vidékeken alkalmatlankodnak.

Termékenységre, és a' levegőre tekíntve igen külömbbféle, valamint sok féle mérsékü ég hajlata. Galitzia mellett hideg határai soványobbak természetessen; de egyébbként akár hová fordúlsz ritka, és betses ájándekait szemlélled a' fő Gondviselésnek. Van ezén vármegyében: sok jó búza, ró's, árpa, tönköly, zab, kukoritza, hüvelyes vetemény tatárka, köles, len, kender dohány, a' sok gyümölts közt jó baratzk, sárga, és görög dinnye, minden nemű kerti vetemény, spárga (vadon). A' Hegyallyai, Tállay, 's Tokai borokról, mellyek termő földjei, 7 mértföldre huzódnak, felesleg volna sokat szóllani; ezek magok egész könyveket töltenek ditsértetéseikkel. A' leg nemesebb termény hazája: Tállja, Ondó, Ratka, Mád, Zombor, Tartzal, Tokaj, Bodrog, Keresztur, Kisfalud, Szeghi, Liszka, Erdő-Bénye, Toltsva, 'Sadány, Petrah, Patak, Vámos-újfalu, Sátor-újhely, Olaszi, kis Toronya. A' 2-ik Rendbélié: Monok, Szerents, Bekets, Kövesd, Szentes, király Helmetz, Zemplin, Szőllőske, Nagy-Toronya, Bári, Lagmotz.

Haszon földje 816,795 hold, szőllő 32,528 hold, szántó 398,405 hold erdő 395,501 h. rét 47,101 h.

Szép legelőin számos marha, bival, ló, júh; a' makkoserdőkben sok sertvés tartózkodik. Éjszaki erdeiben találtatnak medvék, farkasok, vad disznók, szarvasok, őzek, nyulak, nyusztok, borzok; fogoly, és Tsászár madarak, a' kissebb folyokban pisztrángok, és rákok. Van Márna, ketsege, tsuka, tok, és Lutz mellett viza is fogattatik, Bodrog, közben a' viz áradások után a' sertvéseket hizlalják a' temérdek halakkal. Méze is elég van.

Az ásványok Országából találni: szép Jáspist, Porfirt, Zeolithot, Karniolt, timsó földet, bolus agyagot, igen halavány kék Záfirt, Portzellán követ, fekete ba'saltot, izlandi áchátot, fényes viasz opált; veres, sárga, fekete, és hamúszinű márványt, vas értzet, malom követ, értz, és orvos vizeket, kö olaj forrásokat. e' a' t.

Lakosok. 108 $\frac{4}{10}$ □ m. 28 mező városokban, 419 faluban, 16 pusztán, 232,000 (Tsaplovits 206,773) lakos vagyon, Magyarok 124, Németek 6, Tótok 186, Szotákok 74, Rusznyákok 74 helys. 'Sidó 12,564 találkozik. Nagyobb része Katholikus. Foglalatosságok a' föld mívelés, a' szőllő munka a) kézi mesterség, és kereskedés, leg inkább borral, és sóval. A' Magyarok leg inkább a' déli vidékeket foglalják.

6 Járásai: a' Hegy allyai, Bodrog közi, Ujhelyi, Homonnai, Görögényi, és Sókuti.

Mező városok:

A' Hegy allyai járásban: Tokaj, a' Tisza, és Bodrog ösve folyásánál, Tokaj hegyének keleti tö-

a) Szirmay Antal szerént közép esztendőben 80,000 kapás után 240,000 akó terem. A' szőllő Nemei, mollyek ezen tartomány lakosi munkáját olly betsessen jutalmazzák; a' Hólyagos, Furmint, Madarkás, Török Gohér, Budai Gohér, Muskotály, Hárslevelű, Balafánt, Leány szőllő, Fejér szőllő, Polyhos, Rós'as, Gerset, Purtsin, Ketsketsetsű, Rumonya, Bogár szőllő, Királyédes, Fejér boros, Gyöngy fejér. Zöld szőllő. Batai, Gatsai, Bakator. e' a' t.

vén, 3000 lak. a' kik Magyar, Német, és Tót nyelven beszélnek, 6 féle vallásúak, mind annyi Templomokkal. Nevezetes kivált aszszú-boráról az egész világon. A' leg édesebb Mézes-Málé nevű szőllő hegyén terem. Eleven kereskedése, és nagy Országos vásárjai vannak. Nagy só háza van, a' hol a' Máramarosi só le rakatik, 's innét egész Országba széllyel hordattatik. Tartzal, a' Tokaj hegy nyúgoti oldalán, 2958 lak. Méltán ditsekszik nemes borával, melly leg inkább a' szarvas hegyen terem. Anonymus azt irja, hogy itt már a' 9 században a' Magyarok Árpád alatt vígan iddogáltak. Könyves Kálmán itt 1100. gyülést tartott.

Zombor, 682 lak. jó bora leg erősebbnek tartatik a' Hegyalljján. Földje trágyát nem kiván.

Szerents, 1794 lak. jó boráról, régiségiről, és értzvizéről hires. Megyaszó, 1901 lak. sok gabonát, és jó bort termeszt. Tálya, a' sátorhegy alatt, szép fekvéssel, 5358 lak. sok jó borának leg több szesze van a' Hegyallyán sok szép uri épűletei vannak, Mád, 4368 lak. jó édes borral, termékeny földel, és értz vizzel. Bodrog-Keresztur, 1435 lak. a' Bodrog jobb partján, jó borral. Olaszi Liszka, a' Bodrog mellett 2418 lak. Termékeny földje, jó rétje, sok erdeje, és nemes bora diszesíti azt. Toltsva, 2894 lak. Jó bora minden Hegyallyaiak közt leg állandósabb, úgy hogy már Amerikába is vitetik. Sáros Patak, 4315 lak. a' Bodrog mellett, a' hires Protestans kollegiummal, 's 20,000 darabból állo könyvtárral. Bora is jó. Hajdon nagy erősség volt, a' mint omladéki mutatják.

2. A' Bodrog közi járásban: Zemplin, a' Bodrog folytában, 385 lak. Jeles régiségéről, itt tanyásztak az Arpáddal jövő Magyarok. Sok gabonája, jó bora, és marha vásárja van. Király Helmetz, egy szép domború hegy tövében kies fekvéssel, 's derült ég hajlattal, 1035 lak. Ditsérik borát, tseresnyéjét, és szamatos gyümöltsét. Lelesz, 1324 lak. Hires a' Premonstráti szerzetes ok levél tárról.

3. Az új-helyi járásban: Sátorallya újhely, 4856 lak. (Magdán. 6000). Jelesebb épületei a' Plébánia Templom, a' Piaristák Collegiuma, és Temploma, a' Gimnáziummal, a' 4 felekezetű templomok, és a' vármegye háza. Jó bora van. Tőke Terebes, 1110 lak. szép völgyben, nagy erdökkel, és szántó földekkel. Gál-Széts, ugyan azon völgyben 966 lak.

4. A' Homonnai járásban: Butka, 1096 lak. Nagy Mihály 1518 lak. a' Labortza mellett, szép kastéllyal. Sztára, 815 lak. a' Gróf Sztáray Eredetű helye. Homonna, a' Labortza mentében 2460 lak. jeles nagy kastéllyal, és szép kertekkel. Szinna, 1900 lak. van egy kastélya.

5. A' Só-Kuti járáskan: Varannó, a' Topolya partján 1407 lak. a' Paulinusok szép Templomával, 3 kastéllyal, és a' hires Martinusius ágyújával. Stropkó, az Ondova mellett 2090 lak. és az üdvözitői Franciskanusok Klastromával.

Nevezetesebb faluk: 'Sadány, és Szeg, leg füszeressebb borokkal a' Hegyalljaiak közt. Máltza, N. Azar, Parnó, Pelejte, Szilvás újfalú, Vásárhely, Vehétz, Imregh, Franciskánusok Klastromával.

Régi várok: a' Pataki, Tokaji, Szerentsi, Tállyai, Újhelyi, Borsz Szerdahely, Zemplínyi, N. Kövesdi, Leányvári, Helmetzi, Battyáni, Leleszi, Terebesi, Barkói, Jeszenöi, Purustsáni, Varonnói, Tsitsvai, Stropkai, Mogyorói. Kastélyok: Pazditson, Rákótzon, Lezonyban, Sztárán, jeles könyvtárokkal.

Posta állások: Tályáról N. Mihál felé: Liszka 1½, Sátoralja Újhely 1½, Velejte 1, Vétse 1, Nagy Mihály 1½ Szobrantz 1½. Vetsétől Kassa felé: Szinye 1½, Tályáról Kassa felé: Visoly 1, Tokai 1, Királytelek 1.

28. Ung Vármegye.

Beregh, Szabolts, Zemplin Vármegyék, és Galitzia közt. Többnyire hegyes. Jelesebb hegyei: a' Polonína, Javorina, Polonina Rovna, N: Kulitza, Djél, 'Sernáva, Lubszki, Makovitza, Polyana, Hi-

ratz, Stari Konyus, Temnik, Nasztas, Szerinaa, Kliska, és Szoljtsek.

V i z e k.

Az Ung, Ulitza, Ublya, Turjá; Latortza, Tisza, és Labortza. A' Blatta motsárán kivűl sok posványokat lelni.

T e r m é s e.

Hegyes részein Zab, a' rónán búza bőven terem; úgy kender is. Legelöben, szénában szűke nints. Harmad része erdő, a' makkoltalásra még idegen földről is íde hajtják a' sertvést. Szép sürű fenyvesekkel büzkélkedik. Bor sok terem, jobb a' Szerednyei, és Ungvári. Haszon földje 212,218 hold. Szántó 13,302 h. szőllő 8451 h. 8451 kert. (202,728 h. erdő 30,302 h. rét, legelő). A' sürü erdőben, kivált a' nagy Kősziklás hegyeken vad elég van.

Vas értz, és vas ásattatik több helyen. Vannak orvos vízei, és fördeji.

L a k o s o k: 59 $\frac{5}{10}$ □ m. 5 mező város, 206 falú, 84,251. Lakos van. 53 Magyar, 66 Tóth, 89 Rusznyák. 'Sido 4904 Lélek. Leg nagyobb része katholikus. Többnyire mezei gazdaságot, 's marha nevelést üznek.

4. Járás van benne: a' Szobrántzi, Kaposi, Szerednyei, és Ungvári. Portája (1819) 31. 1745 egész helyen 3795. házhelyes paraszt van.

Mező városok: 1 Az Ungvári járásban; Unghvár, az Ungh mellett; 6563 lak. Szép fekvéssel, és kilátással a' Hegyalljára, és térségre. Ékességei: a' régi derék vár, a' 9-ik századból, mellyben a' Munkátsi egyesült Görög Püspök lakik Káptalannyával: a' Nevendék Papok háza, a' Püspöki, 's több más Templomók; a' ritka szépségű Vármegye háza, a' hajdoni Jesuitak Collegiuma, a' Gimnázium, só, és serház, a' nagy élésház, a' Savanyú viz és ferdő közelében. N. Berezná 49 filiával, 1133 l.

2) A' Kaposi járásban. Nagy Kapos, és Kis kapos, népes városok; több nemesekkel, és az Ortó tóval.

3) A' Szerednyei járásban: Szerednye, 1500 l. Nevezetes jó borról, és régi váráról.

4) A' Szobrántzi járásban: Szobrántz, orvos vizzel.

Nevezetesebb faluk: Vinna, 4 Kastéllyal, és egy kő sziklán épített várral. F. Remete, vas hámor, 1 papiros, 9 más, és 4 fürész malom. Konyus, Gering, Nevitzke, és Várallyai várok, Tiba (39 filiával).

Posta állasok: Unghvártól kassa felé: Szobrántz 1½, N. Mihály 1½. Munkátsfelé: Szerednye 1½, Munkáts 1½.

29. Beregh Vármegye.

A' Máramaros, Ugotsa, Szatmár, Szabolts: Ungh vármegyék, és Galitzia közt fekszik; éjszaki része hegyekkel borítva, déli része térség. Hegyei: az Osztri, Szinyák; Bsava, Borló, Háterdő, Husznya, Magura, Kitsera, Javorützi, Jaszin, és Javornik.

Vizei.

Latortza, Zsdenyava, Pinye, Hrabonitza, Viznitz, Jlosva, Viztza, Sztara, Vitsa, Borsova, Vérke, Szernye, Tsaroda, és Tisza. A' Szernye motsárnak hoszsza, és széle nagyobb 1 mértföldnél.

Az alsó része valamivel termékenyebb, és melegebb; mint a' felső, de mindenik egésséges.

Termések.

A' Sikságon minden féle gabona meg terem; a' hegyek közt zab, kukoritza, kender, gyümölts, és némelly helyeken bor is, nevezetesen Musaj körül. Tágos erdő minden felé elég van. Haszon földje 502,716 hold. 205,489 h. szántó. 18,378 rét. A- többi erdőség, a' hol sok sertvés hizlalódik, szarvas marha legel, és vad tartózkodik. A' számos folyó, leg inkább a' Tisza, bővelkednek halakkal. Nagy száma

a' jó izű tekenyős békáknak is. Van ezen tartományban: Vas, vas értz, kréta, sok timsó Kő, és savanyú vizek.

Lakosok: 67 $\frac{5}{10}$ □ m. van 5 mező város, 258 falu. 2 puszta, 91,562 Lakos, Magyar 69 helys. Német 10. Tót 7. Rusznyák 163. Ürmény 1. A' 'Sidók száma 4146. $\frac{2}{3}$ Része Katholikus. Parasztoskodnak, és kézi mesterségeket üznek.

4. Járásai: a' Munkátsi, Fel vidéki, Tiszaháti, és Kaszonyi. Portája (1819) 35. 1068 házhelyen 4007 paraszt van.

A' Mező Városok.

1. A' Munkátsi járásban: Munkáts, a' Latortza mellett, egyesült Görög Püspöki szék, de a' Püspök jobbára Unghváron lakik. Igen népes város, van benne Sóház, és harisnya fabrika. Határán nagy ménes, szomszédságában jeles vas hámorok, és timsó főző, vannak. Fél órára van tőle ama nagy hírés Munkáts vára. Egy dombon van a' Kalugyerok klastroma, Veretzke, közel Gálitziahoz, szép Kristált lelni itt.

2. A' Kaszonyi járásban: Kászony, jó földjén sok gabona terem.

3. A' Tiszaháti járásban: Vásáros Namény, Dobos faluval a' Tiszán túl. Beregh-szász, a' Dersova mellett, 2640 lak. a' Vármegye házával. Vári, a' tisza mellett, sok dohányt termeszt.

4. A' Felvidéki járásban: Beregh. 1420 lak. egy régi vár omladékival.

Faluk. Duszina, ferdővel. Bartháza. Felső-Schönbron, Mező-Kaszony. Sáros oroszi. Bukova, Dragobert falva, A. F. Hrabonitza. Koropetz. Laturka. Nelipina, Paszika. Polena. Szolotsina, Podhering, Strojna, Zdenova. Szolyva, Savanyú vizekkel.

Posta állások, Munkátzról: Erdély felé: Nyires falva 1 $\frac{1}{2}$ szölös Vég Ardó 2. — Kassa felé: Szerednye 1 $\frac{1}{2}$. Galitzia felé: a' Latortza, és Pinye folyók völgyében.

30. Abaúj Vármegye.

Zemplin, Borsód, Torna, és Sáros Vármegyék közt nagy hegyekkel boríttatik. Nevezetesebbek: a' Dargó Ronyva, Vereshegy, Militz, Szurok: Pap László, Értzhegy, Tserhegy, Farka, Feketehegy, Borsó, Szarkó, és Gergel, a' Sátorhegy Tállya mellett.

Vizei.

A' Hernád, Tartza, olsva, Szártos, kis Hernád, melly a' Sajóval, és N. Hernáddal, mellyből ki szakad a' Bársanyos szigetet képezi. Bodva, és Kanyapta. Földje termékeny. Levegője tiszta, egészséges.

Termések.

Minden nemű gabona. Zöldség, hüvelyes vetemény gyűmölts. Bor, a' déli részeken igen jo.

Hiressebbek: A' Szántói, Hegyallja szomszédságában; Szikszai, Hetzei, Göntzi, és Boldogköi. Marha, és jüh elég legelőt lel. A' makk, és bikfa erdők nagy részét foglalják a' megyének. Kassa vidékein sok fenyves, és juhar fa találkozik. Haszon földje: 395,272 hold. szántó: 158,034 h. erdő 169,223 h. rét 180,37 h.

Az erdőkben elég sertvés, és vad tartozkodik.

Az Asványok országa itt osztogat: aranyt, ezüstöt, rezet, vas értzet. Piskoltzot. Szép veres, fekete, világos kék márvány követ fejértsíkokkal. Arany pettegös szép opált. Salak köveket (Lava). Jáspist, porfirt, zeolithot, Chryosopalt, basaltot, szuzokkövet, achatot, chalcedont, szép veres Carniolt; kövé vált szereket, végre több gyógyító vizeket is találni.

Lakosok: $52\frac{7}{10}$ □ m. 1 szabad Királyi város, 11 mező város, 239 falú, 28 puszta; és 137,000 Lakos van. Magyarok 157, Németek 3, Totok 60 helys. 'Sidó 5558. Nagyobb részre Katholikusok. Foglalatoskodnak föld, és szöllö míveléssel, kézi mes-

terséggel, bányászsággal, kereskedéssel. A' tudományok Kassán szépen virágoznak.

5. Járásai: a' Kassai, Füzéri, Tserháti, Szikszai, és Göntzi. Portája (1819) 65. Kassájé 16. 2264 hely. 4748 paraszt. Jelesebb Lakhelyek. 1 a' Kassai járásban: Kassa (Cassovia) szabad kir. város a' Hernád jobb partján erős kő falakkal. 12,500 lak. Püspöki szék, és lehet mondani, hogy felső Magyar Országnak disze. Sok szép épületei vannak, mellyek közt jelesebbek; a' Püspöki Lakhely, Papi Nevendékház, Paduai Sz. Antal Templomával, a' Püspöki, 's egyszers' mind Plébánia Temploma a' Magyar Sz. Ersébetnek. A' Sz. Mihál Arkangyal régi szentegyháza. A' Domonkosiak temploma a' Klastrommal, A' Sz. Háromság Temploma az Akademiával, mellyet a' TT. Praemonstrati szerzetes kánonok látnak el. A' Sz. Orsola Apátzái Temploma, és klastroma. Az Ispotály és Sz. Lélek Temploma. A' kálvária a' fájdalmas B. Aszszony kápolnájával, 's ugyan ott a' Sz. Rosália kápolnája, 's a' hegyalat a' Sz. Magdolnájé, Sz. Mihály kápolnája az alsó városban; Nepomuki Sz. Jánosé a' polgári tömlötzben, más kápolna a' Vármegye házában, és ismét Nep. Sz. Jánosé az alsó temetőben. A' protestans templom. Két kaszárna. Játék szín. Két nyomtató műhely. Két Könyváros bolt. Itt van a' Királyi Kamara gazdasági kormánnya, és a' tudományok kerűleti igazgatása, a' fegyverház, fenyiték-ház, dohány, és posztó fabrika; puskapor, és papiros malom. Közelében van hildeg ferdő is.

Mező városok:

Enyitzke, 940 lak. jó vásárokkal, Nagy Ida, 1705 lak. Nevezetes a' Tzigányokról, és az 1650-ki 'Sidó gyülésről.

2. A' Tserháti járásban: Metzenzöf (Alsó) 3310 lak. kik jobbára Németek, 's a' vas bányákban, és hámorokban dolgoznak; és hirés kapások. Jó gabona vásárai vánnak.

Jászó: 1640 lak. Nevezetes a' Praemonstráti Prépostságról, s' annak váráról; a' fényes, és ritka szépségű, Templomról, jeles vadas kertről, sok szép márványról, és régi törvényes Levél tárról. Felső Metzenzéf, 1930 lak. Szepsi (Moldau) 2570 l. bő bor terméssel, és jó vásárokkal.

3 A' Szikszai járásban: Szikszó. 3581 lak. Nevezetes a' sok gabonáról, jó borról, és gyümöltsről. Derék vásárokat tart. Forró, közel a' kis Hernádhoz, 1520 lak. jó bort termeszt.

4. A' Göntzi járásban: Göntz, a' Hernád bal felén, 3640 lak. sok jó bora, és kereskedése gazdagítja, Boldog kő Várallya, (Bodó-kő-váralja) 1250 lak. jó borral. Szántó, 3968 lak. a' Sátor hegy alatt, közel Tállyához, szép fekvése, tágos, termékeny határa, a' Hegyalljaihoz hasonló bora, sok dohánnya, 's a' hegyeken kővé vált fája van.

Nevezetesebb faluk: Ránk, jó savanyú vizzel, és ferdővel. Rudnok, hasznos hideg ferdővel. Szalántz, Füzér, Bosva, Radvány, Ó, és Új Huta, Regétz, mind üveg hutákkal. Szinye, papiros malommal.

Várok: Új vár (alig van nyoma) Regétz, Szalántz. Bodó-kö-vár. Füzér, Göntz, Kőszál. A' Gagyi Vár.

Pósta allások, Kassától Eperjes felé: Habsány 1. Munkáts felé: Szénye 1½, Vétse 1½. Tokaj felé: Hidas Némethiről; Forro: 1½, Szikszól, Miskoltz 1. A' Szepesség felé, Új falú: 1¼. Metzenzéf, 1, Szomolnok: 1.

31. Torna Vármegye.

Leg Kisebb az Országban: Abaúj, Borsód, Gömör, és Szepes Vármegyék közt. Igen hegyes, sok helyeken meszes, kopasz kő sziklákkal. Jelesebbek a' Nyitrai hegysor ágok közt az úgy nevezett Alsó, és Felső hegyek. Vizei: a' Bodva, melly Torna alatt a' Torna vizével, alább a' Jósafői patakkal egyveledik, ebbe szakad az Agteleki, és szőllős Ardói patak is. A' Tsermosna, melly a' Barkai völgyben a' Der-

női hámorokat hajtya. Noha helyenként termékenyeny földje, de vannak termékeny vidékei is. Buzát, több féle gyümöltsöt, kerti veteményt, kendert, jó réteket, és legelőket találsz több tájjékain. Fenyvese is nevezetes Bodóka körűl, szöllei is vannak. Marhát, kivált júhot és sertvést sokat nevel kitsinségéhez képest. Halászatja, és vadászatja is van. Réz, és Vas értz ásattatik a' Barkai völgyben: és négy hámorban jó vas készíttetik. Görgön darás kő töretik épületekre.

Lakosok: $10\frac{8}{10}$ □ m. 1 mező városban, 41 faluban, 12 pusztán, 20,000 ember éll. Jobbára Magyarok, 1 helység Német, 4 Tót, 6 Rusznyák. A' 'Sidók száma 366, Nagyobb része Katholikus.

A' Felső, és Alsó járásra osztatik. Portája (1819) 12. 502 ház helyen, 1002 helyes gazda van.

Jelesebb helyek: Torna, mező város, közel a' Bodra vizéhez mintegy 3000 Lakossal; szép helyen fekszik. Itt tartatnak a' vármegye gülései. Bort termeszt. Vannak jó vásárjai, szép uradalmi Kastélya, és Kertje, halastója, és posztó fabrikája.

Nevezetesebb faluk: Szilitze a) és Szádellő (derék barlangal).

Várok: a' Tornai, Szádvári, és 'Sóljom-köi.

32. Gömör Vármegye.

Fekvése.

A' 37° 19', és 38° 22' hoz. 48° 6', és 48° 57' szél. közt. Határai: éjszakra Liptó, és Szepes, keletre Torna, és Borsod, délre ez, és Heves, nyúgotra Nógrád, és Zólyom vármegyék. Hegyei, a' Garan, és Hlinetz mellyékiek; a' Tátrához szám-

---

a) A' Szilitzei Barlang igen híres; mellyben annál nagyobb a' hideg, mennél melegebb a' külső levegő; ellenben mennél hidegebb ez télben, annál melegebb a' benn' lévő; úgy hogy télen a' sok jég, melly nyáron a' le tsepegő vízből formállódott, nagyobb részint el olvad. A' mondás szerint: ezen barlangba rejtette magát IV Béla Király a' Tatárokkal esett szerentsétlen ütközet után.

lált magas Havasok. A' Tsermosnyai hegy ágak. A' Mátra tővei, mellyek a' Tátráig futnak; leg magasabb köztök a' Király hegy mellynek teteje 5000 láb. Ataljában 3 osztályra válnak a' hegy seregek; a' Nitrai hegy sor, Schwartzenbergel, Langenbergel, és Babinával, Stromis, Szulova, Tsertova, a' magas, és Kopasz Po'sáló. A' Korponai hegysor, a' hol Tsernakó Studén, Tzigán, Schantze, Vereskő, Tresznik, Radzin, Bány oldal, Pelsőtzi, Kohut, Hradek. A' Tserháti hegysor, a' hol Pogányvár, és Sátoroshegy. Mind ezen számos hegyek sok völgyeket is képelnek. Alsó részén tágosabb rónákat találni, Rosnó, Krasznáhorka, Berzéthen, vidékein is a' felső részen. Erdeje elég van. Nints szüke az értz vizeknek.

V i z e k.

A' Sok Kisebb tavak közt emlékezetes a' Várgedi tó. Folyó vizei: a' Hernád, (Kundert). A' Göllnitz, (Hniletz) a' Garam (Hron) a' Sajo (Szlaná) a' Rima (Rimava) 's több tsekélyebbek.

Ég hajlata mértéklett, mivel a' nagy hegyek az éjszaki szelet meg akadályozzák, 's azért levegője egésséges.

T e r m é s.

A' déli részen szép búza, az éjszakin rós, árpa, zab, kukoritza, haritska, hüvelyes, és kerti vetemény, gyümölts minden féle. Dinnye is terem a' gömöri földeken, úgy dohány, bor, kender, len, széna. Fa elég, noha a' hámórok az erdöket ritkítják. Haszon vehető földje: 598,781 hold. szántó 286,800 h. rét 20,189. szőllő 830 hold. Szarvas marhája szép, juh nyája számos, sajtja jó; Sertvés elég van. Szarvas, és őz kevés, annál több a' nyúl, róka, farkas, és medve. Hires az Ag-Teleki Barlang.

Az ásványok országa itt Kintses házat tart. Vas értz, vas, kobald értz, réz, ásbest pisdoltz, tzinobrium, Kéneső, Salétrom, tsepegő kő. Veres, és tarka márvány.

Lakosok: 76 $\frac{2}{10}$ □ m., 13 mező városban, 261 falukban (Magda 269 falut, és 35 pusztát tesz), 132,050 (mások szerént: 147,000) emzer lakik. 146 helys. Magyar, 151 Tót, 1 Német. Tzigány 1600. Felinél több a' Protestans. Ó hitű csak 26 számláltatik.

A' Lakosok kenyereket a' számos vas bányákban, 46 vas olvasztó hutákban, és hámorokban, külömbbféle kézi mesterségekben, és Kereskedésben szerzik meg a' tsekéllyebb föld mívelés mellet. 7 papiros malmot találni a' vármegyében. A' tudományi mívelet a' Ro'snyoi kathol. gimnáziumban, és több protestans kis gimnáziumokban közöltetik.

5. Járásra osztatik fel, ezek, a' Rósnayi, Ratkai, Putnoki, Serki, és kis Honti Kerület. Portája (1829) 107 $\frac{1}{2}$, egész hely 2181 $\frac{5}{8}$, házhelyes paraszt 5957.

Nevezetesebb mező városok: 1 a' Ro'snyai járásbán:

Ro'snyó (Rosnavia, Rosenau) püspöki város 2818 lak. a' Sajó partján, Püspöki szék; jelesebbek a' három szép templomon kivül a' püspöki lakház, Papi Nevendékház, kathol. gimnazium, mellyben a' TT. Praemonstrátiak tanítanak; a' protest. gimnázium, ispotály, papiros malom, fejér edény fabrika, ferdő, piskolts bányák szép piatzán a' héti vásárok. Virágzik benne á' kézi mesterség; a' méz gyűjtés, és viasz Készítés, és Kereskedes.

Tsetnek: 550 lak. Sok Nemes van benne. Látni itt nagy régi jeles templomot, sok vas hámort, réz bányát, és egy régi várt. Jolsva: (Eltsch) 1100 lak. Derék Kástéllyal, gyümöltsös kertekkel, és sok vargákkal. Mellék völgyében több vas hámort szemlélni.

Rötze: 440 lak. vas, Kristály, topáz, és telurium találtatik vidékein. Dopsina (Topssau) 540 Lak. nagy hegyek közt; kénesöt, rezet, vasat, Kobált értzeket apró Krizolittal egyvesült szigyó követ, és ásbestet készít jó vassal együtt. Papiros malmaisvan. Krasznahorka várallya, egy gömbölű

szép hegyi várral. 910 lak. Pelsőts 170 lak, a' Sajó mellett. Itt tartatnak a' vármegye gyülései.

2. A' Putnoki járásban: Gömör, a' Gumur vár omladékival, a' Sajó mellett. Hires tseresnye, jó dinnye, és dohány, sok széna terem vidékein. Putnok, a' Sajó mellet, 1000 lak, egy várral, és sok jó borral diszes.

3. A' Ratkai járásban, Ratkó, sok vargákkal.

4. A' Serkei járásban: Rima Széts, a' Rima partján, 790 lak. Jeles marha vásárjai vannak.

5. A' kis Honti kerületben: a' Rima folytában, Rima Szombat 690 lak., szép város házával, jó buza kenyeret süt, és derék vásárokat tart. Tiszoltz; 870 lak. számos juhaitól jó sajtot készít. Papiros malma, 's vas bányáiban mágnes kő is van.

A' Nevezetesebb faluk: Ogyán, szép ki látasú Kastélyal. Agtelek, nagy tsepkőve, és mindenféle szép formájú kövei diszessége végett meszsze hires barlangjáról esmeretes. Lévárd, értz ferdővel. Sid, Várged, várral. Hajnátskő várral. Mastintz, Telgárt, Sumjátz, Pongyelok, Savanyú vízekkel. Nadabula, Murány allja, Ochtina, Rokfalva, Kokova, papiros malmokkal. Murányalljján üveg-huta. Murány Lehota sok sindellyel. Betlér, sok mester emberrel. Polonka 2210 l. Alsó Szkálnok, Könyvházzal. Derentsény, vadaskertel. Emlékezetet érdemely: a' magas, meredek márvány kő-szirton, hajdon igen erős, és nevezetes Murány vára, és Rahói várkastély.

Posta allások, Ro'snyóról Gáts felé: Tórnallya $2\frac{1}{2}$, Rima Szombat 2. Zelene $1\frac{1}{2}$, Kassa felé, Szomolnok $1\frac{3}{4}$.

33. Borsód Vármegye.

Abaúj, Zemplén, Szabolts, Heves, Gömör, és Torna vármegyék közt, nagyobb részint sürű nagy hegyekkel boríttatik, mellyek sok jó vas értzet foglalnak magokba, és jó borokat teremnek. Nevezesebbek, az Osztra, Varbó felett, és Nyarjuk, Vis-

nyó mellett. Keleti, és déli része tsupa folyók közt tágas szép róna.

V i z e i.

A' Sajó, melly a' Bodvát magába veszi, a' kis, és nagy Hernáddal egyesülve Sajó Örös alatt a' Tiszába szakad. Déli részén patakjai az Egerbe, és Tiszába folynak. Földje termékeny, levegője egésséges, ég hajlata mérsékeltt.

T e r m é s.

A' leg jobb búza, ro's, árpa, zab, kukoritza terem vidékin, és vitetődik ki a' szomszéd vármegyékbe. A' bornak is, melly bőven terem, jó hire van, kivált a' Miskoltzinak, Sz. Péterinek, Kazainak és Harsányinak. Gyümölts mindenüt, mondola, és dió a' szőllő hegyeken, dohány a' déli részeken, kender mindenütt, fa a' hegyeken elegendő terem. Haszon földje 512,072 hold. szántó 215,480 h. szőllő 27,994 h. rét 26,713 h. a' többi jobbára erdő. A' hegyek, völgyek, legelők szép marhával, júh nyájakkal, hizó sertésekkel; az erdők vadakkal, a' folyók, (kivált a' Tisza) halakkal gazdagok. Méneseket is több helyeken láthatni.

Ásványokkal is ditsekedhetik: van reze Rudó Bányán, jó vas értze Uppony, és Tapoltsány körűl, a' hol atzél készíttetik. Szép márvány köve Felső Tárkányon, Karniolja Miskoltz körűl, tengeri tsigája Diós Györ mellett; Palaköve, Visnyón, Fördeje, és savanyú vize több helyeken.

L a k o s o k. $65\frac{5}{10}$ □ m. 11 mező városban, 171 faluban, 170,000 ember (Tsaplovits (1829) 126,821 tesz) lakik. 4 Tót, 5 Német helys. A' többi Magyar. Görög, és Rátz 506. 'Sidó 4232 van. (Nemesek voltak 1819. 19,900 Puszta 11. Foglalatosságok: föld, és szőllő mív, marha tartás, bányászság, kézi mesterség, és kereskedés. A' Tudományokat a' Miskoltzi Gimnazium terjeszti.

4 Járásra Osztódik: u. m. a' Miskoltzi, Egri,

Sz. Péteri, és Szendrei-re. Portája (1819) 81. Égész házlelye 3232, házhelyes paraszt 6762.

Mező városok.

1. A' Miskoltzi járásban: Miskoltz, nagy, szép, eleven, és víg város o' Diós-Györi kies völgy szélén, 22,310 lak. Több szép épületekkel jeleskedik, ollyanok a' Katholika szentegyházak, u m. a' két Plébánia Templom, a' Minoriták Temploma, és Klastroma, a' Gimnáziummal, mellyet ezek tanítanak. A' többi négy vallású Templomok, a' Protestansok gimnáziuma, a' szép vármegye háza. A' Sajóhoz közel fekszik, Lakosi Magyarok, Németek, és Tótok. Sok szöllö hegyein jó asztali borok teremnek, (ezer pintzénél többet találni) mellyekkel jó kereskedés esik, vásárjai hiresek. Búzája a' leg jobbak közé tartozik, mellyből igen derék kenyér sül. Dinnyéje, és méze számos, és kedves. Diós-Győr, 3280 lak. igen kellemetes völgyben, mellynek végső szegletén egy órányi hoszszaságú, 3—4 öl mélységű tó fekszik, a' számtalan tengeri tsigák, és más állatok itt egy hajdoni tengerre mutatnak. Bövelkedik minden féle gyümöltsel, jó szöllövel, és borral, pisztrángot is sokat lelni. Ezen völgyben vannak vas hámorok, atzél mühelyek, két üveg huták, egy papiros malom, és nevezetes barlang. A' magos hegy oldalon feltünnek a' Hámor Tiszteknek, és müveseknek Lakhelyei. Ónod, a' Sajó, és kis Hernád öszve folyásánál, 2422 lak. Itt verettettek meg hajdon a' Magyarok a' Tatárok által az Országnak véghetetlen kárával. Látni itt egy régi vár omladékait. Tsáth, 5080 lakossal.

2. Az Egri járásban: Mező Keresztes, 4792 lak. Mező Kövesd, 6460 lak.

3. A' Sz. Péteri járásban: Sz. Péter, a' Sajó jobb partján 3565 lak. Hires sok jó borairól. Apáthfalva, 1232 lak. esmeretes régi Apátságáról, (Abbatia Trium fontium de Beel).

4. A' Szendrei járásban: Szendrő, 2267 lak. a' Bodva vize mellett, kénköves patakkal, régi vára

omladozik. Edelény, a' Bodva partyán 1300 lak. Igen szép felséges kastélya van, gyönyörű kertel. Aszaló, szép város, 1777 lak., a' kik jó bort termesztenek.

Nevezetesebb faluk: Tselnely, savanyu vizzel, Kóts, Tapoltsa, Szalona, lágy meleg ferdőkkel. Szirma, Szilvás, Halyinka (két papiros malommal) Kaza, jó borral.

Az említett városon kivűl omladóban vannak: a' Borsódi, Dédesi, és Tserépi.

Posta állások: Miskoltztól Pest felé: Harsány 1, Mező-Kövesd 1 ½, Eger 1. — Kassa felé: Szikszó 1.

34. Heves, és Szolnok Vármegyék.

Fekvése.

Gömör, Borsód, Szabots, Kúnság, Békes, Tsongrád, Pest, Nográd közt hoszszúra nyulik, tekervényes határokkal. Hegyei közt leg magasabb a' Mátra, melly 4½ mérifóldnyire terjed.

Vizei.

A' Tisza, Poroszló alatt nagy szigetet formál, és jobb partján sok posványokat tsinál. Zagyva, Szolnok mellett a' Tiszába szakad. Eger, Poroszló felett a' Tiszába folyik. Gyöngyös, és Tarna, a' Zagyvába, Laskó a' Tiszába rohanik. Földje igen áldott, és egy a' leg termékenyebbek közt az Országban. Levegője, a' posványokat le számlálván, tiszta, egésséges, és inkább hideg, mint meleg.

Termés.

Igen szép búza, és minden nemű gabona; kukoritza, hüvelyes, és kerti vetemény. A' vésenyi veres hagyma hires. Tágas legelőin sok szarvas marha, és menes nyaral. Az Egri (kivált veres) jó bor a' Burgondihoz hasonlítatik. A' Döbrei szép sárga, és kellemetes izű dohány elég hires. Fája tsak a' Mátra körűl van. Parádnál van timsó bánya, és ér-

tzes víz; Egernél ferdő. Haszon földje 972,570 h. 444,243 szántó, 71,655 rét, és legelő, 13,402 szőlő.

Lakosok. 120 $\frac{7}{10}$ □ m. 17 mező városban, 171 faluban, 97 pusztán, 200,883 ember. Mind Magyar, ki vévén 5 Német, és 6 Tót helységeket. 'Sidók 1646 vannak, $\frac{4}{5}$ része Katholikus; a' többi Protestans. Ó hitű 700. A' mezei gazdaság, szőllő mivelés, és barom nevelés gondjok, a' városiak követnek kézi mesterségeket. A' Tudományok az Egri Litzeumban, és Gyöngyösi oskolákban virágoznak.

4 Járásra Osztatik: mellyek a' Mátrai, Gyöngyösi, Tarnai vagy Egri, és Tiszai. Portája (1819) 126. Egernek 13, házhely 4457, helyes paraszt 7859.

Mező városok.

1. A' Mátrai járásban: Péter vásár 1500 lak. a' Tarna folyó mellett, szép kastéllyal.

2. A' Gyöngyösi járásban: Gyöngyös 15,722 lak. szép tájékon a' Mátra tövében, derék Templomokkal, és épületekkel, a' Gimnáziumot a' Sz. Üdvözitői Franciskánusok látják el, kiknek itt tágos Klastromok vagyon. Nevezetes bora is. Bövelkedik gyümöltsel; kivált mondolával, és gabonával, kereskedése eleven. Vásárjai hiresek. Pata, 2200 lak. szép háza van a' fő katona Tiszteknek. Pásztó, a' Zagyva partján 4130 lak. a' Czisztercz i Szerzetesek Apátságával, melly most a' Zirtzivel egybe van kaptsolva, jó vásárjai vannak. Aptz, a' Zagyva mellett, 880 lak Hatvan, a' Zagyvánál, 2153 lak. Temploma szép nagy, valamint uradalmi kastélya is. Tágos tanyáin sok ló találkozik. Igen nagy Görög dinnyéket termeszt. Posztó fabrika van közeleben. A' Rátzok itt nagy kereskedést üznek.

3. A' Tarnai, vagy Egri járásban: Eger, (Agria, Erlau) az Eger folyónak ket partján; nagy szep nevezetes Érseki város 17,941 lak. Érseki szék gazdag káptalannal. Valaha erős vár volt a' Törökök ellen. Sok szép épületei közt jelesebbek: az Érseki szép vár, sok nagy, és szép Templomok: u. m. az Érseki Templom, a' melly Sz. Mihály Arkangyal tisztele-

tére van, és már 1010 eszt. fen' állott, a' Cziszterczi szerzetesek Temploma, és Monostora, az Üdvözítői Franciskánusok Temploma, és Klastroma; a' Minoriták Temploma, és Klastroma; a' Szerviták Temploma, és Klastroma; az Irgalmas Barátok Temploma, Klastroma, és Ispotálya. Az Érseki Litzeum, mellyben a' böltselkedés, és törvény tanítatik, a' Papi nevendék ház, a' tsillag visgálló torony, a' Gimnazium, mellyet a' Cziszterczi szerzetesek látnak el. Hires veres bora. Kereskedése eleven. Kűl városában két ferdő vagyon. Az utóbbi esztendőkben sokat szenvedett tüz által a).

Maklár, 1727 lak. Verpeléth, 2845 lak. Heves 3986 lak. szép uradalmi épületekkel, és ménessel.

4. A' Tiszai járásban: Poroszló, közel a' Tiszához 3764 lak. Tisza-Füred, a' Tisza bal partján Poroszló ellenében 4110 lak. Sok nyereg jártóval. Szolnok, a' Tisza, és Zagyva öszve folyása közt, egy kis erősséggel, 11,367 lak. Só, ét deszka leg virágzóbb ága kereskedésének. Tekenyös béka elég van tótsáiban. Török Sz. Miklós, 9263 lak. Mező Túr, nagy és népes mező város 16,581 lak. a' Berettyó partján, nevezetes 4 országos népes vásárjairól, sok gabona ki hordásáról, és sok fazékasairól. Déva-Ványa a' Varsány motsára mellett, 4620 lak.

Nevezetesebb faluk: Parád, mellette timsó főző, és jeles savanyú vizek vannak. Mező Tárkány, fekete, ezüst, és sárga tsikos márvánnyal. Bód, és Dormand közt van a' felső Tsörsz árka.

Posta állás. Gyöngyösről Eger felé: Kápolna 2, Eger 1 ½, Mező Kövesd 1. — Pest felé: Hatvan 1 ½, Bagh 1. — Szolnok felé: Árok szállás 1 ½, Jász-Berény 1 ½, Tapio szele 1 ½, Abany 1, Szolnok

---

a) 1829 Ö Patriarch. Érseki Méltósága, F. Eőri Pirker László János, mostani Egri Érsek, újonnan emelt Kálváriát a' Várhegyen. Preparandia oskolát; Rajzoló oskolát a' Litzeumban. A' ferdőt meg nagyobbitotta. Új nagyobb Ers. Székes Anya Templomra planumot tett a' régi helyen. — Magy. Kur. N. 6. Jan. 19. 1830.

1. Innét Debretzen felé: Török Sz. Miklós 1 ½, Bánhalma 1 ½.

35. Tsongrád Vármegye.

Határai.

Éjszakra Heves, (külső Szolnok) Nagy Kunság, és Tsanád délre Tsanád Torontál, nyúgotra Báts, kis Kunság, Pest, keletre Békés vármegyék. A' Tisza keresztül folyván rajta, azt a' kereskedésre készítette el.

Folyó vizei.

A' Kőrös, Kórógy, Maros, Veker, Kurtza, és Tére. Tavak: a' Vidra torok, Kontrató, Ludas, Fejér, Bak, Hodos-tó. e' a' t. A' Tisza a' többi folyókkal több szigeteket képel, mellyek többnyire motsárok. Egyébbként minden tulajdonságairól azt lehet mondani, a' mit a' szomszéd Békés vármegyéről mondottunk. Haszon földje: 486,775 hold. ebből 58,083 kert, és erdő, 123,224 legelő; a' többi szántó, és rét.

Lakosok. 62 □ m. egy szabad királyi, 3 mező város, 6 falu, 100,000 (Magda 99,760, Tsaplovits 95,879) Lakos találkozik. A' puszta 26 a). Mind Magyar 1 Tót, és 3 Szerb, vagy Rátz helységen kívűl. 'Sidó 483 két harmad része Katholikus, a' többi Protestans, 3000 ó hitűeket ki vévén.

A' Tiszán inneni, és Túli járásra osztja azt a' Tisza. Portája (1819) 48, Szegedé 30 ½. Egész házhely 620, helyes paraszt 1874.

1. A' Tiszán inneni járásban; a' Lakhelyek: Szeged, szabad királyi város, a' Tisza jobb partyán, 35,730 lakossal. Nagy, híres kereskedő város az Országban. Regenten 20 Temploma, és erős vára volt. Most csak 6 Templomai vannak, mellyek közt jelesebbek a' Havi B. Aszszony, Sz. Demeter, Sz. Rochus, és Sz. György, Plebániák. A' böltselkedési Litzeumot, és Gimnáziumot a' kegyes oskolás Atyák

a) Már most sok puszta falu Rangba emeltetett.

látjákel. Van az Üdvözítői Franciskanusoknak, és Minoritáknak is Temploma, és Klastroma. A' vár néhány Kaszárnákból, és ama nagy fenyíték házból áll, mellybe sok vármegyékből küldetnek a' foglyok. Jeles a' nagy Sóház, Város Ház, több (kivált dohány por) fabrikákkal. Kereskedése igen nagy és nevezetes: Sóval: (Erdélyből esztendőnként 300 hajó) dohánnyal, (60,000 má'sa) gabonával (a' Banátból 500,000 posonyi mérő) gyapjúval (17,000 má'sa) pamuttal (Török Országból 40,000 má'sa) fával (Erdélyből) marhával, és termési jószágokkal.

Mező városok.

Tsongrád, a' Tisza jobb partján, régi vára dűledékivel, 11,827 lak. sok marhát tart, és bort termeszt.

2. A' Tiszántúli járásban: mező városok: Szentes, a' Kurtza mellett, 18,583 lakossal, 4 Templom van benne. Mezei Gazdaságot, és szőllő mívet követ. Hold - Mező - Vásárhely, a' Hódos tó mellett 28,213 lak. 18 pusztáin sok marhát nevel; sok dohányt, bort, 's kerti veteményt termeszt. E' közt, és Szentes közt szép uradalmi kastély van.

Nevezetes falúk: Szegvár, régi várával, a' Vármegye gyüléseivel, és 4400 lak. diszes. Mindszent, 5224 lak. Tápé, 1971 lak. Ányás. Dócz, 440 lakossal. Hantház, 700 lak. Tsany, 1900 lak. Baks, Al-Gyeő, Homok. Vár omladékok: A' szőllősi sántz. Tsomorkányi régi Romai Templom.

Posta állások: Szegedről, Buda felé: Szatymaz 1, Kis Telek 1, Puszta Péteri 1. — Temesvár felé: Horgos 1½, Kis Kanisa 1. — Tsongrádról: Szentes 1, Orosháza 2¼. — Buda felé: Alpár 1.

36. Máramaros Vármegye.

Fekszik az éjszaki szélességnek 48° körűl; Galitzia, Bukovina, Erdély, Szathmár, Ugotsa, és Beregh vármegye szomszédságában, mellyektől szakadatlan magos hegyek által válosztatnak el, ezek közt nevezetesebbek: a' kárpátok, éjkeletre, a' Tsorna,

Swidovane, Dombore, Kobola, Hoverla, Petrosza, Torna-Hora, Pap-Ivanruszki, Banytza, Troyaga. A' déli részen: a' Tsarkán, Sessul, Stoll, Gyerdileu, Mamaya, Magura, és Petrosa.

Folyó Vizei.

A' Tisza, melly itt ered két helyen, a' fekete, és fejér Tisza név alatt, Rahó felett egybe folyván, 's a' mellybe valamennyi vizei a' megyének szakadnak. Az Iza, Talabor, Taratzk, Vissó, Nagy-Agh, a' Vaszer, 's több más patakok. A' kis Tengerszem tó mélységétől veszi nevét, a' Gutin hegy tövében.

Némelly völgyeket ki vévén, tsak krumpli termesztésre alkalmas hegyes vidéke. Levegöje egésséges, a' bányákon kivűl. Ég alja hideg, tsak Sz. Jakab, és Kis Aszszony havában van nyár, a' kőszikláson közt örökös hó látszik. Az Oroszok, és Oláhok sok kukoritzát termesztenek a' völgyekben, az erdők majd az egész megyét lepik. Haszon föld 1,345,200 hold 933,292 h. erdő. 308,424 h. szántó, 43,811 h. rét; a' többi legelő. Vad elég van. Juhot is számosat látni, ugy méh kasokat. A' folyók sok jó halat hordoznak. Leg adakozóbb kintse ezen megyének a' kő só, kivalt a' Tisza melléki hegyekben. Leg több van rostos só (sal fossile librosum). Rónaszéken esztendőnként 500,000 má'sa (Szlatinán 1805, 900,000 Sugatagon, 300,000 má'sa ásattatott) szokott bejönni. Találkozik vas értz, portzéllány-mészföld, kristál, értz viz, és orvos kút forrás több helyeken.

Lakosok: 178 □ m. 5 mező város, 136 falu, 120,852 Lakos találkozik, 5 város Magyar, 88 helys. Rusznyák, 51 oláh, 9 Német. Ürmenyek széllyel laknak. 'Sidó 6064. Mind katholikus (többnyire egyesült Görög) 4000 Protestansobon kivűl. Fő képen a' bányákból élnek.

5 Járásai; a' Verchovinai, Alsó, Szigeti, Kaszói, és Felső. Portája (1819) 52. Házhely 2,141, paraszt 6164.

Mező városok.

1. Az Alsó járásban: Huszt, 2000 lakossal szép fekvéssel, tágos völgyében sok kendert termeszt. Hires vára magos kősziklán áll. Visk, 1460. Tétső 1600 lakossal.

2. A' Szigeti járásban: Sziget, 10 000 lakossal a' Vármegye házával, a' Piáristák gimnáziumával, só házzal, és bánya hivatallal; a' Protestáns gimnáziummal. Hoszszú mező.

Faluk: Dilha (papiros malommal) Korkút, Dombi (kasza. e' a' t. hámorral). Rónaszék, Szucha, omladozó várral.

Pósta állások: Szigetről Erdély felé: Budfalva 1½, Kapnik 1.

37. Ugotsa Vármegye.

Máramaros, Szathmár, és Beregh Vármegyék közt, a' Tisza által két részre osztatik Keleti része hegyes, a' hol feküsznek: a' Harkhegy, 's annak ágai, és Fekete hegy. A' Tisza bal partján a' Veléthi bértz, a' Tarnai, Komlósi, Patartsi érlzesek; a' Gyulai, és Terebesi szőllős hegyek. Nyúgoti része térség. A' Tisza sok Szigetet formál. Egyébb vizei: a' Borsova, Túr, és Batár patak, melly alatt sok lap van, nevezetesen a' Fekete Eger motsár. Sok áradást szenved. Levegöje egésséges.

Termései.

Mindenféle gabona, kukoritza, hüvelyes vetemény, len, kender, dohány, gyümölts, dinnye, mák. Legelöje is van. Bort is termeszt. Hallal, és rákkal bővelkedik. Tölgy, és Bikk erdeiben egy fából is ki kerül a' tsónak (itt Dobrátz). Vannak fenyvesek is. Haszon földje: 166,584 hold. Majd fele erdőség. Szántó 60,800 h. rét 3827, szőllő 1318 h.

Sertvést leg többet makkol. Juha is sok van. Az erdőkben medve, hiúz, szarvas, és őz, fogoly, es tsászár madarak, a' motsárok körül vizi mada-

rak, 's ezek közt hattyúk, és a' halak közt pisztrángok, és galótzák találtatnak. A' nagy Tarnai hegy mellett savanyú viz források bugyoknak fel.

Lakosok: 22 $\frac{5}{10}$ □ m. 6 mező város, 65 falu, 3 puszta, 40 645 Ember vagyon. Magyar 33, Rusznyák 41, Oláh 7, Német 2, Ürmény 1, helys. 'Sidó 1116. Leg nagyobb része katholikus. Foglalatosságok a' mezei gazdaság, marha tartás, a' hajókázás (a' Tisza körűl) és kereskedés.

A' Tiszán inneni, és túli járásra osztatik. Portája (1819) 12. 465 egész házhelyen 1435 paraszt dolgozik.

Mező városok.

1. A' Tiszán inneni járásban: Nagy Szőllős, közel a' Tiszához, 2200 lakossal. A' Vármegye házával, a' hol a' Gyülések tartatnak; az Üdvözítői Franciskanusok klastromával. Bort termeszt Tisza-Újlak, a' Tisza mellett, 1230 lakossal só házzal, és szép kereskedéssel.

2. A' Tiszán túli járásban: Halminak, derék vásárjai vannak. Tur-Terebes a' Túr partján, 1300 lakossal.

Derékjebb faluk: Fantsika, Királyháza, Fekete Ardó (mező város).

A' régi várok omladékai: Ugotsa, Kankó, Nyaláb, Tamás, Gertz, Kavas, és Sas-várok.

Posta állások: Szőllős, Vég, Ardóról Kassa felé: Nyiresfalva 2. — Nagy-Bánya felé: Halmi 2, Aranyos-Megyes 2.

38. Szathmár Vármegye.

Ugotsa, Beregh, Máramaros, Bihar, és Szabolts Vármegyék közt; részint hegy lántzokkal, részint kellemetes rónákkal diszeskedik Hegyei: a' Bikk oldali, és Avasi. Leg magosabb az A. Újfalusi, Mike, Rósály, és Gutin.

Folyó vizei.

A' Tisza, Szamos, Kraszna, Túr, Szaszár, Lápos, Fernezely, Homoród, Szinyér, Tána, Erge. e' a' t. Tavai: az Etsedi Láp, hosz. 7 szél. 4 mfd. mélys 10—12 láb 'sombékos részén őz, róka, 's erdei tanyáz. A' Tsehi tó, melly alól igen hideg, fellűl pedig forró meleg. Motsárok is vannak, mint p. o. Halvány. e' a' t. Földje többnyire termékeny, levegője egésséges.

Termése.

Az állatok Országából, az erdős helyeken van sok sertvés, és szarvas marha, a' síkon birka nyáj. A' bértzeken: róka, farkas, medve, a' mezőségen nyul; a' folyókban, és tavakban: hal rák, tsik; (Hires a' szamosi ketsege) a' szamos háton méh.

Az ásványok Országából: arany, ezüst, réz, vas, máz, tajtek kő, tzinobrium, só (Magda szerínt) számos értz viz források, és orvos vizek Salétrom, és székső A' Növevényekből; kétszeres, ro's, kukoritza, harmatkása, gyümölts, kivált tseresnye, szilva, gesztenye, jó bor. Kerti vetemégy, dinnye, és sok krumpli. Erdeje sok van.

Lakosok: 106 $\frac{5}{10}$ □ m. 2 szabad, királyi, 1 szabad bánya, és 17 mező város, 245 falu, 12 puszta, és 180,710 lakos van. (Magda 225,000) Magyar 141 helys. Németek 19, oláhok 124, Rusznyákok 19, Tótok 3, Tsehek 1, Ürmények 1, 'Sidó 4218 Lélek. Nagyobb része katholikus. Kenyereket föld miveléssel, és kalmársággal keresik. Portája (1819) 79. A' tudományok Szathmárban, és több gimnáziumokban gyakoroltatnak.

Fel osztatik 4 járásra, mindenik járás 3 kerületre, a' járások; Kraszna közi, Nagy-Bányai, Szamosközi, és Nyíri.

Lak helyek:

1. A' Kraszna közben; Szathmár-Németi, szabad kir. város a' Szamos keleti partján, szép szil-

vásokkal körítve. Püspöki szék (1804-től fogva), több féle tzéhekkel. Jelesebb épületei, a' Püspöki templom, és Lakház, a' Nagy Prépostság, a' Pap Nevendek ház, a' gimnázium, a' város háza; a' Fejér vendég fogadó, az ó hitüek, és protestansok templomai, Ispotály, Harmintzad, pósta, só ház. Két Leány nevelő intézet. Öszveséggél van 2240 házban 12,000 lakosal. Portája (1819) 8 $\frac{2}{8}$. Őt Országos vásárja esik.

Mező városok: Tsenger, 1950 lak. a' Szamos mellett hajdon hires várral, a' hol Sigmond király gyülést tartott. Erdőd, 2000 lak. Régi vára, jó bora, és vásárja van. Erdőszáda, vásárokkal, és szép kastéllyal. Béltek 1400 lak. Király Darótz, a' Kraszna két partján.

2. A' Nagy Bányai járásban: Nagy Bánya, szabad kir. város gyönyörű fekvéssel, a' Szaszár, és Fernezely vizek mellett; délre sikság, egyébbként hegyek közt áll, 4600 lak. Minoríták kastromával, és gimnáziummal. Sok Nemes familia, sok kézműves (kivált ötvös) és kalmár lakja. Piatza négy szeglet, szép épületei közt fel tünnek: a' Sóház, Posta, Pénz-verő, próba, és példázó házak. Tövében vannak a' kereszthegyi (mellyen a' kálvária áll) és külön bányák. Nem meszsze vannak, a' puskapor malom, kohok, és stompok. Portája 4 $\frac{1}{2}$.

Felső Bánya, szabad mező város 3460 lak. a' kik bányászok, kereskedők, és kézi mesterek. Vannak értz aknái, 9 Portája, és közelében vashámor.

Mező városok:

Misz Tót falu: sok fazékassal, és vásárral. Szinyér várallja, 1600 lak. a' Szinyér partján. Felette jó borok teremnek. Régenten várja volt. Arany-Megyes. Régi várával. Valaha a' Templariusok klastroma is volt benne.

3. A' Szamosközi járásban: Fejér Gyarmat, 1780 l. sok dohányt termeszt, vásárokat tart, és kézi mestereket táplál. Jánk, 500 lak. egy szép kastéllyal. Matólts.

4. A' Nyiri járásban: mező városok; Nagy Károly 10,000 lak. Ékes a' Piaristák kollegiumával, kik a' gimnáziumot el látják, a' Vármegye házával, az Uradalom jeles kastélyával, és kertjeivel, 's könyv nyomtatóval. Diszesíti azt Kalazanti Sz. Jósef plébáni Temploma, a' kastély templom, és 3 kápolna, a' város háza, a' protestans templom, Sóház, pósta, ispotály; nevezetes vásárok esnek derék piatzán Divatban van itt a' kézi mesterség, és kereskedés. Szomszédságában ketsegtetnek a' szöllős kertek, és séta fás utak. Továbbá a' vadas, és fátzányos kertek. Etsed, közel volt hozzá ama hires Sárvára, nádja, tsikja bőven van. Nagy Majtény, 1500 lak. szép szöllős kertekkel, és vásárokkal. Itt sok Romai pénz találtatott. Mátészalka, népes város, vásárokkal.

Nevezetesebb falúk: Kaplony, üdvözitői Franciskánusok klastromával, és Gróf Károlyi familia temetőjével. Ide N. Károlyból séta fás út vezet. Új-város (mező város) Lapos Bánya. Sárköz, Bikszádon az ó Hitüeknek klastroma van. Nagy Sikárlón papiros malom van. Füzes Gyarmat, Tunyog, 'Sarolány, Sály, Angyalos. e' a' t. hires dohányt termesztenek. Bikken, igen finom üvegek készülnek. Iloba, rezes vizéről, és szép szőlleiről, Bájfalu, fördejéről hires. F. Fernezelyen vannak sok értz olvasztó, 's válosztó kohók. Avas Felső faluban guba kallók vannak. M. új város, szőlleje, 's malom kő bányája van. Ro'sály, kastéllyal, melly hajdon vár volt. Milota, Egri, Mánd, Lázári.

Posta állások: Károly, Vállaj, Bagos, Szathmár, Arany-Megyes, Iloba, Nagy Bánya, és Bájfalu.

39. Szabólts Vármegye.

Erdély, Békes, Nagy Kúnság, Heves, Borsod, Zemplín, Ung, Beregh, és Szathmár vármegyék közt tekereg; sok motsárokkal van meg terhelve egyébb ként termékeny róna földje, mellyeket nagy

részre a' Tisza okoz. Egyébb vízei: a' Kösely, Kadarts, Hortobágy, és Arkus. Az öszve folyó Takta, és Gomony a' Tiszával jobbra a' Taktaköz szigetet képelík. A' motsáros vidékek a' levegőt, és ivó vizet természetesen egésségtelenné teszik.

Termés.

Hires a' gabona termesztésről, kivált a' sok ro'sról. Sok jó (kivált görög) dinnye, dohány (a' Rakamazi hires) fa; szarvas marha, hal, tsík, vad lúd, és rétze, 's más vizi madár, elég van. Sok szék só, és salétrom találtatik. Haszon földje 869;736 hold. szántó 502,338.

Lakosok: 115$\frac{8}{10}$ □ m., 16 mező város, 131 falu, 26 púszta és 136,918 lak., 135 helys. Magyar, 6 Német, 15 Tót, 5 oláh, 9 Rusznyák. 'Sidó van 5268. Nem egészlen fele katholikus. A' mezei gazdaság leg sikeresebb foglaltosságok a' Lakosoknak.

Fel osztatik: a' Kis Várdai, Nyír Bátori, Badai, és Nádudvari járásokra. Portája (1819) 56$\frac{1}{2}$. Egesz helye 2254. helyes paraszt 4786.

Mező városok.

1 A' Kis várdai járásban: Szent Márton, a' Tisza mellett, Mándok 1247 lak. Kis-Várda, 1584 lak. régivára omladékit szemlélhetni.

2. A' Dadai járásban: Bogdány vármegye házával. 1105 lak Keresztút (kotaj) 1250 lak. Nyiregyháza 14,341 lak. Protestáns oskolával. T. Lök. 3150 lak. Polgár, motsárok közt 4112 lak.

3. A' Nádudvari járásban: Újváros, a' Kardats mellett 5511 lak. sok marhát nevel. Nádudvar 6091 lak. Nagy Kálló, fö városa a' megyének 4765 lak. Itt tartatnak a' Vármegye Gyülései. Salétrom fözése van.

4. A' Nyir-Bátori járásban: Nyir-Bátori, 5464 lak. a' Minoriták klastromával, és Templomával, kik itt a' Nemzeti oskolákat tanítják. N—Mada. Szathmár határán. Bakta 445 lak. szép kastéllya van.

Faluk: Gesztred. Balkány (3850 lak.) Rátzúj Fejértó. (5435 lak.) Dob (m. v. 2255 lak.) Püspök-Ladány 4125 lak.

Várok Szabolts vár omladéki a' Tisza mellett, Árpád fija építette, Sz. Lászlo király itt 1097 Gyülést tartott. Besztertz, nagy motsárok közt. A' Tedej, és a' Sima pusztákon némelly omladványok.

Posta állások. Nyír-Egyházáról Tokaj felé: Király Telek (puszta) 1, Tokal 1. Nagy Károly felé: N Kálló 1, Nyír-Bátor 1½, Vállaj 1½. Debretzen felé: Szoboszló 1½, Debretzen 1½. Buda felé: Szoboszlóról Kardszag 1½.

A' Hajdú városokról alább lesz beszéd.

40. Bihar Vármegye.

Határos: Közép-Szolnok, Arad, Békes, Szabolts, és Szathmár Vármegyékkel, a' Hajdú városokkal, és Erdéllyel. Ezen nagy vármegye mind hegyes mind rónás vidékekkel bövelkedik. Keleti határait a' Kárpátok ágai borítják. Nevezetesebb hegyei, a' Gyali Ripi Kalinyásza, Moma, Magura, Pleszhegy, mind a' Fejér, és Fekete Kőrös közt betses értzekkel, és erdőkkel telye. Az Oszoly. Az Esküllői, és Fonátzi Barlang tsepegő kövekkel bövelkednek.

Folyó Vizei.

A' Berettyó, Fejér, Fekete, és Sebes Kőrös, a' Gyepes, és Költs-Ér. A' nyúgoti térségeken a' folyók sok mértföldnyi motsárokat tsinálnak, mellyek a' levegőt nem ritkán egessétclenítik; melly a' keleti hegyes felén egésségesebb.

Termeszt.

Ezen áldott tartomány, nagy mértékben mindenféle gabonát (kivált szép búzát). Kukoritzát, kerti, és hüvelyes veteményt, sok gyümöltsöt, és dinnyét, tartós búzás, és Kormos almát. Úgy bort is, nevezetesebb; a' Vajdai, Diószegi, Telekdi, és Vásár helyi. Sok dohánnya közt leg jobbnak tar-

tatik, a' Margitai, Székelyhidi, Diószegi, Debretzenyi, és Félegyházi.

Fája hegyes részén elég van, a' rónán náddal, szalmával, és ganéjjal tüzelnek. Haszon földje, 1,512,584 hold. szántó 766,584 h. szőllő 49,755. Tágos legelőin sok szép szarvas marha, gulya, ménes, és júh nyáj száma nélkűl tanyáz. Az erdőkben igen sok sertvés hizik, és vad állat tartózkodik, a' motsárok telye vannak szárnyos vadakkal, a' Kőrösök halakkal, a' Berettyó tavai rákokkal, és tekenős békákkal.

Az Asványok Országa magát ezen tartományban igen bő Kezűnek mutatja. Van itt (hogy el halgassam az 1795, a' Ponori hegyeken találtatott termés arányt, és arany fövényt a' Fekete körösben) Ezüst, réz, bánya virág, rezértz, ón, vas, és vasértz. Fekete, tsikos, veres, kék, hamúszinel egyveltt, márvány. Albastrom aranyos tsikokkal. Mészkő. Daráskő. Kréta. Fazékas agyag. Kova. Kővé váltfa. Kő, és Kővé vált szén. Vált famoh, és nád (a' Berettyóban). Földi balsam, Széksó, és Salétrom. Értz víze is jo, és hires.

L a k o s o k. 200 □ m., 1 szabad Király, 21 mező város, 460 falu, 57 puszta, és 443,761 ember találtatik. Magyarok 134, oláhok 237. Rusznyákok 2 helys. 'Sidó 2952 van. Mintegy ötöd része Ratholikus. Leg több az oláh, kiknek nagyobb része ó hitű. A' többi Protestans. A' városokat ki vévén, tsupa föld mívelők. A' tudomanyok Nagy Váradon, és Debretzenben virágoznak.

5. Járásra osztatódik, ezek: a' Sárréti, Szalontai, Belényesi, Váradi, és Ér melléki. Portája (1819) 214. Debretzené 45, házhely 5054, házhelyes paraszt 17,222.

Lakhelyek: 1. a' Sárréti járásban.

D e b r e t z e n 46,749 lak., Szabad kir. város. 4000 alatsony házaival szörnyű nagy helyet foglal. Van itt Katholikus gimnázium, mellyet az istenes Oskolai TT. Atyák (Piáristák) látnak el. Itt van a' Kerűleti Törvény szék, és olykor a' Vármegye gyü-

lése. Épűletei közt fel tetszenek, a' Protestansok (H. V.) nagy Kollegiuma, a' hol a' tanulók száma reá megy 600-ra; annak nevezetes Könyvtára 20000, Kötettel. Ugyan azok nagy Temploma, a' város háza. é a' t, Hires 4 vásárja van, kivált a' termési portékákkal. A' Kézi mesterek nagy számát el lehet gondolni, a' midön itt: 150 tsizmadiát, 30 bodnárt, 130 fazékast, 210 szürszabót, 43 pipaszár esztergálost, 58 fésüst, 78 szappanost, 104 szűtsöt, 186 vargát, 37 gombkötőt. é. t. i. olvashatni, 11 miliom tserép pipa készűl esztendőnként. Salétrom is sok főzettetik. Van Árva ház benne. Jeles még rendkívűl valo nagyságú jó izű hires búza kenyere, és dinnyéje.

Mező városok: Deretske 5405 Lak., sok kerti veteménnyel. Berettyó új falu, 4705 lak. Bereg Böszörmény, 2037 lak. Komádi, a' Sárréte között 2085 lak.

2 Az Érmelléki járásban: Diószeg az Ér partján 3921 lak. leg jobb bort termeszt a' megyében. Dohánnya is jó. Székelyhid 3356 lak. le omladozott vára. Székely város. Margita, 2886 lak. Bora, dohánnya, 's marha vásárja nevezetes. Mitske, valaha vár volt.

3. A' Váradi járásban: Nagy Várad, Püspöki város a' Sebes Körös mellett, Lakszéke ez egy egyesűlt Görög Püspöknek is; a' Jelességek közé tartoznak, a' B. Asszszony Püspöki Temploma, mellyet Sz László Király épített, és Sz. tetemeivel diszesítt, itt temettettek 4 Királyok, és 2 Királynék; több Templomokkal, a' Papi Nevendék ház, a' hires káptalaniak épületei, az Akademia; a' gimnazium, mellyet a' TT. Praemonstrátiak látnak el. A' Kaputzinus Atyák Klastroma, a' Vármegye háza. é. a' t a' Só házzal. Emlékezetet érdemel, sok gabonája, bora, marhája kézi mestersége, Kereskedése, a' Püspök, és Felix bányai értzes ferdők, a' márvány törések, néhai nagy erős vára, mellynek falai most is izmosok. Lakosi száma 6660. Három mező városok tartoznak hozzája; Várad velentze 1820

lak. Várad Olaszi, 7725 lak. az Irgalmás Barátak ispotályával, és a' Sz. Orsola szerzetes Apátzái Klastromával, kik a' Leány oskolákat tanítják, és Várad-Püspöki 2505 lak.

Bihar, régi vár, alig látni nyomát is, 2955 lak. Kis Marja. Tsatár 1555 lak. szép tserép edényt készít. Mező Telegd 1440 lak. so hivatallal, 's jó borral. Élesd, bort termeszt. Fekete tó, mind a' sebes Kőrös mellett.

4. A' Belényesi járásban: Belényes, 1794 l. Vaskoh, 820 lak. Réz-Bánya, 1050 lak. a' Fekete körösnél; ásványaik hiresek.

5. A' Szalontai járásban: N. Szalonta 8128 lak. a' Költs ér mellett nagy termékény határral. Sarkad 3240 lak. a' Gyepes mellett motsárók közt. Tseffa. Deel. üveg hutával.

Többi jelesebb helyek. Szalats (m. v.) 4356 lak. Alma szeg, Fenes, Béla vára, keresztszegi vár, Sz. Jób vára a' tsuda tévö B. Aszszony Apátságával, a' hol Sz. István Jobbja tartatott. Ber. Újfalú 4705 lak.

Posta állások, (Debretzenböl) Buda felé: Szoboszló 1½, Várad, és Kolosvár felé: Hoszszú Páli 1, Potsaj 1, Régeny 1, N. Várad 1, Telegd 1½, Elesd 1, N. Barót 1, Fekete tó 1, Nyires 1½, Váradról Gyula felé: Gyapjú 1½, Szanlonta 1, Kémete 1½, Sarkad 1, Gyula 1, Remetéről Arad felé: Zerind 1, H. Páliról Kémer felé: (Erdéljbe) N. Leta 1, Székelyhid 1, Margita 1½, Béda 1½, Kémer 1.

41. Békés Vármegye.

Bihar, Arad, Tsanád, Tsongrád, Heves (külső Szolmok) Nagy Kunság, és Szabolts vármegyék közt, tsupa térség, mellyen a' Fejér kőrös, Bünkösd, Fekete, és sebes kőrös, Berettyó a' Tiszába sietnek, magok után hagyván a' posványos sárrétét.

Kövér alapa nem könnyen hallatódik fel más megyék termékenysége által, de ivó vizzel, és tiszta egésséges levegövel nagy része szükölködik, nyáron a' hévség télen a' hideg sanyarítja a' Lakosokat.

Termések.

Leg bővebben terem a' jó búza, van egyébb gabona is, Kerti vetemény, kivált a' Tsabai veres hagyma, jó izü görög dinnye. Szénája, legelöje, szalmája, és nádja elég van fa helett. A' disznó paréjból alkali Sót főznek szapannak. Haszon földje, 512,072 hold. mind szánto, 38,096 hold erdőn kivűl. Látni itt temérdek szarvas marhát, és juhot, ménest, nyulat, és farkast. A' vizi madarak közt leg nevezetesebb ama szép tollú Kótsag. A' Körösök sok hallal, kivált jó pontyal, és sügérrel, a' motsárok rákkal, és tekenős békával szolgálnak. A' Méh, és méz olly divatban van, hogy esztendőnként némellyek 1000 forintot is be vesznek abból a' Ro'snyóiaktól.

Lakosok: 65 $\frac{4}{10}$ □ m., 5 mező város, 15 falu, 5 puszta 117,673 (Magda 90 □ m., 120,000 lak.) ember van. Magyar 15 helys. Német 2, Tót 5, Oláh 3, Vannak Serbek is, és 162 'oidók. Mintegy harmad része Katholikus. A' többi Protestans, és ó hitű. Jobbára tsak föld miveléssel foglalatoskodnak, Fel oszlatik a' Gyulai, és Tsabai járásra. Portája (1819) 56, egész helye 899, hazhelyes paraszt 3779.

Mező városok.

1. A' Gyulai járásban: Békés a' Fejér, és Fekete Kőrös közt, régi erős vára omlodekival 14,510 lak. Gabona, kőles bor kerti vetemény, marha, és méhek gazdagítják. Vására híres. Gyula; a' Fejer Kőrösnél 14,085 lak. Hajdoni várával, a' Vármegye, és Uradalom Kastelyával ditsekszik Van itt jó föld, legelő, sok marha, tekenős béka, és ket vadas kert. Füzes Gyarmath, a' Sárrétek közt 3767 lak. Jo szántó földje, szep marhája, Kótsagja, tekenős békája, és turfája van fa helett.

2. A' Tsabai járásban: Szarvas, a' három kőrös mellett posványok közt 14,813 lak. valaha vára volt. Jó oskolája van. Sok marhát, és juh nyájat tart.

Jelesebb helységek: Tsaba 21,751 lak. Oros háza 9562 lak. Tót Komlós Tsongrád és Tsanád közt. 6410 lak. Mező Berény. Protest. gimnáz. 7664 lak. Kétegyháza, kastéllal. Endröd 5824 lak. Gyoma 5921 lak. Kőrös Ladany 3466 lak. Sz. András 4140 lak. Ötsöd 4212 lak. Szeghalom 5572 lak. Torda, és Tsorvás pusztákon látni nagy épűletek omladékit.

Posta állások, Orosházáról Pest felé: Szentes $2\frac{1}{4}$. Arad felé: Tóth Komlós 1, Batonya $1\frac{1}{2}$. N. Várad felé: Tsaba 2, Gyula 1, Sarkad 1.

42. Arad, Zaránndal egyesült Vármegye.

Erdély, Krassó, Temes, Torontál, Tsanád, Békés, és Bihar vármegyék közt. Keleti fele hegyes, a' nyúgoti tsupa térség. Számos hegyei közt nevezetesebbek: a' leg nemesebb szöllővel bővelkedő Solymos, Kladova, Paulis, Gyorok, Kovaszentz, két Ménes hires szőllőivel, és fűszerszámos boraival, a' Mokra szép gömbölű hegye. A' Világos vári szép ki látású hegy, és Fogu Popi hegy.

Folyó vizei.

A' Maros, Fejér Kőrös, Tsiger, Tőz, Fekete Kőrös éjszaki szélét mossa. Vannak erek, és posványok is.

Termései.

Sok búza, több nemű gabona, kukoritza, gyümölts. Nevezetes hamvas almaja, és dinnyéje, még inkább méz édességü fűszerszámos, és erős Ménesi bora. Azután jön á' Kovaszintzi, Gyoroki, Radnai, Solymosi, és Paulisi. Haszon földje, 850,828 hold; az eke foglal 399,840 h. 290,109 h. erdő. Vas, és réz is találkozik.

Lakosok: 108 $\frac{4}{10}$ □. m. 23 mező város, 160 falu, 28 puszta, 196,864 Lakos van. Magyar 11. Német 8, oláh 169 helys. nehány Tótokkal. Rátzok 1. helys. 'Sidó 872 Lélek. A' Katholikus valami 25,000.

Nagyobb része ó hitű, vannak kevés Protestánsok is. Virágjában van a' mezei gazdaság, szőllő mívelés, kézi mesterség, és kereskedés, mellyett a' Maros elő mozdít.

4. Járásai: az Aradi, Világosi, Zarándi, Boros Jenői, Portája (1819) 99. Egész helye 3129, helyes paraszt 11,551.

Mező városok.

1. Az Aradi járásban, Ó Arad, a' Maros mellett 13,865 lak. Nem egyesült Görög Püspök széke. Van a' Minorítáknak klastroma, a' kik a' plébániát el látják. Van gimnázium, és az oláhoknak rendes oskolája. Jeles a' Vármegye háza is, mellyben a' Gyülések tartatnak. Több dohány por műhelyeket is szemlélhetni, a' Kereskedők száma nagy. Régi nagy erősségétől meg fosztatott, 's a' helett épűlt a' Maros bal partján 1763 az új vár, melly most is jó állapotban van, 65 lak. Itt van Klastroma, és Plébánia temploma a' Kápisztráni Frantziskanus Atyáknak.

Petris, Erdély mellett közel a' Maroshoz, 960 l. jó borral. Soborsin. 945 lak. a' Maros folytában, só hivatallal. Tót Várad, 810 lak. a' Marosnál, hajdon erős vár lehetett. Radna, a' Maros mellett, 1910 lak. egy királyi épűlettel, és a' Kapistráni T.T. Frantziskanusok felséges Templomával, mellyben a' B. Aszszony tsudállatos Képét sok ezer bútsusok szokták látogatni, és tísztelní. mellette van Solymos helys. 1215 lak. és jó bort termő hegy. Gyorok, 1510 lak. Pétska 13,458 lak. Mindenik jó borral.

2. A' Világosi járásban: Világos, igén szép fekvéssel, 6230 lak. valaha nagy fényt vetett reája a' nevezetes világos vár egy magos kő sziklán, gyönyürű ki látással. Jó borával ditsekszik.

Új Sz. Anna, 4050 lak. egy régi várral. Dohányt, és bort termeszt. Van kastélya is. Közeleben van a' Sz. Anna falú, 2624 lak. Simánd, 5170 sok pálinkát éget.

3. A' Zarándi járásban: Sikló, 2300 lak. Kis Jenő, 1781 lak. a' Fejér Kőrös mellett. Zaránd, a' Tsiger, és Fejér Kőrös öszve folytánál, 3000 l. Sok dohányt termeszt.

4. A' Boros Jenei járásban: Boros Jenő, 1663 lak. a' Fejér Kőrös mellett. Boros Sebes, 1110 l. a' Fejér Kőrös mentében. Mindenik jó borátol veszi mellék nevét. Buttyin népes város 2710 lak. Dezna (új) 700 lak. régi vára düledékjeivel. Szomszédságában vas hámorok vagynak. A' várok Solymosi, Egresi, Pankotai, Boros jenői — De tsak omladványok. Nagyszámú helységeket lehetne itt le irni, 1—2—3 ezer Lakosokkal, ha a' hely engedné. Sok közűlök el is pusztult, a' Török háborúban; és még nem emelkedhettek régi jó állapotjokra.

Posta állások, Aradról Puda felé: Bátonya 2. Nagy Várad felé: Simánd 2, N. Zerénd 2. Temesvár felé: Monostor 1½.

Jnnét le megyünk Banátba, a' hol 3 Vármegye, és Két határ örző hadi Ezred találtatik.

43. Tsanád Vármegye.

Arad, Békes, Tsongrád, Torontál, Vármegyék közt, tsupa sik térség itt, ott tsekély dombokkal. Termékeny földje, levegöje többnyire egésséges.

Folyó vizei.

A' Maros, a' Szárazzal, Tisza. A' motsárok közt nevezetesebb a' Gentshát.

Termések.

Sok búza, a' borok közt hiresebb a' Makói. Dohány bőven, a' gyümöltsösök 5712 holdat foglalnak. A' rétség, és jó legelő 40 583 hold. a' szántó 88,666 h. szőllő, 13,977 h. Berkek, és erdők 79,526 h. = 228 464 hold.

A' Szarvas marha, júh tenyésztés, a' sertvés makkolás, nagy divatban van. Esmeretesek a' különös szép Makói ökrök. Leg nevezetesebb a' ló

nemesítés, kivált Mező hegyesen. A' méhes gazdákis sok mézet, és viaszt gyűjtenek.

Lakosok: 29 $\frac{2}{10}$ □ m, 2 mező város, 7 falú, 47,507 lakos van, 6 Magyar, 1 Tót, 4 oláh helys. Sidó 804. A' puszta 30. Két harmad része tsak nem ó hitü, és Protestans: a' többi Katholikus. Jobbára föld mivelők.

Tsak egy járásból áll Mező városok:

Magyar Tsanád, a' Maros mellett; régi Püspöki szék, mellyet Sz. István emelt 1036. Lakosi száma 7194, régi vára el pusztult.

Makó, népes város 15,615 lak. a' Maros mellett. Jeles a' Vármegye háza, a' hol a' gyülések tartatnak; a' sóhivatal rév, 14 malom, és jó bora.

Tornya, a' Száraz Ér mellett: 2670 lak. szép uradalmi Kastéllyal, és kertekkel. Jó dohányt ter. meszt. Népesebb faluk: Apáthfalva 3648 lak. új Tsanád 2530 lak. Batonya 6484 lak. Földeák 1880 lak. Palota 4012 lak. N. Lak. 9960 lak. Sajtén 5105 lak. Zombor 2363 lak.

A' Kopántsi, és Kaszaperegi pusztán régi omladékok szemléltetnek.

A' Mező Hegyesi pusztán van ama jeles, és egész Europában híres ménes, mellyben 500 ember (többnyire katona) ügyel a' ló tenyészésre, 1785 állíttatott. Ékeskedik nagy, és szép épületekkel, 2 puszták tartoznak hozzája ezen V. megyéből: Kamarás, Fetskés, és a' Nagy peregi puszta Aradból. Találtatnak itt mindenkor ezen Királyi ménesben több 3500 szebbnél szebb lovak. A' számos válogatott ménlovak el adatnak Magyar, és Erdély Országba. Az Itteni Katona Tisztek sokat segitenek a' gyümölts termesztésére, és nemesítésére, kiknek ritka szépségű Kertjeikben már több esztendők ellőtt 100 neme találtatott az almának; úgy itt láthatni az Afrikai Reménség fokáról ide plántált szőllő veszszöket, 's más ritka jóságú, és szépségű gyümöltsöket.

Posta állások, Oroszházáról Arad felé: Batonyárol Arad 2. Buda felé Komlos 1 $\frac{1}{2}$.

44. Torontál Vármegye.

Arad, Tsanád, Tsongrád, Báts, a' Német Banáti örség, Temes Vármegyék, a' Maros, Tisza, és Allibunári motsárok közt kedvezö fekvéssel bir a' kereskedésre, tágos motsáros lapályon; keblében folyik még, a' Temes, Bega, Karos, Aranka. A' Fejér, és Fekete tó; Illántsi, Alibunári, 's az Tisza, és Maros melléki motsárok majd negyed részét foglalják ezen nagy megyének, tsak nádost, és sást teremvén, azon szép termések helett, mellyeket az itteni jó föld szokott hozni trágya nélkűl, egy szántásra. A' tsatornák közt jelesebb: a' Berzavai.

Termések.

Igen sok, és jó búza, 's a' gabonának minden neme. Ri's kása igen nagy mennyiségben, kivált új Pétsen, Tsepzán, Török-Betsén, úgy dohány is. Bor 61,477 holdon. A' Berkesek 144,495 holdat foglalnak; a' rétek, és legelök: 331,454 h. A' szántó 458,588 h. Innét a' Haszon föld 1,039,906 holdat tesz.

A' Lovakat a' Németek, a' szarvas marhát a' Magyarok, és Rátzok szaporitják nagy számmal. Juh nyájokat is eleget látni. Hallal, kivált a' Tisza szomszédjai, bövelkednek.

Lakosok: 132 $\frac{8}{10}$ □ m., 16 mező város, 150 falu, 6 puszta, 249,510 Lakos van. A' kevés Magyarok dohányt termesztenek. Németek 8 helys. Tótok 9, Frantzok 7, Bolgárok 2. A' Rátz sok, de leg több az oláh, 'Sidó 994. Katholikus válami 70,000. Valami 3 — 4000 Protestans, a' többi ó hitű. Mezei gazdaság, kézi mesterség, hajózás, és kereskedés (gabonával, ri's kásával, dohánnyal, marhával) foglalatjok.

4. Járásaiban (N. Sz. Miklosi, Török Kanisai, N. Betskereki, és új Pétsi) nevezetesebb mező városok:

1. A' N. Sz. Miklósi járásban, N. Sz. Miklós az Aranka mellett, 13,630 lak. Gazdasági intézettel, és szép kertel. Ó Besenyő, az Aranka partján, 7560 lak.

2. A' Török Kani'sai járásban: 'Somboly (Hatzfeld) a' fekete tó felett, 5122 lak. Igen szorgalmatos népe van. N. Kikinda, 12,553 lak. más 9 szabados helységekkel, mint a' Kunok, és Jászok, a' Kamara igazgatása alatt, égyébbként a' Vármegyétől függ. Török (kis) Kanisa népes helység, a' Tisza mellett. Tsóka, közel a' Tiszához 3798 lak. révvel.

3. A' N. Betskereki járásban: N. Betskerek, nagy, és szép város a' Béga mellett, 12,812 lak. eleven kereskedéssel, hajdon erős vára volt. Díszes a' vármegye házával. Nevezetes selyem tenyészése, és hoszszú magos hidja a' Bega tsatornán.

Jelesebb faluk: Török-Betse, a' Tisza parton 3905 lak. révvel, és meszsze terjedő kereskedéssel. Fránvova 5306 lak. 's több illy nagy számú Lakosokból álló helységek.

Posta állások. Komlósról Buda felé: Mokrin 1, Kis Kani'sa 1½. — Temesvár felé: Tsatád 1, Kis Betskerek 1¼, Temesvár 1¼. — N. Betskerek felé: N. Kikinda 1. Beodra 1, Melentze 1½, N. Betskerek 1, Beodráról Pétervár felé: Török Betse 1½, Temerin 2.

45. Temes Vármegye.

Határjai.

Krassó, az oláh Illirus őrség, a' Német Banáti őrség, Torontál, és Arad Vármegyék. Nagyobb részint rónaság, nap keleti részét meg futják az Erdélyi kárpátok.

Folyó vizei.

A' Maros, Bega, Bereghszó, a' nagyobb Temes, Bogonitz, Berzava, Karas. A' Bereghszói, Dentai, Begai tsatornák által sok posványok ki

száríttattak ugyan, de még is sok ollyast hágy maga után a' Temes, melly a' többi közt nyúgoti részen egy nagy szigetet formál. A' posványok közt, mellyek ezen vármegyének mind a' levegőre, mind a' termésre nézve ártalmasak, (kivált ha a' szomszéd Ország gyakor döghalálos szellemei erre fujdogálnak) nevezetes az Alibunári motsár.

T e r m é s e k.

Minden féle gabona. A' Banáti búza hires egész Austriában. Kukoritza, asztali bor, dohány, len, kender, festő füvek, ri's kása, gyümölts, különösen temérdek szilva, a' keleti részen fa, mellyet a' nyúgoti térségen náddal, és turfával pótolnak. Haszon földje 913,852 h. szántó, 400,872 h. szőllő, 55,438 h.

Szarvas marha, juh, és sertvés nagy számmal. A' hegyes részekben sok vad, a' folyókban sok hal, a' motsárokban sok vizi madár találkozik. Nevezetes a' selyem bogár, és méh szaporítás is. A' kolumbátzi temérdek sok szúnyog sokszor halálos az állatoknak. Savanyú viz van: Brukenau, Murány, és Barkóvar mellett.

L a k o s o k. 116 $\frac{5}{10}$ □ m. 1 szabad királyi, 9 mező város, 176 falu, 250,473 lakos vagyon. Átaljában Oláhók, ki vévén 2 Magyar, 18 Német, 1 Bolgár, 's néhány Rátz helységeket 'Sidó 1076 Lélek. Találni Frantzokat is, és Olaszokat. Itt vannak a' leg szebb faluk az Országban. A' katholikusok ötöd részét teszik. Kevés Protestans, a' többi mind ó hitű. Az erköltsi mívelet elő menetben vagyon.

4 Járásra osztatik: Sz. Andrási, Lippai, Temesvári, és Versetzire. Nevezetesebb helyek:

1. A' Temesvári járásban: Temesvár, szabad kir. város a' Beza partján, nedves helyen. Nagy erősség; fel osztódik a' várra 3663 lak. a' Fabrika 5924 lakossal és Jósef (kül) városaira 1833 lakossal = 11,420 lakossal utzái szép egyenesek, egy forma nagy házokkal, szorgalmatos, és tsínos népséggel. Lakhelye a' Tsanádi Püspöknek, és káptalannak,

a' Papi Nenendékségnek, a' Temesvári kamarai kormány Tisztségnek, és gimnáziumnak. Épületei közt jelesebbek, a' ritka szépségű Püspöki templom, a' nem egyesült Görögök szép szentegyháza, a' 'Sidók Sinagogája, Hunyadi János roppant vára, a' Vármegye igen nagy háza, a' Tsanádi püspök jó izlésben épült lakháza, a' Banáti hadi kormány kastélya, a' Rátzok városháza, több nagy kaszárnák, 3000 emberre való kaszamáták, és mínák, a' szép nagy fegyverház, a' nevezetes vízi erő mív, melly által a' víz föld alatti tsatornákon a' városba vezettetik, a' Piaristák kollegiuma, kik a' gimnáziumot el látják, az Irgalmas Barátok klastroma, ispotálya, és temploma, a' polgári, és katonai ispotály. Emlékezetre méltó, a' Begai víz tsatorna, melly a' kereskedést igen elő mozdítja, a' két szabadságos kereskedő társaság, a' Fabrika Hóstátban találkozó selyem, és posztó fabrikák, és kézi műhelyek, a' sok szép mulató kertek, és sétálló helyek, a' selyem bogár tenyészés, papiros malom. 's t. m.

2. A' Sz. Andrási járásban; Mező városok. Új Arad, szép, népes város a' Maros m. 4090 lakossal eleven kereskedéssel. Só háza van. Vinga, Bolgárok lakhelye.

3. A' Lippai járásban: Lippa, mező város a' Maros mellett, szép fekvéssel, 5475 lakossal van bora, sok gyümöltse, kukoritzája, marhája, méhe, jeles kő bányája. Valaha erősség volt.

4. A' Versetzi járásban: Mező városok: Tsákova, a' Temes mellett, igen szép, és kellemetes hely. Denta, a' Berzava mellett, 4025 lakossal. Ri'skását termeszt. Versetz, 16,266 lakossal. 1817. szabad kir. város lett; nevezetes a' bor, selyem, és ri'skása termesztésről. Lakhelye egy nem egyesült Görög Püspöknek, és ezen vallásúak deák oskolájának. Közelében egy vár omladékait szemlélhetni.

Itt is nagy számmal vannak a' helységek, mellyekben több ezer Lelkeket számlálhatni.

Említest érdemelnek azon két sántzok, mellyeknek egyike az Alibunári motsárnál kezdődik, 's a' Marosig megy Temes váron keresztűl, a' másik közel a' Dunához Gajtaszolnál kezdődik, Versetz, Batyin, Remete, Hideg kut mellett, 's megy a' Marosig, Romai Sántzoknak neveztetnek, noha azt némellyek az Avaresek munkájának (Ringusnak) tartják.

A' Posta állások: Temesvártól: Buda felé; Kis Betskerek 1¼, Tsanád 1¼. — Arad felé: Monostor 1½, Arad 1½. — Lugos felé: Rékas 2, Kiszeten 1, Lugos 1. — Weiszkirchenfelé: 'Sebel 1½, Detta 1½, Moravitza 1, Versetz 1, Langendorf 1, Versetzről Pantsova felé: Ulma 1, Allibunár 1. Dettától Pantsova felé: Margita 1½. Monostortol Lippa felé: Allios 1½, Lippa 1¼.

46. Krassó Vármegye.

Határos.

Hunyad Vármegyével, (Erdélyben), az oláh Illyrus ör-sereggel, Temes, és Arad Vármegyékkel.

Egészlen hegyekkel van borítva, mellyek jobbára a' kárpátokból ágoznak ki. Illjenek: a' Dobri Vreh, Ruska, Szemenik, Kaputzin. e' t. m.

Folyó vizei.

A' Temes Karas, Néra, Maros, Béga, Beganitz, Berzava, és Pogonis.

Földje tsak egy szántást, de trágyát nem kiván, és még is bőven termi a' kukoritzát, mivel az oláh egyebet nem kiván. Gyümölts, (kivált szilva) elég van, borban sints szükség. A' jó Legelőket marha nevelésre használjak. Haszon földje; 850,228 hold. szántó; 388,990, szőllő 28,343, erdő 341,704 rét, és legelő 78,400 házi kert 12,893 h.

Az ásványok Országa itt kintseket oszt, noha most nem olly bőven, mint kivántatnék, Oravitzán, és Moldaván, 's Dográtskán, arany, ezüst (Szászkán, és Gladnán réz is) vas, (úgy Resitzán, és

Boksán) ón, és e' felett Szászkán tzement víz találtatik.

Lakosok: 108 $\frac{2}{10}$ □ m. 16 mező város, 219 falú, 196,864 lakos találkozik. Mind oláh, 17 Német, és Rátz helyeket ki vévén. 'Sidó van 156. Magyar épen kevés. 18,000 katholikuson, és mintegy 100 Protestanson kivűl mind ó hitű. Nagy része a' Bányákban dolgozik.

Fel osztatik 5 járásra: Bultsi, Kápolnási, Lugosi; Krassovai, és Oravitzaira. Portája (1819) 97 $\frac{7}{8}$ Házhelye 6197 $\frac{6}{8}$ helyes paraszt 28,100.

Mező városok:

1. A' Kápolnási járásban: Tatsét a' Béga folyónál, 1160 lak. vár omladékkal.

2. A' Lugosi járásban: Lugos, Temes két partján, 5568 lak. A' Vármegye házával, és Gyüléseivel; a' Minoriták klastromával, és Plebániai templomával jó bor terem vidékén.

3. A' Krassovai járásban: Német Boksán, a' Berzava mellett, 1864 lak. Sok vas bányákkal, és hámorokkal; mágnes kő is találtatik bányáiban. Dognátska, 4034 lak. ezüst, réz, és ón bányákkal. Porfir hegyei tüzre mutatnak. Gránát, és ásbest is tünik elő. Resitza, 1095 lak.

4. Az Oravitzai járásban: Oravitza 3851 lak. tsínos bánya város: arany, ezüst, réz, és ón bányáiról igen nevezetes. Kerületi Bányász Hivatal Lakszéke, melly a' Banáti bányászságat kormányozza Tsiklovár (Német) 2130 lak rézbányái jelesek. Szászka (Német) a' Néra mellett, 2143 lak. réz, ezüst, és vas bányákkal. Új Moldava, közel a' Dunához, 2230 lakossal gazdag réz bányákkal.

Számos falui tsak a' sok lakosokról emlittésre méltók átaljában.

Posta állások: Lugostól, Temesvár felé: Kiszeten 1. — Orsova felé: Szakul 1 $\frac{1}{2}$, Káransebes 1. — Erdély felé: Bo'sár 1 $\frac{1}{2}$, Fatsét 1, Kassova 1, Kosesd 1. Német Oravitzáról Temesvár felé: Kako-

va 1, Kudritz 1. — Dognátska felé: Szekás 1, Dognátska 1, Szászka 1 ½.

J e g y z é s.

Noha a' föld képen a' különös szabados kerületek azon Vármegyék mellé vannak rajzolva, a' mellyeknek szomszédságában feküsznek: én itt azokat különös Szakaszba helyheztetem; részint mivel ez be vett szokás a' Föld le iróknál, részint, mivel igy könyebb azokat tulajdon képen le rajzolni. Igy a' Jászság, nagy, és kis Kunság a' Pest, Pilis, és Solt egyesült Vármegye vidékein fekszik, és a' fő Osztályban azután következik egyenessen. A' Tsajkások kerülete pedig a' Báts, és Bodrog Vármegye Szomszédságában van. Hasonló képen a' tenger parti vidék Zágráb Vármegyével határos, és azt némelly föld le irók mindjárt Magyar Ország után teszik köz-vetetlenűl.

II. S z a k a s z.

K ü l ö n ö s s z a b a d o s k e r ü l e t e k l e i r á s a.

§. 1.

A. J á s z s á g. D i s t r i c t u s J a s i g u m.

F e k v é s e.

A' Mátra, és Tisza közt, a' Zagyvának két partyán; szomszédja keleti éjszakra Heves, és külső Szolnok, nyúgoti dél felé Pest Vármegye. Egészlen sík térség.

F o l y ó v i z e i.

A' Tiszán, és Zagyván kivűl: Tarna, Szarvágy, és Ágó több patakokkal. Motsárokat a' Tisza hágy maga után. Nevezetes a' felső, és alsó Tsörsz árok a' Tisza, és Árok szállás vidékin. Timon szerént

mind a' kettő az Avaresek Ringusa volt. A' homokosokat ki vévén, a' föld igen termékeny.

T e r m é s e k.

Minden nemű gabona. Némelly helységek erdőket is neveltek, bor több helyen, nád a' Zagyva körűl terem; benne pedig, és a' Tarnában sok hal, és rák, a' jó tágos legelőkön igen számos szép marha nevelkedik mellyel nyereségre kereskednek.

L a k o s o k: 17 $\frac{3}{5}$ □ m. 50,000 ember lakik. Nagyobb részént az Jász Kunoknak el magyarosodott unokáik; mintegy 5000 ki vévén, mind katholikusok.

L a k h e l y e k: 3 mező város, 8 közönség, és 5 puszta.

A' M e z ő v á r o s o k:

Jász-Berény, a' Zagyva két partján, a' Jászság, és két Kunság fő városa, 16,214 lak. Épületei közt jelesebbek; szép temploma; az üdvözítői Franciskanusok klastroma, a' gimnazium. Diszesíti azt erős kő hida: és egy kies szigeten a' város közepén Jósefnek, Országunk Nádorának márvány tisztelet oszlopa. Nevezetes régisége a' Leel vezér kürtje.

Árokszállás, a' Gyöngyös patak mellett, 8000 lak. szép búzát, és bort termeszt. Jász-Apáthi 8000 lak. jó buzája, bora, és már erdeje is van.

A' 8 községek (helységek): Fénszaru 4253 lak. Felső Sz. György, 1773 lak. Dósa a' Boldog Asszszony halmával 2452 lak. Jákó Halma 2600 lak. víz tsatornával. Mihál Telek 1870 lak. Sz. György 3900 lak. hoszszú töltéssel, szép erdővel. Ladány 4500 lak szép temploma, és termékeny határa van. Kis-ér 4522 lak. jó kerti szőllővel.

Határában 3 falu, és 3 puszta Pest, és Heves vármegyéhez tartoznak.

Posta állások: Gyöngyösről; Abony felé: Árok-Szállás 1 $\frac{1}{2}$, Jász-Berény 1 $\frac{1}{2}$, Tapio szele 1 $\frac{1}{2}$.

§. 2.

B. Kunság. Cumania.

A' Nagy Kunságra (Cumania major) és kis Kunságra (Cumania minor) osztatódik.

Nagy Kunság.

II. István Király az Országba fogadott Kunoknak a' Tiszántúli vidéket adta Temesig. A' mostani Kunság Kakad folyó körül fekszik; keletre a' sárrét, délre Bihar, és Heves, nyúgotra, és éjszakra Heves (külső szolnok) határos szomszédja. Két kis része lejebb esett a' Körös jobb, és bal partjára, amaz fellűl ez alól. Az egész Kunság lapály, mellynek felét a' Berettyó, Hortobágy, és Kakad, Sárrétévé teszik ki öntéseik által, mellyek veszedelmeit kevesséttik az 1786 nagy költségekkel vetett gátok. A' Berettyó egy kis részét mossa. Az ördög árka, melly a' Dunától jön, a' Mester szállási pusztán keresztűl megy.

Haszon földje igen termékeny, bőven hoz minden féle gabonát, de kivált búzát, és árpát, a' Kunok sok nagy jó izű dinnyéje nevezetes. Tágos legelőjeken, és rétjeiken sok magos fű terem, melly szép marhát nevel.

Lakosok: 20 $\frac{1}{4}$ □ m. 45,000 ember tartózkodit; 7 — 8000 ki vévén, a' kik katholikusok; a' többi Protestans, néhány Görög, és 'Sidó is van. A' Kunok izmos, erős, bátor szivű emberek, a' mezei gazdaságban gyönyörüségeket lelik.

Lakhelyek: 1 mező város, 5 falu, 16 puszta. Kardszag Új-szállás, népes mező város, a' Sárrét mellett, 20,240 lak.

A' népes faluk: Turkeve, 7543 lak. Madaras, 8025 lak. Kúnhegyes, 6780 lak. Kis új-szállás, 7425 lak Kun Sz. Márton, 6200 lak. Bora, és sok gabonája terem.

Posta állások; Szolnokról Debretzen felé: Bánhalmáról Kardszag 2, Nádudvar 1 $\frac{1}{2}$.

§. 3.

C. Kis Kunság.

A' mostani kis Kunság 2 nagyobb, és 3 kisebb darabból áll, Tsongrád, Báts, Pest, és Heves mellett. A' homokos dombokon kivűl tsupa rónaság. A' kigyós patak minden folyó vize. De annál több tótsárok vannak benne, ollyanok; a' Halas, Sós, két Fejér Pir tó, es Mi'sei Fertő. Egyébb ként igen jó földjei, és legelői vannak. A' folyók szüke miatt sok kutak ásatnak. Nevezetes itt az Avaresek hoszszú Ringusa, melly ördög árka név alatt a' Dunától (Baja mellett) kezdődvén ezen által megy a' Tiszáig, 's onnét Szeghalomig nyúlik Békes Vármegyében, 's a' Sárrét mellett végződik. Levegője igen egésséges.

Termések.

Sok gabona, dohány, sárga dinnye; legelőin számtalan szarvas marha, ló, júh-nyáj. Ferentz Szállása, és Majsa mellett dará's kő ásattatik; szék só is gyüjtetődik némelly helyeken.

Lakosok: 47 $\frac{4}{5}$ □ m. mintegy 60,000 vitézi bátorságú Magyar lakik. Több felinél katholikus, a' többi Protestáns, 300 'Sidó.

Lakhelyek, 3 mező város, 5 falu, 37 puszta. A' mező városok: Halas, a' Halas tó mellett, 11,981 lak. halmok közt fekszik; sok gabonát, és bort termeszt. Félegyháza, 15,340 lak. Szép épületjében találkozik a' kúnok törvény táblája, és oklevél tárja. Jelesíti jó gyümöltse, és bora. Nevezetesek marha vásárjai. Határán Romai hamv vedrek ásattattak ki.

Kun Sz. Miklós, a' Bak ér mellett 4615 lak.

A' faluk: Látzháza, 3623 lakossal. Szabad Szállás, 4950 lakossal bort termeszt. Fülöp szállás 4756 lakossal, Dorosma 8320 lakossal, Majsa 5275 lakossal.

Posta állások, Budárol: (Soroksár 1) Latzháza 1$\frac{1}{2}$. Kun Sz. Miklós 1$\frac{1}{2}$, Szabad Szállás 1, I'sák

1, (Vadkert 2) Halas 1, Mélykut $1\frac{3}{4}$. Budáról Szeged felé: (Soroksár 1) Otsa 1, Ináts 1, Örkény 1) Lajos 1, Ketskemét 1, Paka 1, Félegyháza 1, Péteri 1.

3 §

D. A' Hajdú Városok.

A' Hajdú városok, mellyek eredetéről az I. Szakaszban vagyon Szó Tiszán túl három darabban vagynak, ketteje Szabolts, a' harmadik Bihar Vármegyében, és egy különös kerületet tesznek. Vidékek álaljában termékeny térség. A' nagyobb darabon fekszik, és foly egy részint a' veres Nád-motsár, a' Kadarts érrel, melly a' Tiszából veszi eredetét. Ezen határ nyúgoti részén Kössely vize is öszve foly a' Kadartsal.

Termékenysége igen hasonló Szabolts Vármegyéhez, 120,569 haszon vehető földjéből 56,320 h. szántó alávaló.

Nagysága mind a' három darabnak öszveséggel $17\frac{3}{4}$ □ m. A' Lakosok számát 27,232 re teszik, a' kik tiszta Magyarok, és nagyobb részre Protestansok. 'Sidó 200 találkozik köztök. Száma ezen mező városoknak a' következendő hat:

1) Böszörmény, népes és virágzo város törvény székkel. 13,738. (Szabolts Vármegy.)

2) Borog. 134 lak. (Szabolts Várm.)

3) Nánás. 7706 lak. (Szabolts Várm.)

4) Hatház. 5840 lak. (Szabolts Várm.)

5) Szoboszló; a' Kösselly mellett, nagy és népes hely, szép tájékon. 13,456 lak. (Szabolts Várm.)

6) Vámos Pérts. szép erdők közt. 2310 lak. (Szabolts Várm.)

Posta állások: Szoboszlótól Debretzen $1\frac{1}{2}$. ugyan onnét: Nádudvar $1\frac{1}{2}$.

Jegyzés.

Zaránd Vármegyének egy része (Kővári vidéke) Kraszna, ás Közép Szolnok Vármegye, mellyek

egyébb eránt ugy szemléltetnek, mint Erdély Ország részei, Magyar Országnak adóznak.

III. Osztály.

Horvát, és Tót Ország, a' tenger parti vidék, és Határ-őrző Ezredek kerületei:

Horváth Várm.	Slavon. Várm.
1. Varasd.	4. Verőcze.
2. Kőrős.	5. Szerem.
3. Zágráb.	6. Posega.

A' Tenger parti keseked. Vidék.

I. Szakaz.

Határai.

Éjszakra: Magyar; keletre: Galitzia, és Moldva; délre: Oláh Ország; nyúgotra: Magyar Ország.

Hegyes tartományok, némelly vidékeket kivévén, nevezetesebb hegyei: a' Matzel, Krapinszka, Ivántsitza, Zeleznitza, Benák, és Kalnik 's a' t. mellyekről azok helyén bővebben szollunk.

Vizek.

A' Duna, mellybe folynak, a' Száva, és a' Vuka, a' Dráva, a' Bednya, Plavnitza, Karasitza, és Kusitza folyókat veszi magába, á' Szutla, Krápina, Lonya, Tsasma, Glágovitze, Ilova, Kulpa, Unna, Pakra, Orlyava és Bosuth a' Szávaba Sietnek. A' motsárok közt emlékezetet érdemel a' Dombe, és Kologyvári motsár.

Termés.

Átaljában igen termékeny, és bő fizető tartományok ezek, kivált a' hegyek tövében; noha itt amott köves, és puszta vidékeket is lelni kivált Horvát Ország szélein, és a' tenger partok hatá-

raiban. Leg tenyészesebb a' föld a' Dráva, és Száva mentében.

É g h a j l a t.

Átaljában igen mérsékellt; a' tavasz már Böjt első havában, az aratás Pünkösdében be lép. A' tél alig tart 3 holnapokig- A' Levegő a' hegyek közt tisztább, és egésségesebb, mint a' motsárosokon.

II. Szakasz.

§. 1.

Termések.

A' gabonának minden neme meg terem ezen tartományokban, noha nem mindehol egy forma mértékkel. A' többiek közt leg jobban fizet a' föld Szloveniában. Kukoritza, és Bab leg több termesztetik. A' Harmat Kása Szeremben vadon is meg terem. Gyümölts mindenütt elég van, de kivált Szilva, úgy hogy az utazó szabadon be mehet a' Szilvásokba, 's ott annyit ehetik a' Szílvából, a' mennyi tetszik. Egész erdőket találni ezen gyümölts fákból; mivel ezen nemzetek igen kedvellik a' Szilva pálinkát. (Rakie) Szeder fa is nagy számmal van. Gesztenye erdőket is szemlélni, némelly helyeken azzal Sertvéseket hizlalnak. A' tenger parti vidékeken a' füge, és más finomabb gyümöltsök. u. m. mondola. 's a' t. bővségessen teremnek.

A' Borok erősek, kellemetes izűek, de nem állandók. A' Szeremi szőllőkről azt tartják, hogy azokat Próbus Romai Tsászár ültette légyen a' III. Században. Hiresek a' Kárlovitzi édes borok. 1 miliom akóra betsűlik az esztendei termést. Édes fa is terem a' Tót, és tengeri vidékeken. Az erdőség véghetetlen szép, magos, vastag, és hajó építő fákkal. A' Tót Országi szarvas gomba nevezetes.

§. 2.

Az Állatok Országából.

Szarvas marha, és ló tsak annyi neveltetik, a' mennyi a' szügséget pótolja. Juhok némelly vidékeken számossan vannak. Leg nagyobb gondjokat ezen vidékek a' sertvés nevelésre fordítják, mivel hogy sok kukoritza terem, és a' sok erdőkben makk elég találkozik. Sok sertéseket vesznek a' Bosnyákoktól, és Törököktől, mellyeket meg hizlalván, a' Magyar, Német, és Olasz kereskedőknek jó nyereséggel el adnak, többször egy háznál 12—18 hizott sertést is le ölnek magok szükségére. A' Száva körül Kasztorokat is lelni. Az erdőkben sok vad állatok tartózkodnak, mellyek drága bőreikkel hasznot hajtanak; nevezetesen: nyest, öz medve, farkas, nyúl 's a' t.

A' méh tartás is igen nagy divatban vagyon: mivel igen szeretik a' Lakasok az édességet, kivált a' méh sert. Különös figyelmet érdemel a' selyem tenyésztés, és némelly vidékeken szederfából egész erdők találtatnak. A' barom fiak közt temérdek sok pókát szemlélni. A' Tuzokok Sokszor 20—25 fontot is nyomnak. Tsászár madár, fógóly, siketfajd, nyirfajd sas, vad hattyú, kótsak. 's a' t. A' sok folyókban fogattatnak 13 — 16 má'sás vizák, 20 — 30 fontos tsukák, 10—12 fontos pontyok, 4 — 5 fontos pisztrángok. Ásványok: Kevés arany, és ezüst. Réz Szamogorán vas, és vas értz, fejér, és fekete márvány, több egyébb szinűkkel. A' Marchai hires agyag. Termés kénkő; kőszén, sóviz, és értz vizek több helyekken.

§. 5.

Lakosok.

A' Horvátok a' VII Század elején jöttek a' Serblusokkal a' Kárpát tövéről ide, 's az Avaresket ki üzvén székekből, meg telepedtek. A' XI századtól fogva a' Magyar koronához tartoznak. Tulajdon

Horvát nyelveken beszélnek. A' Határ őrizők Németűl, kevesen rátzúl beszélnek. A' Tótok is azon üdőben jöttek mostani Lakföldjökre Sarmatiából, 's egyszerre jutottak a' Magyar korona alá; a' Serblusok, (Rátzok) későbben jöttek Serviából a' kárpátok mellé, 's onnét a' Chrovátokkal a' régi Moesiáig takarodtak, a' honnét azután Tót Országba költöztek. Vannak itt Németek is, és Magyarok, de tsekély számmal.

Hitt vallás. Átáljában katholika. Van nagy számú nem egyesűlt Görög is. De Protestans, és 'Sidó igen kevés talkozik.

Katholikus Püspökségek: a' Zágrábi, Segniai, Kőrösi egyesült Görög, Diakovári. Nem egyesűltek a' Karlóvitzi, Károlvári, és Versetzi, 's Pakrátzi.

A' Tudományok a' Zágrábí Akademiában, Várasdi, Károlvári, Fiumei, Pétervári, és több gimnáziumokban gyakoroltatnak; úgy az Eszékiben, Posegaiban, és Vinkovtzaiban. A' Kalugyereknek 16 klastroma van; de töbk a' katholíkusoké.

Erköltsi vonatok. Ha' a' termeti, és test állási külömbbséget ki veszszük, ezen több féle nemzetek közt szinte olly nagy hasonlatosságot fogunk találni, mint azok nyelvében. Jámbor mívelete a' Szláv Nemzeteknek ezen vidékeken ki tetszik erköltsös tsinoságokból, és emberséges viseletekből. Hogy ezek között is találkoznak el fajzások, az nálok közönséges a' többi Nemzetekkel. Katonáknak termettek, és otthon leg kedvesebb foglalatosságok a' föld mívelés. Többnyire az Aszszony szemeliek viszik a' házi, és sokszor a' külsőgazdasági gondot is, kivált a' Határ Őrző vidékeken. Ezek fonnak, szőnek, és készítik a' ruhát egész ház számára: innét következtetni lehet, hogy a' kézi mesterségek nem nagy divatban lehetnek, ki vévén a' városokat, és míveltebb vidékeket.

Kereskedés, ez jobbára hazai termésekkel üzettetik. u. m. gabonával, szarvas marhával, sertésekkel, dohánnyal, szilva pálinkával, selyemmel, mézzel, viaszszal, édesfával, gubatstsal, nyers bőrrel;

a' borral tsak a' szomszéd Lakosoknak szolgálhat, mivel azt meszsze földre nem vihetni. Gyümöltsel is kereskedik. Leg sikeresesbb kereskedő város Fiume, a' tenger parton.

§. 4.

A' Kormány.

A' Polgári tartományokban a' Magyar Kormány szerínt vannak mindenek el intézve. A' tenger parti vidék (Litorale) tulajdon Törvényszéke (Gubernium) általl vezérel-tetik. A' Határ őrzők állapotja igen külömböző a' polgáriakétól ők paraszt katonák. Földjeikért fegyverrel szolgálnak, de tulajdonok nints. A' hány Ezredből állanak, annyi Ezredet tartoznak ki állíttani, és az Ezred 2723 főből áll, ezek szüksége pótlására adót is fizetnek a' házi ládába. (Domestica). A' Kormány egészlen Katonai.

§. 5.

Fel Osztása.

Fel osztatnak ezen tartományok: Horvát Országra, Tót Országra, a' tenger parti vidékre, és a' Határ őrző Ezredi Kerületekre.

Horvát Ország 3 Vármegyére. Tót Ország 3 Vármegyére. A' tenger parti Vidék egy Kerületre (Gubernium). A' Határ őrző vidékek 4 Megyékre. t. i. a' Tsajkásokéra, Horvátra, Tótra, és Erdélyire. A' Horváth 8 Ezredi kerületből áll, u. m. Károlvári (4 Ezred) Sz. Györgyi, Körösi, Báni 2 Ezred. A' Tót 5 Ezredből, u. m. Gradiskai, Bródi, Pétervári, Német Banáti, és Oláh-Illyriai.

Az Erdélyi (Szebeni) Ezredi kerületböl, u. m. az Oláh gyalog 2 Ezred; a' Székely gyalag 2 Ezred, a' Székely Huszár Ezred.

A' mi egyébb föld le irati Környül állásokat illet, meg találni azokat részínt Magyar Ország közönséges le irásában, részínt minden tartománynak, és Kerületnek különös rájzolatjában.

Horváth Ország. Croatia.

47. 1. Varasd Vármegye.

Kőrös, Zágráb Vármegyék, és Stájér Ország közt, a' Matzeli hegy sor keresztűl fut rajta, mellynek magosabb tsutstsai: a' Krapinszka Gora, Ivántsitza, Zeleznitza, és Bennak. A' többi rész majd dombvölgyes, majd lapály.

Folyói.

A' Dráva, Szutla, Mura, Krapina, Bednya, és Plitvitza.

Termések.

Leg jobban termesztik a' kukoritzát, Kölest, és hajdinát. Gyümölts, kivált szilva, dohány, és bor elég van; a' Vinitzi, és Töplitzi bor leg jobb. Zágorján sok fű kaszállódik. A' sok erdők tsak nem felét veszik be a' megyének. A' 257,139 hold haszon földből szántó 108,337 rét, 27,376. szőllő. 23,972. erdő 92,241.

Több a' tehén, mint az ökör, a' júh tenyésztetés előre megy, mongolitza elég hizlaltatik az erdőkben, a' hol sok vad is tartózkodik. Varasdon egy selyem Fel vigyázó mozdítja elő annak tenyészését.

Van fekete, fejér, veres, és rőtbarna márvány, és meleg ferdő is.

Lakosok: $34\frac{2}{10}$ □ m., 1 szabad királyi, 5 mező város, 406 falu, 155,700, Lakos van. Mind Horvát, és Rátz, 70 'Sidó. Mind katholikus, itt amott néhány ó hitű van. Többnyire a' gazdasággal vesződnek. A' városokba szükséges kézi mestereket találni. A' Tudományok Varásdon virágoznak.

4. Járásra osztatik fel: t. i. az alsó, felső Mezőségi, és alsó, felső Zágorjai-ra. Egészhely 7365. házhelyes paraszt 8224.

Lak helyek:

1. Az alsó Mezöségi járásban: Varasd, szabad kir. város közel a' Drávához, 9150 lak. Több szép Templomokkal ékes. Epületei közt jelessek, a' Gróf Erdődyek vára; a' Plébánia Templom, a' melly Kollegiáta, a' Sz. Lászlói Frantziskanusok, és Kaputzinusok; 's Orsolina Apátzák klastroma, a' Vármegye háza, a' hol a' Gyűlések vannak; a' gimnázium. 's a' t. Valaha nagy erősség volt.

Mezővárosok: Toplika, 780 lak. Nevezetes meleg ferdője van, melly már a' Romaiak üdejében esmeretes volt az Aqvae Jasae név alatt. A' Zágrábi káptalané. Szép Temploma, és roppant vendég fogadója van a' tiszteseb ferdőkkel egy fedél alatt. Hegyek közt fekszik. Közelében üveg huta is van. Petrianetz. 850 lak. nem meszsze a' Drávától.

2. A' Felső Mezőségi járásban: Vinitza 643 lak. közel ahoz egy várt látni. Jó bora terem.

3. Az alsó Zágorjai járasban: Krapina 685 lak. régi várral, és forrásos meleg ferdővel. Sz. Lászlói Frantziskanusok Klastromával.

4. A' felső Zágorjai járásban: Kanetz 714 lak. vár omladékkal a) Szutinszka, és Tresnyevetz mellett is fördők vannak.

A' Sok falu közt: Jerovetz, sok tserép edénnyel. Omladozó várok: Vinitza Bela, Mellengrad, Belletz, Ostertz, Loborgrad, Kostelgrad. N. és K. Tábor.

Posta utak: Varasdról; Magyar Ország felé: Tsáktornya 1. Zágráb felé: Osztritz 1, Breznitza 1. Kapronta felé: Ludbreg 1½. — Pettau felé; Saurits 1.

48. 2. Kőrös Vármegye. Comitatus Crisiensis. Kreutzer-Gespannschaft. Krisevechka Vármegye.

Kőrös Vármegye fekszik: a' Varasdi fő hadi Tisztség, Posega, Zágráb, Varasd, Szala, és So-

a) Itt Klastroma van a' Karniol Sz. Keretzi Frantziskanusoknak.

mogy Vármegyék közt. Felső része a' Dráva alatt szép Síkság, a' többi része, egyes vidékeket kivévén hegyes, és dombos.

Folyó vizei.

A' Dráva, hajózásra, és halászatra szolgál; Lónya, Gloyovnitza, Tsazma, Bednya, és Plitvitza. Nagyobb része termékeny, kivált a' Dráva mellett.

Nagyobb bőségű térmései, kukoritza, köles pohanka. Bora erős, és jó izű. Sok veres és foghagyma; káposzta, és dohány. Számos gyümölts, fő képen szilva, és szederfa. Haszonföldje: 226,888 hold. szántó 100,429 h. szőllő 22,245 h.

Kőszene ván a' Raszini hegyen, 's más helyeken.

Lakosok: 30 $\frac{2}{10}$ □ m., 2 szabad királyi, 1 mező város, 296 falu, 4 puszta, 80,890 lak. van. Mind Horváth, és Rátz. 'Sido 192. Mind katholikus 3000 óhitűn kivűl.

Két járásai, a' Kaprontzai, és Kőrösi. házhely 4543, helyes paraszt 4466.

Lakhelyek:

1. A' Kőrösi járásban: 1. Kőrös, Crisium, Kreutz, nem meszsze a' Glogovnitza folyótól, szabad király vároz 3060 Lak. Egyesűlt Görög Püspök Széke, és Lakhelye. Itt tartatnak a' Vármegye gyülései.

2. A' Kaprontzai járásban: Kaprontza, szabad királyi város, közel a' Drávához 2600 lák. a). Nem meszsze rév van a' Dráván által. Raszina 590 lak. Ludbreg. m. v. postával 825 lak.

§. 3.

49. Zágráb Vármegye.

Nevét a' hajdoni Zabragy vártól, most Zágráb városától vette. Határái: éjsz. Kraina, és Várasd

a) Itt A' Sz. Lászlói Frantziskan. Klastroma van.

Vármegye. Kel. Kőrös Vármegye. Dél. a' két első Báni határ őrző Ezred, és a' Szluini, 's Ogulini; Nyúg. a' tenger partí vídék, és Kraina. Leg nagyobb a' Horvát Vármegyék közt keletröl a' Lonya vízétől egész a' tengeri partig majd 32 mértföld hoszsza; széle nyúgotról keletre 2 — 10 mfld. Majd hegyes, majd lapányos, videkein 2 szabad királyi, 8 mező város, 1259 faluk, 420 szállás és puszta 300,600 izmos, és dolgos Horvátok találkoznak, Rátzokkal, és Görögökkel vegyessen. A' míveltt Rend között Magyarok, és Németek is vannak. A' Hít vallás Katholika. Néhány helyeken nem egyesűlt Görögök is laknak. Bővelkedik gabonával, kukoritzával, és minden nemű veteménnyel, erdeiben elég vad tanyáz. Legelőjin szép marhák nevelkednek. Bora is sok féle. Jelesebb folyói: a' Száva, és halas Kulpa; Lonya, Longitza, Szuszitza, Odra, Kupchina, Krapina, Kamnítza, Koznitza, Dobra, Rezina, Chabranka, Buna, Lekenik, Lekneno, Ribnitze, Stupno, Chernetz, és Zelina. Hegyei: az Okich, Pech, Pliss, Capella Velika, Jeleína, és Jelenyak.

Értzes vizei közt nevezetes: a' Jamnitzi, Zágráb, és Károlvár közt. Ferdö Ztubitzan, réz bánya Zamoboron az Okicheni hegyek alatt találkozik. A' Turopolyai mezőn, a' Száván túl, egy Nemes község van, tulajdon Kormánnyával, melly a' szűkség üdején maga költségén tartozik az ellenség ellen fel kelni.

A' Vármegye 6 járásra osztatik: 1. A' Zágrábi. 2) a' Sz. Jánosi, 3) a' Szávai, 4) a' Kulpán innéti, 5) a' Kulpán túli, és 6) a' Hegyi.

Lakhelyek.

A' szabad kir. Városok.

1. Zágráb (Zagreb, Agram) fő városa Horváth Országnak a' Száva (Zova) partján 11,300 lak. 1368 házban. Püspöki szék, kaptalannyát, a' mellyben 28 kanonok van Sz. László király alkotta, tágos

Pap nevendék háza mind a' Deák, mind az egyesült körösi Görög Papság számára. Kellemetes, és vidám fekvése van, éjszakra, éz nyúgotra hegyekkel kerítve, délre, és keletre gyönyörű rónával határos, IV. Belától nyerte szabad ságát 1242. A' Medveschak folyó, által metszvén azt, két felé osztja, t. i. a' felső vagy is királyi városra, (Gornyi város, Mons Graecus) és alsó, vagy káptalani városra (Dolny város, kaptulum) Ebben van az úgy nevezett káptalan udvara, és új Major, mező városok, a' Polgárok bizonyos szabadságokkal élnek Sz. Lászlótól fogva. Harmadik része a' Püspöki város; (vicus Latínorum) a' Püspöki Templommal, Várral, és Seminariummal. A' Medveschak, mellyen egy falzott híd van, a' közeli Medved hegyröl folyik le, mellyen igen régi várt szemlélni, Sz. Jakab kápolnájával. A' belső város falakkal kerítve, három kapún botsájta ki 's be a' kül városiakat, útszái szép rendbe helyheztetve többnyire két emeletű derék házakkal ékeskednek. Piatzai közt jelesebbek: a' Sz. Márké, Harmintza, és Káptalané. 18 szebb útszákat találni. Jelesebb épületei: az Ország háza, a' mellyben a' Bán lakik, és a' Gyülések tartatnak. A' volt Jesuiták Collegiuma, most a' Hadi kormány Lakhelye. A' Vármegye háza. Az Akademia. A' Királi Kamara. A' Város háza. A' Nemesek Nevendék háza. A' Harmintzad. Az istenes helyek a' Püspöki fő Templomon kívűl, melly nagy Gothi épűlet számos belső ékességekkel (Sz. István király tiszteletére, kinek fő koponyája, és mely tsontja ezüstbe foglalva tiszteltetik) a' következendők, a' S. Márk Plébánia Temploma a' piatz közepén a' B. Szűz oriási kép ószlopával; a' Sz. László plebánia Temploma. Ker. Sz. János pléb. Temploma, új Majorban, réz toronnyal. Az Akademiai Sz. Katalin Temploma. A' Sz. Lászlói Frantziskanusok Temploma, B. Aszszony tiszteletére, régi Klastromjokkal. Az Irgalmas Barátok Temploma, és ispotálya. A' volt Kaputzinus Atyák kassáltt Temploma, és klastroma. Van a' něm egye-

sűlt Gőrőgöknek is szentegyháza. A' Kápolnák közt esmeretesek: a' B. Szűzé, melly hajdon a' Zágrábi mező Apátságával a' Czisztercz i Rendhez tartozott, jószágait most a' Kis Papság bírja. Sz. Floriáné, a' káptalani ispotállyal; Sz. Dismásé. Sz. Tamásé, Sz. Györgyé, és Rochusé, a' temetőkben, és Sz. Léleké, a' városon kivül. Van a' 'Sidóknak is 'Sinagogájok. Itt van Lakszéke a' Horváth Országi fő Kormányi, hadi, és kűl rendi Tisztségeknek. A' míveleti Intézetek: az 1671 emeltetett Akademia, természeti Museummal, és nyiltt könyv tárral, gimnasium, Nemzeti, és Leány Oskola, Tanítókat készítő intézet, a' Horvát Országi Oskolák fő Kormánnya; a' könyv-nyomtató, a' Püspöki Templom Könyv-tára. Egyébb Intézetek: az Árvák háza, a' polgár ispotály, katona ispotály. Selyem, és portzéllán fabrika. Ferdő. Játék-szín. Lövöldöző kert. Séta fások. A' Megye Gyűlések, és 6 Országos vásárok is díszesítik a' várost.

§. 2.

Károlyvár, vagy Karlotz, (Carolostadium, Karlstadt, Karlovec) Felséges erősség. Régent a' szomszéd hegyen fekvő Dubovátz nevű Zrínyiek várához tartozó tsekély helység vólt. Károly fő Hertzeg építette azt 1379 a' Törökök be tsapásai ellen, a' kitől is az alkotmány nevét örökűlte. Rudolf, és III. Ferdinand Tszászároktól betses szabadságokkal díszesíttetett. 1777-ig a' Szluin Ezredhez tartozott, mint hadi község városa, a' mídön azt M. Theresia a' szabad Kir. Városok Rangjába iktatta. A' halas Kulpa jobb, 's a' Koróna bal partya, és Dobra közt 6030 Lakost számol 526 épűleteiben. Tulajdon Tanátstsa által kormányoztatott, 1809 a' Frantz-birtokba jutott, mellyből az 1813, győzedelem után az Austriai Illyriához kaptsoltatott, 1822 ismét visszza állíttatott a' Magyar korona alá a' szerentsésen urálkodó I. Ferentz Tszászár, és király Ő Felsége által. A' Szluini Határ Őriző Ezred vidéke tsak egy puska lövetnyíre távozik a' várostól. A' Vár-

nak, melly a' körűl fekvő városról tsak a' véd sántzok által különöztetik, két nagy kapúi vannak, egy gyalog hídassal. Itt laknak: a' Védőr Hadi Sereg, és jóbb része a' Polgárságnak; a' Várnagya (Commendans) a), a' Patyantus kerűleti Kormány, Vár építő, és véd seregi Vezérlet, egy Sereg Osztályi Ezredes; 's a' Szluini Ezred fő, vagy Rangi Tisztsége b). A' Várbelyi Lelki Pásztorságot a' TT. Frantziskanus Atyák (a' Karnioliai Sz. Kereszti Gyülekből) viselik; a' kik is itt hat oskolákat tanítanak c).

Jelesebb épűletek: a' Barátok Temploma a' klastrommal; a' Sz. Háromság Plébánia, Sz. Borbálya, és Sz. Kereszt Temploma. A' Nem égyesűlt Görögök Temploma, és oskolája. A' hadnépi Sütőház, és nagy élés ház, mellyből egész Dalmatzia ki tartatik; egy jó hadi ispotály, a' Ns. Polgári Tanátsház. A' Patyantúsok, és Gyalogság kaszárnája, nagy alkotmányok két emeletre, az elsőben van a' fegyvertár, a' többi fegyver szereken kivűl 30,000, szép rendbe helyheztetett puskákkal.

A' meg nevezett jeles épűletek a' nagyobb négy szegletű vásári piatzon állanak, néhány fel tetszőbb polgári házokkal, a' másik (Jósef piasza) piatzón emelkedik fel a' Herberstein Ezredes Vezértől gazdagon alapoltatott Sz. Jósef Temploma; a' Kormányzó Ezredes Lakháza, a' fő ör szállás, és Városháza; a' hadi sütő ház, a' Szluini Ezred leg főbb Hadnagyi szállása, és más szép polgárí épűletek. Szép egyenes, kővel alapoltt útszái közt fel tűnőbbek: a' hadi népé, Sz. Jósefé, és kül városi.

---

a) Érdemes Várnagya most ezen Erősségnek Ms. Dóczy Antal Oberster Úr, a' ki is méltóztatott ezen város, és erősség le írását velem közleni. 14. Jan 1830.

b) D. Artillerie distriktual Commando. Fortifikations Direction. Regiments Stab.

c) A' külső város, és Környék Lakosai a' Dubrovátzi régi Vár, (most falusi) Plébániájához tartoznak a' hol a' Havi B. Asszony Temploma van.

A' külső városban, melly tsak ednéhány öl széles útszából áll, 's mellyet a' vár kör séta vidéke (Glacis) választ a' vár árkától, lakik számosabb része a' népségnek, 's az épűletek többnyire fából vannak; a' kulpa partján van egy nagy gabona vásári piatza, a' nagy fa híd rajta a' Zágrábi pósta útat közli a' várossal; a' víz mellett a' házok földszínt mind hombárok; mellyekben meg fordúl ama sok ezer köböl gabona, melly a' Duna, Tisza, és Temes vidékeiről a' száván, és Kulpán ide, 's innét a' Louisa, Károly, és Jósef útján a' tenger parti ki kötő helyekre szállíttatik. A' Louisa útja egy a' leg mesterségesebb, és jobb emberi kéz által készített út; az egész Birodalomban nints párja. Feld Marsal Helytartó (Lieútenant) Vukásovits volt a' folyó század elején ennek építője. A' többi négy (Zágrábi, Jósef, Károly, és Báni Ezred útjai) itt keresztűl vitt útak mind emberi erő művek, és jó állapotban tartatnak. A' Louisa útja Fiumeba, és Bukariba visz, 's a' leg nagyobb hegyeken nints több 3 vagy 4 hüvelknyi hágásnál, és ereszkedésnél, a' honnét kereket soha nem szükséges kötni.

Mező városok.

1. Jaszka (Jasztravitz, Jaszterbarszka), 102 házzal, és 920 lakossal. A' Sz. Kereszti Franciskanusok klastromával, Posta tisztséggel, és vásárokkal,

2. Merkopaly, 142 házzal, 1070 lakossal.

3. Ravna Gora, 164 házzal, 1060 lakossal.

4. Verbovszko, 141 házzal, 870 lakossal. Mind a' Magyar kir. udv. kamara kormánnya alá tartoznak, posta tisztséggel, és vásárokkal ditsekednek.

5. Zamobor (Szamobor) 361 házzal, 2270 lakossal. Van itt a' Sz. Kereszti Franciskanusoknak temploma, és klastroma; Harmintzadi tisztség, és bányászat.

Népesebb helységek:

Bosilyevo; posta, 105 házzal, 1050 lak. Duhovetz, 96 ház, 830 lak. Gosche, (Gusche, Pas-

su) 168 ház, 1690 lak. Jakovlje, 109 ház, 980 lak. Kralyevetz, 90 ház, 820 lak. Kupchina felső, 66 ház, 630 lakossal. Alsó 151 ház, 1510 lakossal. Lekenitz, 95 ház, 870 lakossal. Lits, 148 ház, 960 lakossal. Lupoglov, 132 ház, 1270 lakossal. Sz. Máthé, 127 ház, 1300 lak. Moravitza, 213 ház, 2030 lak. Oborovo, 96 ház, 1010 lak. Rechitza, 112 ház, 1000 lak. Ruda, 211 ház, 1270 lak. Shislavich, 106 ház, 1030 lak Szlanipotok, 150 ház, 1430 lak. Ztubitza (alsó) 98 ház, 900 lak. Ztupnik, 98 ház, 900 lak.

A' Pósták.

Varasdról: Osztritz 1, Breznitza 1, Sz. Iván 1, Popovetz 1, Zágráb 1, Rakovpotok 1, Jaszka 1, Károlyvár 1½, Netretich 1, Szeverín 1½, Vichinich-Szello 1½, Skrad 1, Delnitza 1, Merslavoditza 1, Kamenyiak 1, Fiume 1. Zággrábból Kaprontza felé: Dugoszello 1½, Ivanitz 1½.

Jegyzés. Mostani haszon vehető föld □ mértékéhez, és Porták fel osztásahoz, 's egész helyes gazdák számához, nem juthatott a' szerző.

D. IV. Osztály,

A' Magyar parti kereskedő Vidék.

Littorale Hungarico-Maritimum Commerciale.

Nyoltz föld le írati mértföldre terjed, keletre az Ogulini határ őrző Ezredséggel, ejszakra Zágráb Vármegyével, nyúgotra Kraina Országgal, délre pedig az Adriai tengerrel hátáros.

A' mi illeti föld alapát, terméseit, és egyébb tulajdonságait, azokról már szollottunk Horváth Ország le írásában, egyébb hogy a' tenger vidékein, a' melegebb tájjékokon a' meleget szerető füge, olaj, 's más hasonló nemű fák, és növevények tenyészesebbek. Kivált az Adriai tenger sinus Flanaticus nevű öble külömbbféle, jó ízű dátalyákat,

tsiga, és válogatott nemű halakat, 's rákokat nevel vízeiben. Ezen részt már C. Antonius, Julius Caesar vetélkedő társa a' Curicta szigeten, mellyet most Veglianak neveznek, örömest látogatta hajós táborával. Levegője igen egésséges, innét a' Lakosok izmosodnak, és hoszszú életre jutnak.

Hegyei közt jelesebbek: a' Pech, és Terzakt, a' Vinodol völgyel.

Folyó vizei: a' Fiumara, vagy Reka, és Oceneus.

L a k o s i.

Száma 37,946-ra megy 2 szabad kir. és 3 mező városban, 38 (külön véve az el széllyetteket 100) ialukban, és 20 pusztákon, vagy szállásokon; a' kik Illyrok, és Olaszok, noha, a' Német nyelv is nagyon szokásba megy, találni Magyarokat is. Az erős lakosok foglalatossága részint a' szőllő mivelés, részint a' tsajka, és hajó építés, és kereskedés a' körűl fekvő tartományokkal, és nemzetekkel. A' Hit vallás Katholika, a' Segniai, és Modrusi, vagy Corbaviai egyesűll Püspök kormánnya alatt.

A' K o r m á n y.

Három különös Portájú Igazgató ágra osztatik: 1) A' szabad kir. tengeri kereskedő Város, Fiume, Kormánnyára; 2) a' hasonló Buccari Városájéra; 3) a' tengeri kamarai kerűletére, melly Vinodol, Hrelin, és Buccari Uradalmakból áll. Mindezek a' Fiumei kir. Kormány (Gubernium) Igazgatása alatt állanak, a' melly a' szokott kormány tiszti Intézet szerint lévén el rendelve, és tiszti személlyekkel el látva, némelly kereskedő, és hajó beli ötlökre nézve egyenesen a' kir. Magyar Udvar. Cancellariától, más tárgyokban a' kir. Magyar Helytartó Tanátstól, és a' gazdagságra tekíntve a' kir. Magy. Udv. Kamarától függ.

Nevezetesebb Lakhelyek.

Szab. keresk. Királyi városok.

Fiume (Flumen S. Viti, Vitopolis, Oppidum Oeneum, Tersatica, Reka v. Rika) az Oeneus, vagy Fiumara partján, a' Tersatt hegy alatt a' Flanati öböl (Golfo di quarnero) partosán, hegyekkel koszorúzva, ellenébe fényeskedik tűkör formában a' tenger. A' Rómaiak után Nagy Károl alatt a' Frantzoké volt: I. Lajos Magyar Király 1356. azt maga hatalmába hódította. A' Török Magyar Országnak nagy részét el foglalván, Fiume az Austriai fő Hertzeg Uradalmába jutott, a' nélkűl, hogy az Austriai tartományok testébe iktattatnék. Itt köttetett 1618 I. Ferdinand, és a' Veneták közt ama híres Békesség. Hivségiért, az Austriai Ts. k. örökös Birtokok közé számláltatván, 1515, és 1817, a' leg Hivebb város tzimével díszesíttetett. 1777 Maria Theresia által Magyar Országhoz kaptsoltatott, és 1807 Ország gyűlésesen be iktattatott 1809 a' Frantzok által el foglaltatott, és 1822. ismét viszsza állíttatott, minek utánna az 4 esztendőkig a' Frantz, nyoltzig pedig az Austriai Illyriához tartozott volna. Hajdoni Püspöksége Polára vitetett, meg maradván káptalannya, melly 1787 a' Segniai új Püspökség alá rendeltetett. Maga polgári törvénnyei szerént igazgattatik, Tanátstsa 50 polgárokból áll, Elől ülője a' Kormányos (Gubernator) mint Kapitány. A' polgári ügyekben a' város tanátsi itéllettől ehez történik a' Folyam, ettől pedig a' királyi Táblához. A' város Tisztsége 3 Bírakból áll, az első a' Kapitányi, a' ki is a' Tanátsban elől űlvén, az igazsági ügyeket viszi, a' többi kettő egyébb tárgyakra ügyelvén. Amazt a' kormányos választja, ezt a' Kapitányi Tanáts. Van itt polgári bor vámház; Költsönöző ház, és 1822-tól fogva kereskedési Társáság; 42 magány kereskedőkből. Van királyi kereskedési váltó Itéllet, és tengeri Tanáts. Két Tisztség van az idegen hajókra nézve; az egésség probálló, és Rév-Kapitányság. Van Harmintzad, Posta, Hadi

kormány, és 8 Nemzet Biztosa, vagy Al-Biztosa. A' Lakosok száma majd 9000.

Jelesebb épűletei: az 1200 már fenn állott káptalani, 's egyszer 's mind Plébánia Templom, Nagy B. Aszszony tiszteletére; 1827 és 1828 a' Római Rotunda formájára újíttatott meg homlok eleje; felséges Sz. helyén a' nagy, és oldal oltárok márványból vannak. 2) Sz. Vitus, és Modestus Mártirok temploma, hajdon a' Jesuitáknak Academiai Szentegyháza volt. Ropant épűlet, gömbölű formában; jeles egy tsudállatos feszülettel, és a' fájdalmas B. Aszszony olasz társaságával. Ide járnak Isteni szolgállatra a' Gimnazium, Nemzeti, és Hajós oskola beliek. 3) Sz. Jerom temploma, valaha az Agostoni Remetéké kiknek klastromában most a' fő Tisztségek laknak. 4) A' Sz. Benedeki Apátzák temploma, Sz. Rochus tiszteletére; a' klastrom Leány oskolákra fordíttatott. 5) A' kaputzinus Atyák temploma Sz. Agoston tiszteletére, azok klastromával. Van a' városban még 5 kápolna. Határán pedig a' majorokban 6) Van a' nem egyesűlt Görögöknek szentegyháza, és a' 'Sidóknak 'Sinagogája. Továbbá jelesek: a' hajdoni Sz. Ignátz Nevendék háza, most a' hadi őrízet Lakása. A' régi kastély vár, most az őrízet Lakása, és ispotály. A' kir. Kormány Lakása. A' nagy Lazaretum, Nep. Sz. János kápolnájával, a' hol a' pattantjósok laknak. A' Tanáts ház. A' városi Ispotály. A' Játék-szín. A' Nádméz fabrika. 40 útszát lehet benne számlálni. Mulató helyei közt leg szebb a' kül városi sziget (Sooglietto) vásárai is híresek. Háza száma 1039.

2. Buccari, jászól formára huzódik egy dombra a' rónáról; jó sarga, és veres bort termő szőllőkkel kerítve. Kormánnya hasonló a' Fiumeihez, mellytől 1½ órrányira fekszik. 384 házban, 1700 lakosa van. Leg szebb benne Sz. András Plebánia temploma, és Sz. Margit kápolnája; a' só, Harmintzad, és Nemzeti oskola ház. Jeles: halaszatja, séta helye a' partoson, és nagyobb hajókat is be fo-

gadó Rév-partja, melly a' Boreas (éjszaki szél) által szenved.

Mező városok.

1. Novi, ad Adriai tenger mellett 2050 lah. Plébánia templommal Sz. Fülöp, és Jakab tiszteletére, és két kápolnával. A' Segniai Püspök Lakhelye. Kisebb oskoláji, és híres vásárjai vannak.

2. Porto Re, (Portus Regius, királyi Rép-part) Alkotójáról, VI. Károly Tsászárról, fekvéséről, mesterséges alkottatásáról, és a' leg nagyobb portékás hajókat be fogadó tágosságáról, mellyben ez illyenek építtetnek is, vette nevét. Jeles a' Sz. Miklos Plébánia temploma, és két kastélya. Keveset gyakoroltatik a' víz szűke, és a' hely magányossága miatt, 177 ház; és 861 lakos van benne.

3. Sussak, Sz. Lőrintz kápolnájával, és 225 lak.

A' Faluk közt jeles:

Tersactum (Tersatto) 105 házzal, 540 lakossal. Hajdon a' Frangipanok vára nagy hegyen Fiume szomszédságában. Hires azon 411 kő fogas léptsőkről, mellyeken Fiumeből ode fél ora alatt fel mehetni. Nevezetes itt a' Krainai Sz. Kereszti Franciscanusok klastroma, és temploma, mellyet számtalan Bútsúsok látogatnak, a' kápolna kedviért, melly most annak szenthelyét képeli. Ennek helyén állott azon B. szűz Isten Annya Nazareti Háza, melly 1291, Angyali kezek által ide hozattatott Pünkösd Hava 10-kén. Itt állott az 3 esztendeig, hét holnapig, és négy nap, a' midőn innét ismét az Angyalok által Olasz Országba, az Egyházi Birodalomba, a' Picenumi vidékre (melly most az Anconai megyében Lorettónak neveztetik azon Laureta nezű Aszszonyságtól, a' melly ezen vidéket akkor bírta) által vitettetett, V. Coelestinus Pápa alatt. Ezen felséges templom márvány nagy oltárán tiszteltetik a' B. Szűz Maria tsudákkal tűndöklő képe, mellyről az a' közönséges vélekedés, hogy azt Sz. Lukáts Evangyelista írta, 's hogy azt a' Római Pápa küldötte légyen az itteni Hi-

veknek potló vigasztalásúl az innét által vitetett Sz. Ház végett. Van egy Plébánia templom is Sz. György tiszteletére, a' hol omladéki a' régi várnak ki állanak. Ezen vidéken jó bor terem.

V. Osztály.

Szlovenia, Tót Ország.

Verőtze Vármegye.

50. 1. Verőtze Vármegye. Virovitiska vármegyia.

Báts, Szerem, Bródi őrség, Posega, Horváth Ország Somogy, és Baranya vármegyék közt, nagyobb részínt róna, csak déli vidéke hegyes, és nyúgoti határja. Krudia leg nagyobb hegye.

Folyó vizei.

A' Duna, keleti szélén, Dráva, Vutsinszka, Vutsitza, és Vulka. Motsárok, a' Kologyvári, és a' Dombe. A' többi szerentsésen ki száraztatott. Földje termékeny, ha a' déli hegyek körűl a' fejér agyagosokat ki veszszünk.

Meg terem itt minden féle gabona, de leg inkább ro's. Kukoritza, köles. Leg több a' szilva, és szederjfa. 'S még több a' szőllő. Haszon földje, 672,559 hold. szántó: 312,470 h. rét, és legelő 84,652 szőllő 54,626.

Szarvas marha, és mongolitza elég van. Selyem sok tenyésztetik, melly az Eszéki, Vukovári, és Verőszei selyem malmokban motoláltatik le.

Lakosok: 83 $\frac{7}{10}$ □ m. van 1 szabad királyi, 17 mező város, 231 falu, 4 puszta 148,200 ember. 4 Magyar helys. 3 Német, a' többi mind Rátz 'Sidó 309. Két harmad része katholikus, a' többi ó hitű, 2100 Protestánsokon kivűl.

Járása 6 van: a' Verőtzei (két szakaszban) Vutsini, Valpói, Nasitzi, Diakovári, és Eszéki. Portája (1819) 70. Ház hely 3934, helyes paraszt 11,247.

Lakhelyek.

1. Az Eszéki járásban: Eszék, szabad kir. város a' Dráva mellett, szép, de posványos helyen, 11,080 lakossal. Igen nevezetes nagy erősség, 3 kül várossal; egy része a' Dráva bal partján fekszik, a' hová egy jeles hoszszú híd vísz. Sok szép épületei közt jelesebbek a' több szép templomok; a' Vármegye háza, a' hol a' gyűlések tartatnak, a' kapisztráni Franciskánusok klastroma a' gimnáziummal, a' TT. Kaputzinus Atyák klastroma. Van itt tartományi Biztosság is. (Commissariatus Provincialis). Kereskedése nevezetes gabonával, marhával, nyers bőrrel. Selymet is készít. A' város körül szép kertek láttatnak. Itt állott valaha a' hires Római Martia város, mellyet Hadrian Tsászár épített.

Mező városok.

Dálja: a' Duna mellett: 3884 Lélekkel, nagy hasznot vesz a' gabonából, marhából, és halakból. Van réve is.

2. A' Valpói járásban: Valpó, közel a' Drávához, 2400 lak. várral. Petrievtze, a' Dráva mellett 1950 lak.

3. A' Diakovári járásban: Diakovár, 2050 lak. Püspöki szék, és Lakhely, káptalannal, és Papi Nevendék házzal.

4. A' Nassitzi járásban: Podgoráts, 900 lakossal, só házzal. Nassitz - 890 lak. Itt a' TT. Kapisztráni Franciskanusoknak klastroma vagyon.

Feristantze (Ferichancze) 1020 lak. Orahovitze, 1540 lak.

5. A' Vutsini járásban: Vutsin, egy szép völgyben, 1080 lak. régi várral.

6. A' Verőtzei járásban: Verőtze, nem meszsze a' Horváth Országi határoktól, 4115 lak. Itt a' Sz. Lászlói Franciskanusoknak klastroma, és Plébánia Temploma van. Valaha kő falakkal volt kerítve. Bort termeszt. Szlatina, Erdőd, Miholátz, mező városok; úgy Mosztavina, és Therezovátz.

Várak: Erdőd, Kologyvár, Szlobodnovlaszt, Grodatz, Felső Pistána, Drenovátz.

51. 2. Szerem Vármegye.

Comitatus Syrmiensis. Sriemska Vármegyia.

Fekszik a' Péterváradi, és Brodi őrvidékek, Verőtze, és Báts Vármegyék közt. Fekvése igen alkalmatos a' kereskedésre. Éjszaki részén, (a' Dunával mellesleg) 12 mértföldre huzódik a' Vukovári hegy, gyönyörű erdőkkel, és szőllőkkel zöldelvén, 's noha ennek ágai az egész megyét keresztűl katsolják, még is elég térséggel bővelkedik. A' Sirmium neve természeti ritkaságai, és termései végett régtől fogva esmeretes Európában.

Folyó vizei.

A' Duna, és Vukovár mellett a' Dunába szakadó Vuka. A' Palátsa motsárból valamennyit foglal. Ég alja kedvező, levegője tiszta, és egésséges.

Termések.

Igen sok jó búza, és kétszeres, zab, de leg több kukoritza. Gyümölts, leg inkább szilva, nagy számmal; mellyből több száz ezer akó pálinka égettetik. Egész szederfa erdőket látni a' selyem bogarak számára.

Jó, édes, erős bora esztendő által számláltatik 256,440 akóra. Dohánnya a' jobb rendbe tartozik. Nagy erdeiben sok tüzelő, és édes fája van. A' haszon föld, 331,863 hold; szánto 133,931 h. rét 53,792 szőllő 22,998, házi kert 11,826. Erdőség 117,316 h.

Szép szarvas marhájánál még nevezetesebb apró Sertése (Mongolitza) mellynek száma többre megy 50,000-nél. Halakkal bővelkedik a' Duna.

Lakosok. $43\frac{3}{10}$ □ m. 13 mező várost, 86 falut, 106,859 lakost számlálni. Magyarok 2 helys. Németek 3, Tótok 1, Rusznyákok 1. A' többi mind Rátz. 'Sidó 34 fő. Majd harmad része katholikus, a' soka-

ság ó hitű, kevés Protestansokat ki vévén. Jobbára mind a' mezei gazdaságot üzik.

Három járásra osztatik: u. m. a' Vukovári, Illoki, és Iregire. Portája (1819) 43. Egész hely 2940, helyes paraszt 9398.

Mező városok.

1. A' Vukovári járásban: Vukovár, a' Vuka, és Duna mellett, 4200 lak. Jó halászatja, selyem termesztése, sok mester embere, és eleven kereskedése van; fő városa Szerem Vármegyének, mellynek gyülési házával diszeskedik. Nustár, 603 lak. valaha Apátság volt.

2. Az Illoki járásban: Illok, a' Duna mentében, 3431 lak. Nagy várral a). Sid, a' Duna, és Pétervár mellett, sok kézi mesterekkel, 3300 lak. Kamenitz, 1698 lak.

3. Az Iregi járásban: Iregh, egy mély völgyben, mintegy 4100 lak. és 14 malommal. Ruma, 6465 lak. közel van ehez a' Jartsina ároknak egy része.

Vukováron, és Illokon a' Kapisztráni Sz. Ferentz szerzetesinek Temploma, és klastroma van.

A' nagy szeremi Sz. Athos hegyén 12 nem egygyesült Görög Barát (Kalugyer) klastromok vannak széllyel építve a' leg gyönyörüebb vidékeken. Ezek nevei: Opovo, Gergeteg, Remete, Krusedol, Ravanitza, Remetitza, Besenovo, Rakovátz, Beotsin, Sisatovátz, Gyipsa, Privina Glava.

A' többi mező városok: Új Vukóvár, Sharengrád; (a' kapisztrani Franciskanusok klastromával). India; Kukujevetz, Sottin, és Tovarnik.

Posta állások: Péter várról észak felé: Tserevits 2, Szuszek 1, Illok 1, Opatovátz 1 ½, Vukovár 1, Vera 1, Eszék 1 ½. — Rumáról Zemlin felé: Gollubintze 1 ½. Eszék felé: Mitrovitz 1.

---

a) A' Kapisztrani Franciskanusok klastromával, és Kapistráni Sz. János sír-halmával.

52. 3. Posega Vármegye.

Poxeshka Vármegyia.

Verőtze, Bródi, és Gradiskai őrség, Kőrös Vármegye, és a' Varasdi fő hadi kormány között, nagyobb részént hegyekkel keritve, igen termékeny földeket bír, tsak nyúgoti része hegyes, követses, agyagos, terméketlen. Szebb völgyes vidékei: a' Daruvári, Biela völgye, a' Kamenszkói, a' Posegai mező. Folyó vizei: Illava, Biela, Pakra, Orlyava, és kisebb Lónya.

Ád itt a' szorgalom sok gabonát, kukoritzát, kölest, sok jó bort, és dohányt. A' természet, Isten áldásával, gyümöltsöt, tsak nem mindenfelé láthatni szilva, és szederjfa erdőket, és buzárt (krapp), melly Velikán, és Kutyevon szorgalom által termesztetik.

Sertésben nints szükség, mivel kukoritza, és bikk makk elég van. Sok medvét lelni kivált Pakrátz körül. Értz vizek is találkoznak. Haszon földje: 364,641 hold. eke alá 133,814 h. rét 39,790 h. szőllő 21,888, kert 9411, erdő 159,738 h.

Lakosok. 45 $\frac{2}{10}$ □ m. 1 szabad királyi, 9 mező várost, 252 falut, 84,250 embert olvashatni; mind Rátz, ki vévén 2 Német gyarmatot, és 294 'Sidót. Nagyobb rész katholikus, a' többi ó hitű. Jobbára mind föld mívelésben foglalatoskodnak.

Két járásból áll: t. i. a' Posegaiból, és Pakrátziból. Portája (1819) 57. Posegájé 2. Egész házhely 5560, mellyen 4728 helyes paraszt lakik.

Lakhelyek.

1. A' Posegai járásban: Pósega a); szabad kir. város az Orlyava viz mellett, 4800 lak. Ékeskedik egy igen szép templommal, a' kapisztráni Franciskanusok klastromával, és gymnáziummal; a' vármegye házával, mellyben a' gyülések történnek. Sok dohányt, és selymet termeszt. Jó kereskedést űz dohánnyal, és marhával. Omladékait mutatja azon

---

a) A' Romaiaknál: Recatina, Ravenata, Romana Valeria, Bassiana.

régi várnak, mellyben Mária, és Ersébeth királynék fogva tartattak.

Mező városok.

Pleternitza, a' hol az Orljava, és Lónya öszve folynak, 790 lak. Kutjevo, 1412 lak. Velika, 1010 lakossal.

2. A' Pakrátzi járásban: Pakrátz, a' Pakra vize mellett, 948 lak. Nem egyesült Pöspöki szék; jeles a' selyem intézet, és egy szép kert.

Sziráts, sok selymet készít, nagy kereskedést űz sertéssel. Szomszéd vára omladékaiban gyászol, 575 lak. Daruvár, 503 lak. egy igen szép új várral ékes. A' hegyeken szép fekete, veres tsikos márvány törettetik. Nevezetes meleg fördeje is. Közelében üveg huta is találtatik.

Hasonló meleg ferdők találtatnak: Lippik, Velika, és Ivánopolye mellett. Czerneken (Nagy) melly mező város 1115 lak. Kapisztrani Franciskanusoknak klastroma van.

VI. Osztály.

Határ Örző Ezredi Megyék.

I. Szakasz.

A' Határ Örző katonai Megyék.

1. A' Károlyvári Kerűlet:
   a) Likkani. Ezred.
   b) Ottochani Ezred.
   c) Ogulini Ezred.
   d) Szluini Ezred.
2. Varasdi Ker.
   a) Körösi Ezred.
   b) Sz. Györgyi Ezred.
3. Az I. és II. Báni Ker.
4. A' Péterváradi Ker.
   a) Péterváradi.
   b) Brodi.
   c) Gradiskai.
5. A' Tsajkások Ker.
6. A' Banáti ker.
   a) a' Német Ezr. Megy.
   b) az Oláh Illyr. Megy.
7. Az Erd. Hat. Örz. Vid.
   a) 1. Oláh Gyal. Ezr.
   b) 2. — — —
   c) 1. Székely Ezred.
   d) 2. — —
   e) 2. — Huszár.

A' Török szomszédsága szükségessé teszi a' határ örző sereget Magyar Országra, és az ezzel egybe kaptsoltt tartományokra tekíntve, sött a' többi keresztény világra nézve is. Noha most hadi be törései a' Török szomszédoknak nem olly veszedelmesek is; de szükséges itt a' határ örző katonaság fő képen a' dög halál, és egyes Rablások el távoztatására. A' Határnak, melly a' Törökkel szomszéd, 182 mértföld a' hoszsza: t. i. a' Károlvári hadi kormány déli tsutstsától fogva Erdélynek leg éjszakiabb határ pontjáig Moldva felé; és egy határ őrző katonákból álló szünetlen őrizett tábor lineát képel.

Föld színete ezen Megyéknek mintegy 863 □ m. 12 szabad katonai községekkel, vagy városokkal, 23 mező városokkal, 3 erősséggel, 1995 falukkal, és 940,600 lakosokkal; kik közt: 728,175 Tót, Rátz, Horvát. s' a' t. 121,062 oláh, 79,363 Magyar, 9,000 Német, 1,500 Klementin, 1,500 Görög, Tzigány, 'Sidó. Hitvallásokra nézve: katholikus 400,654. Egye-

sült Görög 45,592, Nem egyesült Görög 505,248, Protestansok, 39,674.

A' Határ őrző vidékek, 's azok lakosai Tulajdonságairól itt átaljában, és Rend-szerínt szollani nem lehet, mivel azok se egy Országot, se egy Nemzetet nem képelnek; hanem tsak darab részei külömbbféle Magyar Országhoz kaptsoltt tartományoknak. Ezen okból, a' földi, és Nemzeti tulajdonságait minden határ őrző vidéknek azon tartományból tanúlhatni ki, a' mellyhez az tartozik. Itt tsak kormányzások módjáról, és Tiszti foglalatosságaikról teszűnk rövideden említtést.

K o r m á n y.

A' határ őrző hadi Ezredeknek nints, mint a' Linea Ezredeknek Tulajdonosok, hanem Birtokosok Igazait részínt az udvari haditanáts, részínt a' Horvát Országi Bán, viseli. Mindegyik Ezred kormányozója az Oberster, és az Ezredek neveí állandók. Két, és két Ezredek állanak egy (Brigad General) Seregosztályos Fő alatt; két, és két Sereg Osztály (Brigad) tesz (de nem mindég) egy részes határ kerűletet, melly egy fő Kormány (General Commandó) alatt áll; 's az öszveséges fő Kormányok a' Bétsi udvari hadi Kormánytól függenek. Minden Ezrednek van bizonyos fő tiszti (Stab) Lakhelye, a' hol az Ezredi kormány állandósan tartózkodik.

Minden határ őr paraszt, és katona egyszer 's mind, 's innét minden Ezred-Kormány a' polgári, és katonai törvény-székben Biró, 's gyakorolja a' főbe kerűlő Igazság szolgáltatását is. Vannak különös gazdasági, és épületi fő Tisztek, a' kik ezen dologban tanátsosok, és vigyázók, hogy a' határ örök gazdasága kelletén folytattasson.

Az Ezred-Kormány, melly rendszerínt minden héten meg tartya üléseit, az Ezredes kapitányból, (Colonellus) több Stábi, és fő Tisztekből, és Ezredi ügyvédből (Auditor) áll. Minden Gyülés formában végződik, és az Ezred Kormány petsétje alatt küldődik ki.

Leg sikeresebb foglalatjok a' határ őröknek, békesség üdején, a' határok őrizete. A' tábórlínea szünetlen meg van rakva 4179 katonával éjjel nappal. Tzéljok a' túli nyúghatatlanság üdején a' rablók tsoportjait az által ütéstől viszsza tartóztatni, az egésség próba intézeteit ápolgatni, a' dög nyavalat gátolni. E' mellett a' tiltott portékák által hordását, alattomos ki vándorlást, a' rosz emberek be szökéset hátrálni. 's a' t.

Az egész tábor linea vonatán részínt fal, részínt fa őr házok (Csardákok) állanak, mellyek ágyú sántz ház formára építtettek; magokat védelmezhetik, és tsak annyira állanak egymástól, hogy a' jel lövést meg halják szomszédjoktól. Némellyek fő, mások közötti állást képelnek. Sok a' könyebb által látás, és a' Száva gyakor ki áradása miatt tölgytzövek tsoporton áll, mellyekben a' palló lövő lyukakkal van el látva, hogy le löhessenek, ha Bosniából rablók jönnének által, 's az őrt el akarnák tsikkasztani. Ezen esetben az őr fel huzza lajtorjáját, és magát védelmezi. A' fő állásoknál Lárma pozna van szalmával be tekerve, a' melly szükség üdején meg gyújtatik, és a' mellette fekvő töltött mo'sár el süttetik.

Szünetlen tzirkálnak más őrök egyik állástól a' másikhoz, fel 's alá, hogy az őr állókat vigyázatban tartsák, és a' történhető línea sérelmet távoztassák. Egy fő kari Tisztje az Ezrednek a' leg sikeresebb állásán van az ottani tábori lineának, mellyet kormányoz.

A' Török bontakozás, vagy dög betegség közelítése üdején az őr-állások meg szaporíttatnak, és fel megy az őr Sereg száma 6798-ra. Ha nagyobb a' veszedelem 10,016-ra.

A' határ széli őr állás a' Horvát, Szloven, és Banáti vidéken minden 8-ad nap, az Erdélyin tsak minden 14-ed nap váltatik fel; ezen üdőre magát élelemmel el kell látni onnét hazúl az őr-állonak.

Ha háború üdején minden határ Ezredből tsak egy Zászlós Sereg (Bataljon) áll ki, ez hadi lábra tétetik, és az otthon maradó békességes állapotban marad. A' hadba költözők száma 34,827. Ha mind

a' két Zászlós Sereg ki megy, akkor karok 47,354. Ha a' tartalék seregnek is ki kellene szállani, lenne 69,867. Az Ország védje 18,652. A' katonai tisztviselők 2712. A' katonai községek Országi védje 3—4000. Az egész határbeli hadakozható Sereg száma 214,000.

Az egész férfiú nép 3 Rendre osztatik; szolgálló, szolgálható, és nem szolgálható.

A' Csajkások foglalatossága Békesség üdején a' határ folyókon (Száván, és Dunán) hajózni, és igy a' Határ széleket bátorságosabbá tenni. A' Török háborúban pedig az ellenséges Csajkák ellen viaskodni a' vizen, és minden háboruban hid, és föld alatti épületek alkotásában segídül szolgálni. A' Csajkások Flottája, melly ágyús Bárkákból, egész, és fertál Csajkákból áll, most 123 ágyút, és 8 Habitzát számlál.

A' katonai határ őrző tartományok, és Ezredi kerületek.

Ezen Ezredességek szerént az egész határi vidék 5 katonai határ tartományokra osztódnak. Ezek a' következendők. 1) A' Károlvárosi (Carolostadiensis). 2) A' Banáli (Bani) határ szél. 3) A' Tót katonai határ szél. 4) A' Magyar Banáti határ szél. 5) Az Erdélyi határ szél.

II. Szakasz.

A' Károlvárosi Határ őrző kerület.

Ez mindannyi határi kerületek közt leg elsőbben állíttatott fel, és az Adriai tengertől egész a' Török szélekig terjed. Azt a' Kapella, és Vellebit hegy lántzok metszik keresztűl, mellyen ama hires Jó'sef Ország útja visz Károl városától Zenggig, (Szenyia). Vidéke nem igen termékeny. Folyó vizei a' Kulpa, és Unna. A' többi tsak parti folyó, mellyek nyáron sokszor ki száradnak, és essős üdőkben nem ritkán áradásokat okoznak. Négy ezredességre osz-

tatik: u. m. a' Likkani, Ottochani, Ogulini, és Szluini Ezredre. A' fő kormánnya Zágrábban lakik.

1) A' Likkani Ezredi kerület, leg déliebb része a' katonai határi vidéknek; 's nevét Likka völgyétől, és folyójától veszi. Van egy szabad katonai községe 1, mező városa 112, falujai 55,110, lakosa van.

Fő helye Carlobago, katonai város a' tenger mellett; szép Templommal, Kaputzínus Atyák klastromával, Hadi kormányzó, és Harmintzadi Tisztség Lakhelye, 766 lak.

Az Ezred fő Tisztsége Lakszéke Gospich. Kat. mező város 1100 lak. A' Zermaniai határ völgy, Dalmátzia felé, mellyet a' Cermagna, (tsermanya) folyó nedvesít, leg szebb, és termékenyebb vidéke a' határ szélnek.

2) Az Ottochani (Ottosatzi) Ezredi kerület 1 szabad Királyi, 1 mező várossal, 101 faluval, és 51,576 lakossal. Fő helye Ottochátz, mező város, a' Garska folyótska mellett, a' hol a' fő Tisztségnek Lakszállása van, 492 lakossal.

Zengg (Segnia, Segna, Seny) a' Sennoni Galloktól építtetett K. U, születése előtt mintegy 600 esztendővel, a' hegy tövén fekszik a' Carnero (Flanaticus) öböl mellett 1105. Kálmán Király alatt, ön magát a' Magyar Uradalom alá adta, meg tartván ősi Igazait, és hiv maradott a' leg alkalmatlanabb zivatarok közt is 1380 nagy részínt a' tűznek martalékja lett, de tsak hamar ismét meg újíttatott. Mivel pedig az Austriai Birodalmakban ezen egyetlen erősség volna az Adriai tenger parton a' kereszténynévellenségei ellen, a' tenger szomszédságában egész hadi hajó rendet be fogadható rév partal lévén el láttva, a' szározon pedig egy részről magos kő sziklákkal, a' másikról sűrű erdőkkel (akkor) körűl vétetvén; Mátyástól kezdvén, több Királyok meg erősitettették ezen városnak ősi szabadságait, 's innét III. Ferdinandtól fogva 1641 az a' szabad kir. városok rangjában díszeskedik, Sz. György, és Xavier Sz. Ferentz Pártfogása alatt. Mellette egy magos, és meredek hegyen áll az 1558 nagy költséggel, és

fárodsággal épűlt erősség, az ellenséges be tsapdozások akadáloztatására.

Jelesebb épületei, a' Püspöki, 's egyszer 's mind Plebániai Templom. 2) Seraphicus Sz. Ferentz Temploma, melly hajdon a' Sz. Kereszti Franciskanusoké volt, most pedig a' Nevendék Papság hasznára fordíttatott. 3. A' Gyümölts oltó B. Aszszony Temploma a' tenger parton, igen gyönyörű vidéken, a' szerentséssen hajózni kivánók látogatják különös tisztelettel. 4. A' Sz. Ambrus Temploma a' városon kivűl kis B. Aszszony tiszteletére. Van ugyan a' falakon kivűl a' nem egyesűlt Görögöknek is Szentegyháza. A' Dominikánusok, azután Paulinusok klastroma világi haszonra, a' Franciskanusoké Seminariumra fordíttatott. Piatzai közt a' Mala Placa, és Cilnica, útszái közt a' tenger parti leg szebb; nem kevés 3—4 emeletű házokkal diszes. Püspöki szék, melly a' Modrusival, és Corbavival VIII. Orbán Pápa által egyesíttetett. Káptalannyában 6 szék van. Lakszéke a' hadi, egésség próbálló, harmintzadi, só, pósta, rév-parti, és vám Tisztségeknek. 487 házban 3100 Illyrus Lakosok találkoznak, kik közt több Olaszokat, és Németeket is lelni.

A' kereskedés mellett szőllő mívelésben, és kertek ékesíttésében foglalatoskodnak. Szántójok, és mezejek nints. A' város Tanátsi Tisztsége a' katonai Rangból van.

3) Az Ogulini Ezredi kerűlet, 1 mező várossal, 143 faluval, 48,716 lakossal. Fő helysége: Ogulin, egy várral, mellyben a' fő Tisztség lakik, 2300 lak. A' Dobra folyó itt egy föld alatti barlangba nyelődik. Modrus, tsak nem közepén a' Jó'sef útjának. Hajdon híres grófsági Lakhely volt. Plaski, nem egyesült Görög Püspök széke.

4) A' Sluini Ezredi kerület, Sluin hegy vártól veszi nevét, a' hol egésség próba állás van, 1 mező város, 343 falút, és 55,708 lak. foglal magába a). A' fő Tisztség Károl városban fekszik.

---

a) Fő hely Szluin, katonai m. v. 26 lak.

III. Szakasz.

Varasdi Katona-Ezredi Megye.
Generalatus Varasdinensis.

Somogy, Verőtze, Posega, kőrös Vármegyék, közt, többnyire hegyekkel van borítva, egyébb a' Dráva mentében, és Tsasma folyó körűl. Ezen folyókon kivűl találni itt még az Illovát, 's Glogovnitzát. A' föld igen termékeny, kivált az említett folyók körűl. Gabona sok terem, kukoritza, kása, pohánka. Nagy számú gyümölts, szilva, szederj, és bor. Termesztenek lent is, és kendert. Haszon földje: szántó, 256,145 hold. rét 68,619 h. legelö 37,262 h. gyümöltsös, és vetemény alá való 8,843 h. szőllő 9005. erdő 212,653 hold.

A' marhának, lónak, júhnak, fő képen a' sertésnek nagy a' divatja, úgy a' méheknek, és selyem bogaraknak. Vad a' téres erdőkben nagy számmal van. A' Marchai erdőben hires jóságú agyag ásattatik.

Lakosok: 67 □ m. Két katonai község, 2 m. v. 370 falu, 140,200 ember van. Horvátok, de vannak rátzok is.

Két Ezredre (Regementre) osztatik: a' Kőrösire, mellyben egy hadi község, 2 mező város, 197 falu 66,030 Lakos van, és Sz. Györyire, a' hol 1 hadi községben, 183 faluban 74:170 ember lakik.

Lakhelyek.

1. Belovár, a' megye közepén, szépen épűlt, és jól meg erősitett szabad város, 2267 lak. Fő-Tiszti Lakhelye a' Szentvári, és Kőrösi határ őrző gyalog Ezredeknek. A' Piarista TT. Atyáknak nagy Kollegiuma van benne.

2. Szent György; Közel a' Drávához 3500 lak. A' Sz. Györgyi Ezredi várral díszes.

3. Tsasma: a' Tsasma, és két más folyok öszve szakadása mellett 446 lak. káptalannal, melly Varasdra van által téve, ás oklevél tárral, melly

Zágrábba által vitetett. Hajdon Dominikanusok Klastromával.

4. Ivánits, szép helység 680 lak. közelében egy régi várt látni. A' Goritsi várnak tsak omladékai tünek szembe.

Posta állások: Kaprontzáról: Bellovár 2½, Tsasma 1½, Ivanits 1½, Dugoszélló 1½.

IV. Szakaz.

Ez a' két Báni Ezredet foglalja magába, és a' Zágrábi fő hadi kormány alatt áll. Ezen kerületek Lákosi Bániaknak (Banalistae) is nevezetnek.

1. Az I. Báni Ezred kerűleté, 1 mező várossal 147 faluval 56,030 lak. Nevezetesebb helyei: Glina, fő helye 1584 lak.; a' hasonló nevű folyó mellett, a' hol a' hadi fő Tisztség lakása van.

II. Báni Ezred kerűlete, 2 katonai, Községgel, 2 m. v. 144 falukkal; 56,030 lak. Nevezetesebb helyek:

Kosztainitza, az Unna partján 3147 lak. katonai Község. Határ városotska, és kereskedő hely a).

2. Dubitza: színte Határ hely az Unna mellet, hasonlo nevü török várnak által ellenében 3226 lak. Valaha a' Joannitáké, azután a' Zrinieké volt.

3. Petrínia, kat. közs. két (Plébánia, és nem egy. Gör), Sz. egházzal. Széke a' fő hadi Ezredségnek 4370 lak.

4. Jeszenovatz, katon. m. v. 2660 lak.

V. Szakaz.

A' Péter-Váradi Hadi kormányi Tisztség.

Praefectura militaris Petro-Varadinensis.

A' Száva mellett fekszik, széle a' Lonya vizétől Zemlinig 1—5 mértföld, hoszsza 35—36 mfd.

---

a) Itt Sz. Lászloi Frantziskanusok klastroma van.

Határai: Keletre, a' Tsajkások vidéke, és Német Banáti hadi sereg, (a' Duna válosztja) délre, Servia, Bosnia, Török Horvát Ország (a' száva válosztja). Többi határait zárják; Szerem, Posega, Verötze, és többi hadi Ezredi megyék, majd szűkebb, majd tágossabb érintés által. Fekvése igen alkalmatos a' kereskedésre kivált a' Száva, és Duna mellett.

Hegyei: a' szeremi hegynek egy kis része, és a' Pósegainak néhány ága tünik fel benne, egyébb ként az egész vidék szép térség a' Száva bal partján. Az említett vizeken kivűl benne folyik: a' Pakra, szubotzka, Nagy sztrug, szlobostina, Ternava, Orlyava, Berava, Bossuth, több apró folyókkal, mellyek sok motsárokat tsinálnak, a' millyenek a' Bitzkó Polyé, és Laszintze, Vinkovtze mellett. A' föld sok fáradság nélkűl sokat, és jót terem. Minden nemű gabonával, kukoritzával, kölessel; gyümöltsel, kivált szilvával, borral (hires a' Karlovitzi, és Pétervári) szederjel, lennel, felesleg bővelkedik. Erdőben, és legelőben sints szüke. Szántója 195,689 hold. 7502 h. szőllő 134,242 h. rét. 360,978 h. erdő. A' szarvas marha, ló, jüh, Ketske, számos. Nem kűlőmben a' méh, selyembogár nagy sikerben van, a' honnét sok méz, viasz, és Selyem adattathatik el esztendőnként.

Lakosok: és Fel osztása, 3 Ezredre ósztatik, 123 □ mföldön: 1) a' Pétervárira, 3 katonai községgel, 2 m. v., 69 faluval, és 90,694 lak., 2) a' Bródi, 1 katonai községgel, 2 mező várossal, 106 faluval, 76,374 lak. 3) a' Gradiskai, 2 mező várossal, 141 faluval, 63,220 lak. Jobbára Rátzok, vannak németek is, és tótok.

Lak helyek.

A' szabad katonai közönségek, 1 Zemlin, a' hol a' Duna a' szávával öszve foly, Belgrád által ellenében: 10,000 lak.; van benne Lakhelye a' kapisztráni Frantziskánusoknak, egésség próbálló, és nagy só ház, mellybe a' Marmarosi só le tétettetik, és

sok portéka tsür. Lakszéke a' Határ Őr kormánynak, és közép pontja a' Török, Magyar, és Austria közt folyó kereskedésnek.

2. Kárlovitz, a' Duna mellett, 5500 lak. Püspöki szék. Lakhelye az egyesült Görög Püspöknek, káptálannak, és Nevendék Papságnak. Van itt Litzeuma az ó Hitűeknek. Nevezetes a' frigy kötésről 1699, a' Törökök, Austria, Lengyel Ország, és Velentze közt; jó erős veres, és fejér boráról. Régi vára el omladott.

3. Pétervár, a' Duna bal partján, Új vidék eránnyában; 3040 lak. a' katonságon kivűl, a' millyen 10,000 is el fér benne. Egy a' leg erőssebb várai közűl Magyar Országnak; szép fekvéssel. Igen alkalmatos a' védelmezésre. A' felső, és alsó várból áll. A' felső magas kő sziklán pipeskedik; az alsóban nyugszik a' Tóth Országi fő hadi kormány, és a' Határnokok számára állíttatott folyam szék. 1618 hold földjén sok jó bort termeszt. Emlékezetet érdemel szomszédságában az Eugenius szigete.

Jelesebb helyek az ezredi (Regementi) megyékben: 1) a' Gradiskai megyében: Ó Gradiska, m. v. és erősség a' Száva mellett, Berbir Török vár ellenében, egésség próba házzal, mintegy 2250 lak. a' katonaságon kivűl. Új-Gradiska 1600 lak. Lakhelye az ezredi fő Tisztségnek. Jaszszenovátz, az Unna, és Száva öszve folyása által ellenében.

2) A' Bródi megyében; Bród, mező város 2500 (Magda 3000 tesz) lak. Erős vára van, egésség próba, és só házzal a). Vinkovtze, a' Bossuth partján 3350 lak.

3) A' Pétervári megyében: Mitrovitz, a' Száva mellett 5124 lak. Hajdon Szirmium, (Szerém) városa volt. Szalánkemén 1700 lak. Jeles a' Török ellen vett győzedelemről 1691.

---

a) Itt a' Kapistrani Frantziskanusoknak Klastroma van.

VI. Szakasz.

A' Tsajkások kerűlete.

Ez a' tartomány a' Pétervári Hadi Tisztséghez tartozik. Magyar Országnak egy szegletén fekszik a' déli határokon, a' Duna, és Tisza öszve folyása közt. Határai; keletre a' Tisza, ezt a' Torontáli Vármegyétől választván, délre a' Duna, melly ezt a' Pétervári ezredi megyétől szakasztja, éjszakra Báts Vármegye (a' hól a' Romai nagy sántzok látszatnak). Tsupa térség nagy posványokkal, mellyek közt nevezetes az Almaska (Velka Barr) motsár. Valaha Báts Vármegyéhez tartozott, mellyhez most is nagyon hasonlít termékenységre tekíntve.

Lakosok: $16\frac{1}{2}$ □ m., 1 m. v. 13 faluban, és 12 pusztán, 22,450 lakosok tartozkodnak; a' kik Naradistáknak is neveztetnek. Rátzok, és nagyobb részint nem egyesült Görögök. A' Zászlós sereg, mellyett állíttanak, szolgállatját hadi üdőben hajókon (tsajkákon) teszi; hidakat épít, ront, a' katonákat ide 's tova viszi a' Dunán, és Tiszán, 's a' szükségben hartzol is. A' Fő Tisztség Lakhelye Tittel, a' Tisza mellett, közel a' Dunához; van itt hajo építő, gabona tár, és fegyver ház. 2500 lakos van benne.

VII. Szakasz.

A' Banáti Hadi Kormány két Ezreddel.

Ez két kerűletre osztatik: u. m. a' Német, és oláh Illirus ezredire.

§. 1.

A' Német ezredi kerűlet.

A' Karas, Duna, Servia, Pétervári ezred vidéke, Tisza, Tsajkások vidéke, Torontál, és Temes Vármegyék közt, merő lapály. Egész homok tengert láthatni rajta sok fevény dombokkal, mellyeket a' szelek tsuporítottak. Sok motsárait a' Duna, Ti-

szá, és Temes táplálja több folyókkal együtt, illyenek az Allibunári, Illántsi, mellyen keresztűl egy tsatorna megy által ásva, Fejér Sár, és Nagy Kulpin, a' Karos (Béga) folyóbol nedvesíttetve. Nevezetesek még a' Dunából származó Bortsai, és Bonyavitza erek. Itt szakadnak a' Dunába: a' Karos, Temes, és Karas. A' Berzavai tsatorna által már sok hold föld meg szabadúlt a' posványoktól. A' tiszta föld itt nagyon termékeny kevesbé egésséges a' Levegő.

Terem itt több nemű gabona, egyébbként hasonlít a' termésekre nézve a' szomszéd vármegyékhez, úgy a' marha dolgában is: a' Velovitzei nagy erdőkön kivűl nem bővelkedik fával.

Lakosok: mintegy 80 □ m., egy hadi község, 30 falu találkozik 119,846 lakossal. 53 puszta mellett, a' homokos vidéken. A' Nyelv Illyra, oláh, Német, és Magyar; nagyobb részínt nem egyesültek.

Lakhelyek: Pantsova, mező város erősséggel, a' Temes partján közel a' Dunához 10,644 lak. Jelesebbek itt: a' pamut termesztés, szederjfa, és selyem tenyésztés, egésség próba ház, és kaszárna; jó nemzeti oskola, több szép épületekkel, eleven a' Törökökkel üzött kereskedés.

A' Faluk közt nevezetesebbek: Kubin, közel a' dunához, motsárok mellett, szép Templommal, 's egyébb épületekkel, eleven kereskedéssel, melly a' Törökök által sikeresedik; 's a' hajdon híres Keve vár düledékeivel. Lakosi száma 4040. A' faluk itt egyébb aránt igen népesek. p. o. Dollován 5780 lak van.

Posta állások: Pantsováról Temesvár felé: Neudorf 1, Allibunár 1, Margitta 1.

§. 2.

Az Oláh-Illyr (Regem.) ezredi kerűlet.

Az Ország déli szegletében á' Duna mellett, Erdély, Servia, Német ezredi kerűlet, Karas, Temes, Krassó, 's Moldva, közt fekszik, sok, és magas ter-

méskő bértzekkel fedve, mellyek közt szép keskeny völgyek mosolyognak. Nevezetesebb hegyek; a' Dobri Vrch, Sarco, Szvinatsa, Prisaka, Kraku, Szemenik, Kapucin, és Allion.

A' Veterani Barlangban, a' Duna bal partján Orsovától déli nyúgotra, nagy számú katonaság védelmezte magát a' még számosabb Törökök ellen, 's azoknak a' Dunán sok kárt okozott.

Folyó vizei:

Temes, Bisztra, Tserna, Néra. Kellemetesebb több völgyei közt az Almási. Termékenységére nézve Banáthoz hasonlít. Levegője egésséges.

Termései.

Leg több a' kukóritza, és szilva, mellyből pálinkát égetnek. Bor nem sok terem. Fa a' nagy erdőkben elég van. A' Marha tartás virágzik. Sok vad, és hal találkozik; nevezetesen viza a' dunában; Sas a' havasokon, kivált a' Szemeniken. A' Temes, és Néra mellett arany fövény; Karansebes mellett piskoltz. Értz viz több vidékeken. Haszon földje mind a' két kerületnek öszveséggel: 1,060,673 hold; szántó 244,160 h. rét: 121,812. Legelő: 192,712. Kert: 17,300. szöllő 10,352, erdö: 473,337 h.

Lakosok: mintegy 100 □ m., 1 hadi község. 3 m. v. 110 falu, 96,410 ember van. (Magda 5. m. várost tesz). A' Lakosok Oláhok, és Illyrok, nem egyesűlt görög vallással.

Jelesebb Lakhelyek: (Magda szerént mező városok). Karansebes, a' Sebel partyán, 2950 (Magda 3500) lak. Van bora, arany mosása, jó kereskedése, és nagy kaszárnája. A' mértföldnyi meszszeségű régi omládék Ovidius Tornyának neveztetik.

Mehadia: a' Krajna tájjékán, a' Bella patak mellett, 1,640 lak. Jelesebbek: Romai régiségei, vár omladéki, kaszárnája, próba háza, török sántzai szomszéd barlangja nagy ürreggel, és tsepegő kövekkel, 9 meleg fördője (a' Romaiaknál: Hercules ad Aqvas) a' Tserna völgyében. Ó-orsova, a'

Duna bal partján, ez már a' Romaiak alatt is derék erősség volt. 890 lak.

Fejér Templom, Weiskirchen, közel a' Nera vizhez, rendesen épűlt szép, és népes város 5585 lak. Sok gabonát, és bort termeszt, sok marhát, és juhot tart; van benne kaszárna, sok ház, jó kereskedés, és több szép kert. Új Palánka, a' Duna parton nagy erősséggel, egésség próba házzal, és arany mosással. 1243 lak.

Posta állások: Versetzről Weiszkirchenig 2. Szakulról: Káránsebes 1, Szlatina 1¼, Terregova 1, Kornya 1, Mehadia 1, Orsova 1¾. Itt végzi a' nagy Duna a' szép Magyar földön szép pálya futását.

VII. Szakasz.

Az Erdélyi Határ Őrző-Vidékek.

Ezen Vidékek Határoznak Moldvával keletre, délre pedig Oláh Országgal. Különös Igazaikról, és Kormányoztatásokról, valamint egyébb jelesebb dolgokról, mellyek ezen kerűleteket illetik, szollottunk közönséges le irásában a' Határ Őrző Megyéknek, és szollani fogunk álább Erdély Ország rajzolásában.

Ezen vidékek 5. Ezredi kerűletre Osztódnak: Itt azok Neveit, a' jelesebb lakhelyekkel, rövideden említtem:

Szebeni Hadi Kormány (Commando).

1.	az első oláh gyal. Ezred. Lakh.:	Orlath, Ortenbach.
2.	a' 2dik	Naszód.
3.	az első Székely gyaloy Ezred.	Szeredavár.
4.	a' 2dik	Kezdi vásárhely.
5.	a' Székely Húszár Ezred.	Szepsi Sz. György.

Állapotja.

A' Magyar Tartományokban fekvő Egyházi Megyéknek, és Kerűleteknek.

A' Püspöki Megyéknél a' Betűk Jelentése:

a. A' Valódi Kanonokokat.
b. A' Tiszteleti. — —
c. A' Valódi Apátsagokat.
d. A' Tiszteleti — —
e. A' Valódi Prépostságokat.
f. A' Tiszteleti. — —
g. A' fő Esperestségeket.
h. A' al — — —
i. A' Plébániákat.
k. A' Filiákat.
l. A. Káplányokát.

Egyházi Községek száma.

m. Nevendék Pápság.
n. Egyházi öszveség.
o. Benedekiek Monost.
p. Ajtatos osk. Aty. Colleg.
q. Frantziskánus AA. klastr.
r. Kaputzinus AA. klastr.
s. Irgalmas Barátok —

Collegiata Káptalanok: Posonban, Sopronb. Chasmáb. és Fiuméb.

Praemonstratiak: a' Győri, Szombathelyi, Veszprémi, Vátzi, N. Városi, Kassai, Rosnói, és Szepesi Megyében.

Cziszterczíek: a' Szombathelyi, Veszprémi; Székes Fejérvári, Pétsi, és Egri Megyében. Minoriták: a' N. Városi, Csanádi, Erdélyi, Egri, Szathmári, Kassai, és Szepesi Megy. Kármeliták: a' Győri M. Domonkosiak: a' Szombathelyi, és Kassai Megy. Szerviták: Esztergomi, Győri, és Egri Megy. Mechitaristák: a' Kalotsai, Erdélyi, Zágrábi Megy. Benedeki Apátzák: Kassai M. Noter Dámák Esztergomi M. Angol Kiss Asz. Eszterg. M. Orsolinák. Esztergomi, Kassai, Győri, N. Városi Zágráb. Megy. Ersébetiek: Esztergomi Megy.

A l l a

A' Magyar Tartományokban fekv

Pag. 358.

	Püsp. Megy.	a.	b.	c.	d.	e.	f.	g.	h.	i.	k.	l.	m.	n.	o.	p.	q.	r.	s.	R Lel
1	Esztergom	22	—	4	9	9	10	8	37	467	1194	208	191	995	4	4	12	3	3	73
2	Györ	16	4	—	6	7	—	7	19	228	289	83	42	404	2	2	2	1	1	26
3	Szombath	6	1	4	1	1	—	6	20	182	767	55	42	315	2	—	2	—	—	24
4	Veszprim	12	6	7	19	5	11	5	17	214	760	72	34	364	3	2	8	—	1	30
5	Péts	10	6	2	11	2	2	2	23	156	539	97	35	311	—	—	6	—	1	29
6	Szék. Fejér	6	6	—	8	1	4	2	10	82	171	43	16	160	—	—	1	1	—	13
7	Vátz	12	2	—	5	4	6	13	13	109	373	60	45	243	—	2	3	1	1	25
8	Nyitra	10	6	—	—	1	—	4	16	143	437	89	64	309	—	2	4	—	—	28
9	Besztertz	6	6	—	—	—	—	4	12	111	343	42	31	214	—	3	1	—	—	13
10	Sz. Márt. Fö Apát.	—	—	3	—	—	—	—	—	14	4	—	70	—	1	—	—	—	—	1
11	Kalotsa	10	1	—	8	2	8	3	10	98	117	84	35	251	—	1	3	—	—	29
12	Nagy Várod	16	1	1	13	3	12	4	10	93	757	17	17	150	—	1	—	1	1	4
13	Csanád	6	2	—	7	1	2	—	18	160	650	50	45	265	—	2	3	—	1	304
14	Alsó Fejér	10	10	—	4	1	2	15	19	181	1455	25	56	243	—	3	27	—	—	190
15	Diákov	8	6	—	7	1	3	4	9	81	287	44	37	183	—	—	6	1	—	14
16	Zágráb	28	1	1	7	2	4	15	33	339	2244	97	107	712	—	—	15	1	1	65
17	Zeng	$\frac{14}{3}$	3	—	$\frac{3}{1}$	1	—	$\frac{1}{3}$	4	$\frac{28}{103}$	—	54	25	231	—	—	1	2	—	14
18	Eger	12	6	3	11	3	8	5	16	181	444	84	72	304	—	—	3	—	1	32
19	Szathmár	6	4	—	1	1	1	4	7	72	1015	15	39	151	—	2	2	—	—	6
20	Kassa	6	6	1	8	2	3	3	17	192	786	56	53	310	—	2	4	—	—	25
21	Rosnyó	6	6	—	1	2	—	5	14	101	590	52	32	202	—	—	2	—	—	13
22	Szepes	10	6	1	5	3	11	3	13	160	449	62	34	271	—	2	2	—	1	20
23	G. Munkáts	7	—	3	1	1	—	7	38	466	986	15	108	678	8	Basiliták.				38
24	— N. Várod	7	—	—	—	1	—	5	14	140	190	8	16	171	—	—	—	—	—	6
25	— Eperjes	5	—	—	—	1	—	5	17	194	1159	2	32	248	2	Basiliták.				16
26	— Kőrös	—	—	—	—	—	—	2	3	13	6	3	14	38	—	—	—	—	—	
27	— Fogaras	7	—	—	—	—	—	17	54	1257	38	30	82	1369	2	Basiliták.				46
																			Summa	6,51

p o t j a.

ő Egyházi Megyéknek, és Kerületnek.

Kath. Nem egy. lkek.	Görög.	Reform.	Protest.	Sidók.	Nyelv.	Ki terjed. a' Vármegyékre.
4,681	34,971	54,553	108,136	35,908	M. N. T.	7. 8. 19. 9. 20. 11. 2. 12. 1.
9,684	719	7,273	40,187	9,706	M. N.	19. 20. 14. 15.
6,939	34	21,784	43,566	4,469	— —	17. 16.
5,891	388	95,941	27,053	12,288	— —	23. 17. 18.
0,645	19,835	70,607	27,923	5,173	M. N. T.	24. 23. 22. 50.
1,389	4,930	51,258	4,225	4,180	M. N.	21. 12.
8,373	1,643	156,827	37,219	6,953	M. N. T.	34. 9. K. Kuns. 11. 12. 35.
1,845	2	—	20,780	9,300	T.	2. 3. 7. 5.
4,602	1	—	53,991	583	N. T.	7. 2. 6. 10.
6,430	3	1,116	1,483	23	M.	19. 17. 18. 16. 20 23.
2,193	101903	25,834	26,198	4,484	M. N. T.	13. 12. 35 Tsajk. ker.
3,361	112,911	280,034	50,000	4,177	M.	41. 40. Hajd. V. 39. Erdély.
,389	771,340	22,975	10,365	4,842	N. T.	42. 46. VI a) b). 45. 44. 43 35. 42.
,000	588,000	300,000	170,000	2,300	M.	Erdély. 2. Vármegyén kiv.
,937	166,826	3,680	3,616	340	T. Klem.	IV. a) b) c). 51. 50.
,324	162,071	39	353	844	Horv. T.	III.) IV c). II. a) b). I.) 17 47. 50. 49. 52.
,000	103,995	—	—	—	N. T. Olasz.	Magyar tenger parti I).
,698	1,446	290,245	16,919	13,805	M.	33. Hajd. V. 34. Jászs. N. Kuns. 39.
,634	800	72,133	740	22,328	M. T.	29. 36. 38. 37. 28.
,771	222	85,216	28,533	23,798	— —	30. 26. 27.
,745	150	39,500	92,185	10	— —	30. 32. 11. 31.
,339	—	—	72,606	3,330	N. T.	30. 5. 25.
767	—	—	—	—	Ruszny.	
789	—	—	—	—	Oláh.	
261	—	—	—	—	T. R.	
442	—	—	—	—	T.	
000	—	—	—	—	Oláh.	
129	2,072,190	1,579,015	836,078	168,841		

A' Nem egyesült Görögök.

Püspök.	Protop.	Pléb.	Pap.	Klastr.	Lélek.
1. Karlovitz . .	6	157	188	13	130,819
2. Temes . . .	10	314	331	3	410,063
3. Arad . . .	14	513	586	1	230,901
4. Versetz . . .	6	245	404	1	258,930
5. Károlyvár . .	9	142	140	1	155,283
6. Báts	4	69	123	1	113,079
7. Pakratz . . .	9	157	106	3	94,395
8. Buda . . .	2	66	64	1	24,856
			Summa		1,488,526

A' Helvetziai Vallási Superintendentziák.

	Esp.	Templ.	Predik.	Lélek.
1. Dunán innét . .	8	236	240	385,243
2. Dunán túl . . .	9	276	282	183,193
3. Tiszán innét . .	7	362	383	213,334
4. Tiszán túl . . .	11	485	502	469,446
Summa . .	35	1339	1407	1,221,236

Az Augsburgi Vallási Superintendentziák.

1. Dunán innét . .	8	81	87	169,516
2. Hegységi . .	7	149	159	208,134
3. Tiszan innét, és túl	8	118	129	145,372
4. Dunán túl . . .	11	139	143	144,923
Summa . .	34	487	518	667,945

A' Sidóknak van 342 Sinagógájok. 342 Rabinusok. majd 170,000 Lélekkel. A' Nem egyésült Szerbok 75,000. Oláhok 74,000. Görögök, és Tzintzárok 6050.

Elme képeleti intézetek. Erdélyen kivül.

A' Katholikusoknak, 1 Universitás. (Pesten) 5 Akademia, 4 Litzeum, 57 Gymnasium, 7 Kis Gymnasium, 94 Nemzeti Oskola.

A' Nem egyes. Görög. Praeparandia, Zomborban (Szerblok). Aradon. (Oláh). Litzeum a' Szerblokn. Karlovitzban.

A' Reformáltaknak: 3 Collegium, 4 Gymnasium.

A' Protestans: 3 Litzeum, 4 Gymn., 4 kisebb Gymnasium.

A' Siketnémák Intézete Vátzon.

A' Bányászi Akademia Selmetzbányán.

A' Gazdasági Intézetek: Magyar Ó Váron, és Keszthelyen.

Több egyed külömbbféle Intézetekkel.

Szabad Királyi Városok a).

Város.	Lélek. szám.	Vármeg.
1. Pest . . .	46,646	12
2. Debretzen .	40,695	40
3. Poson . .	35,135	1
4. Szeged . .	31,716	35
5. Szabadka .	28,892	13
6. Buda . . .	26,347	12
7. Szék. Fejérv.	19,329	21
8. Zombor . .	17,320	13
9. Új Vidék .	16,397	13
10. Komárom .	13,143	20
11. Győr . . .	13,281	19
12. Ó Arad . .	13,221	42
13. Kassa . .	12,168	30
14. Sopron . .	11,969	15
15. Szathm. Ném.	11,656	38
16. Temesvár .	11,170	45
17. Péts . . .	10,982	24
18. Eszék . .	9,436	50
19. Esztergom .	8,497	8
20. Fiume . .	8,420	Tp.
21. Varasd . .	7,924	47

a) Eszre vétel. Mind ezen Számba vételek 1823 esztendőben történtek, és attól fogva nem kevés változásokat szenvedtek a' szaporodásra tekintve, a' mit ezen munkában könnyen eszre vehetni Szolgálnak mindazon által öszve hasonlíttására a' népesedésnek egy tizedről a' másikra. A' Leg nagyobb számot mindazon által nem lehet mindenkor általjos számnak fel venni, a' mellyet egy történhető eset meg kevesíthet; azért is bátorságosabb az illyen közép számoknál maradni.

	Város.	Lélek. szám.	Vármeg.
22.	Eperjes.	7,131	26
23.	Selmetzbány	6,613	9
24.	N. Szombath.	6,466	1
25.	Szakoltza.	5,730	2
26.	Kőszeg.	5,406	15
27.	Zágráb.	5,140	49
28.	Kis Marton	5,213	16
29.	Nagybánya	4,890	30
30.	Körmőtzb.	4,898	7
31.	Bartpha.	4,587	26
32.	Bazin.	4,572	1
33.	Károlyvár.	4,434	49
34.	Besztertzeb.	4,341	10
35.	Lőtse	4,300	25
36.	Modra.	3,914	1
37.	Késmárk.	3,760	25
38.	Breznob.	3,653	10
39.	Korpona.	3,360	10
40.	Trentsén.	2,761	3
41.	Kőrös.	2,842	48
42.	Újbány.	2,652	7
43.	Szeben.	2,600	26
44.	Sz. György	2,450	1
45.	Bakabánya.	2,330	9
46.	Zeng.	2,297	Tp.
47.	Kaprontza.	2,235	48
48.	Posega.	2,235	52
49.	Ó Zólyom.	1,634	10
50.	Libetbánya.	1,489	10
51.	Belabánya.	1,159	9
52.	Ruszt.	1,103	15

Népesebb Mező Városok.

	M. Város.	Lélek. szám.	Vármeg.
1.	Ketskeméth.	31,339	12
2.	Vásárhely.	25,002	35
3.	Miskoltz.	21,393	33
4.	Csaba. falu.	18,375	41
5.	Eger. Ers. Vár.	17,382	34

	M. Város.	Lélek. szám.	Vármeg.
6.	Szentes.	15,393	35
7.	Makó.	15,159	43
8.	N. Várod. Püs. v.	15,727	40
9.	Mezö Tur.	14,227	34
10.	Nyiregyháza.	14,902	39
11.	Békés.	13,872	41
12.	N. Körös.	13,539	12
13.	Pápa.	13,337	18
14.	Jászberény.	13,217	Jász.
15.	Böszörmény.	13,159	H. V.
16.	Szentes.	13,024	35
17.	Félegyháza.	12,971	K.
18.	Czegléd.	12,934	12
19.	Szoboszló.	12,694	H. V.
20.	Versetz.	12,401	45
21.	Gyula.	11,853	41
22.	Gyöngyös.	11,816	34
23.	Baja.	11,133	13
24.	N. Sz. Miklós.	11,083	44
25.	Kardsz. Új-Sz.	11,024	K.
26.	Halas.	10,837	K.
27.	Vátz. P. V.	10,379	12
28.	Tsongrád.	10,199	35
29.	N. Betsker.	9,779	44
30.	N. Lak. fal.	9,777	43
31.	Zemlin.	9,100	IV. c).
32.	Orosh. fal.	9,045	41
33.	Veszpr. P. V.	8,929	18
34.	Szolnok.	8,874	34
35.	Tata,	8,770	20
36.	Tör. Sz. Mik.	8,644	34
37.	N. Kanisa.	8,472	17
38.	D. Földvár.	8,408	22
39.	Ó Betse.	8,330	13
40.	N. Károly.	8,000	34
41.	Miava.	7,914	2
42.	N, Abony.	7,784	12
43.	Moháts.	7,681	24
44.	Nánás	7,517	H. V.

M. Város.	Lélek- szám.	Vármeg.
45. Kalotsa Ers. Vár.	7,405	13
46. Ó Buda.	7,399	12
47. Ó Kanisa.	7,359	13
48. Madaras falu.	7,292	K.
49. Szekszárd.	6,918	22
50. Temerin.	6,858	13
51. Kis újszállás fal.	6,761	K.
52. Csanád.	6,734	43
53. Páks.	6,666	22
54. Tur kevi.	6,455	K.
55. Sz. Tamás fal.	6,335	13
56. Keszthely,	6,280	17
57. Jász Apáthi.	6,226	Jász.
58. Tót Komlós.	6,219	41
59. Ruma.	6,171	51
60. Kún Hegyes.	6,139	K.

A' T. Nemes Vármegyék Gyűléseiket szokták tartani a' jeleni üdőkben:

Duna melléki Kerűl.

1) Árva Vm.	Felső Kubinyban
2) Báts, és Bodrog Vm.	Zomborban.
3) Bars.Vm.	Aranyos Maróthon.
4) Esztergom Vm.	Esztergomban.
5) Hont Vm.	Ipoly Sághon.
6) Liptó Vm.	Liptó Sz. Miklóson.
7) Nódrád Vm.	Balassa Gyarmaton.
8) Nyitra Vm.	Nyitrán.
9) Pest, Pilis, és Solt Vm.	Pesten.
10) Posony Vm.	Posonyban.
11) Thúrótz Vm.	Thúrótz Sz. Mártonb.
12) Trentsin Vm.	Trentsinben.
13) Zólyon Vm.	Besztertzebányán.

Dunán túli Kerűl.

14) Baranya Vm.	Pécsett.
15) Fejér (Székes) Vm.	Székes Fejérvárott.
16) Györ Vm.	Györött.
17) Komárom Vm.	Rév-Komáromban.
18) Moson Vm.	Magyar Ó Váron.
19) Somogy Vm.	Kapos Várott.
20) Sopron Vm.	Sopronban.
21) Tolna Vm.	Szekszárdon.
22) Vas Vm.	Szombathelyen.
23) Veszprém Vm.	Veszprémben.
24) Zala Vm.	Zala Egerszegen.

Tisza melléki Kerűl.

25) Abaúj Vm.	Kassán.
26) Beregh Vm.	Beregh Szász, v. Munkáts.
27) Borsod Vm.	Miskoltzon.
28) Göm., és Kis Hont. V.	Pelsőczön.
29) Hev., és Küls. Szol. V.	Egerben.
30) Sáros Vm.	Eperjesen.
31) Szepes Vm.	Lötsén.
32) Torna Vm.	Tornán.
33) Ungh Vm.	Ungvárott.
34) Zemplény Vm.	Sátor-Allya-Ujhelyben.

Tiszántúli Kerűl.

35) Arad Vm.	Aradon.
36) Békes Vm.	Gyulán.
37) Bihar Vm.	Várad-Olasziban.
38) Csanád Vm.	Makón.
39) Csongrád Vm.	Szegvárott.
40) Krassó Vm.	Lugoson.
41) Máramaros Vm.	N. Szigeten.
42) Szabolts Vm.	N. Kállón.
43) Szathmár Vm.	N. Károlyban.
44) Temes Vm.	Temesvárott.
45) Torontál Vm.	N. Betskereken.
46) Ugotsa Vm.	N. Szőllősön.

47) Kőrös Vm.	V. Körösön.
48) Posega Vm.	Posegán.
49) Szerem Vm.	Vukovárott.
50) Varasd Vm.	Varasdon.
51) Verőcze Vm.	Eszéken.
52) Zágráb Vm.	Zágrábbban.

---

7. O s z t á l y.

Erdély Ország, Tsansilvania, Siebenbürgen, Tzáre árdiálászke.

11. Magyar Vármeg.

1. Fels. Fejérvárm.
2. Hunyad.
3. Zaránd.
4. Als. Fejérv.
5. Kükülő.
6. Thorda.
7. Kolos.
8. Doboka.
9. Szolnok.
10. Közép Szoln.
11. Kraszna.
   a) Kővári kerűl.
   b) Fogaras Földje.

A' Székelyek Földje.

5. Székekkel.

1. Udvarhelyi. szék.
2. Háromszéki.
   a) Sepsi.
   b) Keszdi.
   c) Miklosvár.
3. Czikszék.
   a) Györgyöi.
   b. Kászonyi.
4. Marosi.
5. Aranyosi.

A' Szászok Földje.

9 Szék.

1. Szebeni.
2. Segesvári.
3. Mediesi.
4. Szászsebesi.
5. N. Sinki.
6. Szeredahelyi.
7. Kőhalomi.
8. Újegyházi.
9. Szászvárosi.
   a) Bartzaság.
   b) Besztertze vidéke.

I. Szakasz.

§. 1.

Nevét veszi a' hegyes erdőktől, mellyek azt Magyar Országtól válosztják. Egyébként Erdélyi

Nagy Fejedelmségnek (Principatus Transilvaniae) irattatik.

Ezen Tartomány a' Romaiak alatt egy része volt Datziának. A' Nemzetek vándorlásakor azt utolján a' Petsenegek szállották meg. A' XI. században, meg győzvén Sz. István Király Gyulát, Erdély Országnak Hertzegét, azt Magyar Országhoz kaptsolta, és Vajdák (az az Hertzegek) által Kormányoztatta. Német Neve (Siebenbürgen, Hét várok, vagy városok) tsak a' XIV században támodott, a' midön a' Szászok ide költöztek, és a' hét szász városokat alkották. A' Mohátsi ütközet után 1526. A' Török hatalmába jutott, és abban maradott, mint kűlönös Fejedelemség, egész I. Leopold Tsászárig, a' ki a' Törököket egészlen ki kergette a' Magyar Birtokból. Maria Theresia végre 1765 Erdélyt Nagy Fejedelemségi Rangra emelte.

Tzímere Erdély Országnak egy 3 mezős pai's; az alsó részén 7 várokat pillantani meg arany mezőn, a' másikon egy sast veres mezőn, a' harmadikon a' napot, és holdat veres mezőn.

F e k v é s e.

A' 46° — 49° hosz. 45° 48° éjsz. szél. közt.

H a t á r i.

Éjszákra Magyar Ország, keletre Moldva, délre Oláh, és nyugotra Magyar Ország.

Éjszak felől a' belső Szolnoktól fél hold formán veszik azt körűl a' Kárpáti hegyek mint természetes határjai, egész a' délnyúgotti határig Hunyad vidékein.

Ezen hegy keréken az által menetelek: Magyar Országból, a' Vaskapu, Dobrai, Somlyói, és Laposi. Moldvából; a' Rodnai, Ghymesi, Oitosi. Oláhból, a' Bosai, Temesi, Törtvári, Verestorny, és Vulkáni; több gyalog ösvényekkel.

N a g y s á g a.

Egyenes hoszsza nyugottól keletre 31, ré'sótos hoszsza 58, rendes széle 27 — 29, ré'sótos

széle 34. kerülete 140 — 150 mértföld. Földszíne 732 □ mértföld.

§. 2.

Föld allapa.

Magossabban fekszék szomszéd vidékeinél, és léjtős fekvése miatt abba idegen folyó nem tsavarodik.

Hegyei.

A' Kárpátok, mellyekről Magyar Ország le irásában bővebben szollottunk, a' határ szélekről külömbbféle emelettel, és sürüen ágoznak be a' tartományba, a' honnét Erdély igen hegyes tájjék. Leg magasabbra emelkednek: a' Retyezat, 7800 láb. Szuruly 7122 láb. Butsets 8160 láb. Rika, 1920 láb. (Párisi) a' Zinne (Tető) Brasso fellett 3136 l.

Vizek.

Folyó vizei: 1) a' Maros (Marusius) fő folyója Erdélynek, a' székelyek vidékén ered a' Magos, és Fekete Rész hegyek közt, tsak nem közepén folyik által Honnának a' Magyar földre. Hajókat, és sok halat visz magával. 2) A' Szamos (Samusius) a' kis, és nagy Szamosból folyik öszve, a' Magyar földön a' Dunába szakad, tsak Talphajókat visz.

3) Az Aluta, vagy Olta, a' Marossal egy hegyből ered, oláh Országban a' Dunával kaptsolódik.

4) Az Aranyos (Auratus, Auraria), a' két Aranyosból nől öszve. Sós Sz. Mártonnál el nyeli azt a' Maros. Nevét aranytól veszi, mellyett magával visz. 5) A' Kükülő (Kockel) a' két hasonló folyóbol támad, 's a' Marosba szakad.

A' Kisebbek: A' Fekete folyo; Homoród, Szeben, Hortobágy, és Burtza, mind az Alutába vesznek. A' Strell, (Strigius) Ampoy (Apulus) a' ragedó, fekete, és fejér Kőrös. 's a' t.

Tavak.

A' Hodos; Doboka Vármegyében, leg nagyobb az Országban, hoszsza 3 mföld. A' Sz. Anna ta-

va, egy óra kerülete, 300 öl mélysége, a' leg nagyobb hegyi tó a' Tsiki hegyen Tusnádnál. A' Piritski tó, a' mint mondják, az által repülő madarakat gőze meg fojtja. A' Pokol-sár, Kovászna mellett, vize a' motsár közt barnán, és zavarosan forr fel vastagon vize nem tisztúl meg egészlen, és annak ize boros, sós, gyántás, értzisavanyokkal. A' ruhát szappan nélkűl meg tísztítja. Hideg. A' Források ezerenként találkoznak, mellyek közt sok édes (ivo) Sós, Savanyú, értz, kövesítő, keserű, kénkőves, és meleg kútforrások találkoznak. Ezekről a' mennyire jelesebbek, elő fog jönni a' szó, a' midőn a' vidékekről irandunk.

É g a l j a.

Erdély Országnak leg magosabb vidékei: Györgyő, és Tsik, igen hidegek. Közép vidékein á' levegő mérsék igen kellemetes. A' Maros ki folyásánál, a' két Küköllő mentében, és a' hasonló nevű Vármegye környékein igen szelid ég hajlat van. A' leg melegebb napokat többnyire hűves éjszakák követik, és átallyában Erdély igen szenved a' Levegő hirteten változásai közt. Eszre vehetöbb szelek: a' veres tornyi Szeben körűl; a' Nemere (keleti szél) a' Háromszéki, és Brassói vidéken: a' Kapuvári (Thorenburg) barlang szél az Aranyosi tájjékokon. Tellyességgel a' levegő Erdélyben egésséges.

§. 3.

Termések. Ásványok.

Erdély Ország tsak nem minden ásvány nemekkel bővelkedik. Köveket, és festék földeket találni a' Büdös hegyen, Gált, és Donnersmarkt határain, kréta földet Girelsavnál; márványt Ompoitzánál, Gyoggnál. 's a' t. hamis gyémántot Osolánál, Krizolitot Szelistyenél, Amethistet Porkuránál, fejér pallérföldet Sebesnél; Kaltzedont Tatarestnél; granátot a' Vulkan kapunál. 's a' t. Opált Dobrá-

nál, és Loveténél; Karneolt, és Achátot Thorotzkónál, a' hol Jaspisra is akadni; plajbászt Zoodnál.: a' kővé váltt dolgokkal egész hegyek telye vannak; Portzellan földet Brassónál. 's a' t. Az arany bővségesebb, mint az ezüst, és ismét több, mint a' réz. A' tiszta nyereséget a' Bányákból esztendei 800,000 forintra betsűlik. Vas elég van, de ón nints. Jeles a' földes értz a' Nagyagi, vagy Szekerembi Bányában. A' fél értzekből lelni: Kénesőt, piskoltzot, és egér követ.

A' Gyánta földek nemei: Hegyi olaj (Duhot), kőszén kénkő, saványú, és lúgsó (kivált az értz forrásokban) timsó, salétrom, és gálitzkő, a' többféle föld nemek, és fosztány kővek hasadékiban. Kő só esztendönként 500,000 mása ásattatik, mellynek $\frac{3}{5}$ része Magyar Országba jön Mariénburg azt állítja, hogy Erdély egész Europát el láthatná sóval ezer esztendökig, a' nélkűl, hogy abból ki fogyna.

§. 4.

A' Növevények Országa.

Gyümölts fák: alma, körtve, szilva, minden felé, kivévén Györgyő vidékét. A' tseresnye ritkább. Dió, Birs, gesztenye, mondola, baratzk, szeder, etzet, és más festő fak meg teremnek a' kedvezőbb ég aljai tájjokon, és uradalmi kertekben. A' nagy erdők telye vannak veres, és fejér fenyő, Bükk, tser, eger, fűz, nyír, hárs, juhár, jégenye, tisza, szil, és nyár 's más egyébb fákkal.

Ligetek.

A' szőllő tők, a' nagy hegyeseket ki vévén, az egész Országban divatoznak, leg inkább a' Maros partjain, és Hunyad Vármegyében Oklos. Mátsó, és a' Kűkűllő vidékein. A' tengeri szőllő fa; (Ribes.) Közmetefa; (Ribes grossularia) Fáisóska (Berberis vulgaris) Rósafa, Rekettye 's a' t. számosan találtatnak a' kertekben. Az erdők hántve vannak:

Bodza, vadrósa, mogyoró, fenyő, mágla, áfonya, málna bokrokkal, és egyébb tsemetékkel.

Vetemények.

Káposzta, répa, petresilom, ugorka, hagyma nemek; Béka virág (Banunculus) játzínt, kankalin, szekfű, Tulipán, szélvirág, tubarosa, 's a' t. Dinnye, krumpli, dohány (nevezetes a' Török, és Ai. tai dohány) sáfrán, földi mandola, tsitserborsó; búza, tönköly, ro's, árpa, köles, haritska, borsó, lentse, bab, len, zab, kender, mák, és kukoritza, közönséges kerti, és mezei növendékjei az Erdélyieknek. A' hegyeseken számos nemei lappanganak az orvos füveknek.

§. 5.

Az Állatok Országa.

Házi állatok: Kutja, matska, közönségesek. Nagy számmal találni az ökrön, és tehénen kivűl: bivalokat, egész ménes lovakat; mellyek, kivált a' hegyek közt igen izmos lábúak, és noha nem magosok is, de tüzesek, és tartósok. Szamarakat, és öszvéreket; júhokat, mellyek itt nagy ágát teszik a' gazdaságnak, kivált az Oláhoknál; 5 neműek, a' Zurkán, régi lakosa Erdélynek, hoszszú, fejér, közönséges gyapjúval; a' Berke vagy Zigey, rövid, kondor, finom gyapjúval, leg inkább az oláhoknál találtatik; a' Spanyol, és olasz júh, melly újabb, és ritkább tünemény némelly uradalmakban. Ketskéket (még spanyolokat is; és Sertvéseket. A' sok hegyes erdők számtalan vadnak engednek szállást: medvék, farkasok, erdeik, dám vadak, őzek, rókák, nyulak, vad matskák, borzok, vidrák, nyestek, görények, menyétek, mókusok, patkányok, sűldisznók, egerek, vakondakok. 's a' t. elegen találtatnak. Kevesebb a' szarvas, kövi ketske, hius, hölgy, 's még ritkább a' bölény.

Madarak: szelídek: Lud, rétze, tyúk, pulka, galamb sok. Ritkábbak: A' páva, gyöngytyúk.

A' Vad madarak: Sas, Kánya, fajdtyúk, szártsa. ölyv, sólyom, fogoly, tászár madár, darú, hattyú, gödény, vadlúd, és rétze, túzok, gólya, erdeisneff, tengeri lud, kótyag, harkály, nyaktekerts; vad galamb, több nemű rigó, seregél, búbos, patsirta, fűrj fülemüle, sármány, gyúrgyalag, kakuk, babuka, ketskefejő vagy lappantyú, jég rétze, és jég madár, holló, varjú, szarka, fenyő madár. 's a' t.

T s ú s z ó - m á s z o k.

Igen sok vizi, zöld, és tekenyős békák; gyik, rántzosos Kígyók, tüzgyik, és mérges Kígyók. (vipera.)

H a l a k.

Ritkábbak, a' ketsege, hartsa, ángolna: bővebbek; a' sígér, tsík, lazatz, kárász, tzompó. 's a' t. Leg több: a' ponyt, tsuka, szemling, márna, rósa hal, pisztráng, görgötse, orsóhal. 's a' t.

Bogarak; ezek nemeihez tartoznak a' sok közt: a' Rák, melly minden patakokban bőven találkozik. A' Selyem bogár; és méhek; mellyek Erdélyben igen nagy divatban vagynak. A' férgek, vagy is kukatzok közé számoltatnak, a' tsigák, és piótzák, vagy vér szopok.

§. 6.

A' L a k o s o k.

Erdély Országban 1813. 1,500,000 embert számláltak a' Föld-leirók. A' Honni Lakosok, Magyarok, a' kik oda Magyar Országból jutottak; Székelyek, a' kik eredetekre nézve Magyarok, mind a' két nemzet mintegy 240,000 fámiliát tehet. A' Szászok 600 esztendők ellőt hivattak ide a' Magyar királyok által külömbbféle Német tartományokból. 76,000 megy familiájok. Az Ürmények 1672 folyamodtak ide, mintegy 250 házi népek. A' Bolgárok a' Törököktől futtattak Erdélybe 1690. Leg felyeb 40 familia. Szinte úgy a' Görögök a' XV században,

105 ház népet számlálhatnt. A' 'Sidok is akkor tájba költöztek be, Lehet őket 330 fámiliára tudni. Az Oláhok régi századoktól fogva majd be, majd ki költözködtek, pásztori (bújtári) életet követvén; ez egy régi Dákokból, és trajáni Romai plánta népekből hátra maradott keverék nemzett melly azoktól sokat meg tartott a' nyelvre, és szokásra, de nem sokat bir a' míveletre nézve. 680,000 lehet fámilájok. A' Tzigányok, a' mint látszik Indiából eredtek, és az a'siai Török birodalomig nyomattatván, ezekkel a' 15 század első felében Erdélybe jöttek volt. A' Lakosok, Sátorozók, és Egyptomiak, vagy tsavargók közűl, tsak az elsők vannak nagyobb számmal. Talám 12,000 lesz familájok száma. A' Serblek, vagy Rátzok a' 15 században vándorlottak ide, mint egy 140 familiájok van.

A' Lengyelek, Serviaiak, Tótok, Frantzok, Olaszok, 's a' t. de leg inkább a' Németek, minden felől jönnek még most is Erdélybe, 's el szaporodván a' 3 nemzetségig ki vetkeznek régi honni formájokból, tsak a' katholikus Németek maradnak meg Németek.

Az Erdélyi Magyarok eredetéről érdemes Marienburg Urat hallani, a' ki állíttásait Prayból, Deguinesből, Schlötzerből, Engelböl 's a' t. költsönözi. Minek utánna (a' Pannoniai Magyarok) tartománnyokban hatalmokat meg izmosíttták, magokat mindég nagyobb vidékekre terjeszték, egész a' Petsenegekik, kiktől, annyira rettegtek volt. De meg gyengéttetvén ezek az Oroszok, Bolgárok, és Görög Tsászárok által, a' Magyarok is segítették magok részéről őket meg alázni. Utóbb Gejza vezér a' Petseneg Gyla leányát házas társúl vette; a' kit Sz. István 1002, meg győzöt; etől fogva a' Magyarok mélyeben be hatottak Erdélybe, és azon határ vidéki tartományt képelték, egy Wajda Kormánnya alatt, melly most a' Magyarok földének hivattatik, és Vármegyékre osztatik. A' Székelyeket ki Hunni Maradékoknak, ki Petsenegeknek, ki Árpád unokájinak, ki a' Székely, (határ őrző) ki a' Szőkely, (mint-

ha régi székcikben meg maradtak volna) szótól, származtatja.

§. 7.

N y e l v.

Erdélyben minden Nemzetnek meg van tulajdon nyelve- A' Magyarok, és Székelyek Magyarúl beszélnek; noha a' Deák is még folyamotban van, mint Tanultak nyelve. A' Székelyek a' Magyar szót jobban a' torokból ejtik, és a' szó végső izét némellykor nyújtják, és nehány dolgot máskép' mondanak, mint a' Magyarok, p. o. Egér, székelyül Téreg. Tsúfolódni, rityolódni. A' Szászok Németűl szolnak, de igen sok féle a' szóllások módja.

§. 8.

Kűl Rendi Rangok.

Három Rendre osztódik a' Nép. A' Nemesek, Polgárok, és szabad parasztok, és Jobbágyok. A' fő Nemesség Grófokból, és Bárókból, a' közép Nemesség, a' Birtokosokból; az al Nemesség az egy helyes, vagy tsupán Leveles (Armalista) Nemesekből áll. Ezen Rendhez számláltatik a' Papság is. A' szabad polgárok, és parasztok vagy hadi szolgállat, vagy fizetés fejében, jutottak szabadságra, amazok városai nemes városoknak (oppida nobilia) ezeké betsi városoknak (oppida taxalia) neveztetnek. A' jobbágyok sorsa hasonló a' Magyar Országiakéhoz.

§. 9.

H i t v a l l á s.

Több száma a' Magyaroknak a' Kalvinus tanítását, és vallását követi, a' Lutheránok, és Unitariusok igen kevesen vagynak. A' Katholika Hit vallás ismét viszsza állíttatott számos familiákban, a' kik 1 Püspök, és több egyházi, és szerzetes Lelki Papok által kormányoztatnak. Nagyobb része a'

Székelyeknek Katholikus; úgy az Ürmények is mind, és a' Bolgarok, 's Tzigányok. A' Szászok többnyire Lutheranusok; úgy a' Szerblek is. Az Oláhok a' 18 századba az egyesült Görögökkel kaptsolódtak öszve. Az egyesült Görögök Püspüke Fogarason lakik. Van egy Püspöke Erdélyben a' nem egyesülteknek is. A' Püspöknek, a' ki a' kormány széknél a' kormány Elölülője után első személy, és a' Kolatsai Ersek alatt áll, az egyesült Görög Püspökkel együt, Károly-Fejérváron van káptalannya. A' Plébániák 150-nél többre mennek. A' Kolosmonostori (hajdon Benedekieké) Apátság fenn' maradott 37 szerzetes, és 1 Apátza klastrommal.

A' Helveta vallásuak egy Superintendens, és Predikátorok (kiket Plébánusoknak neveznek) kormánnya alatt vezéreltetnek, kikből a' fő Consistorium áll. Ezek alatt vannak az al Predikátorok; mesterek, és kántorok. Az al Consistorium a' Predikátorból, és vénekből áll. Hasonló a' Lutheranusok, és Unitáriusok kormánnya. A' Nem egyesült Görögök egy Püspök alatt több Esperestségekre, megyékre, és plébániákra vannak osztva. A' 'Sidóknak 2 'Sinagógájok van Károl-Fejérvárott.

§. 10.

Elmei-Mívelet.

Nem lehet Erdélynek azon míveletre ügyelleni, melly Europának éjszaki, és nyúgoti vidékein divatozik; mind fekvése, mind Lakosinak külömbbfélesége miatt, noha Erdély is meg tette ezen tekéntetben maga kötelességét. Erre ügyelnek derekassan: a' Kolosvári akademiai Litzeum; több kollegiumok, gimnaziumok, és oskolák.

Több betses Irókat lelni itt, a' kik elmemíveleteket Honnokban szerezték. p. o. Benkő, Herman. 's a' t. Leg jobbak a' Magyar, és Szász oskolák. Különös hála adással tartozik üdőnkben a' jó nevelésre, és mívélésre tekíntve az ájtatos oskolák, (mind itt, mind Magyar Országban) és Sz. Or-

sola Apátzái szerzetinek a' Tanuló Ifjuság. Nevezetes a' Szebeni Theresiai árva ház, több tanuló, és nevelő Intézetekkel. Jeles a' Magyar Nyelv mívelésére, és Történetek tudománnya elő mozdítására ügyellő két tudós Társaság, mellyet Gróf Bánfi György alkotott, és vezérlett. Az oskolai könyvtárokon kívül jegyzést érdemel a' Batthyányi, Károl Fejérváron, Brukkenthali Szebenben, Teleki Maros vásárhelyen. Könyváros 4. Nyomtató 8. Papiros malom 12. találkozik.

§. 11.

Erköltsi vonatok.

Itt szó a' míveltebb Rendekről nints; hanem tsak a' termési, vagy is inkább ki tsapó indulatokat meg zabolázni nem tudó alatsony Rendekről. A' Magyar itt is tüzes, eleven, vitéz, betsület, és pompa szerető, öszínte, bizodalmas, le botsájtkozó, vendég szerető, éles elméjű, noha a' kézi mesterségeknek nem nagy kedvellője. A' Székelyek egyek a' Mágyarokkal. Hermann Unokái valódi attyafiai a' Német Szászoknak; szelídek, engedelmesek, fontolódók, de e' mellett igen dolgosok, gazdaságosok, a' tudományokra, és mesterségekre ügyesek föld míveletek mellett is; rendesek, és embersége-gesek. Vitézeik közt nevezetes Báró Melas.

Az Ürmények, Rátzok, és Görögök átaljában kereskedő szeszszel bírnak. Valamint egy formának látszik természetek, úgy egymás eránt igen hajlandók, és segedelemre készek. A' Görögök valamennyire viszsza vonóbbak, de külsejekben fínomabbak, és már mívelődnek. Az Oláhok restebbek mindenre, noha jó fejek van; és ha magokat reá adják, derék Tanultak, és Mesterek válnak közűlek. Betsület szeretők, egyébb ként, és a' szolgállatra igen buzgók; a' gántsoknak, mellyekről vádoltatnak, leg nagyobb oka a' tudatlanság, és Hitvallás velőtlen terjesztése. A' valódi Religió valódi embert alkot. A' 'Sidó Erdélyben is tsak — 'Sidó.

Nemzeti szokások.

A' Magyarok a' szokásokban követik Magyar Országi Attyokfiait; a' Szászok a' Német Országi Németekét, egyébb hogy ezek magokat a' kardos tántzban meg külömböztetik a' mulatságok alkalmatosságával, kivált a' szűts legények. Leg hivebbek ősi szokásaikhoz az Oláhok. Mu'sikájok, és tántzok (kivált a' Kolosi) különös hangú, és tagforgású.

§. 12.

Ruházat.

A' Magyarok ruháját le rajzoltuk Magyar Országban. Tsak hogy itt a' párta még nagyobb szokásban van. A' Szászok is el távoznak már Nagy Attyaik viseletétől, és a' módi szerínt öltözködnek. Ennyi sok Nemzet közt nehéz bizonyos viseletet ki szabni; ki magyarossan, ki németessen, ki keverve, ki a' török öltözettel egyelítve hordozza öltözetét. A' parasztok többnyire hoszszú bő üngben járnak, bőr övvel által kötve, mellyen egy kés, és villa hüvely, egy bőr erszény, és atzél lógg. Zekéjek jobbára fejér. Meltyőjök szőrös bőr, ködmennyek térdig ér télen nyáron, görény bőrrel peremezve. A' tzifraságot leg jobb szereti az oláh fejér nép ünnepeken. A' Tzigányon mindenik Nemzet öltözetéből láthatní egy darabot, kivált a' városok mellett. A' 'Sidó vagy Német, vagy Török ruhát visel.

§. 13.

Lakás.

A' Nemesek Lakása több helyeken Palotákhoz hasonlíttanak; a' többieké majd kőből, majd fából készűltt. Az oláh jobbágyoké sokszor tsak magok keze által be bútorozott kaliba. A' Tzigányok fa

kunyójában sok értz munkát, és ollykor több ezüst poharat is látni.

§. 14.

S z o r g a l o m.

A' Nagyobb rész föld miveléssel, marha neveléssel foglalatoskodik. Sokan a' só, és értz bányákban dolgoznak; fát vágnak, gerendákat, dészkákat, sendelyeket, és létzeket faragnak, 's metszenek. A' Szászok egyszers mind, bort, gyümöltsöt, termesztenek; marhát tartanak, és méheket szaporíttanak. Az Oláhok a' tulajdon júh pásztorok. A' Bányászok közönségesen Németek. A' majorságból, és kertészségből közönségesen a' gyarmatosok élnek. A' vadászatot, és halászatot gyakorolja, a' ki akarja. Némelly Oláhok, és Tzigányok aranyot mosnak.

A' kézi mesterségeket fő képen a' Szászok üzik a' városokban, és mező városokban, 's fálukban is, a' Tzigányok mindenbe kapnak: vargák, vas művesek, késesek, rézmüvesek, petsétmetszők, mu'sikusok s' a' t. Vas-huta több találkozik a' Székelyek földjén, és Brassónál. Jeles a' Rézhámor a' Temesí kapunál. Viasz fejéríttő van, Brassónál, Szebennél, Kolosvárnál, Ersébet várnál, és Károl-várnál. Puskapor malom Szebennél.

§. 15.

K e r e s k e d é s.

Ez a' Görögök, Ürmények, és néhány Szászok kezeiben van. Bé hozattatik Erdélybe: gyolts, posztó, ruha szer, selyem, pompa szer, üveg, bútor, kézi, és tudományos mesterségi eszközök, szarvas marha, ló, júh, sertvés, méz, és viasz, fő képen bor, Oláh Országból, és Magyarból. Innét ki vitetödik: gabona, tsekély marha, pakrótz, kötél, és szijjártó, asztalos, esztergálos, vas mivü,

és lakatos munkák; fadjú, bőr 's a' t. Fő kereskedő város Kolosvár, azután Szeben.

§. 16.

A' Kormány.

A' Fejedelemség a' Magyar Koronához tartozik, mint örökös magán kormányú tartomány. Innét a' Magyar Országi Király mindenkor törvényes Nagy Fejedelme Erdélynek. A' mi illeti a' Törvény alkotást, és a' Fejedelem, 's Rendek Igazait, egyet érők azokkal, a' miket a' Magyar Országi kormányról mondottunk.

Három féle a' Nemzet, azért három féle kormánnyok módja is, noha a' fő dolgokban minyájan egy formán vezéreltetnek.

§. 17.

Az Ország gyülés tagjai.

A' Királyi Kormányos (Gubernator), a' Királyi Kormány; a' Rendek elölülője, a' fő Jegyzők, vagy Országbiráji, a' Királyi Tábla, a' Magyar, és Székely megyék fő Tisztjei; a' királyi Tisztek (Regalistae) a' Magyar, Székely, és Szász kerületek küldötjei, a' betsszabados helyek, Károlvárosi káptalan, és Kolosi Monostor biztosai.

A' Nemesség Jussai hasonlók a' Magyar Országiakéhoz, a' szabadhelyeké a' szab. kir. városokéhoz, a' Parasztoké az Urbariumi Rendszabásokhoz. A' Magyar Nemzet a' nemzeti alkalmatosságokkal tulajdon petsétjét viseli, melly az alsó Fejér Vármegyei fő Ispán kezében van: fél sast mutat kék mezőn a' körűl irással: SIGILLUM COMITATUUM TSANSSILVANIAE. (Erdély Ország Vármegyéi petsétje).

A' Székelyek egy része katonaság. Nemzeti petsétjek: a' nap, és telő hold kék mezőn, Deák felirással. Sigillum Nationis Siculicae, és a' Magyarral: Lo Erdeli Orszagae Há.

A' Szászok magok földjén, minden nemes Igazakon kivűl, tulajdon polgári Törvénnyeik szerínt kormányoztatnak; egy forma Igazok van, és tulajdon Birájok egy Gróf alatt.

§. 18.

Az Ország Kormányzása.

Erdélyben a' leg főbb Úr a' Nagy Fejedelem, t. i. a' Magyar Király, és Austriai Császár, a' kihez a' fő kormányzás tartozik. A' Tisztségek, mellyek által ez meg tőrténik, a' következendők: az Erdélyi királyi Udvari Cancellaria, melly az Udvari Cancellariusból, néhány Udvari Tanátsosokból, Titoknokokból. 's a' t. áll Bétsben. Az Országban a' Kormányszék, (Gubernium) melly a' királyi kormányzóból, és 12 Tanátsosokból áll, és kolosvárott űl. A' tartományi fő Biztosság. Az Ország Számadó Tisztsége. A' Vármegye Tisztségei, mellyek majd nem egészlen hasonlók a' Magyar Országiakéhoz. A' Székelyi Tisztségek, mellyek a' Vármegyékétől tsak név szerínt külömböznek. A' fő Tiszt; fő királyi Biró. A' melly helységekben határ őrzők vagynak, azoknak különös Birájok van. A' Szász kerületi Tisztségek; a' mellyek többféle ágokra osztódnak. Fő Tisztjek Gróf. A' szabadhelységek Tisztségei, a' leg főbb a' Biró.

§. 19.

Az Itéllő Székek.

A' szabad helyeken a' Birák, az Jobbágyoknál az Uradalmak; Szolga Birák. 's a' t. A' folyam székek: a' királyi Tábla; a' Szász Universitás; az Ország kormánnya, mellytől a' folyam a' Fejedelemhez megy.

§. 20.

Országi Törvények.

A' szokási Törvényeken kivül, minden Nemzet, és falú részére szolgálnak: Verbőtzi Hármas

Osztálya, a' Helybe hagyások, öszve irások; az újabb Ország Gyülési Tzikkelyek, 's különössen a' Szászok részére a' Magok Országi Törvénnye.

§. 21.

A' Kints Tár.

A' Fejedelmi Kamara, melly az Országi adó mellett minden jövedelmekre gondoskodik. Föje a' Királyi Kintstáros. Ide tartoznak minden só, Harmintzad, és Tizedi Tisztségek. Másik ága a' pénz és, Bánya beli jövedelmeket illeti.

§. 22.

Az Ország jövedelmei, és Költségei.

Ezeket Marienburg (1813) esztendőnként 4 miliomra betsüli. Forrásaik, az Országi adó, melly a' földtől, és birtoktól adatik, a' Fejedelmi jószágok (Dominia) és a' mellyek a' Fejedelemhez tartoznak, mint királyi birtokok, (Regalia) u. m. Bányák, Harmintzad, vám, posta, só, Dézma. s' a' t. Az Ország költségei külömbbféle kül rendi, és törvényi dolgokra, a' kamarai, és hadi Tisztek fizetésére, 's más szükségekre terjed. A' feles a' Fejedelmi pénz ládába gyűl.

§. 23.

Hadi nép.

Az Ország bátorsága végett rendes (állandó) és nem rendes katonák tartatnak. A' nem rendeseket Erdélyben Fel kelőknek, (Insurgentes) nevezik. Amazok hadi, és határ őrző Ezredekből állanak. A' Fel kelők serege vagy részint (a' mint a' szükség hozza magával) vagy közönségesen áll fel a' Fejedelem, és Rendek intézete által, a' szükség után nem tartoznak, mint rendes katonák, szolgálni. A' katonaság vagy ki szóllíttás, vagy Verbung által áll elö. A' Határ őrzők született katonák, de

csak a' szolgállatban fizetödnek, egyébbkor földet mívelnek. Két oláh, és két székely gyalog és egy székely Huszár Ezredre osztódnak.

§. 24.

A' hadi Tisztségek.

A' fő hadi kormány (General Commando) melly alatt áll az egész katonaság Erdélyben. Lakszéke Szeben. Ehez tartozik a' hadi Cancellaria is. A' hadi Biztosság. Az tartás szorgalmi Tisztség. A' határ őrzők folyam itéllő széke. A' biztos itéllő szék (Judicium delegatum). Az erősségi Tisztség. A' gazdasági Biztosság. Katonai szer Tisztség. A' Határ őrző Vezérek.

§. 25.

Egésségi Intézetek.

Az Ország fő Orvosa alatt állanak minden kerületi orvosok, seb orvosok, orvosi gyakorlók, és Segéd dajkák (Bábák). Patikák a' városokban, és mező városokban. Himlő oltás, és holt visgállat. Az egésség próba Ispotályok (Contumacia) az oláh Országi, és Moldvai kapuknál, vagy által meneteleknél, a' fő hadi kormány alatt állanak. A' próba a' veszedelem mekkoraságához képest, 8, 10, 12, 20, 40 napokig tart.

§. 26.

P ò s t a.

Ez a' Bétsi fő Posta mester alatt áll, de a' köz vetetleni vezérlése a' Posta dolgának az Ország kormánnyánál van, 's a' jövedelem a' kintstár által rendelödik el, a' többi Postai rendelések az udvari posta Tisztségtől jönnek Bétsből. Az Erdélyi fő Posta Tisztség lakszéke Szeben, ez alatt állanak a' 60 Posta Tisztségei a' tartománynak, mellyek jobbára lovas levél hordókat tartanak. Külön Posta

szekeret is kapni nálok. Rendes Posta szekér mindenkor készen találkozik Szebenből, és Kolosvárból egész Budáig.

II. Szakasz.

Felosztás.

Ergély Ország 3 fő Részre, vagy ís Vidékre osztatódik fel, a' Magyarok, Székelyek, és Szászok öl djére.

A' Magyar Vármegyék.

Comitatus Hungarorum.

Határai: éjszakra Magyar Ország, és Moldva. Nyúgotra, Magyar Ország. Délre a' Szász. Keletre a' Székely föld. Kora: 458 $\frac{3}{4}$ □ m.

A' Lakosok száma nagyobb 700,000-nél, talám 1 miliomnál is.

A' Föld többnyire hegyes, leg magosabbak a' Hunyadi tetők.

Vizei a' Maros, Szamos, kis, és nagy Kükölő, és a' Hodos tó. Van sok sós viz is, és sós forrás. A' Levegő mérsékeltt. Vidékei igen termékenyek. A' Föld, és szöllő mívelet, marha tartás virágzó divatban áll. Itt találtatnak a' leg gazdagabb arany, ezüst, vas, és só bányák. Kereskedése leg jobb. 1772. Találkozott: 297,954 hód szántó. 145,233 h. rétség, 52,217 h. régi szöllő. 200,159 darab vonós marha. 123,417 tehén, 39,015 borjú, és tsikó, 330,206 júh, 40,919 ketske, 135,863 sertvés, 22,272 kas méh.

11 Vármegyékre, és 2 kerületekre Osztatik a).

53. Felső Fejér Vármegye.

Széllyel fekvő vidékekkel körűl véve, 19 □ m. Hegyes vidék, mellyen az Aluta folyik. Van gabená-

---

a) A' Vármegyékben, és kerületekben tsak a' leg nevezetesebb lakhelyeket emléttem, a' kötetnek szükséges rövidsége miatt.

ja, bora, fája, veteménnye, minden féle szelíd, és vad állatja. 5 Járásra van osztva. u. m. 1. a' Bolyai, 12 helységgel. 2. A' Bürgesi 13 helységgel. 3. A' Pálosi 15 helys. 4. A' Peselneki 16 helys. 5. A' Reteni 13 helys.

Említtést érdemlenek a' következendő helységek: Arápatak (a' Peselneki járásban) 142 házzal, magyar, és oláh lakosokkal, mellynek vidékén savanyú vizek, és sok békateknők, és tsigák találkoznak.

A' Retesi járásban: Felek (Felken) és Fejér egyháza, szép kastéllal, és kerttel.

54. Hunyad Vármegye.

Leg nagyobb a' Magyar Vármegyék közt, és leg termékenyebb, nevét Vajda-Hunyad hegyi várától veszi, alsó Fejérvár, Mühlenbach, Broos, Zarand, megyék, Magyar, és oláh Ország közt. 77 □ m. mint egy 17,000 familiával, mellyeknek nagyobb része oláh, vannak Magyarok is, és kevés Németek. Déli részén nagy hegyek emelkednek; leg magasabb a' Retyezát, a' honnét itt a' levegő durva: sok patakai közt jelesebbek; a' Strell, Tserna, és két Schyl. A' gyümölts, kukoritza, és bor, a' Maros mentében alapos vidékein igen jó. Nyúgotra egész erdőket látni Hársfából. Devá, és Dobra felé diós erdőket találni. A' Vad itt nagy sokasággal van. A' sok ásványok közt jeles: az arany, ezüst, réz, vas, és portzellán föld. Vannak: édes savanyú, meleg. 's a' t. források is.

Az egész Vármegye 3 részre osztatik: Hátszegire, (Völgy) Maros innetire, Maros túlira. Ezen részek ismét több járásokra osztatnak.

A' Hátszegi völgy, vagy kerület (Sztrigy Vidéke) egy bájító szép völgység, 33 □ m. 80 falukkal hintve, leg termékenyebb vidéke Erdélynek, 5 járás van benne. 1) A' Borbátvizi, 22 helységgel. 2) A' Demsusi, 16 helys. 3) A' Klopotivai, 19 helys. 4) A' Mattsesdi, 16 helys. 5) A' Totesdi, 12 helys.

Jelesebb helység: a' Demsusi járásban: Boitza (Botzen) mellynek kerületében gazdag arany Bányák találkoznak, valamint több vidékein is ezen Vármegyének.

Várhely: (Búrgort, v, Lagerdorf, Gredishtie, v. Gregyisty) oláh falú, részint a' régi Dátziai királyi, 's az után Dátziában a' Római fő városnak, Sarmicaegethusanak, (Ulpia Trajana) omládékain, egy hegy torkolatban, 4 órányira a' vas kapútól; melly a' Banátból Erdélybe visz, mellyen Traján Tsászár által menvén, a' Dákok királyát többször meg verte, 's annak Országát Római tartománnyá tette. Még most sok maradványokat látni a' Római emlékekből, bálvány Templomokból, remek faragásaikból üdő ette fel iratokkal, az oláhok istálló, és udvar falain, 's az úton el szorva. Még esmeretesebb a' jeles Római út, 4 szegletű kövekkel ki rakva, melly a' vas kapútól ezen fő városba, 's innét a' Strelli, vagy Hátszegi völgyön által a' Marospart felé Károl várba (Apulum) innét Tordára (Salinae) és részint Kolosvárra, részint Maros vásárhelyre (Napoca) vezetett. Van egy sós kút is ezen vidéken.

A' Maros innéti rész. 7 járással: 1) A' Devai, 14 helységgel. 2) A' Hosdáthi, 13 helys. 3) A' Vajda-Hunyadi, 28 helys. 4) A' Kitidi, 16 helys. 5) A' Lapusnyaki, 28 helys. 6) A' Lasádi, 19 helys. 7) A' Pestesi, 19 helys.

Nevezetesebb Lakhelyek: Déva, (Dacapolis, Diemrich), Magyar, és oláh Lakosi mező város a' Maros partján, a' hasonló nevű járásban. Népes: 1. Katholika szentegyházzal, nem egyesűltt, és reformáltt Templommal, Harmintzaddal, és postával. A' Lakosok a' szőllő mívelést szorgalmatossan üzik. Van itt klastroma, és Temploma a' Bolgár Franciskanusoknak. A' közel lévő, és tzukor süveg módjára emelkedő, hegyen áll az Erdélyi történetekben olly hires Déva vára, melly az ősi üdőkben majd oltalom helynek, majd Ország tömlötzének szolgált. Nem meszsze vannak a' Zekerembi

gazdag réz bányák, arany bányák mellett, a' hol ama ritka föld értzet is találni.

A' Vajda-Hunyadi járásban: Vajda-Hunyad, mezö város, fő helye a' Vármegyének, a' Tserna patak mellett, egy szép várral, és vas-rakodó házzal. A' Lakosok többnyire oláhok, vannak sok Magyarok is, 's néhány németek. 4 Templom, és Plébánia van benne; katholika, egyesült, és nem egyesült Görög, és reformáltt. Szabad helység. A' vár egy gömbölű magos kőszíkla lejtőjén, majd fel hatatlan. Stephaníta Franciskanusok klastromával. Gyalár, falú a' Tserna partján, a' hol a' vas műhelyek vannak, mellyek már a' Rómaiaknál Collegium Fabrorum (vas müvesek gyüleke, vagy oskolája) nevet viseltek, 's a' mellyektől, meg lehet mivel a' közel lévő által menetel Magyar Országba, vas kapunak (Porta ferrea) neveztetett. A' Vulkáni kapú oláh Országba visz.

A' Marostúli rész 6 járásokkal: 1) Az Al-Gyogyi, 15 helységgel. 2) Az Almási, 14 helys. 3) A' Kemendi, 16 helys. 4) A' Solymosi, 17 helys. 5) Az Illyei, 23 helys. 6) A' Gurászádai, 22 helys.

Jeles: Al-Gyogy, m. város, jó gyümöltsel, és meleg ferdővel. 2. Kis Almás és Nagy Almás arany bányákkal, és drága kövekkel. Úgy Nagy-Ag, és Szekeremb. Úgy Füzesd, (a' Solymosi jár). Csertes (az Illyei jár) nagy hegyeiről, és bányáiról híres.

55. Zaránd Vármegye.

Hunyad, Alsó Fejér Vármegyék, és Magyar Ország közt, Zaránd várától veszi nevét. 15 $\frac{1}{4}$ □ m. 1778-ban 6056 adós familia találtatott benne, többnyire oláhok, Magyarokkal.

Alatsonyabb vidék, de hegyes, itt vannak a' Strimbla, Vulkáru, Krovás, Gaina, Morna, Magura, és Karatsuli hegyek. A' Levegő durva. Fő folyója a' Fejér kőrös, melly a' Hunyadi határon fakadván, Magyar Országban a' ragadó, és fekete kőrössel egyeledve a' Tiszába szakad, 's a' mellyen

több arany mosó intézetek vannak. A' Lakosok marha tartásból, és bányászatból élnek. Az értz fő termése a' Megyének.

4 járásból áll: 1) a' Brádi, 20 helységgel. 2) a' Kőrös-Bányai, 26 helys. 3) a' Halmágyi, 33 helys. 4) a' Ribitzei, 16 helys.

Jelesebb Lakhely: Kőrös-Bánya, szabad m. v. a' fejér kőrös partján, Magyar, és oláh Lakosokkal. Arany bányája van. A' hajdoni Zaránd most falu.

56. Alsó, vagy Károl, Fejér Vármegye.

Zaránd, Hunyad, Broos, Mühlenbach, Reiszmarkt, Szeben, Medjes, Küküllő, Várkapú, Aranyos, Kolosvár, és Magyar Ország közt 76 ¼ □ m. Többnyire oláh, és Magyar Lakosokkal.

Alapa lapány. Hegyei: Bihar felé, a' Vúlkui; sok arany vermekkel. Dalamirásza, Sorlitza, Kirnik, Ketski, Csaki. 's a' t. Igen termékeny. Levegöje szelíd. Vizei: a' Maros, a' két küküllő, a' nagy Aranyos, és kis Aranyos, és Amboy. Találni itt jó bort, minden féle gabonát, és kukoritzát; erdőket; halat, ásványokat (kivált aranyot) marhát, és méheket.

Két kerületre (felsőre, és alsóra) osztatik, 's mindenik kerület 6 járást foglal magába.

A' Felső kerületben van: 1) Fejérvári járás, 18 helységgel. 2) Az Alvintzi, 16 helys. 3) A' kis Enyedi, 12 helys. 4) Az Aranyos (Offen) Bányai, 5 helys. 5) A' Magyar Igeni, 28 helys. 6) A' Zalatnai, 12 helys.

Nevezetesebb helyek: Az Alvintzi járásban: 1) Károl Fejér vár (Alba Carolina; szabad királyi város, és erősség a' Maros partján, a' hol valaha a' Rómaiak Apulum városa állott. Lakszéke az Erdélyi Püspöknek, és káptalannak, az Ország oklevél tárjával; van itt egy Pap Nevendék ház, katholikus gimnázium, és Tsillag vi'sgálló; királyi pénz verő, a' hol a' pénzre az E betű nyomattatik, és katona öltözeti Gazdasági Biztosság. Az épűletek

közt fel tetszik a' Püspöki Templom, mellyben ama hires Hunyady János nyúgszik sok Erdélyi Hertzegekkel. Továbbá a' vár kapuja. VI. Károl szörnyü nagy oszlop képével ló háton. Van itt klastroma, és Temploma a' Bolgári Franciskanusoknak.

2) Alvintz, mező város, a' Maros déli partján, egy katholikus Templommal, és Bolgár Franciskanusok klastromával, a' nem egyesülteknek, és Reformáltaknak is van Plébániája. A' Lakosok Magyarok, és Bolgárok.

Aranyos vagy Offen Bánya, Abrud Bánya (Auraria major) gazdag arany, és ezüst Bányák. Az utolsó a' Magyar Igeni járásban fekszik, mint Vörös patak is.

Zalathna (Auropolis), fő városa az Erdélyi Bányászságnak; fő Bányászi Tisztséggel, és Itéllő székkel. Az egész vidéken jól fizető arany, és kéneső erek vannak; és az Ampony folyóban arany mosattatik. Már a' Rómaiak üdejíben Lakhelye volt ez a' Dáki arany bányák királyi fő vigyázzának. Nagy Aranyos, a' hegyek közt el szórtt, 4 részre osztott, 8 órányi falú, 8 Templomnal, sok kövé váltt ötlökkel. Topánfalva, Mágnes kövel.

Az alsó kerületben van: 1) a' Balásfalvai, 15 helységgel. 2) a' Maros újvári, 16 helys. 3) a' Csombordi, 19 helys. 4) a' Nagy Enyedi, 18 helys. 5) a' Pokafalvai járás, 14 helys. 6) a' Sz. Benedeki jár. 16 helys.

Nevezetesebb helyek; Balásfatva, (Blasendorf) oláh mező város a' két kükülő öszve folyásánál, a' Fogarasi egyesült Görög Püspök Lakszéke, szépen épült Püspöki Templommal, a' Sz. Balás szerzetesi Monostorával, gimnáziummal, és könyv nyomtatóval.

Maros új-vár, új só aknával, és sós kuttal, a' millyen Vizakna (Salzburg) mező városnál is találtatik. Nagy Enyed, szabad mező város, a' hol a' Protestans Superintendens lakik, a' gimnaziumban

van számos könyvtár. Fő Tiszti szállása egy Huszár Ezrednek.

57. Küküllő Vármegye.

Alsó Fejér, Medies, Segesvár, felső Fejér, Udvarhely, Maros, és Torda megyék közt, nevét a' Küküllő vártól veszi. 18 □ m. 16,664 házi néppel, a' kik többnyire oláhok. Egészlen dombos, jó bort termő szőllőkkel diszesítve. Levegője meleg. Folyói a' Máros, és két Küküllő. A' szőllő, és föld mivelés, és marha tartás leg jobb divatban van.

Két kerűletre, 's mindenik kerűlet 3 járásra osztatik.

Az alsó kerűletben találkozik: 1) a' Gálfalvai járás, 16 helységel. 3) a' Radnóti, 24 helys. 3) a' Tatárlaki, 25 helys.

Itt nevezetesebb, a' Radnoti járásban Ibis faló, szabad királyi ürmény város, 4 féle Hit vallásuak Templomával. Leg több oláh Lakosa, és négy derék vásarja van.

A' felső kerűletben: 1) a' Kundi járás: 18 helys. 2) a' Szász Nádasi, 16 helys. 3) a' Zágori, 14 helys.

58. Thorda Vármegye.

Nevét Thorda helységtől veszi, 65 □ m. 13,352 házi néppel. Számos hegyei közt fel tünnek: a' Nyerges Magyar-Regennél, és alsó Idetsnél. Kelemány az oláh határ felé. Sós Havas, számos sos forrásokkal. Vojvodasza, Vurful kurmaturi, Pietroszul, Popa, Dregan szurniora, és serminete havasok Moldva felé. A' Görgöny. Kopatz, Fataesionhegye, Szalard, Borzia, Bridatzet, Bleisza, Kishot, Mogura zapozáva, Illoa, Blaszisz, Treszeres, Csika, Kokobiltz, Tihuk, Remetzel, Istenség, és Kossuri havasok, Doboka felé. Levegője nyúgot felé mérsékeltebb, de Moldva felé igen durva. Vizei: a' Maros, Aranyos, Görgöny, Ilva, Dorna. 's a' t. Vannak sós, és savanyú vizei. Lapány vidékein a' föld, és szőllő mívelés virágzik. Fő termése a' kristál fe-

jérségű kő só Tordánál. Vasa is van. Hegyes részei bővelkednek fával, és vaddal, 's szelíd állatokkal.

Két kerűletre osztatik: az alsóban 5 járás van: 1) az Aranyosi, 13 helys. 2) a' Mezei, 11 helys. 3) a' Lupsai, 18 helys. 4) a' Sz. Lászlói, 23 helys. 5) a' Torotzkói, 10 helys.

Jelesebb helyek: a' mezei, v. Tordai járásban: Torda, nemes szabad város, szőllős dombokkal körűl véve, az Aranyos mentében, azon helyen, a' mellyen a' hajdoni Rómaiak Salinae városa állott, a' mint azt a' számos régi omladványok bizonyitják. 5 féle vallásuaknak van benne Temploma, és Plébániája. A' Sz. István Franciskanus szerzetesinek van itt klastroma; az Unitariusoknak pedig gimnáziuma. Sok, és bőven fizető só bányák divatoznak kerűletében. A' természet ritkaságai közé tartozik az itteni nagy kősziklák közt sok ágokra terjedő föld alatti Barlang; melly majd a' pártütőknek, majd a' Rablók bandájinak adott folyam, és oltalom helyet.

Torotzkó, mező város az aranyos partján, vas bányákkal, mellyeket az ide szállított Stájerok művelnek. Találni az itteni ásványok közt, veres pettegetett akátot, karneolt, és kigyó követ.

Keresztes, az Aranyosi járásban: a' hol azon keresztesi mezőt szemlélni, mellyről némelly irók állítják, hogy Tráján Tsászár ott Decebált, a' Dákok királyát meg győzte légyen.

A' Felső kerűlet 7 járással: 1) a' Görgönyi, 19 helys. 2) a' Maros-Bogáti, 17 helys. 3) a' Maros Fárai, 13 helys. 4) a' Pagátsi, 10 helys. 5) a' Szász Regeni, 10 helys. 6) a' Vajda-Hunyadi, 8 helys. 7) a' Vetsi, 22 helys.

Itt emlékezetes: Görgöny, mező város, egy hajdoni erős várral, melly az Erdélyi Fejedelmek nyári Palotája volt. Körében só aknák, nagy erdőségek, és több savanyú vizek vannak.

Szász Regen, mező város, derék vásárokkal. Lakosi a' tisztaságról esmeretesek. Toplitzáról, a' Vetsi járásban, megy több út által Moldvába.

59. Kolos Vármegye.

Nevét Kolos mező várostól veszi $58\frac{3}{4}$ □m. mintegy 80,000 Lélek találkozik földjén. Nagyobb részint oláhok, keleti, és nyúgotti vidékei halmosok, de annál lapállyabb közepe, mellyet a' kolosvári Mezőségnek mondanak, egész a' Torda, és Doboka Vármegyéig. Jelesebb hegyei: a' Varatik, Trugásza, Kustiláta, Vladiásza, és Stira de Piátre, a' Magyar határ széleken. Úgy a' Gatinásza, Botrinásza, Tzigány hegy, Balamirásza, kalota, vagy Mogura máre. A' Levegő a' hegyeseken tisztább, és frissebb. Folyói: a' kis szamos, Ragadó Kőrös, Kalota, Szekellő, Sebes, több keserű viz forrásokkal. Termések: marha, s' közép szerű bor. A' föld mívelés divatozik. Kolosnál sok só vagyon.

A' Felső, és alsó kerűletre osztatik, és mindenik kerűlet 6 járásra.

A' Felső kerűletben van Bánfi Hunyadi járás 24 helys. Bátsi, 20 helys. Fejerdi. 14 helys. Gyalui, 16 helys. Magyar Bikali, 16 helys. Nagy Almási, 19 helys.

Jelesebb helyek: Bánfi Hunyad, mező város, a' hol igen sok kővé váltt ötlök, és tsiga nemek találkoznak, úgy, hogy azokra épületek emeltetnek. Szinte úgy korodon is a' Fejerdi járásban.

A' Gyalúi járásban: Gyalu (Golon, Julia) mező város a' szamos mellett, vár omladékokkal. Kolos Monostor, (Monasterium B. M. V. de Clus) hajdoni gazdag Benedeki Monostor, B. Aszszony tsuda tévő képével; most oláh falú a' szamos mellett. Utóbb azt a' Jesuiták birták, a' kolosvári Akademia tartása végett.

Kolosvár (Claudiopolis, Klausenburg, Klusch) szabad királyi város, erős várral a' szamos partján; Lakhelye a' királyi kormánynak, Akademiának (könyvtárral) a' Piaristáknak, kik a' gimnaziumot, és a' Nemes Iffjuság Nevelő intézetét vezérlik, 2 kollegiumnak, a' Reformatusok, és Unitáriusok számára, 1810 fogva van itt egy Országi betegház, és

1824 fogva, egy Országos vásár a' nemesebb lovakkal való kereskedésre. Ezen város körűl terjed el a' kolosvári mezőség. Egy a' leg sikeresebb városi közűl Erdélynek. Kerűlete $\frac{1}{4}$ mföld. 600 házaiban, 14,000 Lakost olvasni. (1818) 8 féle nemzetből. Fallal, és 5 kapuval van el látva, szőllők, kertek, és szántó földek közt. Az ó, és új városból áll. Amabban jelesebbek: a' Sz. Istváni Franciskánusok Temploma, és klastroma; a' volt kláristák épűlete; a' katona ispotály, a' hol Mátyás király született, a' város tömlötze, élestár, két katholika ispotály. Az új városban: a' gothi Püspöki Templom, mellyet Sigmond király épített Sz. Mihál tiszteletére. A' Minoriták Temploma, és Lakháza. Az Ursolináké, Sz. Péteré, más 2 szentegyházzal. Van Görög egyesültt Templom is. A' Reformatusoknak 2, Evangelikusoknak 1, Unitariusoknak 1, Templomok van. Továbbá jelesek, a' város háza a' piatzon, az Universitás, Konviktus, Seminarium, a' Protestansok 2 Collegiuma, a' kormányház, a' Bánfi, Teleki, Bethleni, Eszterházi, Keményi, Danieli, Tsáki, Rédei, Alvintzi, és Kendefi Paloták. A' két könyv-nyomtató, és áros ház; a' játék színház, 5 kül városa van. A' Lakosok Mester emberek, föld mívesek, és kereskedők. Vára a' város mellett egy dombon jól fekszik, és minden katonai épületekkel el van látva. 1798 több ötöd részénél a' városnak martalékja lett a' tüz lángoknak.

Az alsó kerűletben: 1) a' Kolosi járás. 13 helys. 2) a' Motsi, 18 helys. 3) a' Nagy Nyulasi, 17 helys. 4) az Örményesi, 17 helys. 5) a' Palatkai, 16 helys. 6) a' Tekei, 16 helys.

Jelesebb: 1) Kolos szabad mező város, hegyek közt, oláh lakosokkal. 2) Kis szék, a' Palatkai járásban: Sós kút forrással. 3) Teke, és Bátos, szabad kir. szász mező mező városok; sós tóval.

60. Doboka Vármegye.

Nevét düleményiben fekvő Doboka várától veszi. 56 □ m. mellyen 50,000, többnyire oláh Lakos

tartózkodík. Moldva felé igen hegyes, a' hová a' Borgoi szük út, 's több ösvények vezetnek. Nagyobb Bértzek, a' Meszes, Babi, Poyana, Morului, Brászda, Tamás homloka; 's a' Moldvai Havasok: Szehárdul, Vereskő. 's a' t.

Folyó vizei.

A' kis Maros, Bisztritz, és Sajó. Nevezetes a' Hodos, vagy Tsegei tó. Só, és mész alj, 's a' számos teknős állatok maradványi jelentik, hogy itt valaha a' fekete tenger hullámozott. A' szőllő műv tsekély, de erdeje elég van a' hegyeseken.

A' felső, és alsó kerűletre, 's ez mindenik 4 járásra osztatik.

A' felsőben van: 1) a' Kis Iklódi járás 19 helys. 2) a' Magyar Egregyi. 3) a' Pántzéli, 22 helys. 4) a' Valászuti, 18 helys.

Jelesebb: Doboka, Nagy, és Kis Iklód, faluk.

Az alsó kerűletben: 1) a' Borgoi járás, 17 helys. 2) a' Buzai, 22 helys. 3) a' Kerlesi, 18 helys. 4) a' Széki, 27 helys.

Jelesebb helyek: Nagy Borgo, 3 órányi hosszu helység, 143 házzal, 500 familiával, melly 6 faluból áll. 1784 az oláh Ezredi megyéhez kaptsoltatott. Hires a' hegyi szük menedékéről is; színte a' fekete pipa földről, és sok sós forrásairól. 2 Szék, jeles szabad mező vávos, 5 vásárokkal.

61. Belső Szolnok Vármegye.

Hajdon Zonuk nevet is viselt, a' honnét több erdélyi Vajdák Zonuki Grófoknak neveztettek. 41 $\frac{3}{4}$ □ m. 13,000 ház népet lelni föld színtén.

Dombos, és mérséklett ég aljas. A' Babi, és Szekul hegyek érentik határ széleit. Vizei: a' nagy, és kis Szamos, Lapos, melly aranyot visz homokja közt. Termése: gabona, bor, sok fa, barom, és só. Arany, ezüst, és vas. Hallal a' folyók bővelkednek.

A' Felső, és alsó kerűletre, ez 6, amaz 4 járásra osztatik.

Az alsóban van: 1) az Alparethi 20 helys. 2) a Bálványosi 17 helys. 3) a' Betleni 22 helys, 4) a' Deesi 17 helys. 5) a' szurdoki 18 helys. 6) a' Vádi 13 helys.

Nevezetesebb helyek: a' Bálványosi, Járásban: szamos Új-Vár. (Armenopolis) szabad kir. város, 400 ürmény familiával; szép egyenes, és egy forma utszákkal, és házakkal. Nagy kereskedést űz kivált marhával.

A' Város mellett a' szamos partján áll ama hires fogoly erősvár, mellyett Martinusius épitet. 1542.

Bethlen, egy régi várral, mellytől a' Bethlen ház Nevét veszi. Ezen vidéken több sós kutak találkoznak. Dees (Dyonisiopolis) szabad mező város, a' közel lévő ó-várral. A' régi roppant Templom, és körűl fekvő omladványok bizonyítják; hogy Dees hajdon derék hely volt; van benne egy Frantziskanusok Klastroma. A' két szamos öszve folytában van só ágy is készítve. Közelében látni Dees Aknát a' hegyek közt, mező város, só Tisztséggel.

A' Felsőben. 1) a' Kazkói járás 24 helységgel; 2) a' kőfarki 17 helys. 3) A' Magyar Laposi 26 helys. 4) A' Rettegi 18 helys.

Itt jelesebb: Lapos Bánya, a' leg magosabb hegy lábán, vas bányákkal, úgy oláh Bánya a' hegyek közt.

Közép Szolnok Vármegye.

27 $\frac{1}{4}$ □ m. Magyar, és Oláh Lakosokkal. Hegyes, és telye van tengeri maradékokkal. Levegője friss. Vize, a' szamos. Fája, és marhája leg több van.

A' Felső, és alsó kerűletre, mindenik 2 járásra osztatik. A' Felsőben van: 1) a' Szilágy-Csehi járás 38 helys. 2) a' Zillahi, 42 helys. Itt jelessebb: Zillah, szabad mező város.

Az Alsó keűletben: 1) a' Peeri járás 29 helys. 2) a' Tasnádi, 36 helys. Itt jeles Tasnád (Trestenberg) mezö város, régi hegy vár omladékkal.

63. Kraszna Vármegye.

13 □ m. Igen hegyes, közzel közzel kellemetes, és termékeny völgyeket találni. A' Somlyó, Rehsz, és Meszes leg magosabbak. Friss, és durva a' Levegője. Folyói: a' Kraszna vize leg jelesebb, pataki közt. A' sűrű erdőkben számos vad vagyon. A' Lakosok éleme a' marha tartás. Savanyú vizet többet találni.

4. Járásra Osztatik: 1) a' Kemesi 18 helys. 2) a' krasznai, 20 helys. 3) a' Peretsi, 16 helys. 4) a' Somlyói, 17 helys. Jelesebb helyek: Kraszna falú a' hasonló nevű folyó mellet. 2) Somlyó, derék mező város a' Báthori vára omladékival, és Savanyú vizzel.

III. Szakasz.

A' Magyar Kerűletek.

A' Kővári vidék.

12 $\frac{1}{4}$ □ m., 3300 Magyar, és oláh adózó familiákkal. Igen hegyes, és erdős.

Vizei:

A' szamos, és Lapos. Vad, és marha sok van. Szén égetéssel, és kereskedéssel, és sertés makkolással Keresik a' Kenyeret. 4 Járásra osztatik: 1) A' Berkeszi 21 helys. 2) a' Bungi, 30 helys. 3) a' Nagy Somkuti, 20 helys. 4) a' Vádi 19 helys. Jeleseb helyek: Kővár, hajdon nevezetes erősség, mellytől a' kerűlet veszi nevét, a' Berkeszi járásban. A' Vádiban: Kapnik bánya, m. város, arany, ezüst, és olom bányákkal. Lakosi Magyarok, és oláhok. Vannak Németek is a' Bányászat végett.

IV. Szakasz.

Fogaras Földje, vagy Vidéke.

21 $\frac{3}{4}$ □ m. A' Kárpátok választják Oláh országtól, a' hová innét több utak vezetnek által. A' La-

kosok száma lehet 30,000, jobbára Oláhok. Igen hegyes, és a' leg magossab Havasok emelkednek rajta. Az Aluta folyóba számos hegyi patakok rohannak. Erdő, és fű, következendőn marha elég van; úgy könnyű gabona, len, és kender is, vad, hal, só, ásvány, kivált arany, ezüst, és ólom. Kormány formája különös; mint kővárban. 4 Járásra osztatik: 1) a' Szombatfalvai 18 helys. 2) a' Mundrei 15 helys. 3) a' Porumbáki 15 helys. 4) a' Veneziei 16 helys.

Jelesebb helyek: Fogaras (a' Szombatfalvai járásban (mező város) az Aluta folyó mellett, az egyesült Görög Püspök széke. 5 féle Nemzeti, és Hitvallású Lakosok, és Templomok vannak benne. Régi erős várral, és nevezetes hiddal az Alután által.

Persány, (a' Veneziei járásb.) só nyomatokkal, finom homok kővel, Jaspis, és porfir darabokkal, és kövé vált dolgokkal.

V. Szakasz.

A' Székelyek Földje. vagy Székeji. Sedes. Siculorum.

144 $\frac{3}{4}$ □ m. Majd 200,000 Lakossal. Egy része (az Aranyosi szék) egészlen el van a' többitől választva, és a' Magyar Vármegyék között fekszik.

Az egész alapa hegyes, kivévén az Aranyosi széket, keleti határ széle felé leg magosabb egész Erdélyben, de nem szép, és tenyészes rónák nélkül. Itt találni a' leg magosabb Havasokat, és leg jelesebb Bértzeket, mellyek közt nevezetes a' Bűdös. A' Moldvai széleken szőrnyű erdőségek állanak. Leg magosabb vidékein, u. m. a' Tsiki, és Györgő székekben, és a' Meszes alján, magában a' föld róna, és nem sovány, de emelete a' levegőt nagyon finítja, és élesíti, noha, miúlta az erdők ritkulnak, a' levegő is jobban akar kedvezni a' növevényeknek. Egyébbként a' Levegő székely vidékein tiszta, és egésséges, és a' szászok, 's kűkűlő szomszédságában kellemetes, mérsékeltt, 's még szelídebb az Aranyosi

Széleken. Folyó vizek: az Aluta, melly itt ered, úgy a' Maros is, és két küküllő. Az Aranyos, Homorod, Fekete, több kisebb patakokkal. Nevezetes a' Sz. Anna tava, egy magos Tsiki hegyen, és a' Pokolmotsár kovásznánál, 's a' Piritski tó, több értz kútforrásokkal.

Termés.

A' hegyeket kivévén, sokféle terményekkel bővelkedik: A' vadaknak, és szelíd állatoknak száma, minden nemű gabona (kivált pohánka) fa, és fű; hal, ásvány, mészkő 's a' t.

A' Kormány dolgában némelly külömbbségeket találni, a' többi vidékekétől.

Öt fő Kerületekre, vagy is székekre osztatik. (A' kik Háromszéket három különös székekre osztják, 7 Széket számolnak). Némellyek Miklósvárt is különös széknek veszik ('s akkor 8 széket számlálhatni.) Ezek Anyaszékek, mellyek alatt al-székek állanak.

1. Az Udvárhelyi Szék.

31 □ m., 30,000 emberrel. Al-Székei; a' Kereszturi, és Bardotzi. A' Felsőre osztatik, 2 járással; és Alsóra, 6 járással. A' felsőben van: 1) a' Böződi 34 helys. 2) a' Farzadi 30 helys. Az alsóban: 1) a' Bardotzi 9 helys. 2) a' Bögötzi, 13 helys. 3) a' Dálljai, 10 helys. 4) a' Kereszturi 12 helys. 5) az oláhfalvai, 8 helys. 6) a' Patakfalvai 11 helys.

Emlékezetesebb helyek: 1. Homród-Almás (a' Dálljai jár.) Falú a' Homorod, és Vargyas folyók közt, hegyekkel kerítve, só forrással, és mosó hámorral. Az erdő közepén Nagy — Mál szőllő hegyében van ama hires Almási barlang, mellynek föld alatti hasadékán a' Vargyas által folyik. A' barlangban 1000 ember el fér, mellyben sok oszlatok vannak, 's azokon könnyű el tévedni; sok örvények, náddal tellves posványok egy Salétrom forrás.

2. Keresztur, mező város, savanyú vizzel.

3. Székely-Udvarhely, szabad m. város a' kükülö partján, van a' Plébanián kivűl Minoríták Temploma, és Klastroma, szép váras háza, gimaazium, és Seminárium; protestans Collegium, és Templom.

2. A' Haromszéki Szék. (Kerűlet, Megye.

A' Sepsi, Keszdi, Miklosvári al-székekkel, Sepsi Sz. György, Illyenfalva, Keszdi-Vásárhely, és Beretzk szabad városokkal, 37 □ m., 4090 familiával.

A' Felső kerűletben 4. járás van: 1) az alsó Tsernatoni 13 helys. 2) a' Sz. Eleki 13 helys. 3) a' Zabolai 12 helys. 4) a' Zágoni, 12 helys. Az 1 járásban jeles a' nagy Büdös, és Bálványos hegy. A' 3-ban Kovászna, híres sok értz, sós forrásairól, és a' Pokolsáráról.

Az alsóban, 3 járás: 1) a' Zalány, 15 helys. 2) az Alutai 19 helys. 3) a' Feketeügyi, 15 helys. Itt jelesebb (a' Zalányi járásban) 1. Keszdi-Vásárhely (Sikulopolis, 's Neotorium, Neumarkt) szabad mező város. 2) Sepsi Sz. György. szabad mező város. A' székely Huszár Ezrednek itt van fő Tisztí Lakhelye. Vídékein több savanyú, és orvos kutak találkoznak. 3) Beretzk (az Alutai járásban) szabad mező város.

3. A' Csik Szék.

A' Györgyői, és Kászoni al-székekkel 34 $\frac{6}{8}$ □ m. 50 ezer Lakossal. A' Felső, és Alsó kerűletre van osztva. A' Felsőben fekszik: 1) a' Felsötsiki járás 26 helys. 2) a' Györgyői, 13 helys. Az alsóban: 1) az alsótsiki 24 helys. 2) a' Kátoni 5 helys.

Jelesebb helyek: Györgyő Sz, Miklos mező város. Többnyire Ürmények lakják, a' kiknek szép Templomok van, marhával, és fa szerekkel kereskednek. 2) Csík-szereda (Siculoburgum, v. Mercurium) szabad mező város; régi erős várral, a' székely gyalog Ezred Stábi Lakhelye.

4. A' Marosi Szék.

17 $\frac{3}{4}$ □ m., 6700 adozó háznéppel. 3 Kerületből áll: a' Marosiban van: 1) a' Samsondi járás 15 helys. 2) a' Bándi 15 helys. 3) a' Gálfalvai 17 helys. A' Nyáradiban: 1) a' Káli, 21 helys. 2) a' Jobágy falvai 16 helys. 3) a' Sellyei 16 helys. A' Küküllöiben a' Szováti 12 helys.

Jegyzésre leg méltóbb: Maros-Vásárhely (Agropolis, v. Foroburgum) szabad kir. város. Lakhelye a' Királyi Táblának, és Marosi Megyei Tisztségnek. Van Temploma, és Klastroma a' Sz. Ferentz szerzetesinek, katholikus gimnázium, és Protestans kollegium. Jelesebb épületek: a' Teleki Grófi palota, egy 60,000 kötetes könyv-tárral, és ásványi-gyüjteménnyel. Vára fallal kerítve, határ őrző sereggel van meg erősítve. Jeles végre közelében a' hajdoni Római út tsapatja.

5, Az Aranyosi Szék.

A' Torda, és Alsó-Fejérvári Megyék közt 4 $\frac{1}{4}$ □ m. 1120 adozó háznéppel.

Két járást foglal magába, u. m. a' felső Aranyosit 11 helys., és alsó Aranyosit, 11 helys.

Jelesebb Lakhelyek: Fellvintz, mező város, a' Lakosok Nemes Székelyek, Oláhok, és Tzigányok. Katholikus, és Protestans Templom, és posta van benne. Jó forma nagyságú a' Maros partján. Az élemet a' Kézi mesterség, földmívelet, és barom nenelés szerzi.

2. Székely-Földvár.

A' Szászok Földje. Térra Saxonum.

A' Szász vidék két darabra van egymástól szakasztva, az egyik 9 kerületet, vagy széket. foglalmagába, a' másik Kettőtt. Az egésznek föld színte; 126 $\frac{3}{4}$ □ m., több mint 300,000 Lakossal. Leg magosabban fekszik keletre a' Bartsai, és Bisztritzei kerület, a' hol a' lag tsútsosabb hegyek emelkednek fel; és a' szebenyi megye, az Oláh határ szé-

leken. Belseje magos hegyek nélkűl, Kellemetes rónákkal kedveskedik. Innét a' Levegő igen mérsékeltt, és az élőknek hasznos. 's nyúgotra szelíd, és tiszta.

Folyó vizei:

Az Aluta, Kükülő, Szebeny, Bartza, több egyébb Kisebb patakok mellett. Mind a' három Országa a' természetnek bőven ajándékozta ezen tartománynak kintseit; noha nem egy határban.

Szükebb a' bor, melly tsak a' Mediesi, és Segesvári kerűletben terem. Arany több helyeken mosattatik. Ertz vizekben nints szükség. Sós forrásokat is találni.

Két tártományt foglal magába; a' 9 Szász Székeket, és 2 kerűletet.

VI. Szakasz.

A' Szászok Székei.

1. A' Szebenyi szék. Sedes Cibiniensis.

28 □ m. 15,600 familiával, a' Szelistei, és Talmátsi Al-székekkel, és az úgy nevezett 7 biró jószágokkal. Fel Osztatik: 1) a' Szebeni Anya-székre, mellyben a' szabad helységek (24) feküsznek. 2) a' Talmátsi, és 3 a' szelistei Al-Székekre, melly a' 7 birákhoz tartoznak, és a' 7 birák jószágára, melly széllyel fekvő helységekből áll.

A' Szebeni fő, v. Anya-Székben. Jeles:

Szeben v. Nagy szeben. (Cibinium, Villa Hermanni, Hermannstadt) szabad királyi, fő város Erdélyben, a' 41° 48' 58" hoszsz. és 46° 22' szél. alatt; mintegy 15,000 Lakossal. Kik jobbára szászok, és Németek. Felső városa hegyen, az alsó rónán fekszik. Ezen által folyik egy része a' szebennek, amaz erős várral fényeskedett valaha. Kettős fal zárja a' várost, mellyen több tornyok emelkednek,

5 kapukon menni be kőveltt útzáira. Belsejében 1200: külseiben 1000 házat számlálhatni; mellyek közt a' három katholikus Templom, az egygyesűltt Oláhoké, a' 4 protestánsoké, a' Stefanita Frantziskanusok, és Ursolinák klastroma, a' nem egyesűlt Görögök kápolnája, leg jelesebbek. Van itt gimnazium könyvtárral, Leány Oskola.

A' köz épületek közt emlékezetet érdemlenek; (a' Nemzeti oskola mellett, és Tanátsházon kivűl) a' katona ispotály a' fegyverházban, és nagy fenyíték ház, a' város előtt álló, 's 8 tsapatot be fogadó kaszárna, 's 500 árvát gyámoló Nevendék ház. A' Bruckenthali palota, gazdag Könyvtárral (15,000 köt) pénz, és ásvány gyüjteménnyel. Lakhelye ezen város az Erdélyi fő hadi kormánynak, a' királyi kamarai, és bányászj kintstárháznak, fő Harmintzad, Posta és Lottó Tisztségeknek; és a' szászi Universitás Gyülekezetének. A' Lakosok kézi mesterek (42 tzéhre osztva) tudós mesterek, és kereskedők. Van itt 3 vásár, 1 könyváros, 2 könyvnyomtató 1 újság; 2 folyó irás. Szeben vidéke szép. A' $\frac{1}{2}$ órányira távúlt tölgyesben mulatják magokat a' Szebeniek, a' hol a' Sebespatakon 1 papiros, 2 szitás, és 1 puskapor malom van.

A' Talmátsi Al-székben 6 helység van. Valamint a' szelistyei-benis. Az el széllyedett helységek száma 14.

A' Szeben városához nemes jussal tartnzó birtokok: 1) Kirtz. 2) Kornetzel (Hortobágyfalva). 3) Orlát. 4) Sinna. 5) Szetsel (Feketeviz); faluk.

2. Segesvári Szék.

8 □ m., 20,000 lakossal. Fel osztatlk a' Felső, 6 helys. és Alsó kerűletre, 10 helys.

A' Felsőben jeles: Segesvár (Schaesburgum) szabad kir. város, leg több részein hegyekkel körítve, a' Nagy kükülő partján 810 házzal, 's kivűl mint egy 400-zal. Lakosit lehet 7000-re venni. A' vár része hegyen fekszik. Hajdoni erős bástyái, tornyai, és Kapúi el hagyattattak. A' hegy tetején áll Sz. Mik-

lós Temploma. Van még egy Templom mellette, a' Klastrom Temploma; a' város háza, melly a' Dominikanusok klastroma volt; a' protestans gimnazium kis könyvtárával. Az álsó Városban áll Frantziskanusok Temploma, és Lakháza, az ispotály, Sz. Antal Templomával, a' kül városban a' temetői Szentegyház. A' nyúgoti kül városban van a' Görögök Temploma. A' Lakosok kézi mesterek, kivált vászon szövők. Föld, és szőllő mívesek. Nem mesz sze innét az uton látni egy oszlopot, és Sandau váromladékit.

Az alsó kerületben: Szász keszd. m. város, régi hegyvárral.

3. A' Mediesi szék.

8 □ m. van benne 1 szabad kir város, 5 mező város, és 20 falu. A' jelesebb helyek:

Medies (Media) szabad kir város; a' nagy Küküllő partján, valaha falakkal, és bástyás tornyokkal, erösített vár volt. A' több vallású Templomokon kivül van itt a' Sz. Istváni Frantziskanusoknak szentegyháza, és klastroma. A' Piáristák kollegiuma most magán bírtoki ház; van gimnaziuma a' Protestansoknak. A' Lakosok számamintegy 5000. Van egy Ispotály is, és árva-ház; végre egy Könyvnyomtató.

A' mező városok közt: Berethalom (Birthelm) egy völgyben magos szőllő hegyek közt; a' Protestans Superintendens Lakhelye.

4. A' Szász-Sebesi szék.

$3\frac{3}{4}$ □ m. 2500 familiával. Egy város, és 11 helység van rajta. Nevezetes Lakhelyek:

1. Szász-Sebes (Sabesus, Mühlenbach) szabad királyi város; hajdon kettős falakkal, és sántzokkal,

most egy rétű falai közé két kapú, és két ajtó vezet. Mintegy 300 épületeiben majd annyi familia lakik. A' derékabb épületek közé tartozik a' Sz. Istváni Frantziskanusok Temploma, és klastroma. A' Protestansok Temploma; Tanáts ház, és köz szállás, melly most katona ispotály. A' kűl városokat, mellyekben majd 350 familiák mulatnak, ugyannyi házok közt, a' Sebes vize válosztja a' belső várostól.

2. Dáál, v. Djál, (Dallen) szabad oláh falú, egyesűlt Görög plébániával.

3. Kelnek, szász falú régi várral.

5. A' Nagy Sinki szék.

7 ½ □ m. 4650 házi néppel. 2 m. városból, a 20 falúból áll. A' mező városok: Sz. Agota, és Hartbach mellett hegyek közt, Lakosi többnyire kézi mesterek. 2 vásárja, és közelében egy halas tó van. 2. Nagy sink fő helye a' széknek, a' hol a' kerűleti Tisztségek laknak. számos Lakosi kézi mesterek, és földmívesek. 3. Vásárja, és egy halas tója van.

6. A' Szeredahelyi szék. Sedes Mercuriensis. Reuszmärkter Stuhl.

4 □ m., mintegy 4000 familiával, 1 fő mező városra, 10 falura, és 1 pusztára oszlódik.

A' mező város: Szeredahely, a' megye Tisztség Lakhelye. Jó bor terem környékein. Két Országos vásárja van. (Lat. Mercurium. Ném. Reuszmarkt).

Doborka (Dobreng) szászfalu, márvánnyal, és kővé vált ötlökkel, egy hegy allján az önnevű patak mellett.

7. A' Kőhalomi szék (S. Rupensis, v. Koszdensis.

7 □ m. 5000 házi néppel. Jelesebb lakhely: Kőhalom (Rupes, Reps) fő mező városa a' széknek; a' Koszd folyó mellett; Lakhelye a' megyei Tisztségnek. Egy katholikus, és nem egyesült Görög templom van benne- Lakosi kézi mesterek, és parasztok. Van egy régi vára is. Szomszédságában több savanyú vizeket lelni 2. Sombor, (Sommerborg; Ugra (Galti) Darotz, (Drász) 's a' t. faluk.

8. Az Új-Egyházi szék. (S. Leschkirchensis.

4 □ m. 40000 házi tseléddel. Nevezetesebb helyei:

1. Új Egyház (Leschkirch.) fő mező városa á' megyének, a' hol a' Tisztek laknak a' Harbach partján: szépen épűltt hely több féle nemzettel. 2 vásárja, és több kővé válttszere van. 2. Zinkendál. Altzina, vagy olzina, Főfeld, körped. 's á' t. helységek.

9. A' Szász-városi szek. (S. Saxopolitana.

5 ¾ □ m. 3000 familiával. Emlékezetesebb helyek: Szász-város (Saxopolis, Broos) fő mező város, a' honnét a' kerűlet nevét veszi, Lakszéke a' megye Tisztségeinek. Lakosi jobbára Magyarok, és oláhok; kézi mesterek, és parasztok. Több féle vallású Templomok, és oskolák vannak benne egy Harmintzadóval, és Frantziskanusok klastromával.

2. Also Kenyér, Balomir, Romosz, Sebeshely. 's a' t. faluk.

VII. Szakasz.

A' Szász Kerületek.

Bartza Vidéke. v. Bartzaság. Districtus Coroniensis, seu Barcensis, seu Barcia. Kronstädter, od. Burzenländer-Bezirk.

20 $\frac{3}{4}$ □ m. (némellyek szerínt 30 □ m.) 15,000 házban, 800,000 Lakost számolhatni. Innét 4 szoros utak, és több ösvények vannak a' hegyeken által oláh Országba.

Fel osztása három féle: 1) az adóra nézve három járásra megy; a felső (déli része) az alsó (éjszaki) és város környékire- 2) 4 Birtoki Fel vigyázatra (Inspectoratus). 3) a' szabad királyi helységekre, és Törtsvári Uradalomra, vagy is jobbágyi, és katonai helységekre.

1. A' szabad helysék: 1 város, 4 mező város, és 9 falú.

Nevezetesebb Lakhelyek: 1) Brassó (Corona, Brassovia, Kronstadt) szabad kir. szász város, a' 43° 15' 32" hosz. és 45□ 36' 30" szél. alatt. 326 öl a' tenger színe felett. 3200 épületben majd 30,000 embert lelni. Hegyek, és rónák ékesíttik gyümöltsösökkel vidékeit. A' belső város ama régi erős vár maradék falaival keríttetik, mellyen 4 kapu van. Hat fő útszái rendesek, mellyek a' fő piatzon egybe kerűlnek; a' számos kútak közt fel tünőbbek a' vásár piatzon a' kő medentzések, és értz vedresek, tsévékkel, és vas rostélyokkal. Épületei közt sok 1 emeletű, és 2 emeletűis van.

Jelesebbek: a' Frantziskánusok Temploma, és Klastroma, melly valaha a' Sz. Klára Leányaié volt. A' plébániai Templom, a' hajdoni Domonkosiak Klastroma, és a' többi Hitvallású felekezetek Templomai, az ispotályokkal, gimnáziummal, és számos oskoláival mindenik nemzetnek, és vallásnak. A'

Tanátsház, a' vásárház, nagy kaszárna, fenyiték ház, a' város fogadója, és katona ispotály. A' magán épületek közt: az Abrahámi, és Oroszlányi (Löw) ház, 's a' két könyv nyomtató. Három kül városa van: Bolgárszeg, 1400 házzal. Bolonya 560 házzal, és ó Brassó, 600 házzal. Vidékéhez tartoznak az úgy nevezett Méhészkertek, a' hol majorságok is, és paraszt gazdaságok tartatódnak. Ezen vidék igen tágos, és derék szántó földeket, 's réteményeket zár magába. Egyébb aránt Brassó Erdélyben a' leg sikeresebb kézi műves, és kereskedő város. 42 tzéhbe osztódnak a' kézi mesterek. A' kereskedő több száznál. Itt minden Erdélyi nemzet együt lakik.

2) Földvár (Mariaeburgum) mező város, egy hegy lejtőn, 372 házzal, és 1700 lakossal, és egy kis kastéllyal. Nevét a' hajdoni keresztes Német Rend várától, és Templomától vette, melly itt a' B. Asszony tiszteletére épültt.

3) Rosnyó (Rosonium, Rosenau) mező város, 690 házzal, és 3300 lakossal, és igen magos hegy várral. Határa igen nagy, mellyen egy hires hegyi barlang találkozik.

4) Tortalen (Tartlau) mező város, 645 házzal, 2920 lakossal.

3) Fekete halom (Zeiden) mező város, 740 ház. 3150 lakossal. Hasonló nevű régi vár maradvánnyival. 189 Takáts van benne. Ez a' vidék termékeny hazája a' Lennek.

A' Törtsvári Uradalomban, 14 jobbágyi helységek vannak a' várral, és kalibásokkal együtt. Ezek közt jelesebbek: Törtsvára, egy kis kastély, a' hegyi szük által menetel torkán; itt lakik a' Határ őrző sereget kormányozó fő Tiszt. Ehez tartoznak a' 13 faluk. A' hegyességben 1000 illyen kalibák is találkoznak majd 5000 emberrel. Két barlang is van itt tsep kövekkel. 2) Apátza. 3) Zernest. Ezek, és a' többi faluk Magyarok, és Oláhok, 's igen népes helységek.

Katonai helységek:

1) Tohán, 800 lak. és 2) Szunyogszeg (Zinzare) 1000 lak. oláh helységek. Ez egy kapitány, amaz Hadnagy szállása.

VIII. Szakasz.

Besztertze vidéke. Districtus. Bistriciensis. Das Nösnerland.

$33\frac{1}{4}$ □ m, mintegy 4000 familiával. A' Német, vagy is Besztertzei, és Oláh, vagy Rodnai kerületre osztatik; ebben 30, amabban 24 Lakhelyek találkoznak.

Nevezetesebbek: a' Besztertzei kerületben, v. járásban. Besztertze (Bistricium, Nősen) tsekély Királyi város az ön nevű folyó mellett. Hajdoni fényességének tsak emlékezete van fenn. Egy rétű fallal, 2 bástyával, és 14 toronnyal vétetik körűl. Lakosi száma 5000. Nagyobb épületei, a' Piaristák Lakháza; a' Minoriták Temploma, és klastroma; a' Protestans Templóm; a' polgár ispotály, melly hajdon Monostor volt, a' Vásár ház több boltokkal, a' katona ispotály, a' gimnazium, és könyvnyomtató. Két kül városa van, mellynek egyikében az Oláhoknak Temploma, és oskolája van. 1798 itt 6 Kalmár és 16 kézi mesteri tzéh volt. 2) Sz. György falu, savanyú vizzel

A' Rodnai kerűletben v. járásban: melly egy völgységből áll, és most a' második oláh Határ őrző gyalog Ezredhez tartozik; jelesebb: Naszód, a' szamos partján, a' 2 oláh Ezred ezredes kapitánnya Lakhelye, 's a' fő Tisztségé, oskolákkal a' katona gyermekek számára. 2) Makod, egy kapitány szállása. 3) Rodna, nagy helység, bányájárúl, és savanyú vizeiről hires.

Hajdoni Fel osztása Erdélynek.

1) Regio Antesilvana v. Subsilvana. Erdő alatti vidék. 2) Regio Aluta. Alutai vidék. 3) Regio vinifera. Boros vidék. 4) Barcia. A' Bartzaság. 5) Bistricia. A' Besztertzei vidék.

Vége Erdély Országnak.

Toldalék Magyar Országhoz.

A' Pénzek, 's Mértékek nemei.

Magyar Országnak Bétstsel, és Austriával egy forma pénze, és pénz értéke van.

Arany: az úgy nevezett körmötzi magyar arany értéke 4 forint 30 kr. ezüstben.

Ezüst: Species Tallér: 2 for. fél tallér 1 for. fertál tallér 30 kr. Vannak: 20 kr., 10 kr., 5 kr., 3 kr.

A' Márjás, 17 kr., és Peták, 7 kr. keletben vannak ugyan, de már nem verettetnek.

Rézből, tsak váltó pénz vagyon: 30, 15, 3 kr. de 1811 fogva tsak 6, 3, és 2 kr. érnek. (A' jó Krajtzár $2\frac{1}{2}$ illyen Krajtzárt tesz, a' $\frac{2}{2}$ kr. $1\frac{1}{4}$ krt.).

Ez előtt volt Poltura = $1\frac{1}{2}$ kr. Grésli = $\frac{1}{2}$ polt. Magyar kis pénz 5 = 1 garas. De már most ritkák.

Vannak képeltt pénzek is; p. o.

Az Itéllő székeknél 1 Mark arany = 72 for.

1 nehéz ezüst Mark 4 for. a' könnyű 1 for.

A' paraszt forint szepesben = $16\frac{1}{2}$ garash.

A' Kurta forint = 50 kr. vagy is 1 fort. a' 24 forintos láb szerínt. Innét 20 for. Convent. p. = 24 Magy. for. Vonás forint = 3 Márjás, vagy is 51 kr.

1 Tallér = 1 for. 30 kr. Egy Ort = $\frac{1}{4}$ paraszt for. az az 12 kr. Szepesben szokás leg inkább a' gyolts vételben.

A' Papiros pénz: Bétsi váltó tzedulák; mellyek

az ezüsthez képest 150 pro centummal állanak. 1 váltó forint teszt 24 kr. pengőben. Az Austriai Nemzeti Banknotái (tzeduláji), értékekre nézve, hasonlók az ezüsthez.

Mértékek Nemei.

Hoszszú mérték. A' Bétsi mérték Magyar Országban is folyamatban van. 1 posta mfd. 4000 öl, egy öl 6 láb, a' láb 12 hüvelk. Az úgy nevezett Magyar mértföld sokkal hoszszabb, de határozatlan. Egy Marok 4 hüvelket tesz. A' Bétsi réfen kivül felső Magyar Országban van még a' vászon kereskedöknél egy kis réf is, mellyből 4 Bétsi réfre 5 megy. A' darótz posztó el adásában a' páltza is = 5 lábhoz, és az öl is szokásban vagyon.

Föld szín mérték. Egy hold földbe két posoni mérő vettetik. Rend szerínt 1100, 1200, 1300, Temes, Torontál, Krassó, Báts, Tsanád, Tsongrád, Békés Vármegyékben 1600 □ öl. Szakoltzán, Nyitra Vármegyében az Okruch 8 posoni mérő alá való darab.

Négy szegletű (Kotzka) mérték. A' Posoni mérő, melly egész Országban divatozik: 75 Posoni ittzét foglal magába. Két Posoni merő 1 kila; a' mérőt köbölnek is szokták nevezni. Fél mérő tesz 1 vékát. A' Szepesiek Koretznek mondják. A' Pesti mérő 1 $\frac{1}{2}$ Posoni mérőt tesz, mellynek $\frac{1}{3}$ részét a' Pesti vékának hivja.

A' Nagy Szombathi mérő $\frac{1}{2}$ Posoni mérőt tesz.

A' mérő, Véka, Köböly, Kila, 'Sák nevet külömbbféle vidékeken külömbbféle értelemben veszik, és egyiket a' másikkal tseréllik fel. Némelly helyeken mértze is hallatódik, melly $\frac{1}{2}$ Posoni mérőt tesz. A' Kosár $\frac{1}{4}$ Posoni mérő. Az Oktál ennek fele, a' Mászli $\frac{1}{2}$ Oktál. De ezeket is külömbbféle értelemben veszik némelly helyeken. A' 'Sák két Posonyi mérő.

Folyó mérték. 1 Akó = 64 itze. Egy hordó a' Tokaji vidéken 2 $\frac{3}{4}$ Posoni akó; 1 Antal (ontál) = $\frac{1}{2}$ hordo, vagy is 1 $\frac{3}{8}$ Posoni akó. Debretzen körűl a'

Nagy Tseber 100, a' kis Tseber 50 itze; és a' Kanta 10 itze. Vasban a' Vödör = 52 itze. Az itze 2 meszely, a' meszely 2 fertál, vagy Verdung.

A' Nyomó mérték hasonló a' Bétsihez. Tót Országban, és a' Görögökkel, és Törökökkel való kereskedésben szokott mérték az Ocka is, melly $2\frac{1}{4}$ fontot nyom.

Az Oláhok Temesvár körűl 1 mérő gabonát 40, (egy Pesti mérőt 60) 1 Sinecket (Sing) 60 Ockára számlálnak. Egy kő, p. o. dohány, 20 fontot tesz felső Magyar Országban.

Erdély Országhoz:

Némely Jegyzetek 1813 Esztendő, és az 1823 Esz. beli számolat szerént.

A' Hit-Vallás.

	Pléb.	Fil. Tp.	Lelk.	Nyelv.
Cathol. Deák szokás	200	1770	182,300	Magyar.
Cathol. Görög szok	1240	396	456,500	Oláh.
Cath. Ürmény szok	4	—	7,590	Ürmény.
Nem egyes. Görög	750	580	588,000	Oláh.
Reformat. 1 Superint.	581	191	300,000	Magyar.
Evangelik. 1 —	255	3	170,000	Szász.
Unitárius. 1 —	107	22	35,000	Magyar.
Sidók. 2 Sinagog.	—	—	2,300	Sid. Török

A' Tudományi Intezetek.

A' Catholik. 1, Akadem. 1, Liceum. 9, gimnaz. 17, Nemzeti Oskol.

A' Görög Cathol. 1 gimnaz. Az Unitar. 1 Collegium., 2 gimnaz.

A' Reform. 3 Collegium., 4 gimnaz. Az Evang. 5 gimnaz.

Szabad kir. Városok.

	Ház. szám.	Kath. Lak.	Öszv.
Brassó	3200	3183	18,210
Kolosvár	1063	3000	18,210
Szeben	2200	2821	16,300

	Ház. szám.	Kath. Lak.	Öszv.
Károl Fejérvár	1600	662	11,300
M. Vásárhely	1080	1903	10,000
Besztertze	989	478	6,620
Segesvár	1206	485	6,210
Medjes	590	163	3,900
Szászsebes	580	580	4,083
Szamos újvár	550	3243	3,400
Ersébetvár	380	1345	1,800

A' mező városok.

	Lakosok száma.
Szász város	8742
Ziláh	8300
Torda	8000
Abrud bánya	6000
Udvarhely	3800
N. Enyed	3448
Decs	3320
Fogaras	3860
Kezdi vásárhely	4848
Rosnyó	4010
Szilágy-Cseh. szabados közs. .	3615
Berethalom	3290
Feketehalom	3210